

Urška Rajgelj

MED SAMOURESNIČITVIJO IN DRUŽBENIMI PRIČAKOVANJI:

ODNOS UNIVERZITETNO IZOBRAŽENIH DO RODNOSTI

Urška Rajgelj
MED SAMOURESNIČITVIJO IN
DRUŽBENIMI PRIČAKOVANJI:
Odnos univerzitetno izobraženih do rodnosti

Urška Rajgelj

MED SAMOURESNIČITVIJO IN DRUŽBENIMI PRIČAKOVANJI

Odnos univerzitetno izobraženih do rodnosti

Recenzenta red. prof. dr. Tanja Rener, izr. prof. dr. Blaž Mesec

Jezikovni pregled Nevenka Nikolić

Oblikovanje Milojka Žalik Huzjan

Izdajatelj Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU

Za izdajatelja Duška Knežević Hočevar

Založnik Založba ZRC, ZRC SAZU

Za založnika Oto Luthar

Glavni urednik Vojislav Likar

Način dostopa (URL): <http://dmi.zrc-sazu.si/eknjiga/Rajgelj.pdf>

Publikacija je objavljena s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost RS

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

314.12(4)(0.034.2)

RAJGELJ, Urška

Med samouresničitvijo in družbenimi pričakovanji [Elektronski vir] : odnos univerzitetno izobraženih do rodnosti / Urška Rajgelj. - Besedilni podatki. - Ljubljana : Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008

Način dostopa (URL): <http://dmi.zrc-sazu.si/eknjiga/Rajgelj.pdf>

ISBN 978-961-254-092-0

242887168

© 2008, Založba ZRC, ZRC SAZU

Vse pravice pridržane. Noben del te izdaje ne sme biti reproduciran, shranjen ali prepisan v kateri koli obliki oz. na kateri koli način, bodisi elektronsko, mehansko, s fotokopiranjem, snemanjem ali kako drugače, brez predhodnega pisnega dovoljenja lastnikov avtorskih pravic (copyrighta).

MED SAMOURESNIČITVIJO IN DRUŽBENIMI PRIČAKOVANJI: ODNOS UNIVERZITETNO IZOBRAŽENIH DO RODNOSTI

URŠKA RAJGELJ

LJUBLJANA 2008

VSEBINA

Predgovor	5
Uvod	6
Demografske spremembe v državah Evropske unije.....	10
Rodnostne stopnje v državah Evropske unije.....	10
Trendi, povezani z upadanjem rodnosti.....	14
Staranje prebivalstva.....	19
Pregled nekaterih uveljavljenih teorij in razlag upadanja rodnosti.....	24
Teorija demografskega prehoda	24
Ekonomske teorije rodnosti.....	29
Alternativni pristopi v preučevanju rodnosti	32
Rodnost in izobrazba	37
Vpliv izobrazbe na rodnostne odločitve.....	37
Usklajevanje dela in družine v luči ekonomske negotovosti.....	43
Izbira življenja brez otrok	45
Družinska politika v Evropski uniji.....	49
Predstavitev ukrepov družinske politike v izbranih državah.....	53
Francija.....	55
Danska	58
Italija	62
Slovenija	65
Vplivi družinske politike na rodnostne stopnje – primerjava ukrepov izbranih držav	72
Pristopi dosedanjega preučevanja rodnostnega vedenja v Sloveniji	84
Utemeljitev izbora glavnih hipotez	87
Metodologija in vzorčenje.....	90
Raziskovalna lokacija.....	94
Analiza pogovorov.....	95
Interpretacija.....	97
Konceptualna ozadja nekaterih vsebin, vključenih v pogovore	99
Informatorji o starševstvu	103
»Materinski instinkti«.....	105
Načrtovanje življenjskega poteka	108
O samouresničitvi in družbenih pričakovanjih	111
Ustvarjanje lastne družine.....	115
Osebna omrežja.....	122
Obremenjenost kot del vsakdana.....	127
O rodnosti v Sloveniji.....	134
Vloga države.....	139
Zaključki.....	148
Literatura	155
Stvarno in imensko kazalo.....	165
Kazalo slik in tabel.....	170
Povzetek	171
Summary.....	173

PREDGOVOR

Knjiga, ki je pred vami, je plod dolgoletnega dela. S preučevanjem rodnosti sem se prvič srečala leta 2001, ko sem postala mlada raziskovalka na Inštitutu za medicinske vede ZRC SAZU (zdaj Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU). Leta 2004 sem se kot doktorska študentka priključila projektu Družbeno ozadje nizke rodnosti pri univerzitetno izobraženih v Sloveniji, v okviru katerega sem izvedla samostojno študijo.

To je bila priložnost, da aktualne demografske trende, uveljavljene rodnostne teorije, dosedanja spoznanja o odnosu med izobrazbo in rodnostjo ter različne modele družinskih politik soočim z izsledki empirične študije. Moja raziskovalna vprašanja so se nanašala na stališča univerzitetno izobraženih do rodnosti, na njihove želje po otrocih ter na tiste dejavnike, ki njihove rodnostne odločitve pogojujejo, podpirajo, zavirajo.

Pričujoča knjiga je nastala na podlagi te disertacije. Sinteza, do katere sem prišla ob zaključku, naj bi pred bralca postavila paleto številnih okoliščin, ki pogojujejo odločitve o rojstvu otrok in prispevala k boljšemu razumevanju tovrstnih odločitev. Upam, da se mi je to vsaj deloma posrečilo, čeprav se zavedam, da mnogo raziskovalnih vprašanj ostaja odprtih.

Mnogo ljudi mi je pomagalo v vseh teh letih raziskovanja. Posebej bi se rada zahvalila dragoceni sogovornici, svoji mentorici dr. Duški Knežević Hočevnar, ki me je s potrpežljivostjo usmerjala v mojih prizadevanjih. Ta knjiga bi težko nastala brez spodbude drugih sodelavk na inštitutu; še zlasti gre zahvala dr. Majdi Černič Istenič in dr. Sanji Cukut, ki sta mi nesebično pomagali z nasveti. Najlepše se zahvaljujem tudi profesorjema dr. Tanji Rener in dr. Blažu Mescu, ki sta s konstruktivnimi pripombami veliko prispevala k oblikovanju pričujočega besedila. Hvala lepa še enkrat!

Veliko dolgujem tudi drugim, ki jih tukaj ne naštevam z imeni, zlasti dragocenim sogovornicam in sogovornikom, ki so sodelovali v raziskavi. Dovolite, da vam vsem skupaj rečem hvala.

Neskončno sem hvaležna tudi mojim staršem in najbližjim, ki so me vedno podpirali v mojih odločitvah in verjeli vame.

Urška Rajgelj

Ljubljana, oktober 2008

V začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja je rodnost v evropskih državah opazno začela upadati, celo pod raven enostavne obnove prebivalstva (pod 2,1 otroka na žensko) – povprečna stopnja rodnosti v Evropi je znašala 1,93. Do začetka 21. stoletja se je demografska podoba Evrope precej spremenila; največji upad rodnosti so zabeležili v t. i. postsocialističnih državah. Leta 2001 so vse države osrednje ter vzhodne Evrope kot tudi države južne Evrope z izjemo Portugalske izmerile stopnje rodnosti pod 1,4. Rodnostno povprečje v državah Evropske unije pa je bilo le še 1,39 (Sobotka 2004).

Splošne rodnostne stopnje v državah Evropske unije so torej znane; večina držav beleži rodnostne stopnje pod ravni enostavne obnove prebivalstva. Vendar ima kar devet držav Evropske unije t. i. »najnižjo nizko« rodnost tj. pod 1,3 otroka na žensko (Kohler, Billari, Ortega 2002). V Sloveniji se sicer rodnostne ravni neprekinjeno znižujejo že celo stoletje, pod raven enostavne obnove prebivalstva pa so se spustile v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja (Černič Istenič 1994: 9).

Upadanje rodnosti v Evropi spremljajo tudi drugi demografski trendi, kot so: odlaganje rojstev na poznejša leta, naraščanje števila izvenzakonskih rojstev, manjši delež žensk, ki se odločajo za dva ali več otrok ter večanje deleža žensk, ki so brez otrok. Večina preučevalcev prebivalstvenih dinamik take trende pojasnjuje s spremembami v partnerskih odnosih in načinu življenja ljudi, pri čemer poudarja vztrajno upadanje skupnega deleža sklenjenih zakonskih zvez ter višanje starosti ob prvi sklenjeni zakonski zvezi. Hkrati opozarjajo, da so taki demografski procesi slaba napoved za Evropo, predvsem zaradi povečevanja deleža starega prebivalstva ter s tem povezanimi stroški za pokojnine, zdravstveno in socialno varstvo. Nekateri celo ocenjujejo, da bo zaradi takih demografskih trendov dolgoročno oslavljen položaj Evropske unije kot ekonomske in politične sile.

Od leta 2000 dalje je govor o »populacijski imploziji« in »otroškem bankrotu« (*baby bust*) vedno bolj pogost tudi v javnih medijih (Douglass in drugi 2005: 4). Medijske razprave o negativnih učinkih zabeleženih rodnostnih trendov implicirajo izraze z izrazito negativno konotacijo, kot so na primer »kriza«, »strah« in »grožnja« (Stark in Kohler 2003; Knežević Hočevar 2003a, 2003b). Ker se številčnost naroda pogosto enači z njegovo močjo, se upadanje številčnosti prebivalstva praviloma razume kot »izguba vitalnosti« naroda (Stark in Kohler 2003: 552, 554; Knežević Hočevar 2003a: 338–342).

Razlagalci gledajo upadanje rodnosti in reproduktivno odločanje kot pravico posameznice oziroma para, intimno sfero, kamor država ne bi smela poseči, zato je večina evropskih vlad previdna pri oblikovanju družinskih politik. V splošnem družinske politike na nacionalnih ravneh s specifičnimi ukrepi (otroškimi dodatki, družinskimi prejemki, olajšavo davkov) poskušajo podpreti družine in/ali vplivati na rodnostno

vedenje njenih članov. Nekatere družinske politike skušajo posredno ali neposredno vplivati na odločitve parov o rojstvu in številu otrok ter s tem dvigniti nacionalne rodnostne stopnje. Medtem ko nekateri trdijo, da država z ukrepi družinske politike lahko vpliva na reprodukcijo, drugi zavračajo tovrstne trditve in poudarjajo, da so odvisne predvsem od širših družbenih dejavnikov.

Hkrati se je v državah Evropske unije, zlasti v zadnjih štirih desetletjih, močno povečala splošna stopnja izobrazbe; posebno viden razmah je zabeležen v zvezi z nadaljevanjem izobraževanja po končani srednji šoli. Potemtakem ni naključje, da številni raziskovalci povezujejo trende upadanja rodnosti pod raven enostavne obnove prebivalstva prav s povpraševanjem po specializirani in izobraženi delovni sili v t. i. postindustrijskih družbah (Kohler, Billari, Ortega 2002). Dolgotrajno izobraževanje naj bi posameznikom omogočilo boljše zaposlitvene možnosti. Slednje naj bi kazale tudi statistike, ki pravijo, da je približno polovica mladih med 20. in 24. letom v Evropski uniji vključenih v redno ali izredno izobraževanje. Pri tem kot relevantno poudarjajo zlasti dolgotrajno izobraževanje žensk, ki danes predstavljajo več kot polovico vseh študentov na dodiplomskih in podiplomskih programih v večini držav Evropske unije. Posledično je vedno več študij usmerjenih v preučevanje neposrednega vpliva izobraževanja na rodnostne stopnje. Take raziskave so med drugim pokazale, da vključenost žensk v izobraževanje močno zmanjšuje verjetnost rojstva prvega otroka, izobraženost žensk pa naj bi bila odločilno povezana z odlaganjem rojevanja na poznejša leta ter posledično manjšim številom otrok (Beets 1999; Sobotka 2004; Rendall in Smallwood 2003).

Preučevalci so identificirali dve raziskovalni perspektivi, ki bi utegnili razložiti morebitno povezanost stopnje izobrazbe z upadanjem rodnosti. To sta »hipoteza izpostavljenosti« (*exposure hypothesis*) in »hipoteza odvrčanja« (*distraction hypothesis*) (glej Wu in MacNeill 2002). Hipotezi sta utemeljeni v predpostavki, ki pravi, da izobražbeni in zaposlitveni cilji žensk vplivajo na odlaganje rojstev in jih v nekaterih primerih celo odvrčajo od materinstva. Hkrati ni zanemarljivo, da je večina uveljavljenih študij rodnostnega vedenja utemeljenih na kvantitativni analizi demografskih, ekonomskih in socialnih spremenljivk. Tako raziskovalno gledišče je nujno, saj gleda obsežne populacije in presoja bolj ali manj splošne prebivalstvene trende. Ker pa statistični izračuni tako obsežnih vzorcev prebivalstva vselej ne razložijo zadovoljivo vzrokov in posledic takih trendov, nekateri preučevalci, zlasti iz vrst humanistike in družboslovja, vedno bolj vključujejo v taka raziskovanja tudi t. i. gledišče »od spodaj navzgor«. Upati je, da je pričujoče delo tudi prispevek v tej smeri. Posebno pozornost namreč namenjam takemu pristopu, ki prednostno obravnava preučevančevo razumevanje rodnostnega vedenja.

Poglavitni namen knjige, ki je pred vami je torej razumevanje reproduktivnih odločitev samih akterjev rodnostnega vedenja v različnih osebnih kontekstih. Pri tem zastavljam dvojje tez, ki se nanašata na eni strani na pomen osebnega omrežja sodelujočih pri sprejemanju reproduktivnih odločitev ter na drugi strani na koncept »obremenjenosti vlog«. Temeljni tezi se glasita: *Člani posameznikovega osebnega omrežja s svojimi stališči, pričakovanji in podporo pomembno vplivajo na oblikovanje in premišljevanje*

nje odločitev o rojstvih otrok para; in: Obremenjenost posameznika s številnimi vlogami v vsakdanjem življenju pogojuje pretehtavanje reproduktivnih odločitev para.

V raziskovanju izhajam iz podmene, da je reproduktivno odločanje proces, o katerem bolj ali manj soodločata oba partnerja v partnerski zvezi ter da do »usklajenosti reproduktivnih ciljev« vodi proces nenehnega dogovarjanja med partnerjema. Zato sem v številčno sorazmerno »majhen« raziskovalni vzorec vključila univerzitetno izobražene obeh spolov, kar ni običajna praksa večine raziskav, ki izhajajo iz podmene, da so si partnerji podobni v presoji o reproduktivnih odločitvah in posledično obravnavajo samo stališča žensk.

S pregledom znanstvene literature in z analizo terenskega dela, opravljenega med leti 2005 in 2006 v območni enoti Maribor, želim prispevati k celovitejšemu razumevanju tistih mehanizmov rodnostnega odločanja, ki so bili v konvencionalnih demografskih in ekonomskih preučevanjih spregledani. Raziskave, ki parcialno obravnavajo povezanost rodnostnega vedenja s stopnjo izobrazbe, komentiram s pomočjo v demografskem znanstvenem polju manj uveljavljenih študij primera. Posebno pozornost namenjam vprašanju »samouresničitve« posameznika, izrazu, ki je prisoten tudi v naslovu pričujočega dela. Zakaj in za koga je samouresničitev pomembna? Spremenjene norme, individualizem ter težnjo po samouresničitvi posameznika številni presojevalci rodnostnega vedenja (Van de Kaa 1987; Giddens v Wheeler 2001) gledajo kot na pglavitne razloge za upadanje rodnostnih ravni. Novejše etnografske študije primera (Noem Ravn 2005; Nash 2005; Stoilkova 2005; Douglass 2005) pa samouresničenje razumejo kot »individualiziranje«, oziroma prednostno posvečanje samemu sebi ter uresničevanju vseh lastnih potencialov v teku življenja. Družbeni procesi, kot so študij, potovanja, delovna kariera ipd., ki so del samouresničenja posameznika, naj bi se zgodili pred njegovo »ustalitvijo«. Čeprav gre v različnih državah za različno zaporedje dogodkov, je vsem skupno to, da je rojstvo otroka praviloma povsem zadnji korak v toku posameznikove samouresničitve (Douglass in drugi 2005: 14, 16). – Tudi slovenske študije o pomenu družinskega življenja¹ kažejo, da je otrok na zadnjem mestu v zaporedju pomembnih življenjskih dogodkov, kljub temu, da si jih vprašanci načeloma želijo. Ker pa so mladi v teh anketah najpogosteje navajali ekonomske pogoje (zaposlenost, finančna varnost, stanovanjski pogoji ipd.) kot prednostne v toku življenja, ni odveč vprašanje: Zakaj se pari, ki so tovrstne cilje že uresničili, avtomatično ne odločajo za otroke?

Za glavno metodo zbiranja podatkov v empirični študiji sem izbrala delno strukturirane intervjuje. Pogovarjala sem se s tridesetimi, večinoma univerzitetno izobraženimi informatorkami in informatorji, naključno izbranimi po vnaprej pripravljenem vzorcu Statističnega urada RS. Vse pogovore sem posnela in transkribirala. Večinoma so trajali od ure in pol do največ dveh ur in pol. Sodelujočim sem obljubila popolno anonimnost in zaupnost povedanega. – Za raziskovalno lokacijo sem izbrala upravno enoto Maribor zaradi zabeležene visoke stopnje registrirane brezposelnosti in nizkega deleža koriščenja očetovskega dopusta. To sta namreč »tipična« objektivna negativna

¹ Glej raziskovalno nalogo Ekonomsko-socialni položaj mladih družin v Sloveniji (2001–2002). V središču. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve RS. Avgust–september 2002: 26–28.

dejavnika rodnostnih odločitev (glej Ranjan 1999; glej Kohler, Billari, Ortega 2002; glej Sobotka 2004; glej Kreyenfeld 2005).

Struktura pričujoče knjige je precej kompleksna; vsako poglavje lahko gledamo kot zaključeno celoto. Na prvi pogled se zdi, da taka struktura ponuja eklektično nizanje bolj ali manj uveljavljenih in »že znanih« vsebin rodnostnih študij, a ni pretirana ocena, da temu ni tako. Oris trenutnih demografskih trendov v Evropski uniji in napovedane »negativne posledice« takih evidenc se nujno nanašajo na znanstveno presojo o teh pojavih, ki je praviloma sočasno podprta tudi z »družbeno pomembnega« vidika. Tudi izbor držav (Francija, Danska, Italija, Slovenija), katerih družinsko politiko presojam ni naključen; podložen je z različnimi evidencami zabeleženih rodnostnih ravni, in posledično tudi z različnimi modeli oziroma načini vpletanja držav v družinske zadeve. Ker je področje družinske politike pogosto zelo obsežno in razvejano, sem se odločila to poglavje omejiti le na zakonodajo, ki je v izbranih državah neposredno usmerjena na starševstvo in rodnost. S primerjavo nekaterih ukrepov družinskih politik izbranih držav poudarjam tiste elemente, ki so se izkazali za bolj »uspešne« glede zagotavljanja možnosti za usklajevanje dela in družine pri zaposlenih starših. Nekatere študije (glej Rosenbluth, Light, Schrag 2002) namreč kažejo, da je rodnost višja v državah, kjer so zagotovljene različne možnosti za lažjo uskladitev zaposlitvenih in družinskih obveznosti. Čeprav ni nujno, da bodo ukrepi, ki so se izkazali za uspešne v eni državi, avtomatično delovali tudi drugje, bi lahko glede na naraščajoče stopnje zaposlenosti žensk v večini držav Evropske unije v zadnjih nekaj desetletjih, ter glede na vedno bolj prisotno »kulturo dolgih delavnikov« (Lewis 1997) pričakovali, da bo zagotovitev takih možnosti vse bolj nujna. Kaj imajo o tem povedati sogovornice in sogovorniki, kakšne so konkretne zaposlitvene izkušnje v navezavi na njihove rodnostne odločitve, preverjam tudi v pogovorih z njimi.

Z izsledki svoje študije želim osvetliti vsakdanje resničnosti sodelujočih, ter na podlagi njihovih pripovedi pojasniti okoliščine sprejemanja odločitev o rojstvu otrok. Pri tem skušam tudi sama odgovoriti na vprašanja, ki so kot vsebinska stalnica prisotna v prebivalstvenih študijah doma kot v tujini, in sicer: Ali izobrazba ženske zares pomembno vpliva na nizko rodnost? Ali so začetna načrtovanja življenjskih dogodkov premočrtna, ali se navkljub zadostitvi zamišljenih nujnih pogojev za rodnostne odločitve spreminjajo? Zakaj izobraženi odlagajo rojstvo otroka? Kako sami presojajo želeno število otrok in kako razumejo starševstvo? Ali je na rodnost sploh mogoče vplivati s političnimi ukrepi? Kaj o tem menijo konkretni posamezniki, med drugim tudi skušam odkriti v pričujoči knjigi. Kaj so morebitne prednosti in/ali pomanjkljivosti obstoječe zakonodaje, namenjene podpori staršem? Ali sogovornice in sogovorniki rodnostne ravni v Sloveniji prepoznavajo kot problem, in če jih, se čutijo odgovorne zanje?

V sklepnem poglavju skušam odgovoriti na večino vprašanj; hkrati pa nakažem smernice nadaljnjega preučevanja rodnostnih odločitev pri izobraženih, s pomočjo katerih bi lahko še bolje pojasnila nekatere v knjigi predstavljene izsledke.

DEMOGRAFSKE SPREMEMBE V DRŽAVAH EVROPSKE UNIJE

Preučevalci prebivalstvega gibanja vedno bolj poudarjajo, da je Evropa že najstarejša regija na svetu ter pozivajo k oblikovanju usklajenih nacionalnih in mednarodnih ukrepov. V pričujočem poglavju presojam časovno spreminjanje rodnostnih stopenj, pri čemer se osredotočam na zdajšnje rodnostno situacijo v državah Evropske unije. Namen pričujočega poglavja je opisen; v razlagi se omejujem le na določene demografske kazalnike (totalne stopnje rodnosti, totalne stopnje prve poročnosti, povprečne starosti ob prvi poroki, deleže zunajzakonskih rojstev ter povprečne starosti žensk ob rojstvu otroka), tj. take, ki jih preučevalci rodnostnih sprememb navajajo kot poglavitne določnice vzrokov za rodnostne spremembe.

RODNOSTNE STOPNJE V DRŽAVAH EVROPSKE UNIJE

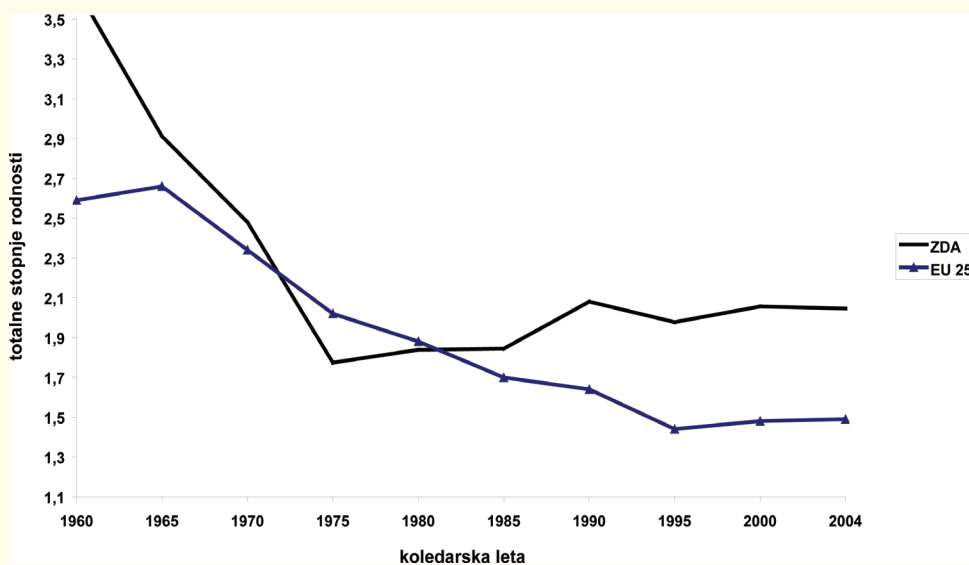
Ko je rodnost v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja v zahodni in severni Evropi začela upadati, so se okrepile skrbi zaradi upadanja prebivalstva; Svet Evrope je že leta 1978 objavil publikacijo z naslovom »Upadanje evropskega prebivalstva« (*Population Decline in Europe*) (Teitelbaum in Winter v Sobotka, 2004: 1). V tem času je evropsko rodnostno povprečje znašalo 1,93 otroka na eno žensko, samo Luksemburg in zahodna Nemčija pa sta beležili rodnost pod 1,5 otroka na žensko. Četrto stoletja kasneje je povprečna totalna stopnja rodnosti (TSR)² v evropskih državah znašala 1,39; kar petnajst evropskih držav pa je imelo rodnost nižjo od 1,3 otroka na eno žensko (Sobotka 2004: 1, 2). Dandanes večina evropskih držav beleži totalno stopnjo rodnosti pod vrednostjo enostavne obnove prebivalstva,³ to je pod 2,1 otroka na eno žensko. Slednje je tudi sporočilo Zelene knjige »Odziv na demografske spremembe: nova solidarnost med generacijami« (*Green Paper »Confronting demographic change: a new solidarity between the generations«*), ki jo je Komisija Evropskih skupnosti izdala leta 2005. Z opozorilom, da Evropska unija nima »demografskega motorja«, je rodnost opredeljena kot problem strateškega pomena na evropski ravni (glej Billari 2005: 56).

² Totalna oz. celotna stopnja rodnosti (TSR) je povprečno število živorojenih otrok na eno žensko v rodni dobi (15–49 let) v koledarskem letu in je seštevek vseh vrednosti starostnospecifičnih stopenj splošne rodnosti v koledarskem letu (glej Prebivalstvo Slovenije 2001, Statistični urad RS, št. 798/2003).

³ V demografskem diskurzu je rodnost, ki še zagotavlja obnovo prebivalstva definirana kot stopnja, pri kateri določena kohorta žensk v povprečju rodi dovolj hčera za »samoobnovev populacije« (Haupt in Kane 1978/ 2004: 19). Vrednost totalne stopnje rodnosti 2,1 pomeni, da ima prebivalstvo zagotovljeno enostavno reprodukcijo/obnovo, vrednost pod 2,1 pa pomeni, da je enostavna reprodukcija prebivalstva zožena (glej Statistične informacije št. 188/2006: 2).

Upadanje rodnostnih ravni v državah Evropske unije ne vzbuja zaskrbljenosti samo zaradi posledic neugodne demografske podobe, na katere opozarjajo demografski strokovnjaki, temveč posledično slabšega globalnega položaja Evrope v primerjavi z Združenimi državami Amerike (glej Sliko 1). V začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja je rodnost v Združenih državah Amerike sicer doživela zmeren padec in dosegla najnižjo točko leta 1976 s TSR 1,74, vendar se je rodnostni trend kmalu obrnil. Rodnost v Združenih državah Amerike se je začela dvigovati, rodnost v Evropi pa upadati. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja je rodnost Združenih držav Amerike že prehitela evropsko in od tedaj naprej se je razmik med njima samo še povečeval. Konec osemdesetih let je totalna stopnja rodnosti v Združenih državah Amerike presegla »obnovitveno« mejo dveh otrok na eno žensko, kjer se zadržuje še danes. V praksi to pomeni, da imajo Združene države Amerike rodnostno prednost pred Evropsko unijo že dve desetletji, razlika med njima pa se je v prid Združenih držav Amerike v zadnjem desetletju povečala na kar 40 % (Fertility and Family Issues in an Enlarged Europe 2004: 7, 8).

Slika 1: Totalne stopnje rodnosti EU 25 in ZDA, 1960–2004

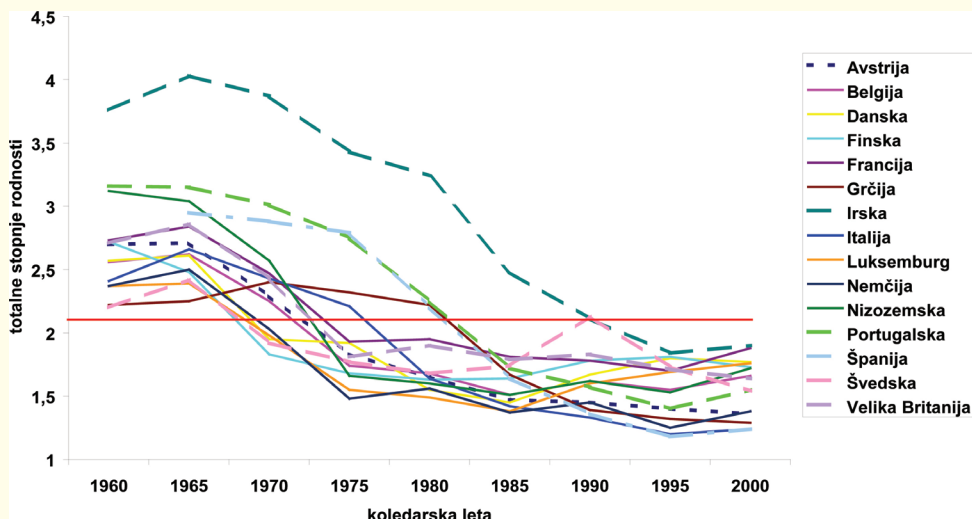

Vir: Population Statistics 2006: 76; National Vital Statistics (US): spletni vir.

V večini starih držav članic Evropske unije (EU 15) se je upadanje rodnosti začelo v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja (glej Sliko 2). Njihovo skupno povprečje rodnostnih ravni pa se je pod mejo enostavne obnove prebivalstva prvič spustilo leta 1974 ter od tedaj dalje samo še upadalo (Fertility and Family Issues in an Enlarged Europe 2004: 7). – Leta 2004 je povprečje rodnostnih ravni starih držav članic Evropske unije (EU 15) znašalo 1,52 otroka na eno žensko, skupaj z novimi pridruženimi članicami pa še manj. Nove države članice Evropske unije (EU 10) so namreč upadanje rodnostnih stopenj zabeležile že desetletje pred starimi članicami (glej Sliko 3),

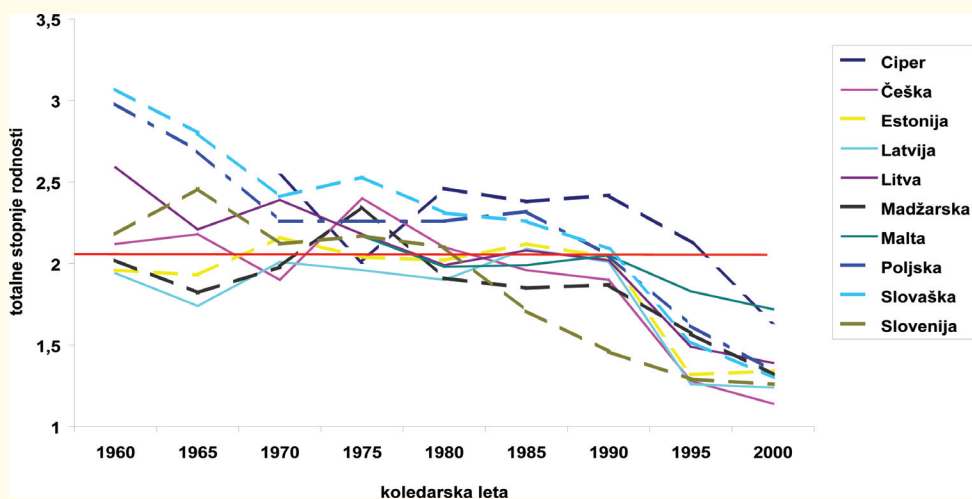
zato njihov vstop v Evropsko unijo leta 2004 ni pozitivno vplival na evropsko rodno-stno situacijo.

Slika 2: Totalne stopnje rodnosti, EU 15, 1960–2000

Vir: Recent demographic developments in Europe 2000: 74; Eurostat 2006: spletni vir.

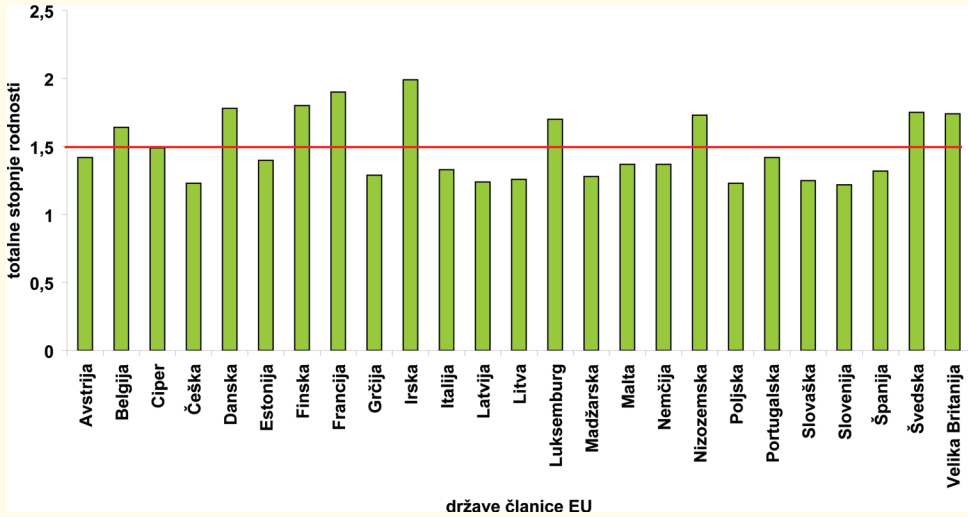
Slika 3: Totalne stopnje rodnosti, EU 10, 1960–2000

Vir: Recent demographic developments in Europe 2000: 74; Eurostat 2006: spletni vir.

Kot je razvidno iz Slike 4, nobena od pridruženih držav članic (Češka, Estonija, Ciper, Latvija, Litva, Madžarska, Malta, Poljska, Slovenija in Slovaška) ob vstopu v Evropsko unijo ni presegla niti tedanjega rodnostnega povprečja EU 15 (1,52 otroka na eno žensko).

Slika 4: Totalne stopnje rodnosti (TSR), EU 25, 2004

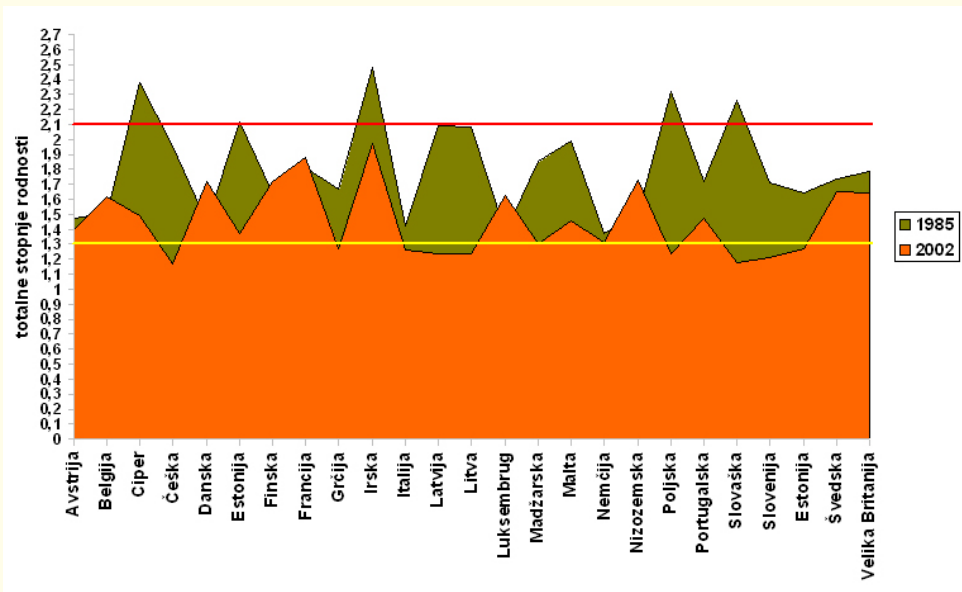

povprečna TSR EU 25 —

Vir: Eurostat 2006: spletni vir.

V zadnjih petnajstih letih evropske države beležijo neprecedenčno nizke stopnje rodnosti, to so totalne stopnje rodnosti 1,3 ali manj. Za poimenovanje tega trenda so

Slika 5: Primerjava totalnih rodnostnih stopenj držav članic EU 25, 1985 in 2002

— stopnja enostavne obnove prebivalstva — stopnja »najnižje nizke« rodnosti

Vir: Recent demographic developments in Europe 2000: 74; Eurostat 2006: spletni vir.

demografski strokovnjaki oblikovali nov izraz, tj. »najnižja nizka rodnost«⁴ (*lowest-low fertility*) (glej Kohler, Billari in Ortega 2002: 641; Kohler, Billari in Ortega 2006: 1). V začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja sta bili Italija in Španija prva primera tako nizke rodnosti, leta 2002 pa je »najnižjo nizko rodnost« beležilo že devet držav članic EU 25 (glej Slika 5).

Demografski strokovnjaki opozarjajo, da je še posebej opazna razširitev trenda tako nizke rodnosti na nekdanje visoko rodnostne države. Teorija demografskega prehoda,⁵ ki je predvidevala, da se bodo rodnostne stopnje ustalile na ravni, ki bo zagotovila enostavno obnovo prebivalstva, se ni uresničila. Ravno nasprotno – rodnost pod stopnjo enostavne obnove prebivalstva je v evropskih državah postala nekaj vsakdanjega. Ob predvidevanju, da se bo trend nizke rodnosti skupaj z nizkimi stopnjami smrtnosti nadaljeval, se bo po projekcijah strokovnjakov to odrazilo v 50-odstotnem osipu rojstev letno ter prepolovitvi velikosti populacije v manj kot 45 letih (glej Kohler, Billari in Ortega 2006: 1). Demografi opozarjajo, da imajo celo na videz majhne spremembe rodnostnih ravni (na primer 0,3 otroka na žensko) pomembne demografske, ekonomske, družbene in politične posledice. Povedano s primerom: sprememba totalne stopnje rodnosti za 0,3 v Rusiji bi se glede na zdajšnje število ljudi, pokazala v razliki 9 do 10 milijonov ljudi, oziroma v 7 do 8 odstotkih populacijske velikosti do leta 2025 (Partnership and Reproductive Behavior in Low-Fertility Countries 2003: 2).

Vzroke za nižanje rodnostnih stopenj prebivalstveni strokovnjaki prepoznajo v nekaterih specifičnih trendih demografskega vedenja, kot so upadanje totalnih stopenj poročnosti in višanje starosti ob prvi poroki, naraščanje deleža razvezanih zakonskih zvez, spremembe partnerskih vzorcev, odlaganje rojstev na poznejša leta, naraščanje števila zunajzakonskih rojstev ipd. (Macura, Mochizuki-Sternberg in Garcia 2002: 29; Macura, Beets, Burkimsher 2002: 2, 3; Billari 2005: 56). O teh specifičnih trendih demografskega vedenja bo govor v nadaljevanju.

TRENDI, POVEZANI Z UPADANJEM RODNOSTI

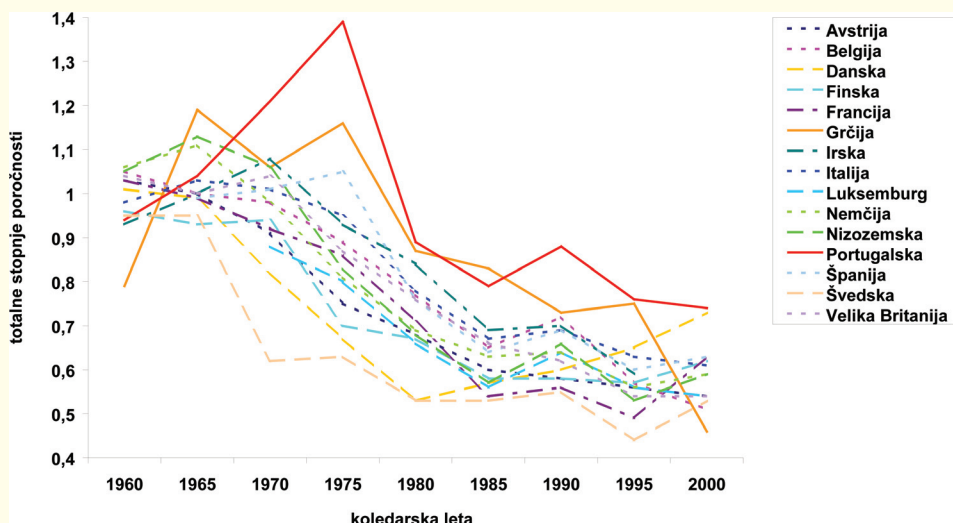
»Zlata leta poročnosti«, ki so bila v šestdesetih in v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja prevladujoč vzorec evropskih držav, so minila. Kiernanova je celo prepričana, da je verjetnost ponovne vzpostavitve podobnega vzorca v bližnji prihodnosti zelo majhna, kar pripisuje razrahljanim družbenim normam, ki so nekdanj mladim »vsi-ljevale« poroko (Kiernan 1996: 62; glej Billari 2005: 57). Od »zlatih let poročnosti«

⁴ O nizki rodnosti govorimo, kadar rodnostne stopnje ne zagotavljajo enostavne obnove prebivalstva ($TSR < 2,1$) (United Nations v Billari 2005: 58), o zelo nizki rodnosti pa, kadar je totalna stopnja rodnosti pod 1,5 otroka na eno žensko (Lestgaeghe in Willems; Caldwell in Schindlmayr v Billari 2005: 58). »Najnižja nizka rodnost« označuje totalne stopnje rodnosti 1,3 ali manj (Kohler, Billari in Ortega 2002: 641).

⁵ Podrobneje o tej teoriji glej poglavje Teorija demografskega prehoda.

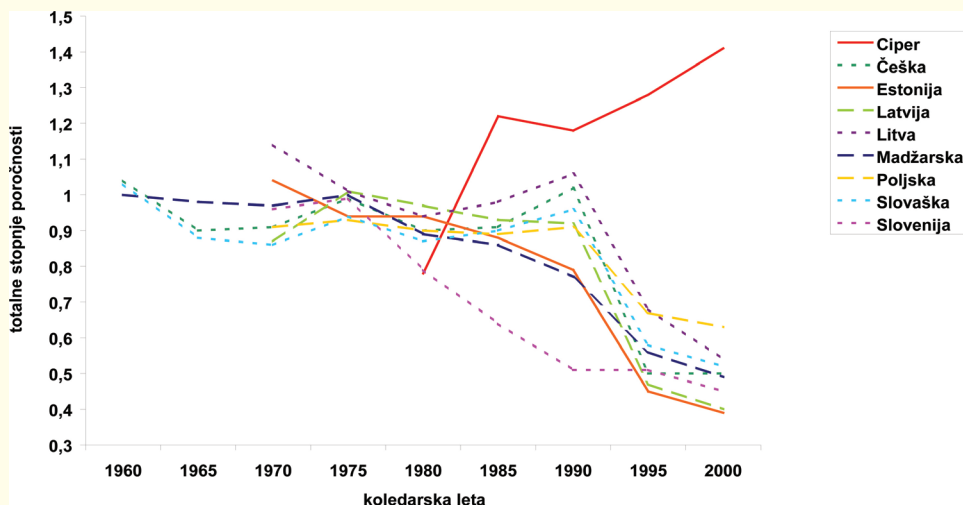
dalje so stopnje poročnosti v vseh evropskih državah (z izjemo Cipra) začele upadati (glej Sliki 6 in 7). Tak trend poročnosti, skupaj z višanjem povprečne starosti posameznikov ob prvi poroki (glej Sliki 8 in 9), demografski strokovnjaki pripisujejo zlasti naraščanju deleža kohabitacij.⁶

Slika 6: Totalne stopnje prve poročnosti žensk (pod 50. letom starosti), EU 15, od 1960 do 2000

Vir: Recent demographic developments in Europe 2000: 57; Recent demographic developments in Europe 2002: 50.

Slika 7: Totalne stopnje prve poročnosti žensk (pod 50. letom starosti), EU 10, od 1960 do 2000⁷

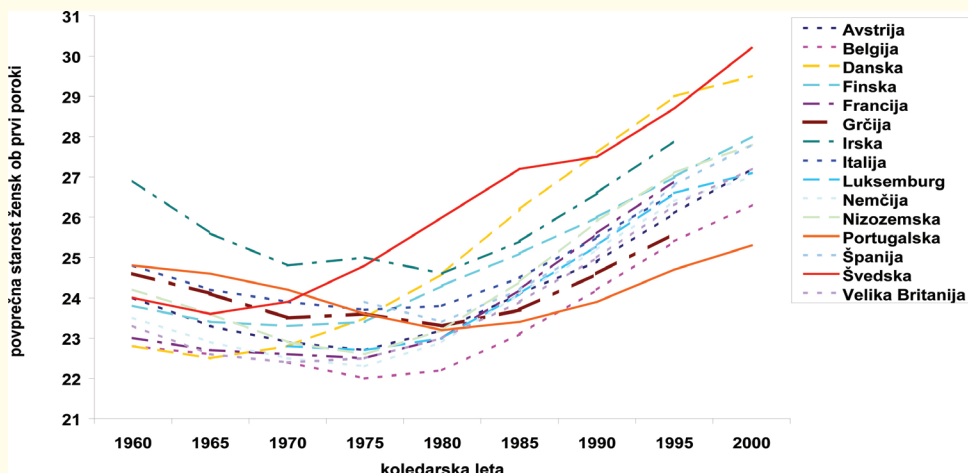

Vir: Recent demographic developments in Europe 2000: 57; Recent demographic developments in Europe 2002: 50

⁶ Izraz kohabitacija se nanaša na neporočene pare, ki živijo v skupnem gospodinjstvu.

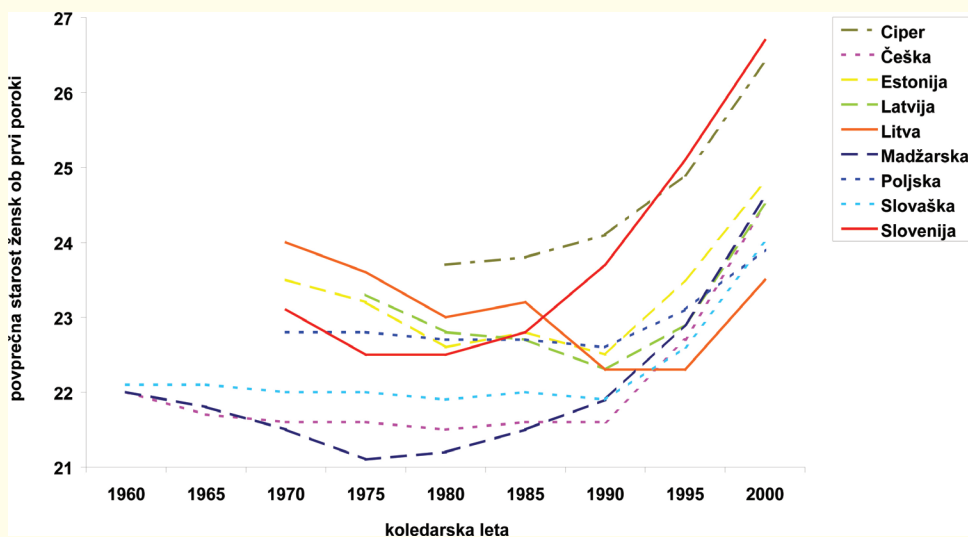
⁷ Za Malto ni razpoložljivih podatkov.

Slika 8: Povprečna starost žensk (pod 50. letom starosti) ob prvi poroki, EU 15, od 1960 do 2000

Vir: Recent demographic developments in Europe 2002: 54.

Slika 9: Povprečna starost žensk (pod 50. letom starosti) ob prvi poroki, EU 10, od 1960 do 2000⁸

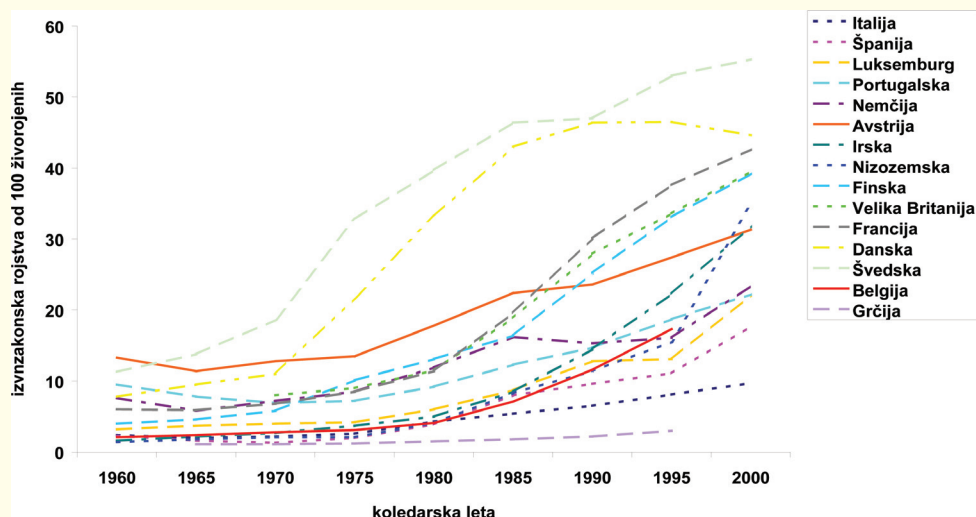

Vir: Recent demographic developments in Europe 2002: 54.

Kiernanova sicer poudarja, da kohabitacije niso nov pojav; pred letom 1970 se tovrstnih zvez le statistično ni beležilo, oziroma so bile »statistično nevidne«. Zaradi različne razpoložljivosti podatkov o kohabitacijah na nacionalnih ravneh so tudi zanesljive primerjave med državami nemogoče. Države, ki pa imajo zbrane in dostopne podatke, beležijo vztrajen porast deleža kohabitacije. Na Švedskem je, na primer, delež kohabi-

⁸ Za Malto ni razpoložljivih podatkov.

Slika 10: Zunajzakonska rojstva v državah EU 15 na 100 živorojenih, od 1960 do 2000

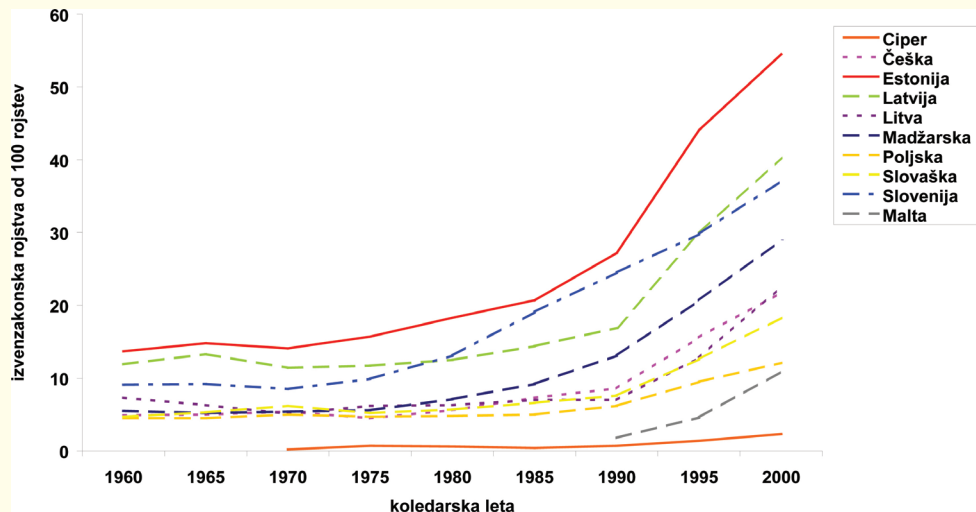

Vir: Recent demographic developments in Europe 2002: 66.

tacij med letoma 1975–85 porasel z 57 na 78 odstotkov, v Franciji je v obdobju med 1975–88 ta delež porasel z 11 na 49 odstotkov (Kiernan 1996: 64–66).

Kiernanova zatrjuje, da so se spremenili razlogi za izbiro kohabitacije kot načina skupnega življenja para. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je bila izbira kohabitacije pogosto posledica finančnih in zakonskih ovir pri poskusih razveze zakonskih zvez (težavni pogoji za ločitev), zaradi česar so bili nekateri novo nastali pari »prisiljeni« v

Slika 11: Zunajzakonska rojstva v državah EU 10 na 100 živorojenih, od 1960 do 2000

Vir: Recent demographic developments in Europe 2002: 66.

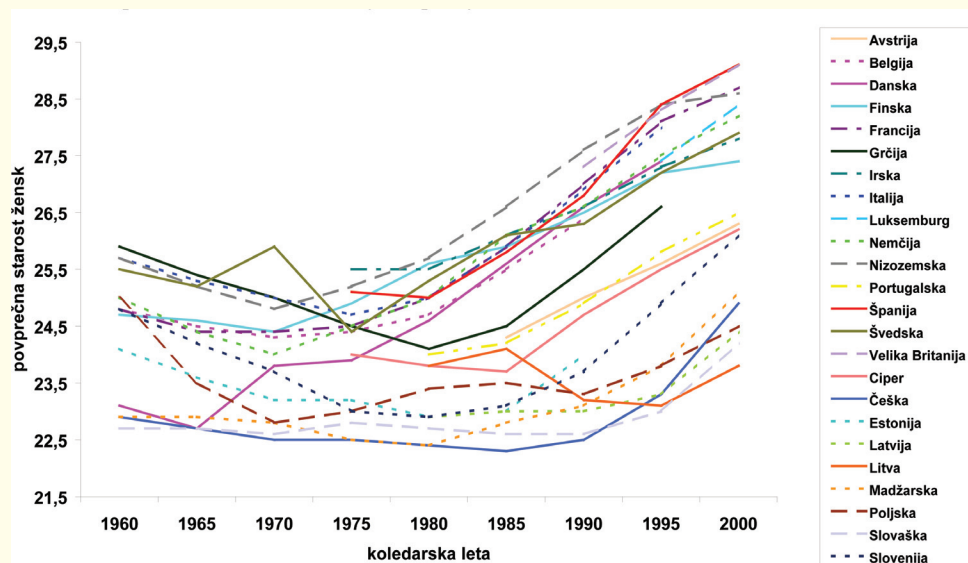
tako obliko skupnega življenja. Danes pa je kohabitacija uveljavljena predvsem kot alternativa oziroma predhodnica sklenitvi zakonske zveze (glej Kiernan 1996: 64–66).

Vprašanja o vplivu naraščanja deležev kohabitacije na rodnost ostajajo nedorečena, čeprav nekateri preučevalci, kot je na primer demograf Billari, na podlagi višanja deleža zunajzakonske rodnosti v zadnjih petnajstih letih sklepajo, da je poroka izgubila osrednjo vlogo pri odločitvi za starševstvo (Billari 2005: 63). Naraščanje deleža zunajzakonskih rojstev beleži večina držav Evropske unije (glej Kiernan 1996: 65, 66; glej Billari 2005: 63). Največje deleže zunajzakonskih rojstev, opazovane v razmerju na 100 živorojenih otrok, pa beležijo severnoevropske države, Velika Britanija in Francija. Na Švedskem se je denimo leta 2000 več kot 50 od 100 živorojenih otrok rodilo zunaj zakonske zveze, na Danskem in v Franciji več kot 40, v Veliki Britaniji pa se je zunaj zakonske zveze rodilo 39,5 od 100 živorojenih otrok (glej Sliki 10 in 11).

Izsledki nekaterih študij vpliv kohabitacije na skupno število rojenih otrok potrjujejo. De Rosa in Racioppi sta na primer ugotovila, da je pričakovana rodnost nižja pri parih, ki živijo v zunajzakonski skupnosti, kot pri poročenih (De Rosa in Racioppi v Billari 2005: 63). Kljub tem rezultatom pa velja omeniti, da imajo nekatere države z najvišjimi deleži kohabitacije tudi najvišje rodnostne stopnje v Evropi (Kiernan v Billari 2005: 63).

Po besedah Billarija, trenutno demografsko dogajanje v Evropi najbolje opiše beseda »odlaganje« (*postponement*). Gre za odlaganje dogodkov, ki vodijo v oblikovanje novih gospodinjstev in družin. Nikoli doslej se dogodki, kot so zapuščanje doma staršev, oblikovanje nove partnerske zveze, poroka in starševstvo, niso pomaknili na tako

Slika 12: Povprečna starost žensk ob rojstvu prvega otroka, EU 25, od 1960 do 2000⁹

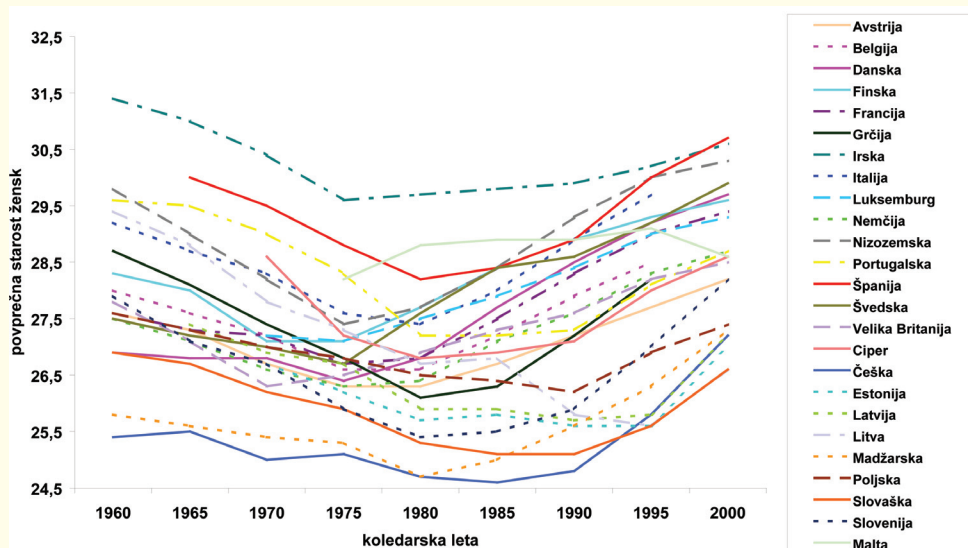

Vir: Recent demographic developments in Europe 2002: 75.

⁹ Za Malto ni razpoložljivih podatkov.

pozna leta kot v novem tisočletju. Zlasti države južne Evrope so znane po »ekstremnih odlaganjih« na podlagi katerih se je uveljavil nov izraz »najpoznejši pozen vzorec« (*latest-late pattern*) prehoda v odraslost. Vedno več je zabeleženih primerov prvega materinstva pri 40 in več letih starosti, kar v preteklosti ni bila ustaljena praksa (Billari 2005: 57). Povprečne starosti žensk ob rojstvu (prvega) otroka se v mnogih državah Evropske unije približujejo ali celo presegajo 30 leta (glej Sliki 12 in 13).

Slika 13: Povprečna starost žensk ob rojstvu otroka, EU 25, od 1960 do 2000

Vir: Recent demographic developments in Europe 2002: 76.

Na demografske spremembe ne vplivajo le zabeleženi rodnostni trendi, temveč tudi vztrajno staranje prebivalstvene strukture v večini evropskih držav. Nizka rodnost ter staranje prebivalstva sta prepoznana kot ključna procesa, ki oblikujeta demografsko podobo Evrope. Ker so take spremembe v nekaterih državah že privedle do negativne prebivalstvene rasti, ni presenetljivo, da Komisija Evropskih skupnosti govori o »demografskih spremembah, ki so po obsegu in teži brez primere« (COM (2005) 94: 2; glej Lutz in drugi v Kohler, Billari in Ortega 2006: 2).

STARANJE PREBIVALSTVA

Staranje prebivalstva v 21. stoletju je tesno povezano s spremembami stopenj rodnosti in smrtnosti, ki so se zgodile v 20. stoletju. Vztrajno upadanje rodnostnih ravni je po ocenah prebivalstvenih strokovnjakov prvi in najpomembnejši dejavnik, ki je vplival na počasno, a nenehno naraščanje deleža starega prebivalstva. Izboljšanje javnega

zdravstva, napredek medicinske tehnologije in boljši življenjski standard so vplivali na znižanje stopenj smrtnosti in dodatno naraščanje deleža starejših ljudi. Prehodni dvig rodnostnih ravni v obdobju po 2. svetovni vojni, ki je imel v posameznih državah različno intenziteto in trajanje ter je kratkoročno vplival na povečanje deleža mlajše populacije, bo po ocenah številnih strokovnjakov kmalu pomembno pospešil staranje populacije v državah, kjer je bila rast rodnosti največja (Preparing for an Aging World 2001: 1). Že leta 2010 naj bi prve izmed teh t. i. *baby boom* generacij, rojenih v letih med 1945 in 1965, dosegle upokojitveno starost. Oblikovalci politik se posledično ukvarjajo z vprašanji, povezanimi z obremenitvijo obstoječih pokojninskih in zdravstvenih sistemov (glej Hicks 1998: 7; glej Preparing for an Aging World 2001: 1, 2; glej Macura, Beets in Burkimsher 2002: 5).

V petdesetih letih prejšnjega stoletja je bilo svetovno prebivalstvo relativno mlado; kar 34 odstotkov ljudi je bilo mlajših od 15 let in komaj 8 odstotkov je bilo starih 60 let ali več (glej Tabela 1). Z upadanjem rodnosti od sedemdesetih let dalje se je delež mlajših od 15 let znižal; leta 2005 je znašal le še 28 odstotkov celotne svetovne populacije (United Nations Expert Group Meeting on Social And Economic Implications of Changing Population Age Structure 2005: 3, 4).

Tabela 1: Velikost in delež svetovnega prebivalstva po starostnih skupinah: leta 1950, 1975, 2005, 2025 in 2050

Starost	PREBIVALSTVO (milijoni)					PREBIVALSTVO (deleži)				
	1950	1975	2005	2025	2050	1950	1975	2005	2025	2050
0–14	864	1.498	1.821	1.909	1.833	34%	37%	28%	24%	20%
15–24	459	757	1.159	1.211	1.225	18%	19%	18%	15%	13%
25–59	991	1.469	2.812	3.593	4.051	39%	36%	43%	45%	45%
60–79	192	318	586	1.032	1.574	8%	8%	9%	13%	17%
80+	14	31	87	160	394	1%	1%	1%	2%	4%
Skupaj	2.520	4.073	6.465	7.905	9.077	100%	100%	100%	100%	100%

Vir: World Population Prospects v United Nations Expert Group Meeting on Social And Economic Implications of Changing Population Age Structure 2005: 4.

Med posameznimi svetovnimi območji obstajajo precejšnje razlike v starostni strukturi prebivalstva. Kot prikazuje Tabela 2, ima Afrika z 41 odstotki prebivalstva, mlajšega od 15 let in s samo 5 odstotki prebivalstva, starega 60 let ali več, najmlajšo starostno strukturo prebivalstva. Njeno popolno nasprotje je Evropa, kjer je delež starejših prebivalcev že večji od deleža otrok (mlajših od 15 let je v Evropi le 16 odstotkov, 21 odstotkov ljudi je starih 60 let in več). Čeprav strokovnjaki na podlagi prebivalstvenih projekcij ugotavljajo, da bo trend staranja prebivalstva v naslednjih 45 letih zajel vsa svetovna območja, opozarjajo, da bodo do leta 2050 starejši od 60 let v Evropi predstavljali več kot tretjino prebivalstva, v drugih svetovnih območjih pa predvidoma do četrtnine celotnega prebivalstva. V Evropi naj bi se pomembno povečal delež najsta-

rejših ljudi, to je prebivalcev, starejših od 80 let. Ti bodo do leta 2050 predvidoma predstavljali že 10 odstotkov celotnega prebivalstva (United Nations Expert Group Meeting on Social And Economic Implications of Changing Population Age Structure 2005: 6–8).

Zabeleženi proces staranja prebivalstva se odraža v naraščanju povprečne starosti prebivalcev. Ta je na svetovni ravni v letih med 1950 in 2005 narasla iz 24 na 28 let, projekcije za leto 2050 pa predvidevajo celo zvišanje na 38 let. Medtem ko je povprečna starost Evropejcev leta 2005 znašala že 39 let, naj bi do sredine 21. stoletja starostno povprečje Evropejcev že preseglo 45 let. V poročilu Združenih narodov je navedenih kar 17 evropskih držav, med njimi tudi Slovenija, ki naj bi po prebivalstvenih projekcijah do leta 2050 dosegle najvišjo povprečno starost prebivalcev, tj. starost nad 50 let (United Nations Expert Group Meeting on Social And Economic Implications of Changing Population Age Structure 2005: 12, 13).

Posledice, ki jih ima staranje prebivalstva za družbeni in ekonomski razvoj, preučevalci ocenjujejo z »razmerji odvisnosti« (*dependency ratios*), to je razmerji med ekonomsko aktivnimi prebivalci ter ekonomsko odvisnimi prebivalci. Izračuni tovrstnih razmerij praviloma temeljijo na približnih ocenah glede na starostni obseg, pri čemer se v kategorijo ekonomsko odvisnih praviloma prištevajo osebe, mlajše od 15 let in osebe, stare 60 let in več. Ocenjevalci »razmerij odvisnosti« napovedujejo splošen porast v deležu odvisnih oseb, ki naj bi se v primerjavi med odvisnimi otroki in odvisnimi starejšimi odražal zlasti v porastu odvisnih starostnikov (United Nations Expert Group Meeting on Social And Economic Implications of Changing Population Age Structure 2005: 18, 19).

Napovedi na podlagi »razmerij odvisnosti« imajo sicer določene omejitve; temeljijo namreč zgolj na ocenah ekonomsko odvisnih prebivalcev, oziroma na predpostavki, da so vse osebe med 15 in 59 letom ekonomsko aktivne. V takih ocenah se na primer ne upošteva, da mnogo ljudi, starih 60 let in več, zlasti ob višanju upokojitvene starosti, ni ekonomsko odvisnih. Vendar se je, kljub omejitvam napovedi, ki izhajajo iz »razmerij odvisnosti«, nujno zavedati, kot opozarja Hicks, da je od deleža ekonomsko aktivnega prebivalstva in njegove produktivnosti odvisen materialni življenjski standard celotne populacije. Na podlagi pretekle rasti produktivnosti je na primer mogoče izračunati, da se bo življenjski standard prebivalstva do leta 2010 prepolovil, če se bo denar še vedno stekal v obstoječe pokojninske sisteme (Hicks 1998: 7).

Zagotovitev dohodka in finančna varnost v obdobju po upokojitvi se v večini »razvitih« držav jemlje kot »poglavitnejši družbeni dosežek 20. stoletja«. Z naraščanjem deleža starega prebivalstva – izračunana pričakovana življenjska doba ob rojstvu v številnih evropskih državah že presega 79 let – pa omenjeni dosežek ves čas povečuje finančno breme javnih pokojninskih sistemov. Glede na povedano ni presenetljiva ocena nekaterih preučevalcev, da je upad ekonomsko aktivnega prebivalstva eden najbolj »dramatičnih« ekonomskih trendov zadnjih štirih desetletij (Preparing for an Aging World 2001: 10, 49).

Številni raziskovalci opozarjajo, da je spreminjanje starostne strukture prebival-

Tabela 2: Velikost prebivalstva (milijoni, deleži) po območjih in starostnih skupinah: leta 1950, 1975, 2005, 2025 in 2050

Starost	1950	1975	2005	2025	2050	1950	1975	2005	2025	2050
Afrika										
0–14	94	187	376	495	556	42%	45%	41%	37%	29%
15–24	42	79	189	270	350	19%	19%	21%	20%	18%
25–59	76	129	294	494	838	34%	31%	32%	37%	43%
60–79	11	20	44	78	173	5%	5%	5%	6%	9%
80+	1	1	4	7	20	0%	0%	0%	1%	1%
Skupaj	224	416	907	1.344	1.937	100%	100%	100%	100%	100%
Azija										
0–14	509	949	1.086	1.067	954	36%	40%	28%	23%	18%
15–24	263	455	712	701	650	19%	19%	18%	15%	12%
25–59	529	832	1.743	2.254	2.382	38%	35%	45%	48%	46%
60–79	90	148	327	623	996	6%	6%	8%	13%	19%
80+	4	11	38	83	235	0%	0%	1%	2%	5%
Skupaj	1.395	2.395	3.906	4.728	5.217	100%	100%	100%	100%	100%
Latinska Amerika in Karibi										
0–14	67	133	168	163	141	40%	41%	30%	23%	18%
15–24	31	63	106	110	99	19%	20%	19%	16%	13%
25–59	59	105	238	323	354	35%	33%	42%	46%	45%
60–79	9	19	43	86	148	5%	6%	8%	12%	19%
80+	1	2	7	15	40	1%	1%	1%	2%	5%
Skupaj	167	322	562	697	782	100%	100%	100%	100%	100%
Severna Amerika										
0–14	47	62	68	71	75	27%	25%	20%	18%	17%
15–24	26	46	47	50	52	15%	19%	14%	13%	12%
25–59	78	101	161	173	192	45%	41%	48%	45%	44%
60–79	19	30	44	78	85	11%	12%	13%	20%	19%
80+	2	5	12	16	33	1%	2%	4%	4%	8%
Skupaj	172	244	332	388	437	100%	100%	100%	100%	100%
Evropa										
0–14	143	160	115	104	98	26%	24%	16%	15%	15%
15–24	95	111	101	75	67	17%	16%	14%	11%	10%
25–59	243	294	361	330	263	44%	43%	50%	47%	40%
60–79	60	99	125	161	163	11%	15%	17%	23%	25%
80+	6	12	26	37	63	1%	2%	4%	5%	10%
Skupaj	547	676	728	707	654	100%	100%	100%	100%	100%
Oceanija										
0–14	4	7	8	9	9	31%	33%	24%	22%	19%
15–24	2	4	5	5	6	15%	19%	15%	12%	13%
25–59	6	8	15	19	21	46%	38%	45%	46%	44%
60–79	1	2	4	7	9	8%	10%	12%	17%	19%
80+	0	0	1	1	3	0%	0%	3%	2%	6%
Skupaj	13	21	33	41	48	100%	100%	100%	100%	100%

Vir: World Population Prospects v United Nations Expert Group Meeting on Social And Economic Implications of Changing Population Age Structure 2005: 7.

stva kot posledica nizkih stopenj rodnosti in smrtnosti, neizbežen demografski proces 21. stoletja, ki zahteva na znanstvenih dognanjih utemeljene politične odzive tako na nacionalnih ravneh kot tudi na mednarodni ravni (glej *Preparing For an Aging World* 2001: 276). Znanstveno preučevanje demografskih trendov ni novo početje. V preteklosti je bilo raziskovanje rodnostnega vedenja deležno številnih znanstvenih obravnav, zato se v nadaljevanju omejujem le na predstavitev nabora bolj uveljavljenih rodnostnih teorij in razlagalnih modelov rodnostnega vedenja.

PREGLED NEKATERIH UVELJAVLJENIH TEORIJ IN RAZLAG UPADANJA RODNOSTI

Rodnostno vedenje je že od sredine štiridesetih let prejšnjega stoletja dalje postalo osrednji predmet raziskovanja v polju demografije. Iskanje odgovora na vprašanje, zakaj rodnost v Evropi vedno bolj upada, je pogojevalo nastanek številnih rodnostnih teorij. Poleg teorije demografskega prehoda, ki je bila vodilna paradigma do sredine sedemdesetih let prejšnjega stoletja (Greenhalgh 1995: 5), so se uveljavljali tudi drugi alternativni pristopi: od individualno usmerjenih ekonomskih obravnav do preučevanj vpliva družbenih interakcij na rodnostno vedenje.

TEORIJA DEMOGRAFSKEGA PREHODA

Teorija demografskega prehoda je »nastala« dvakrat; prvi je njen koncept leta 1929 predstavil tedaj vodilni ameriški demograf Warren J. Thompson v Ameriški sociološki reviji (*American Journal of Sociology*). Ni naključje, da tedaj teorija ni doživela posebnega odziva,¹⁰ ne med strokovno niti med politično avdienco (glej Szreter 1993: 661, 664; glej Friedlander in drugi 1999: 495). Ravno nasprotno se je zgodilo v sredini štiridesetih let prejšnjega stoletja, ko je bila teorija demografskega prehoda¹¹ predstavljena drugič. Prvič »mrtvorojena« teorija je šestnajst let kasneje ob ponovnem rojstvu postala izjemno priljubljena. K pozornosti, ki jo je teorija prejela po letu 1944 je najbolj prispevala njena politična aplikacija (Szreter 1993: 661, 663, 664). Na podlagi izkušenj druge svetovne vojne so Združene države Amerike sklenile, da »izolacija« škodi njihovim interesom, zato so v povojnem obdobju zavzele drugačno politično strategijo; ta je poudarjala mednarodno sodelovanje ter njihovo aktivno udejstvovanje pri svetovnih zadevah. V skladu s težnjo, da bi po drugi svetovni vojni upravljale prehod k vzpostavitvi varnosti in miru, je vlada Združenih držav Amerike ustanovila vrsto mednarodnih

¹⁰ Demografija, ki se je kot disciplina institucionalizirala šele v dvajsetih letih prejšnjega stoletja, je bila od svojih začetkov tesno povezana s politiko in političnimi gibanji; nenazadnje so bile vlade njen glavni vir financiranja, zaradi česar je primarno morala delovati kot politično relevantno področje (Greenhalgh 1996: 30, 31). Od začetka pa skozi trideseta leta prejšnjega stoletja so v polju ameriške demografije močno prevladovali z evgeničnimi načeli prežeti projekti; to so bili projekti, ki so se ukvarjali zlasti z vprašanji rodnostnega vedenja med prebivalci različnih prebivalstvenih slojev, etničnih skupin in ras. Zato tudi Thompsonov prominentni položaj med demografi tistega obdobja ni mogel odločilno prispevati k uspehu njegove teorije. Kot pojasnjuje Szreter, v tridesetih letih prejšnjega stoletja preprosto ni bilo dovolj političnega interesa za teorijo demografskega prehoda ter njene implikacije, da bi teorija lahko pritegnila strokovnjake in potencialne financirerje (Szreter 1993: 663).

¹¹ O ideološkem ozadju oblikovanja teorije demografskega prehoda je pisala tudi Knežević Hočevarjeva v neobjavljenem predavanju *Rasistični diskurz v študijah rodnosti* iz leta 2001. Povzetek njenega predavanja je predstavljen v monografiji Sanje Cukut z naslovom *Rojstva in samomori v Sloveniji skozi tri desetletja* (2006: 26–27). Glej tudi Knežević Hočevar, 2006: 191–195.

institucij (na primer Svetovno banko, Organizacijo združenih narodov in njene specialistične organizacije), katerih poslanstvo je bilo koordiniranje svetovnih političnih in ekonomskih zadev. Istočasno so spodbujale dekolonializacijo, demokratizacijo ter ekonomski in družbeni razvoj v novonastalih državah Azije, Afrike in Latinske Amerike s prepričanjem, da neodvisnost, demokracija in prosti trg pomenijo nujno osnovo za »urejanje« osiromašenih držav (Szreter 1993: 665; Greenhalgh 1996: 36). Za uspeh teorije demografskega prehoda je bila bistvena ravno možnost njene aplikacije; bila je odgovor na rekonstrukcijske povojne težnje Združenih držav Amerike utemeljene v t. i. *New Deal* programih, saj je osmislila prizadevanja povojnih ekonomskih načrtovalcev, ki so se soočali s problematiko pomanjkanja hrane ter naraščajočimi ekonomskimi in političnimi napetostmi v nekdanjih kolonialnih državah (Szreter 1993: 664, 666). Ni naključje, da Frank W. Notestein koncepta teorije prehoda leta 1944, tj. eno leto pred uradno objavo, ni predstavil strokovni javnosti, temveč na konferenci o svetovnih problemih pomanjkanja hrane v povojnem obdobju. Formula, ki jo je ponujala teorija, je bila za povojne načrtovalce izjemno privlačna, saj je uvoz političnih in ekonomskih praks ameriške liberalne demokracije v nekdanje kolonialne države smatrala kot nujen predpogoj za začetek evlucijske poti (Szreter 1993: 667). Po teoriji demografskega prehoda so bile namreč vse države razvrščene v obsežno evlucijsko shemo, ki je vključevala predtranzicijske oziroma »tradicionalne države«, tranzicijske in posttranzicijske oziroma »moderne države«. Teorija je ponudila splošen in univerzalen zgodovinski model, po katerem je upadanje rodnosti nujno in neizbežno povezano z napredkom, oziroma z modelom »zahodnega« družbenoekonomskega razvoja in politične liberalizacije. Urbanizacija, industrializacija, naraščajoče stopnje preživetja, izobraževanja in političnega udejstvovanja so bile glavne določnice te zgodnje teorije demografskega prehoda (Notestein v Greenhalgh 1996: 37). Ta formulacija je torej ponudila recept za promocijo »razvoja« v nekdanjih kolonialnih državah Azije, Afrike in Latinske Amerike. Nenazadnje naj bi bil ravno »razvoj«, ki ga prinaša zahodni način življenja, poglavitni dejavnik rodnostnega upadanja (Greenhalgh 1996: 37).

Za klasično formulacijo teorije demografskega prehoda se predpostavljata publikaciji Franka W. Notesteina in Kingsleya Davisa iz leta 1945.¹² Od tega leta dalje je bila teorija demografskega prehoda pogosto aplicirana in modificirana najpogosteje s strani strokovnjakov Princetonskega urada za populacijske raziskave (Szreter 1993: 661). Teorija demografskega prehoda je bila v svoji klasični različici splošna teorija, ki je predpostavljala, da se je močna populacijska rast sprva pojavila v času industrializacije. Zaradi »industrijske revolucije«, ki je s tehničnimi inovacijami na številnih področjih doprinesla tudi izboljšanje osebnega življenjskega standarda, naj bi smrtnost upadla, rodnost pa ostala »nekontrolirana« in visoka. Notestein je na primer zatrjeval, da se rodnost slabše odziva na procese modernizacije (v primerjavi s smrtno-

¹² Frank W. Notestein, ki je bil tedaj direktor Princetonskega urada za populacijske raziskave, je svojo utemeljitev teorije demografskega prehoda objavil v prispevku *Population – The long view* v okviru zbornika *Food for the World*. Kingsley Davis, eden izmed zaposlenih strokovnjakov na Princetonskem uradu, pa je bil istega leta urednik tematske številke *Annals of the American Academy of Political and Social Science* z naslovom *The world demographic transition* (Szreter 1993: 661 – op. 7).

stjo, nadzorovanjem nalezljivih bolezni ipd.). V t. i. predmodernem obdobju visoke smrtnosti so družbe zaradi preživetja »morale« ohranjati visoko rodnost s pomočjo cerkvenih doktrin, moralnih kodeksov, zakonov, izobraževanja, običajev skupnosti, poročnih tradicij in družinskih organizacij (Notestein v Szreter 1993: 661, 662). Kot Notesteinovo razlago povzame Szreter, naj bi se rodnostno vedenje prav zaradi zgoraj naštetih dejavnikov spreminjalo tako postopoma. Spremembe naj bi se zgodile le kot rezultat kumulativnih učinkov industrializacije in modernizacije, ti pa so: povečano preživetje, naraščanje kulture individualizma, povečano potrošništvo, pojav obsežnih ter družbeno mobilnih urbanih populacij, prenos številnih funkcij družine na tovarne in šole ter upadanje fatalističnih mišljenjskih navad v prid bolj prizadevnih (Notestein v Szreter 1993: 662). Urbano življenje, ki naj bi med drugim promoviralo tudi zdravje, izobraževanje in materialne dobrobiti za vsakega posameznega otroka, je po Notesteinu razlog, da se uveljavi nadzorovanje velikosti družine in »zaustavi« populacijska rast (Notestein v Szreter 1993: 662).

Klasična teorija demografskega prehoda je predpostavljala tri faze prehoda¹³ po zgledu spreminjanja stopenj rodnosti in smrtnosti v evropskih t. i. industrijskih državah od približno druge polovice devetnajstega stoletja dalje. Demografski prehod je vključeval: predtranzicijsko obdobje, za katerega so bile značilne še visoke stopnje smrtnosti in rodnosti ter posledično počasni naravni prirast prebivalstva;¹⁴ tranzicijsko obdobje, v katerem stopnje smrtnosti upadajo, rodnost pa ostaja visoka, kar se odraža v hitri rasti prebivalstva; ter zadnje obdobje nizkih stopenj smrtnosti in rodnosti, oziroma počasne ali negativne rasti prebivalstva (Davis, Notestein v Greenhalgh 1995: 5).

Klasična teorija demografskega prehoda je bila potemtakem utemeljena v podmeni, da se vsaka država premika od predindustrijskega k postindustrijskemu stanju demografskega ravnotežja (Szreter 1993: 662). Notestein, ki je v klasični verziji teorije predpostavljal dolgotrajni in postopni modernizacijski proces, je v povojnem kontekstu svoje začetne ugotovitve kmalu spremenil (Notestein v Szreter 1993: 667). Po 2. svetovni vojni so namreč Združene države Amerike gledale na nenadzorovano populacijsko rast v »nerazvitih« državah kot na potencialno grožnjo. To je vplivalo tudi na demografe, ki so se na »problematico« nenadzorovane populacijske rasti v »nerazvitih« državah začeli odzivati z izrazoslovjem tedanjih oblikovalcev ameriške zunanje politike. Demografi so bili vse bolj prepričani, da je za rešitev »krize« in v izogib »katastrofi« nujna intervencija. V nasprotju s prvotnimi teoretičnimi stališči so začeli poudarjati nujnost programov za načrtovanje družine, ki naj bi bili edino sredstvo za zniževanje rojstev (glej Greenhalgh 1996: 38, 39). Tako je tudi iz Notesteinovih zapisov razvidno, da je leta 1947 še dopuščal možnost »načrtovanja« rojstev kot sredstva za pospešitev demografskega procesa, leta 1949 pa je postal vnet zagovornik programov za nadzorovanje rojstev. Še več, pozival je celo k uvedbi takih programov, ki naj bi po njegovi presoji imeli takojšnje učinke na rodnost (glej Szreter 1993: 671, 672).

¹³ Skupno številnim pojasnjevalcem klasične teorije demografskega prehoda je prav razločevanje treh faz prehoda (glej Črnič Istenič 1994: 24).

¹⁴ Naravni prirast je razlika med številom živorojenih otrok in številom umrlih na določenem območju v koledarskem letu (Statistični urad RS 2007: spletni vir).

V poznih štiridesetih in zgodnjih petdesetih letih prejšnjega stoletja so demografi skušali znanstveno upravičiti intervencijske posege. Primer tovrstnih teoretičnih opravičil je ideja o kmetih kot racionalnih bitjih, ki nimajo kontracepcijskih sredstev za nadzorovanje rojstev (Hodgson v Greenhalgh 1996: 40). Zaradi potrebe po znanstvenih dokazih v podporo programom za načrtovanje družine so ameriške in mednarodne agencije, ki so tovrstne programe izvajale, v šestdesetih letih prejšnjega stoletja financirale številne raziskave, ki bi take dokaze lahko zbrale (Friedlander in drugi 1999: 496). Nenazadnje se je tudi znameniti Evropski rodnostni projekt (*The Princeton European Fertility Project*), ki ga je pod vodstvom ekonomskega demografa Ansleya Coala izvajala skupina raziskovalcev Princetonske Univerze v Združenih državah Amerike, začel kot poskus testiranja klasične teorije demografskega prehoda, oziroma kot iskanje odgovora na vprašanje o tem, ali lahko empirični rezultati odkrijejo specifične družbene spremembe, ki naj bi pogojevale upad rodnostnih stopenj v Evropi (Greenhalgh 1995: 6; Kertzer in Fricke 1997: 10; Frielander in drugi 1999: 497). V okviru projekta, ki je trajal skoraj dve desetletji (od 1963 do 1979), so preučevalci zbrali primerljive demografske in družbenoekonomske statistične podatke za več kot stoletno obdobje v 700 tedanjih evropskih provincah (Kertzer in Fricke 1997: 10; Frielander in drugi 1999: 497). Dognanja raziskovalne skupine so spodkopala neomajno zaupanje v klasično teorijo demografskega prehoda; ugotovili so, da klasična teorija demografskega prehoda ne pojasni različnih začetkov rodnostnega upadanja v Evropi v daljšem zgodovinskem obdobju (Kertzer in Fricke 1997: 11; Frielander in drugi 1999: 498; Douglass in drugi 2005: 11). Upadanje rodnosti se je pokazalo kot neodvisno od družbenoekonomskih dejavnikov. Rodnost je namreč v mnogih provincah začela upadati že pred urbanizacijo oziroma industrializacijo. Raziskovalci so ugotovili, da na rodnost pomembneje vplivajo t. i. kulturni dejavniki, ki so jih takrat opredelili kot jezik, etničnost in geografsko regijo. Tako so denimo ugotovili, da so območja s podobnimi družbenoekonomskimi pogoji v obdobje prehoda vstopila v različnih časovnih obdobjih, medtem ko so območja z različnim družbenoekonomskim razvojem toda s podobnimi »kulturami«, demografski prehod beležile v podobnih obdobjih (Knodel in van de Walle v Kertzer in Fricke 1997: 11, Douglass in drugi 2005: 11). Objave rezultatov Evropskega rodnostnega projekta v letih 1979 in 1986 so deloma vplivale tudi na poznejše študije; prebivalstveni strokovnjaki so začeli več pozornosti namenjati preučevanju širših družbenih okoliščin, ki bi lahko vplivale na reprodukcijo.

Toda od šestdesetih let prejšnjega stoletja dalje so demografi beležili nadaljnje zniževanje rodnostnih stopenj v evropskih državah, kar je demograf Van de Kaa poimenoval z izrazom »drugi demografski prehod«¹⁵. Po njegovi oceni naj bi se prvi demografski prehod zaključil v tridesetih letih prejšnjega stoletja, temu pa je v petdesetih letih sledilo t. i. *babyboom* obdobje. Drugi demografski prehod, ki naj bi sledil *babyboom* obdobju, označi kot obdobje, ko se rodnost začne zniževati do stopenj, ki ne zagotavljajo več enostavnega obnavljanja prebivalstva (Van de Kaa 1987: 5).

¹⁵ Podrobneje o teoriji drugega demografskega prehoda glej tudi Josipovič, 2004: 55–56.

Razliko med prvim in drugim demografskim preходом Van de Kaa vidi v spremenjenih normah in obnašanju posameznikov, oziroma v nasprotju med altruizmom, ki naj bi bil značilen za prvi demografski prehod in individualizmom, ki se je uveljavil kot vrednotni sistem v drugem demografskem preходу. Če naj bi bilo za prvi demografski prehod značilno vrednotenje družine in potomcev, je v drugem preходу najpomembnejši posameznik, oziroma njegove težnje po »samouresničitvi« (Van de Kaa 1987: 5). Van de Kaa je prepričan, da je v t. i. hitro spreminjajočih se postindustrijskih družbah življenjski standard posameznika določen s stopnjo in kvaliteto njegove izobrazbe in motivacije razvijanja lastnih potencialov. Pri tem Van de Kaa opozori na zvišane oportunitetne stroške¹⁶ žensk, ker se odpovedujejo kariernim aspiracijam v korist soprogu in otrokom. Poleg oportunitetnih in direktnih stroškov ter zmanjšanih ekonomskih koristi zaradi rojstva otroka, naj bi po Van de Kaajevi oceni posameznike od poroke in starševstva odvrčale tudi družbene in kulturne spremembe, ki naj bi pogojevale odmik od »tradicionalnih vedenjskih vzorcev«, oziroma drugačna sosledja dogodkov v procesu oblikovanja družine. Ta sosledja dogodkov je shematično povzel v štiri tipične premike: premik od poroke h kohabitaciji; od osredotočenosti na otroka k osredotočenosti na par; od kontracepcije kot načina nadzora rojstev k samouresničitvenim izbiram ali sploh in kdaj spočeti otroka; od enotnih k raznolikim oblikam družin in gospodinjstev (Van de Kaa 1987: 9). Ali drugače povedano, šlo naj bi za premik od altruističnega k individualističnemu vzorcu poročnosti, ki ga nekoliko literarizirano opiše kot »preobrat od zlate dobe porok k vzponu kohabitacije« (1987: 13).

Tudi kontracepcija, ki je v svojih začetkih pomenila zgolj sredstvo za preprečevanje zanositve, naj bi bila po novem sredstvo za »samouresničenje« zlasti z vidika svobode v spolnih odnosih. Bolj dostopna kontracepcija naj bi potemtakem vplivala na čas in hitrost drugega demografskega preхода ter nenazadnje tudi na spremembe norm (Van de Kaa 1987: 26). Končna posledica vseh omenjenih procesov (spremembe poročnosti, kohabitacije, rodnostnega vedenja) je nov vzorec družine, ki ga označi kot premik od nuklearne družine k večim in bolj raznolikim vzorcem družin (Van de Kaa 1987: 32).

Pri pojasnjevanju »reševanja« posledic drugega demografskega preхода Van de Kaa posebej poudari vprašanje imigracij, saj Evropo označi kot multikulturno realnost (1987: 41). Petnajst let po objavi svojega prispevka o drugem demografskem preходу je Van de Kaa še vedno prepričan, da bodo »razvite države« v prihodnosti nujno postale države priselitev, ki jih gleda kot odločilen dejavnik v populacijski shemi (Van de Kaa 2002: 3).

¹⁶ Pojem oportunitetni stroški so uvedli avtorji ekonomskih teorij rodnosti (na primer Becker 1981). Oportunitetni stroški so posledicačasne ali trajne odsotnosti žensk z delovnega mesta zaradi njihove preokupacije z nego in varstvom otroka.

EKONOMSKE TEORIJE RODNOSTI

Večina ekonomskih rodnostnih teorij izhaja iz študij Leibensteina (1957) in Beckerja (1960), ki sta ekonomsko teorijo vedenja potrošnika prva aplicirala na odločanje o rojstvu otrok. Tako Leibenstein zatrjuje, da upadanje rodnosti pogojuje rast letnega zaslužka posameznika, ki naj bi vplivala zlasti na upad rojstev otrok višjega reda (Leibenstein 1974: 460). Z višanjem zaslužka se viša tudi družbeni status družine, ki pogojuje večjo porabo sredstev za materialne oziroma statusne dobrine. Ker se poraba praviloma poveča z večanjem števila otrok, je po Leibensteinovi presoji omejevanje rojstev predvsem odraz težnje družine, da bi ohranila pridobljeni družbeni položaj (Leibenstein 1975: 6).

Becker v svojih pojasnjevanjih upadanja rodnosti vpelje izraz »cena« otroka ter se eksplicitno posveča razmerju med kvantiteto in kvaliteto otrok, s pomočjo katere med drugim pojasnjuje, zakaj naj bi bila stopnja izobrazbe posameznega otroka nižja v številčnejših družinah (Becker 1960: 213; Becker 1981: 93). Potreba po otroku¹⁷ naj bi bila odvisna od relativne cene otroka in dohodka posameznika. Višanje relativne cene otroka, na katero vplivajo predvsem stroški, povezani z njegovo nego, vzgojo in izobraževanjem, zmanjšuje potrebo po otrocih in krepí želje po drugih »proizvodih« (Becker 1981: 96, 97). Upadanje rodnosti naj bi tako bila neposredna posledica povečevanja zaposlovanja in kupne moči žensk v zadnjih stotih letih. Beckerjeve ugotovitve iz šestdesetih let prejšnjega stoletja so potrdili tudi drugi avtorji (Mincer (1963), De Tray (1973) in Willis (1973) v Becker 1981: 98), ki so odkrili močno negativno povezavo med končnim številom otrok ter višino dohodka žensk, medtem ko naj bi bila višina dohodka moških pozitivno povezana s končnim številom otrok (glej Becker 1981: 98). Čeprav je bil Becker še leta 1960 prepričan, da je mogoče rodnostne spremembe pripisati tudi sterilnosti parov in zanesljivejšim oblikam kontracepcije, je kasneje svoje prepričanje spremenil, kar je podkrepil z rezultati lastnih empiričnih raziskav. Zatrnil je, da je upadanje rodnosti posledica sprememb potreb po otrocih pri posameznikih in parih (Becker 1981: 99). Cena otrok naj bi naraščala z dohodkom, kar je rezultat razmerja med kvantiteto in kvaliteto otrok. Ob predpostavki, da so vsi otroci v družini »enake kvalitete«, pomeni vsak dodaten otrok povečanje cene za vzdrževanje kvalitete (Becker 1981: 103). Zlasti visoko izobražene ženske naj bi bolj kot v kvantiteto vlagale v kvaliteto otrok, kar se kaže kot investicija v njihovo izobraževanje in vzgojo (Becker 1981: 111). Splošni ekonomski razvoj tako vpliva na nizko rodnost in kvaliteto otrok. V skladu z naraščanjem dohodkov naj bi naraščal tudi delež, ki ga starši namenjajo za vzdrževanje kvalitete svojih otrok, kar Beckerja pripelje do sklepa, da imajo premožnejši in visoko izobraženi starši v »razvitih« državah manj otrok (Becker 1981: 112).

Poleg Leibensteina in Beckerja je bil v tem oziru vpliven tudi Easterlin. Za razliko od njiju je v ekonomsko pojasnjevanje upadanja rodnosti vpeljal tudi druge dejavnike.

¹⁷ Potreba po otroku pomeni želeno skupno število otrok ob odsotnosti drugih omejitev.

Tako je, na primer, upadanje rodnostnih stopenj pojasnil s spremenjenimi vzorci sklepanja zakonskih zvez (mladi naj bi se manj in pozneje poročali) ter z upadanjem rodnosti med poročenimi pari. Ti dve spremembi naj bi bili najpoglavitejši določilci »radikalne spremembe« v družini, v spremenjenih vlogah med spoloma ter v spremenjenem položaju žensk v družini in družbi. Easterlin navaja, da se je hkrati z razširitvijo zanesljive kontracepcije spremenil tudi odnos žensk do dela, poroke in rojevanja (Easterlin 1987: 37, 38). Nastale spremembe so po avtorjevem prepričanju plod ekonomskih okoliščin; petdeseta leta prejšnjega stoletja naj bi bila v tem oziru nenaklonjena zgodnjim porokam in starševstvu. Na odločitev za poroko in starševstvo naj bi vplivala sposobnost para zadostiti lastnim materialnim težnjam; če je potencialna dohodkovna moč para v primerjavi z njunimi težnjami visoka, se to pokaže kot zgodnejša odločitev za sklenitev zakonske zveze in za rojstvo otrok (Easterlin 1987: 39). Easterlin v svoji teoriji relativnega dohodka torej zatrjuje, da se reproduktivne odločitve para sprejemajo glede na relativni dohodek, to je razmerje med potencialnim zaslužkom ter materialnimi težnjami (Easterlin 1987: 43).

Ekonomске teorije rodnosti so pozneje testirali številni avtorji (Ermisch 1996; Gauthier in Hatzius 1997; Ranjan 1999; Kohlman in Zuev 2001; Kohler in Kohler 2002). Ermisch je na primer uporabil ekonomsko teorijo rodnosti, da bi preveril povezanost stroškov otrok z rodnostnimi stopnjami. Predpostavljal je, da sta vzgoja in skrb za otroke predvsem domena ženske, zato naj bi višji dohodki ženske (glede na dohodke moškega) zviševali njene oportunitetne stroške, kot tudi dejanske stroške otroka. Da bi preveril potencialen vpliv neto dohodka ženske na rojstvo prvega otroka, je izvedel študijo na vzorcu žensk med 25. in 29. letom starosti, v obdobju med letoma 1952 in 1985 v Veliki Britaniji. Z njenimi izsledki je potrdil prvotno hipotezo. Višji neto dohodek ženske je bil sorazmerno povezan z manjšo verjetnostjo rojstva prvega otroka, na podlagi česar je sklepal, da je višanje neto dohodka žensk v Veliki Britaniji v največji meri povzročilo upadanje rodnosti med letoma 1952 in 1985 (Ermisch 1996: 156, 157). Ermischevo hipotezo so kasneje testirali tudi na Švedskem (Heckman in Walker 1990) in na Japonskem (Ermisch in Ogawa 1994). Čeprav sta obe študiji potrdili Ermischevo hipotezo, je bil na Švedskem vpliv višjega dohodka ženske zabeležen tako pri odlaganju rojstva prvega otroka kot tudi pri manjši verjetnosti za rojstvo tretjega otroka, medtem ko se je na Japonskem izkazal zgolj vpliv višjega dohodka ženske na prelaganje odločitve o rojstvu prvega otroka (Heckman in Walker, Ermisch in Ogawa v Ermisch 1996: 158).

Raziskovalca Gauthier in Hatzius (1997: 295) sta v preučevanju ekonomskih dejavnikov na stopnje rodnosti naredila še korak naprej. V svojih preučevanjih nista testirala obstoječih hipotez, temveč sta se osredotočila na morebitno povezavo med višino vladne podpore družinam in splošnimi stopnjami rodnosti. Ni presenetljivo, da so ugotovitve njune študije zelo pogosto citirana referenca, kadar gre za vprašanje o tem, ali vlade lahko vplivajo na dvig rodnostnih ravni prebivalstva. Gauthier in Hatzius sta primerjala učinke višine vladne podpore družinam na splošne rodnostne ravni v kar 22 državah v obdobju med letoma 1970 in 1990. Ugotovila sta, da denarne podpore družinam zmanjšujejo stroške, ki so povezani z otroki in posledično

vplivajo na zvišanje rodnostnih stopenj. Vendar so se med posameznimi državami pokazale pomembne razlike. Ugotovila sta denimo, da v anglosaksonskih državah zvišanje denarnih podpor družinam ne vpliva pomembneje na povišanje rodnostnih stopenj, medtem ko je ravno nasprotno značilno za skandinavske države, kjer je vpliv denarnih podpor na rodnost zelo izrazit. Države srednje in južne Evrope se nahajajo na sredini med obema skrajnostma; pri njih je vpliv denarnih podpor na stopnje rodnosti zmeren (Gauthier in Hatzius 1997: 302). Gauthier in Hatzius sta na podlagi povedanega sklenila, da denarne podpore družinam le delno vplivajo na odločanje za rojstvo otrok. Tako se je na primer 25- odstotno povečanje denarnih podpor družinam odrazilo v povečanju rodnosti za povprečno 0,07 otroka na eno žensko. Po drugi strani pa se na primer porodniški dopust (trajanje in nadomestilo) ni pokazal kot pomembno povezan s končnimi stopnjami rodnosti. Čeprav rezultati delno potrjujejo osnovno hipotezo, imajo svoje omejitve. Tako na primer ne pojasnijo časovnega učinka družinskih prejemkov, kot tudi ne izvemo, ali denarna podpora enako deluje na družine z različnimi dohodki in z različnimi stopnjami izobrazbe partnerjev (Gauthier in Hatzius 1997: 304).

V zadnjih letih razlaganje upadanja rodnostnih ravni z ekonomskimi dejavniki postaja vse bolj aktualno. Izrazit padec rodnosti v postsocialističnih državah v obdobju devetdesetih let prejšnjega stoletja je vplival na številne preučevalce, ki so iskali morebitno povezavo med ekonomskimi dejavniki in rodnostjo (Ranjan 1999; Kohlman in Zuev 2001; Kohler in Kohler 2002). Ranjanova se je posvetila vprašanju, ali negotova družbenoekonomska situacija, zlasti negotovost posameznika glede zagotavljanja osnovnega dohodka v prihodnosti, vpliva na odločanje o rojstvih otrok. V svoji študiji je razvila model, s katerim je poskusila razložiti upad rodnosti v državah vzhodne Evrope in v Rusiji (Ranjan 1999: 28). Pokazalo se je, da je negotovost posameznikove zaposlitvene in dohodkovne prihodnosti v teh območjih glavni razlog za upadanje rodnosti. Pari in posamezniki pogosto čakajo, da se bo negotova življenjska situacija razrešila, zato prelagajo odločitve za starševstvo na poznejša leta (Ranjan 1999: 41).

Do podobnih rezultatov sta prišla tudi Kohlman in Zuev, ki sta preučevala rodnostne vzorce v Rusiji med letoma 1994 in 1998. Poleg pomembnosti poroke za oblikovanje družine sta odkrila tudi, da vključenost žensk na trg dela omejuje uresničitev reproduktivnih želja (zlasti za rojstvo prvega otroka). Na željo po prvem otroku naj bi najbolj vplivala posameznikova ocena ekonomskega položaja družine. Slabše kot je ocenjen ekonomski položaj družine, manj verjetnosti je za rojstvo prvega otroka in nasprotno, večje kot je splošno zadovoljstvo posameznika, večja je verjetnost odločitve za vstop v starševstvo. Po mnenju Kohlmana in Zueva so ekonomski vidiki zlasti pomembni pri prehodu v materinstvo, kar naj bi bil odraz spremenjenih družbenih in ekonomskih življenjskih pogojev v Rusiji (Kohlman in Zuev 2001: 29).

Kohler in Kohlerjeva sta v devetdesetih letih prejšnjega stoletja z vidika makro in mikro perspektive analizirala rodnost v Rusiji ter prišla do nasprotujočih si rezultatov v okviru iste študije (Kohler in Kohler 2002: 233). V makro študiji *Russian Longitudinal Monitoring Survey*, ki sta jo izvedla v obdobju med letoma 1992 in 1993, sta pokazala, da je upad rodnosti v Rusiji po letu 1989 povezan zlasti z ekonomsko krizo,

medtem ko sta v mikro študiji med letoma 1994 in 2000 dobila ravno nasprotno rezultate (Kohler in Kohler 2002: 240). Povezave med ekonomsko krizo in negotovostjo na trgu dela z upadanjem rodnosti nista potrdila. Celo več, dokazala sta, da se je z mikro pristopom taka povezava v nekaterih primerih izkazala za pozitivno. Tako naj bi se pari, ki jih je prizadela ekonomska kriza, pogosteje odločali za še enega otroka v obdobju med letoma 1994 in 1996 kot pa pari, ki jih tovrstna kriza ni prizadela. Odsotnost negativne povezave med ekonomsko krizo in upadanjem rodnosti ter celo prisotnost pozitivne povezave je presenetljiva, saj je v nasprotju s številnimi razlagami upadanja rodnosti v vzhodni in tudi srednji Evropi, ki temeljijo ravno na povezavi ekonomske krize z nizko rodnostjo (Kohler in Kohler 2002: 255).

Skupno ekonomskim teorijam rodnosti je torej pojasnjevanje sprememb rodnostnih ravni z različnimi ekonomskimi dejavniki. Na podlagi povedanega lahko zatrdimo, da so raziskovalci dokazali tako pomembne učinke ekonomskih dejavnikov na rodnost kot tudi odsotnost le-teh. Pomembna pa je ugotovitev, da takih učinkov ni mogoče posploševati, saj, kot so pokazali nekateri avtorji, že na nacionalnih ravneh obstajajo pomembne razlike.

ALTERNATIVNI PRISTOPI V PREUČEVANJU RODNOSTI

Kljub trdoživosti teorije demografskega prehoda kot še vedno zelo uveljavljenega razlagalnega modela pojasnjevanja rodnostnih sprememb, so številni raziskovalci opozarjali na njene pomanjkljivosti (Cleland, Knodel in drugi, Brass in Jolly v Reed, Briere in Casterline 1999: 2). To je sprožilo razprave o nujnosti alternativnih pristopov, s katerimi bi tudi lahko razložili spremembe v rodnostnem vedenju. Nedvomno so izsledki Princetonskega Evropskega rodnostnega projekta dodatno okrepili dvome v razlagalno moč teorije demografskega prehoda (Kertzer in Fricke 1997: 11; Friedlander in drugi 1999: 498; Reed, Briere in Casterline 1999: 2; Douglass in drugi 2005: 11). Temeljna ugotovitev princetonske skupine raziskovalcev, da na podlagi ekonomskih in strukturnih sprememb ni mogoče zadovoljivo razložiti upadanja rodnosti, je bila osnova za uveljavitev difuzionistične teorije (*diffusion theory*). Osnovna ideja difuzionistične teorije temelji na predpostavki, da je družbena interakcija glavni mehanizem osvajanja novih tehnologij, idej in vedenj (na primer kontracepcijskega znanja; Reed, Briere in Casterline 1999: 2, 3). Zaradi medsebojne interakcije naj bi ljudje začeli pretehtavati lastne odločitve glede na odločanje drugih ljudi in pogosto lastne odločitve tudi spreminjati (Palloni v Reed, Briere in Casterline 1999: 6). Zagovorniki difuzionistične teorije so predlagali razlago, da je nadzorovanje rodnosti pravzaprav inovacija, razširjanje te inovacije pa jedro upadanja rodnosti. Proces difuzije naj bi pojasnil hitro uveljavitev kontracepcijskega vedenja v »manj razvitih« državam kot tudi razlike v rodnostnem vedenju ljudi v različnih jezikovnih, kulturnih in geografskih območjih (glej Kohler 2001: 8, 9). Kohler meni, da je difuzionistična teorija prepričljiva v razlaganju rodnostnega prehoda, četudi so neposredni dokazi, ki bi take domneve potr-

dili, zelo skopi (*ibid.*) Najvidnejša empirična študija, ki govori v prid difuzionistični teoriji, je po Kohlerjevem mnenju študija Rogersa in Kincaida (1981), ki sta jo izvedla v korejskih vaseh med letoma 1964 in 1974. Raziskovalca sta s pomočjo analize socialnih omrežij preučevala prevzem kontracepcijskega vedenja na ruralnih območjih Koreje. Njune ugotovitve so potrdile, da je uporaba kontracepcije pomembno nižja pri družbeno izoliranih osebah, medtem ko je ravno nasprotno značilno za ženske, katerih člani osebnega omrežja že prakticirajo različne oblike načrtovanja rodnosti. Izsledke omenjene študije sta potrdili dve sekundarni analizi¹⁸ korejskih podatkov v devetdesetih letih prejšnjega stoletja (Kohler 2001: 10). Difuzija, oziroma razširjanje specifičnih znanj (na primer informacij o metodah, prednostih in stranskih učinkih kontracepcije) s pomočjo družbene interakcije, naj bi poglavitno delovalo na rodnostne spremembe (glej Kohler 2001: 11, 12; glej Montgomery in Casterline 1993: 45; glej Rosero-Bixby in Casterline 1993: 147).

Literatura, ki opisuje difuzionistično teorijo, najpogosteje opisuje razširjanje inovacije. S tega vidika je upadanje rodnosti posledica povečane razširjenosti vedenja, ki je bilo pred tem redko ali ga sploh ni bilo – je torej inovativno. Ker je literatura, ki opisuje difuzionistično teorijo precej neenotna in nekateri prispevki bolj poudarjajo »inovativnost« drugi pa proces »razširjanja«, je po Casterlineovem prepričanju mogoče govoriti o treh različnih pristopih v okviru difuzionistične teorije in njenih konceptov. – Prvi pristop se posveča inovativnosti nadzorovanja rodnosti oziroma inovaciji vedenja, zato poudarja zlasti uporabo kontracepcije (*behavioral innovation*). – Drugi pristop prednostno obravnava že obstoj novih idej, znanj, vedenj in vrednot, ki jih pred tem ni bilo in naj bi zato vplivale na upadanje rodnosti. Kohler ta pristop celo obravnava kot samostojno teorijo z izrazom ideacijska teorija (*ideational theory*) (glej Kohler 2001: 7). – Tretji pristop pa poudarja predvsem proces razširjanja, torej, kako se informacije razširjajo in kako se vedenje posameznikov spreminja pod vplivom drugih ljudi (Casterline 2001: 7). Glede na to, da se navedeni pristopi med seboj prekrivajo, nekateri avtorji zatrjujejo, da gre venomer za difuzionistično teorijo z različnimi poudarki (glej Casterline 2001: 7). – Največja odstopanja je mogoče zaslediti pri drugem pristopu oziroma ideacijski teoriji pri različnih avtorjih. Kot rečeno, Kohler (2001: 7) ta pristop obravnava kot samostojno teorijo, Casterline (2001: 7) jo pojasnjuje le kot enega izmed različnih pristopov v okviru difuzionistične teorije, Greenhalghova (1995: 7) pa celo kot zametek difuzionistične teorije.

Druga smer, ki je nastala kot plod alternativnih raziskovanj rodnosti in kot kritika teorije demografskega prehoda, je bila Caldwellova teorija medgeneracijskega pretakanja blaginje¹⁹. Po Caldwellovem prepričanju s teorijo demografskega prehoda ni mogoče razložiti različnih časovnih začetkov upadanja rodnosti po svetu; številne rodnostne raziskave v deželah v razvoju naj bi bile omejene z zahodnimi koncepti družine, poudarjanjem procesa modernizacije in etnocentrizmom (Caldwell 1982:

¹⁸ Valente, T. W. (1994). *Network Models of Diffusion of Innovations* ter Montgomery, M. R. in Chung, W. S. (1998). *Social Networks and the Diffusion of Fertility Control in the Republic of Korea*.

¹⁹ Podrobneje o teoriji medgeneracijskega pretakanja blaginje glej Čerňič Istenič 1994: 33–38. Glej tudi Josipovič 2004: 57–58.

86). Teorijo pretakanja blaginje Caldwell razvije na podlagi predpostavke, da obstajata samo dva tipa rodnostnega režima: režim, v katerem posamezniki nimajo ekonomske koristi z omejevanjem rodnosti, in režim, ki podpira ekonomsko korist, ki jo tovrstna omejitev prinaša. V obeh primerih naj bi šlo za ekonomsko racionalno vedenje ljudi (Caldwell 1982: 115, 116).

Teorija demografskega prehoda predpostavlja, da je rodnost visoka v revnih tradicionalnih družbah zaradi visoke smrtnosti, omejenih možnosti napredovanja posameznika in visoke ekonomske vrednosti otrok. Vse to naj bi spremenila procesa industrializacije in modernizacije. Caldwell opozori na nekatere zapise besedil o rodnosti pred demografskim prehodom, kjer je racionalnost orisana kot proizvod industrijske urbane družbe, tradicionalne družbe pa so orisane kot neomikane, rudimentarne in praznoverne. Tako na primer Malthus v opisu družbe pred demografsko tranzicijo razloži koncept neomikanosti revnih, ki niso zmožni ali pripravljeni pomagati sami sebi, Kingsley Davis pa »naraščajoči racionalizem modernega življenja« izpostavi kot antipod tradicionalnemu življenju (Malthus; Davis v Caldwell 1982: 118–119).

Racionalno, kot je uporabljeno v konceptih demografske tranzicije, je opredeljeno kot maksimalno investiranje moškega (hranitelja družine) ali para v člane svoje nuklearne družine. Caldwellova predpostavka, na podlagi katere je razvil teorijo pretakanja blaginje, pa temelji na domnevi, da so vse družbe ekonomsko racionalne (Caldwell 1982: 120, 121). Visoka rodnost je po njegovi oceni racionalen odgovor na družbenoekonomske pogoje v tradicionalnih družbah, v katerih širša družina pomeni tudi delitev stroškov in skrbi za otroke ter s tem večjo ekonomsko varnost. Ko so otroci zmožni sami plačevati za svoje stroške, številnost pomeni še dodatno prednost, zlasti v družinah z družinsko proizvodnjo in v kmečkih družinah, kjer številnejši otroci pomenijo večjo »blaginjo« (Caldwell 1982: 122). – Nasprotno je v urbanih družbah visoka rodnost racionalna samo v primeru, kadar pretok blaginje večinoma poteka od mlajše k starejši generaciji (Caldwell 1982: 145).

Caldwell poudarja, da je temeljno vprašanje demografskega prehoda smer in obseg medgeneracijskega pretoka blaginje. V »tradicionalnih« skupnostih se vrednost otrok torej manifestira v obliki njihovega dela. Otroci prevzemajo vso odgovornost za skrb za starše tudi v njihovi starosti in so tisti, ki zagotavljajo tudi preživetje širšega sorodstva. Družinska struktura v teh skupnostih je organizirana od spodaj navzgor. Interesi posameznika so podrejeni interesom skupine, pretok blaginje torej poteka od otrok k staršem in visoka rodnost je racionalna (Caldwell 1982: 139, 140, 141). – Hkrati Caldwell na primeru študije v mestu Ibadan (1974–1975) v Nigeriji pokaže, da procesa urbanizacije in modernizacije ne vplivata vedno na upadanje rodnosti, kot to predvideva teorija demografskega prehoda. Za tranzicijske skupnosti, ki jih Caldwell imenuje »laboratoriji za preučevanje demografskih sprememb«, so značilne hitre spremembe tako v načinu življenja kot tudi v vpeljevanju vedno novih možnosti za omejevanje števila otrok. Kljub industrializaciji in modernizaciji pa se rodnost in »idealna velikost družine« v teh skupnostih ni spremenila, ter je bila tačas visoka, kar avtor pripisuje smeri pretoka blaginje. Pretok blaginje je še vedno v večini primerov usmerjen od mlajših k starejšim generacijam, celo več, raziskava o pretoku blaginje

(denarja in pomoči), izvedena v Nigeriji, je pokazala, da je pretok od mlajših k starejšim večji v urbanih predelih, saj so s tem mlajši izkazovali svoj donatorski uspeh in radodarnost (Caldwell 1982: 144, 145).

Visoka rodnost po Caldwellu preneha biti racionalna tedaj, ko se pretok blaginje obrne in starejše generacije začnejo vlagati v mlajše več, kot pa dobijo povračila. Znižanje rodnosti v teh primerih ni le odraz ekonomskih okoliščin, temveč je skoraj povsem »družbeni pojav«. To pomeni, da do obrata v pretoku blaginje lahko pride samo v primeru, ko se ekonomija nuklearne družine loči od širše družine. Za to je po Caldwellovem prepričanju najprej nujna emocionalna nuklearizacija družine, s katero družinska ekonomija postane domena zakoncev oziroma partnerjev. Starša se v emocionalni nuklearni družini posvečata predvsem lastnim otrokom in njihovi prihodnosti, manj pa sorodnikom ter članom širše družine (Caldwell 1982: 141, 143–144, 148). Vzroka za emocionalno nuklearizacijo družine Caldwell ne pripiše urbani industrijski družbi, niti moderni ekonomiji, temveč je ta »nedvomen« dokaz uvoza drugačne, tj. »zahodne« kulture, ki jo utrjuje množično in obvezno izobraževanje ter množični javni mediji. Evropski koncepti družinskih odnosov in obveznosti naj bi povzročili erozijo tradicionalnih družinskih struktur, vplivali na krepitev zakonskih emocionalnih vezi in nuklearizacijo družine – sprva emocionalno in končno tudi ekonomsko (Caldwell 1982: 149–151).

Naj na kratko povzamem: rodnostno vedenje posameznikov je po Caldwellu vedno racionalno; rodnost je visoka ali nizka glede na ekonomske koristi za posameznika, par ali družino. Ekonomsko koristnost določa smer medgeneracijskega pretoka blaginje. Rodnost je, kot že povedano, visoka, kadar pretok blaginje poteka od mlajše k starejši generaciji in nizka, kadar pride do preobrata v pretoku blaginje in družina postane emocionalno in ekonomsko nuklearna (Caldwell 1982: 152). Caldwell s teorijo pretakanja blaginje pojasnjuje tako stabilno visoko rodnost kot tudi nepretrgano upadanje rodnosti. Z izrazom »pretok blaginje« ne označuje le izmenjave denarja, temveč tudi pretok nematerialnih sredstev, kot so delo, storitve, dobrine (Caldwell 1982: 333). Spremembe čustvenih odnosov znotraj družine, ki odsevajo družbene spremembe v odnosu do razmerij moški – ženska, starši – otrok, naj bi poglavito preusmerile medgeneracijski pretok blaginje od starejših k mlajšim generacijam (Caldwell 1982: 338). Okrepitev partnerskega odnosa nujno pomeni oslabitev moči ter vpliva razširjene družine; reprodukcija postane odločitev partnerjev. V skladu s tem se uveljavi ideja o nuklearni družini (Caldwell 1982: 344).

Medtem ko sta se klasična teorija demografskega prehoda ter teorija medgeneracijskega pretakanja blaginje le bežno dotaknili spremenjenega položaja ženske v povezavi z znižano rodnostjo, so avtorji nekaterih drugih pristopov v preučevanju rodnosti položaj ženske postavili v samo središče preučevanja. Tako je na primer Karen Oppenheim Mason (Oppenheim Mason 1984: 43) opozorila, da je položaj žensk v demografiji obravnavan kot ločena tema in da so navedbe o določnicah rodnosti in smrtnosti praviloma prezrle položaj ženske kot povezano variabla z rodnostjo in smrtnostjo. Čeprav naj bi že klasična teorija demografskega prehoda nakazala, da ženska participacija na trgu delovne sile pomembno vpliva na omejevanje rojstev, so zagovorni-

ki teorije ta vpliv gledali na podlagi prispevka dela ženske k družinskemu proračunu in ne na podlagi »osvoboditve« žensk izpod nadzora moških. Podobno so tudi predstavniki ekonomskih teorij gledali zaposlitev ženske kot komponento družinskega proračuna in ne njene družinske moči (Oppenheim Mason 1986: 285). Oppenheim Masonova ocenjuje, da se je šele od osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje v demografiji bolj pogosto govorilo o položaju ženske, vendar še ne eksplicitno, pač pa implicitno kot: »avtonomija ženske«, »ženske pravice«, »situacijska prednost moških« ipd. (Oppenheim Mason 1984: 6; Oppenheim Mason 1986: 285). Večina takih sintagem namreč položaj ženske opredeljuje le v primerjavi s položajem moškega. Tako na primer »avtonomija ženske« praviloma pomeni osvoboditev ženske izpod nadzora moškega; »ženske pravice« v primerjavi z moškimi pravicami; »situacijska prednost« moških v primerjavi z ženskami itd. V pristopih, ki poudarjajo eksplicitno položaj ženske in za katere se je uveljavilo ime »družinsko usmerjeni pristopi« (*family-level approaches*; glej Greenhalgh 1995: 7), pa kot najpomembnejšo determinanto rodnosti poudarjajo prav izobrazbo ženske. Ta naj bi namreč odločilno prispevala k avtonomiji ženske prav z dostopom do različnih virov in znanj ter posledično krepila njen družbeni položaj in ekonomsko samostojnost (Oppenheim Mason 1984: 72, 73). Ker demografski trendi kažejo najnižje ravni rodnosti prav med univerzitetnimi diplomanti (Martin 2000; Kreyenfeld 2002; Rendall in Smallwood 2003), ni presenetljivo, da analitiki rodnostnega vedenja posvečajo vedno več pozornosti prav izobraženkam.

Študije, ki so poudarile povezavo med rodnostjo in izobrazbo, v grobem lahko strnemo v tri skupine obravnav. V prvo skupino sodijo take, katerih avtorji so preučevali neposreden vpliv dviga splošne izobrazbene ravni (zlasti pri ženskah) na upadanje rodnostnih stopenj. V drugo in tretjo skupino pa se uvrščajo študije, ki so preučevale posreden vpliv izobrazbe na rodnost. V ti dve skupini se uvrščajo raziskave, ki so analizirale sovplivanje izobrazbe, kariernih aspiracij ter možnosti za usklajevanje dela in družine, ter študije, ki so analizirale vpliv dviga splošne izobrazbene ravni na spremembo stališč ljudi glede partnerstva in rojstva otrok.

VPLIV IZOBRAZBE NA RODNOSTNE ODLOČITVE

Že avtorji klasične teorije demografskega prehoda so obravnavali izobraževanje kot enega izmed poglobitnejših dejavnikov upadanja rodnosti v t. i. industrijskih evropskih državah. Notestein je na primer zatrjeval, da razmah izobraževanja vpliva na večjo neodvisnost žensk ter spreminja njihove ekonomske vloge, kar naj bi naposled vplivalo na utrditev ideala majhnega števila otrok (Notestein v Axinn in Barber 2001: 483; Kohler 2001: 4). Pomen izobrazbe je bil nadalje izpostavljen v teoriji drugega demografskega prehoda kot tudi v ekonomskih teorijah rodnosti. Ocene, da si izobražene ženske želijo manj otrok kot manj izobražene, sledijo predpostavki, da zlasti izobraženkam otroci povečujejo oportunitetne stroške in zmanjšujejo njihovo neodvisnost (Hoem, Prskawetz in Neyer 2001: 253).

Nekateri presojevalci so prepričani, da izobrazba ne zaseda osrednjega mesta v teoriji rodnostnega prehoda po naključju. K temu naj bi pomembno prispevali tudi politični razlogi. Kot piše Scott Smith, so se številne študije od petdesetih let prejšnjega stoletja dalje ukvarjale predvsem z ocenami, ali izobrazba lahko vpliva na zmanjšanje hitrega naraščanja prebivalstva v deželah tretjega sveta (Scott Smith 1996: 367). – Podobno tudi Bledsojeva zatrjuje, da so mnoge vlade v »manj razvitih« državah načrtno širile organizirano javno šolanje. »Zahodni način« šolanja se je promoviral kot neke vrste prestiž, kar je spodbudilo mlade, da so si želeli tovrstnega izobraževanja. V ozadju prizadevanj vlad naj bi bil poskus zmanjšanja rodnostnih stopenj s pomočjo promoviranja splošnega izobraževanja žensk in uporabe kontracepcijskih sredstev. Re-

zultati nedavnih študij so že pokazali, da se je tudi v »državah v razvoju« potrdila povezava med višjo izobrazbo žensk in nižjo rodnostjo. Nenazadnje je bil poziv k izobraževanju deklic in žensk v teh območjih tudi sporočilo Mednarodne konference o populaciji in razvoju v Kairu (*International Conference on Population and Development*) leta 1994: »povečanje izobrazbe žensk in deklic prispeva k opolnomočenju žensk, k odlaganju sklenitve zakonske zveze na poznejša leta ter zmanjšanju velikosti družin« (United Nations v Bledsoe in drugi 1999: 2).

Analize prebivalstvenih procesov v evropskih državah po izteku demografskega prehoda na prelomu 20. stoletja pa vse do danes kažejo, da izobrazba še vedno pojasnjuje pomemben delež variabilnosti v številu otrok med današnjimi posamezniki. Najnovejše mednarodne raziskave, ponovno pod okriljem demografov kot vodilnih preučevalcev prebivalstvenih procesov (na primer *Fertility and Family Survey* – FFS), kažejo, da vključenost žensk v visoko izobraževanje močno zmanjšuje verjetnost, da bodo rodile prvega otroka, vpliva na odlaganje rojevanja na poznejša leta ter na manjše število otrok ob koncu reproduktivnega obdobja, v primerjavi z ženskami, ki so dosegle nižjo raven izobrazbe (glej Beets 1999: spletni vir; glej Rindifuss, Morgan, Offutt v Rendall in Smallwood 2003: 19; glej Sobotka 2004: 12). – Višja izobrazba naj bi vplivala tudi na odlaganje sklenitve zakonske zveze (Mooney Marini 1984: 491) ter na prepričanja in vrednotne orientacije o pomenu otrok, saj naj bi bila »alternativa« starševstvu, gospodinjstvu in poroki (De Wit in Rajulton 1992: 111, 112; Heaton in Jacobson 1999: 533).

Statistični pregled zadnjih štirih desetletij v državah Evropske unije kaže pomembno povečanje splošne stopnje izobrazbe, kar je zlasti posledica tega, da se vedno več mladih po končani srednji šoli odloči za študij na visokošolski ravni. Leta 2004 je bila več kot polovica vseh študentov na dodiplomskih in podiplomskih programih v državah Evropske unije žensk (Sobotka 2004: 12). Na podlagi povedanega in glede na to, da so izračuni pokazali, da je rodnost v državah Evropske unije najnižja med univerzitetno izobraženimi, ni presenetljivo, da se v rodnostni literaturi zlasti stopnja izobrazbe žensk izpostavlja kot najpomembnejši kazalnik končnega števila otrok (glej Beets 1999: spletni vir; glej Rendall in Smallwood 2003: 18). – Nadaljevanje izobraževanja po srednji šoli je pogosto tudi alternativa vstopu na negotov trg dela; posameznikom naj bi omogočilo boljše zaposlitvene možnosti ter uresničitev njihovih kariernih ambicij (glej Kohler, Billari in Ortega 2002: 654, 655). Povpraševanje po specializirani in izobraženi delovni sili v t. i. postindustrijskih družbah naj bi vplivalo na širitev dolgotrajnega izobraževanja in posredno na upadanje rodnosti pod raven enostavne obnove prebivalstva. Države z največjim porastom visoko izobraženih imajo hkrati največji porast v povprečni starosti ob rojstvu prvega otroka (Kohler, Billari in Ortega 2002: 656).

Dosedanje raziskovanje odnosa med izobrazbo in rodnostjo je mogoče v splošnem prepoznati v dveh raziskovalnih hipotezah, s pomočjo katerih so preučevalci skušali razložiti morebitno povezanost stopnje izobrazbe z upadanjem rodnosti. To sta »hipoteza izpostavljenosti« (*exposure hypothesis*) in »hipoteza odvrčanja« (*distraction hypothesis*). V splošnem sta hipotezi utemeljeni v predpostavki, ki pravi, da izobražbeni in zaposlitveni cilji žensk vplivajo na odlaganje rojstev in jih v nekaterih primerih celo odvrčajo od materinstva. Hipotezi zatrujeta, da ženske v svojih reproduktivnih

odločitvah pretehtavajo stroške in prednosti, ki jih prinaša materinstvo (Wu in MacNeill 2002: 192). Negativni vpliv na odločanje o rojstvu otroka naj bi imeli predvsem oportunitetni stroški, ki so posledica začasne ali trajne odsotnosti žensk z delovnega mesta zaradi njihove preokupacije z nego in varstvom otroka; taki stroški naj bi bili višji pri izobraženih ženskah z višjimi osebnimi dohodki. Četudi se pogosto predvideva, da ima večja kupna moč žensk z višjimi dohodki pozitiven vpliv na rodnostne stopnje, se je pokazalo, da tak profil žensk praviloma nima večjega števila potomcev, temveč vlaga v večjo »kvaliteto otrok« (Becker v Rendall in Smallwood 2003: 19).

»Hipoteza izpostavljenosti« izhaja iz teorije racionalne izbire in poudarja, da je izobražena ženska izpostavljena netradicionalnim vlogam in življenjskim izbiram, tj. znanju (na primer o kontracepciji) in stališčem (na primer o osebni avtonomiji), ki jo spodbujajo k odlaganju materinstva ali vplivajo na njegovo zavračanje (Grindstaff, Balakrishnan, Maxim 1989: 455; McClamroch 1996: 185; glej Wu in MacNeill 2002: 192–193). To pomeni, da je manjša verjetnost, da bodo ženske z visoko izobrazbo imele otroke (še posebej po tridesetem letu starosti), saj bi zanje materinstvo predstavljalo prevelik strošek oziroma odrekanje.

»Hipoteza odvrčanja« prav tako poudarja, da povečana izobrazba žensk ter njihova vključenost na trg dela vplivata na njihovo rodnostno vedenje. Vendar v nasprotju s hipotezo izpostavljenosti zatrjuje, da ženske zaradi daljšega izobraževanja ter uveljavljanja na trgu dela zgolj odlašajo materinstvo in se mu ne odpovedujejo (glej Wu in MacNeill 2002: 193). Tovrstno predpostavko potrjujejo številna empirična raziskovanja (Rindifuss, Bumpass, St. John 1980: 444; Thornton, Axinn, Teachmen v Wu in MacNeill 2002: 193), ki ugotavljajo, da izobrazba sama po sebi še ne spodbuja »protidružinskih« vrednot in stališč, temveč vpliva le na višanje starosti žensk ob rojstvu prvega otroka.

Nekateri raziskovalci zatrjujejo, da nezdružljivost vlog študentke in matere izvira iz normativnih pričakovanj, da bi mladi, ki so vključeni v proces izobraževanja, ne imeli otrok. Po tej razlagi ženske ne odlagajo na poznejša leta le rojevanja, temveč odlagajo tudi prehod v odraslost, saj se starševstvo pojmuje kot vloga odraslih (Blossfeld in Huinink 1991: 147; Blossfeld in Jaenichen 1992: 304; Edwards 2002: 425). Spet drugi govorijo o vplivu dveh procesov na odločitev za materinstvo: kognicije in družbenega vpliva. Proces kognicije, ki v ospredje ponovno postavlja žensko kot glavnega akterja pri sprejemanju reproduktivnih odločitev, govori o tem, da šolanje s širokim dostopom do različnih informacij pomembno vpliva na način razmišljanja in tako ustvarja razliko med izobraženimi in neizobraženimi ženskami. Druga vrsta diskusij, ki vpliv izobrazbe na rodnost pojasnjuje s procesom družbenega vpliva, izvira iz Parsonsovega (1964) pogleda na posameznika kot socializiranega akterja. Po tej razlagi posameznikova dejanja izhajajo iz vrednot, ki jih narekujejo institucije t. i. zunanjega sveta in na podlagi katerih posamezniki privzemajo nove prakse obnašanja (Parsons v Bledsoe in drugi 1999: 5, 6). Podobno stališče je prisotno tudi v opisih difuzionistične teorije²⁰ in v opisih modernizacije ter njenih vplivov na posameznika.

²⁰ Več o tem glej poglavje Alternativni pristopi v preučevanju rodnosti.

Tako je na primer Easterlin (1986) zapisal, da proces modernizacije sproža spremembe v vedenju posameznikov, ki se po njegovi oceni kažejo kot odprtost za nove izkušnje, neodvisnost od starševske avtoritete, velike ambicije zase in za svoje otroke ipd. Izobrazba naj bi bila glavni razlog za razpad tradicionalnih verovanj in običajev, predvsem pa naj bi vplivala na načrtno omejevanje velikosti družine. Povečana raven splošne izobrazbe naj bi poglobitno vplivala na spremembo zlasti kontracepcijskih norm, utrditev materialističnih teženj ter na odpiranje starševstvu alternativnih življenjskih stilov (glej Easterlin v Bledsoe in drugi 1999: 5, 6).

Na podlagi povedanega je mogoče skleniti, da številni preučevalci poročajo zlasti o negativni povezanosti med visoko izobrazbo in končnim številom otrok. Kljub temu je nujno omeniti, da rezultati novejših rodnostnih študij opozarjajo na večjo kompleksnost odnosa med žensko izobrazbo in rodnostjo, ki presega splošno zaznano negativno povezanost med tema dvema dejavnikoma (Rendall in Smallwood 2003: 19). Avtorji takih študij, ki so bile večinoma opravljene na podatkih skandinavskih držav (Hoem, Hoem in Hoem, Kravdal, Oláh v Kreyenfeld 2002: 16) in v nekaterih zahodnoevropskih državah (Hunik v Kreyenfeld 2002: 16), na primer poročajo o pozitivni povezanosti med izobrazbo žensk in verjetnostjo za rojstva otrok višjega reda. Tako se je na primer Hunik (1989, 1995, 2001) dokopal do zaključka, da je pri izobraženih ženskah večja verjetnost, da ne bodo imele otrok, če pa jih že imajo, je pri njih večja verjetnost za rojstvo drugega ali tretjega otroka kot pri manj izobraženih ženskah (Hunik v Kreyenfeld 2002: 16).

Avtorji, ki so iskali pozitivno povezanost izobrazbe žensk in rodnosti, so v splošnem preverjali dve hipotezi: »hipotezo o učinku dohodka« ter »hipotezo o učinku zaposlitve«, ki zatrjuje, da plačana zaposlitev pospešuje rojstvo otrok. Po prvi hipotezi naj bi bolj izobražene ženske zaradi višjega dohodka več prispevale v družinski proračun in tako lažje vzdrževale večjo družino (Kravdal 1992: 468; Rindifuss in drugi v Kreyenfeld 2002: 16). Ta hipoteza temelji na implicitni predpostavki, da ženske uspešno usklajujejo vzgojo otrok in zaposlitev, ter da se po rojstvu otroka lahko vrnejo na delo. Taka predpostavka lahko velja za skandinavske države, ki so znane po tem, da institucionalni okvir ženskam omogoča lažje usklajevanje dela in družine. Danska je primer sistema, ki je prilagojen različnim potrebam otrok in staršev.²¹ Manj pa je hipoteza o učinku dohodka uporabna za države, kjer prevladuje model moškega hranilca družine (*male breadwinner model*) in kjer je omejeno organizirano otroško varstvo (na primer Nemčija; Kreyenfeld 2002: 17, 20; Liefbroer in Corijn 1999: 49). Po drugi hipotezi, ki zatrjuje, da »plačana zaposlitev pospešuje rojstvo otrok«, pa naj bi ženske, ki so usmerjene v delo, rojevale v majhnih časovnih razmikih. Tak rodnostni vzorec naj bi jim omogočal manjše prekinitve dela zaradi varstva in nege otrok ter manjšo izgubo zaslužka in človeškega kapitala, saj se po rojstvu otrok kmalu vrnejo na delo (Ni Bhrolcháin, Taniguchi v Kreyenfeld 2002: 20).

Ali je izobrazba ženske tista, ki odločilno vpliva na odločitve o rojstvu otroka, je raziskovala Kreyenfeldova (1997) na primeru Nemčije. Preverjala je tri hipoteze in

²¹ Več o tem glej poglavje Predstavitev ukrepov družinske politike v izbranih državah.

sicer hipotezo o časovnem pritisku (*time-squeeze*), hipotezo o vplivu partnerja (*partner effect*) ter hipotezo o učinku samoizbire (*self-selection*). S hipotezo o časovnem pritisku za reprodukcijo pri visoko izobraženih ženskah je želela preveriti, ali je krajši časovni razmik med porodi pri izobraženkah (v primerjavi z ženskami, ki nimajo visoke izobrazbe) posledica v povprečju višje starosti ob rojstvu prvega otroka. Izobraženke praviloma z reprodukcijo odlašajo do zaključka izobraževanja in imajo zato na voljo krajši čas do konca reproduktivnega obdobja. Z drugo hipotezo, ki govori o vplivu partnerja, je Kreyenfeldova opozorila, da je pri opazovanju povezave med izobrazbo ženske in rodnostjo nujno upoštevati tudi izobrazbo partnerja. Po njenem prepričanju zlasti v družbah, kjer prevladuje model moškega hranitelja družine, izobrazba moškega in njegov zaposlitveni položaj pomembno vplivata na odločitev za otroka (Kreyenfeld 2002: 22). S tretjo hipotezo je verjetnost za rojstvo drugega otroka pri višje izobraženih ženskah pripisala učinku samoizbire. Hipoteza govori o tem, da ženske, ki so se odločile za otroke, pravzaprav nakazujejo k otrokom usmerjen življenjski načrt, zato je pri teh ženskah verjetnost za nadaljnja rojstva večja, zlasti ob upoštevanju omejenih možnosti za usklajevanje družinskega in zaposlitvenega življenja ter visokih oportunitetnih stroškov (Kreyenfeld 2002: 23). Kreyenfeldova je svoje hipoteze preverjala z multivariatnimi analizami na podatkih iz mikro popisa leta 1997. V nasprotju s študijami, izvedenimi na Švedskem, Norveškem in v Avstriji (Kravdal 1992; Hoem 1996; Hoem, Prskawetz in Neyer 2001), Kreyenfeldova na primeru zahodne Nemčije ni uspela potrditi prve hipoteze, ki se nanaša na omejen čas za reprodukcijo pri izobraženih ženskah. Potrdila pa je pomembnost partnerjevega vpliva in še zlasti njegove izobrazbe pri odločanju za drugega otroka, kar naj bi bilo odraz institucionalnega konteksta v zahodni Nemčiji, ki podpira model moškega hranitelja družine. Poleg tega je potrdila hipotezo o učinku samoizbire, kjer je pokazala, da je vzorec, sestavljen iz žensk, ki že imajo otroke, v osnovi vzorec z močno usmerjenostjo k otrokom in družini. Zato opazovanje vpliva ženske izobrazbe na rojstvo drugega otroka v tem primeru ne more biti realistično (Kreyenfeld 2002: 38, 39).

Pred Kreyenfeldovo se je do podobne ugotovitve v študiji, izvedeni na Norveškem, dokopal Kravdal, ki je preučeval verjetnost za rojstvo tretjega otroka pri visoko izobraženih. Glede na pomembno višje deleže »stanja brez otrok« med visoko izobraženimi ženskami je ocenil, da je rezultat njegove študije, ki je pokazala pozitivno povezanost med verjetnostjo za rojstvo tretjega otroka in višino ženske izobrazbe, mogoče pripisati specifični vzorca. Ženske v njegovem vzorcu so namreč že imele vsaj dva otroke, zaradi česar je sklepal, da so v osnovi naravnane k vrednotam, ki poudarjajo zadovoljstvo z materinstvom (Kravdal 1992: 471).

Rendall in Smallwood, ki sta analizirala rodnostno obnašanje žensk, rojenih v poznih petdesetih letih dvajsetega stoletja v Angliji in Walesu, sta podobno kot raziskovalci drugih držav dognala, da izobraženke rojevajo pozneje; v povprečju rodijo pet let pozneje od drugih žensk. Nadalje sta ugotovila, da je med visoko in univerzitetno izobraženimi večji delež žensk, ki ob koncu reproduktivnega obdobja ostanejo brez otrok,²² vendar

²² 22,5 % izobraženek in 15,2 % neizobraženih žensk.

tovrstna negativna povezava ni enoznačna. Ženske z visoko ali univerzitetno izobrazbo imajo večjo verjetnost za rojstva višjega reda in hkrati manjši časovni razmik med temi rojstvi. Slednje sta ponazorila s primerom: skoraj 73 odstotkov izobraženih žensk, ki je prvega otroka rodilo pri 35 letih, se odloči tudi za rojstvo drugega; pri drugih ženskah se to zgodi samo v 52 odstotkih (Rendall in Smallwood 2003: 24).

Martin je preučeval rodnostno obnašanje žensk po 30. letu starosti v Združenih državah Amerike. Na podlagi podatkov Potekajočih prebivalstvenih raziskav (*Current Population Surveys*) iz leta 1990 in leta 1995 je analiziral rodnost glede na izobrazbo, starost in izbrani časovni obdobji (1975–1979 ter 1990–1995). Avtor je zatrjeval, da je odlaganje rojstev na poznejša leta pri izobraženih ženskah posledica kariernih usmeritev in njihovih zahtev po kvalitetnem in dragem varovanju otrok. Razpetost med delovnimi in družinskimi vlogami pri ženskah nad 30. letom naj bi povzročalo tekmovanje za čas, energijo in obveznosti, zato odlašanje z rojevanjem otrok ni presenetljivo (Martin 2000: 523–524). Rezultati njegove študije so v skladu s pričakovanji v obeh opazovanih obdobjih potrdili kar dvakrat večjo verjetnost izobraženih žensk, da pri 30 letih ne bodo imele lastnega potomca, oziroma, da bodo prvega otroka rodile po 30. letu starosti (Martin 2000: 525). Martin v nadaljevanju utemeljuje, da se je v Združenih državah Amerike, zlasti pri izobraženkah, od sredine sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje spremenil rodnostni vzorec. Sredi sedemdesetih let prejšnjega stoletja je večina žensk (ne glede na izobrazbo) prvega otroka rodila pred 30 letom starosti, le majhen delež žensk je odlagal rojevanje po 30. letu. Že takrat pa je večji delež odlaganj opaziti med izobraženimi ženskami, ki so v tistem času na koncu reproduktivnega obdobja običajno ostale brez otrok. Rodnostni vzorec tistega obdobja potrjuje splošno sprejet argument o tekmovanju med zaposlitvenimi in družinskimi vlogami: višje izobražene ženske, ki so se pred oblikovanjem lastne družine posvetile kariernim ciljem ter odločitve za starševstvo odložile, so v največji meri ostale brez otrok. Rodnostni vzorec od leta 1975 do leta 1995 argumenta o tekmovanju med zaposlitvenimi in družinskimi vlogami ne ovrže. Še več, po novem naj bi se »tekmovanje med vlogami« razširilo med ženske vseh izobrazbenih stopenj. Pojavila se je nova kompleksnost; pri ženskah nad 30 letom se kaže izobrazbeno specifičen trend naraščanja rodnosti; tako prva rojstva kot tudi rojstva višjega reda so med izobraženkami, starejšimi od 30 let, začela naraščati. Istočasno se je povečal delež žensk brez visoke ali univerzitetne izobrazbe, ki so ob koncu reproduktivnega obdobja ostale brez otrok (Martin 2000: 530). Naj na kratko povzamem: Martinova študija na primeru Združenih držav Amerike torej govori o pozitivnem vplivu višje izobrazbe žensk na rojevanje po 30. letu. Martin sicer ocenjuje, da je zabeležen porast rodnosti žensk po 30. letu bolj kot ne odraz povečanih možnosti žensk za upravljanje z lastnim dohodkom, a hkrati opozarja, da se tovrstnega vpliva ne sme precenjevati. Nenazadnje tudi statistični podatki kažejo, da skoraj polovica izobraženk, ki rojstvo otrok odlagajo po 30. letu, ostane brez otrok ob koncu reproduktivnega obdobja (Martin 2000: 530).

Za razliko od Martina, ki se je omejil le na podatke Združenih držav Amerike, se je McClamrochova lotila raziskovanja rodnosti na podlagi agregatnih podatkov

za kar 71 svetovnih držav.²³ S podatki iz obdobja med letoma 1980 in 1993, ki so se nanašali na rodnost, žensko izobrazbo, smrtnost, participacijo na trgu dela ter ekonomski položaj, je avtorica skušala odgovoriti na vprašanje, kako stopnja izobrazbe žensk ter njihova participacija na trgu dela vplivata na različne totalne stopnje rodnosti po svetu (McClamroch 1996: 176–177, 180). Rezultati obsežne študije so jo pripeljali do splošnega sklepa, da izobrazba ni neposredno povezana s totalno stopnjo rodnosti. Po oceni avtorice na gibanje rodnostnih ravni pomembno vplivata zlasti uporaba kontracepcije med zakonskimi pari ter ženska participacija na trgu dela (McClamroch 1996: 185). Vprašanju o tem, ali z naraščanjem zaposlenosti žensk naraščajo tudi težave usklajevanja družine in kariere, bo posvečeno naslednje poglavje. Pri tem nas bodo zanimale možnosti za usklajevanje dela in družine glede na naraščajočo »ekonomsko negotovost« v nekaterih državah, in hkrati njihov morebiten vpliv na rodnostne ravni.

USKLAJEVANJE DELA IN DRUŽINE V LUČI EKONOMSKE NEGOTOVOSTI

»Žensko delo« naj bi prvič prišlo v konflikt z »vlogo« gospodinje v novih razmerah tovarniške proizvodnje v 18. stoletju, ko se je začel poudarjati pojem »moralnega materinstva«, po katerem sta bila skrb za otroke in dom najbolj cenjeni in izpolnjujoči ženski vlogi. Z drugo industrijsko revolucijo, ko so se ženske množično začele zaposlovati v uradih in je z vdorom ženskih gibanj rasel pomen višje in visoke izobrazbe, zakonska zveza pa je postala manj zanesljiva, je »zaposlena ženska« postala pravilo (Goody 2003: 227, 229).

V preučevanju rodnosti, še zlasti v ekonomskih rodnostnih teorijah, sta se zaposlitev žensk in materinstvo pojmovala kot dve nezdružljivi vlogi. Becker, kot že omenjeno, je denimo opozarjal, da dohodkovna moč žensk ne povečuje le njihovega zaposlovanja, temveč zaposlenim ženskam zaradi t. i. oportunitetnih stroškov manjša potrebo po otrocih (Becker 1981: 98, 103). – Sobotka meni, da v »sodobnih« družbah na odločanje o rojstvu otrok vplivajo tudi normativna pričakovanja, ki promovirajo zaposlitev žensk. Ko ženske zaključijo izobraževalni proces, se od njih praviloma pričakuje, da bodo zaposlene zunaj doma. Zato se soočajo z dvema izbira – ali se odločijo imeti otroke preden se zaposlijo, ali pa starševstvo preložijo na pozneje ter najprej vstopijo na trg dela. Od ponujenih izbir je samo druga združljiva z »normo« o pridobitvi sredstev pred oblikovanjem lastne družine, zato ni čudno, da večina žensk tej normi sledi (Sobotka 2004: 15). Po zatrjevanju Beetsa so izobraženke pogostejše prisiljene izbirati med družino in kariero ter imajo pogoste težave z usklajevanjem delovnih in družinskih obveznosti (Beets 1999, spletni vir).

²³ Od 71 držav jih je bilo štirinajst iz Afrike, šestnajst iz Azije, sedemnajst iz ZDA, dvajset iz Evrope in tri iz Oceanije. Države nekdanje Sovjetske zveze je obravnavala skupaj (kot eno državo).

Glede na splošno znano dejstvo, da se države, ki kombiniranja materinstva in kariere ne podpirajo, soočajo z večjim deležem zlasti izobraženih žensk, ki prelagajo materinstvo na poznejša leta (na primer Nemčija, Španija) (glej Blossfeld in Huinink 1991: 143), se zdi razmišljanje o politikah, ki bodisi ovirajo ali pa spodbujajo združljivost zaposlitve in rodnosti, toliko bolj relevantno. Z zagotavljanjem pogojev za usklajevanje starševstva in delovnega življenja se praviloma ukvarjajo različne politike na nacionalnih ravneh (na primer starševski dopusti, otroško varstvo) ter programi na ravni podjetij. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja so se t. i. programi do družine prijaznih politik ter programi usklajevanja dela in zunajdelovnega življenja razširili v Evropi in Združenih državah Amerike. Podjetniške prakse, ki naj bi zaposlenim omogočile lažje usklajevanje dela in družine, se povečini nanašajo na dopuste iz družinskih razlogov, fleksibilno organizacijo dela, pomoč pri varstvu in negi otrok ali drugih družinskih članov ter omogočanje usposabljanja. Ne glede na razširjenost teh programov, preučevalci njihove uspešnosti ugotavljajo, da se taki programi slabo uresničujejo v praksi. K temu naj bi prispevalo pogosto zabeleženo stališče delodajalcev, da so uporabniki programov »manj zanesljiva in manj ambiciozna« delovna sila (Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2004: 9, 10).

Danes je razširjeno spoznanje o velikih zahtevah delovnih organizacij do zaposlenih; Hochschildova govori o idealu »zaposlenega brez obveznosti« (*zero-drag employee*) (Hochschild v Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2004: 10), Gustafsson o očitnem nagrajevanju »mladih, samskih in tistih brez otrok« na tekmovalnem trgu dela (Gustafsson v Sobotka 2004: 17). McDonald (2000, 2002) je prepričan, da nizke rodnostne ravni ne odražajo le k posamezniku usmerjenih institucij, temveč tudi vztrajno spolno neenakost v družinskih sferah. Družinska vloga žensk (ženske še vedno opravijo večino gospodinjkega in skrbstvenega dela)²⁴ naj bi bila v protislovju z njihovimi individualnimi težnjami (McDonald v Sobotka 2004: 19). Izobražene ženske visoko vrednotijo zaposlitev in lastno ekonomsko neodvisnost, ki jo pogosto pojmujejo kot predpogoj za oblikovanje družine. Zato pri odločanju za starševstvo pogosto pretehtavajo lastno zaposlitveno situacijo, splošno (ne)zadovoljstvo z življenjem in družbeno ekonomsko situacijo. V tem oziru Kreyenfeldova ugotavlja, da ima ekonomska negotovost negativen vpliv na rodnost visoko izobraženih žensk (Kreyenfeld 2005: 6, 19, 25). S hipotezo o zmanjšanju negotovosti (*uncertainty reduction hypothesis*) se je do podobnih sklepov pred Kreyenfeldovo dokopal Vikat (2004). Ugotovil je, da izobraženke zmanjšujejo občutek ekonomske negotovosti s posvečanjem izobraževanju in kariери ter z odlaganjem materinstva. Nasprotno se ženske z nizko izobrazbo in slabimi obeti na trgu dela celo v večji meri odločajo za materinstvo, tudi ko so nezaposlene, saj, kot pojasnjuje avtor, materinstvo neizobraženim ženskam pomeni alternativno življenjsko strategijo (Vikat 2004: 17).

²⁴ Nedavna raziskava Stropnikove in Črnič Isteničeve je potrdila, da tudi v Sloveniji večino (od 75 do 80 odstotkov) gospodinjkega in skrbstvenega dela opravijo izključno ženske, ne glede na svoj zaposlitveni status (Stropnik, Črnič Istenič 2001: 75).

IZBIRA ŽIVLJENJA BREZ OTROK

Spremenjena stališča glede partnerstva in rojstev otrok naj bi odražala značilnost »sodobnih« družb, torej družb neskončnih izbir. Giddens zatrjuje, da sta zakonska zveza in družina postali »lupinasti« instituciji; na zunaj sta enaki, spremenil pa se je njun osnovni značaj. V intimnih razmerjih je v ospredju enakopravnost in individualizem, zaradi česar posameznika ostajata v razmerju samo, dokler jima razmerje nudi dovolj zadovoljstva. V skladu s tem so naklonjenost, intimnost, čustvena komunikacija in vzajemni spolni užitek glavni elementi, ki partnerstvo držijo skupaj. Starševstvo ni več poglobitveni cilj partnerstva; predvidljivost in varnost, ki sta nekoč označevali zakonsko razmerje, je nadomestila nestabilnost, saj je odnos mogoče kadarkoli po volji prekiniti (Giddens v Sobotka 2004: 22).

Od šestdesetih let prejšnjega stoletja dalje razlagalci družinskih sprememb identificirajo drastične spremembe v partnerskih odnosih in družinskih oblikah, o čemer govori tudi koncept drugega demografskega prehoda.²⁵ Za razliko od govora o tradicionalni družini, se vse bolj govori o pluralizaciji družinskih oblik in življenjskih ureitev. Povečujejo se deleži kohabitacije, razvez, enostarševskih družin, samskih staršev ipd.²⁶ Spolnost se je ločila od reprodukcije, reprodukcija pa od poroke, na kar je vplivala vpeljava široko dostopne kontracepcije. Spremembe v partnerskih odnosih naj bi imele pomemben vpliv na rodnost; če so bili v tradicionalni družini otroci pričakovani izid zakonske zveze, vir smisla ter zagotovilo za ustrezeni družbeni položaj zakonskega para, v pozni moderni ni več tako. Otroci niso več samoumeveni cilj, temveč se jih pogosto razume kot oviro pri doseganju osebnega samouresničenja posameznika (Van de Kaa v Sobotka 2004: 23).

Giddens govori o slabljenju pomena tradicije, na kar naj bi vplivala prevladujoča »etika individualnega samouresničenja in uspeha«, ki pooseblja vrednoto avtonomije in svobode. V skladu s tem je bil vpeljan koncept individualne izbire, ki opisuje paleto izbir in alternativ, s katerimi so soočeni posamezniki. Sodobno družbo po Giddensovi oceni označuje »kultura tveganja«, saj paleta izbir neizbežno vključuje tudi tveganje pri odločanju – v tem smislu naj bi bili tvegani tudi odločitvi za poroko in za starševstvo (Giddens v Wheeler 2001: 15).

Družbene spremembe in tekmovalni značaj liberalnih trgov naj bi se odražala tudi v visokih deležih »stanja brez otrok« (*childlessness*) v nekaterih državah. V tekmi za prevlado je zmagovalec samski posameznik brez obveznosti, oziroma povedano z Beckom: »tržna družba je družba brez otrok« (Beck v Sobotka 2004: 124). Splošen trend »stanja brez otrok« v evropskih državah sicer ni v porastu, čeprav posamezne države beležijo sorazmerno visoke deleže žensk brez otrok ob koncu reproduktivnega obdobja. Frejka in Sardon (2004) sta izračunala, da je pri ženskah rojenih leta 1960 najvišji delež »stanja brez otrok« dosegla Velika Britanija, ki je zabeležila več kot 20 odstotkov žensk brez otrok, takoj nato je sledila Nizozemska z 18 odstotki. Najnovejši

²⁵ Več o tem glej poglavje Teorija demografskega prehoda.

²⁶ Več o tem glej poglavje Demografske spremembe v državah Evropske unije.

podatki iz raziskave Eurobarometer 2001/2002 nakazujejo tudi porast deleža žensk, ki so stanje brez otrok označile kot idealno življenjsko situacijo. Največ teh žensk je bilo zabeleženih v Nemčiji (kar 17 odstotkov), sledita Avstrija s 13 in Nizozemska z 12 odstotki (Frejka in Sardon v Billari 2005: 61–62).

V literaturi se najpogosteje omenjata dva tipa »stanja brez otrok« – prostovoljno in neprostovoljno. Prostovoljno stanje brez otrok je definirano kot odločitev posameznika/posameznice, da nikoli ne bo imel/a otrok ne glede na svojo biološko sposobnost za reprodukcijo (Rovland; Veevers v Wheeler 2001: 2), ter se praviloma veže na določen življenjski stil, ki je nezdružljiv z otroki (Houseknecht v Wheeler 2001: 2). Neprostovoljno stanje brez otrok pa se nanaša na nesposobnost imeti otroke zaradi neplodnosti, zmanjšane reproduktivne sposobnosti, bolezni, razpada partnerske zveze ali nezmožnosti najti ustreznega partnerja (Births, Rowland v Wheeler 2001: 2).

V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja je bila opcija življenjskega stila brez otrok obravnavana kot družbeno deviantna (Humphrey 1986: 1), saj se je materinstvo pojmovalo kot osrednja ženska vloga in kot primarni izvor osebnega zadovoljstva (Eurich; Ireland v Wheeler 2001: 2). Imeti otroke se je razumelo kot naravni potek, zato se do nedavnega starševstva ni enačilo s konceptom izbire (Campbell v Wheeler 2001: 2). Jean Veevers, ki velja za začetnico sistematičnega raziskovanja življenjskega stila brez otrok, je že v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja orisala splošen »profil« para, ki je sprejel omenjen življenjski stil. Za tak par naj bi bila značilna visoka izobrazba, pozna poroka ter agnostična verska usmeritev. Njun cilj je vzdrževanje ali izboljšanje udobnega življenjskega sloga in posvečanje partnerski bližini. Partnerja dajeta velik pomen občutku svobode in možnosti izbir, na primer potovanju, novim izzivom (Veevers v Humphrey 1986: 5).

Sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja je sledil ponoven poskus kategorizacije posameznikov, ki se prostovoljno odločijo za življenje brez otrok. Humphrey jih je razvrstil v dve skupini; v prvo spadajo »odklanjanci«, ki se starševstvu izogibajo zaradi negativnih vidikov, v drugo pa »ljubitelji«, ki nimajo otrok, ker dajejo prednost drugim težnjam (Humphrey 1986: 11). Življenjski stil brez otrok Humphrey označi kot »vrhunec samorazvajanja« ter »udobno«, »samozaščitniško« obliko družbenega odklona. Avtor je bil prepričan, da se samo države, ki imajo vplivno religijo, v prihodnosti lahko nadejajo obilne rodnosti (Humphrey 1986: 18), za kar danes vemo, da ne drži. Italija in Španija na primer, ki veljata za državi z močnimi tradicionalnimi vrednotami in močnim vplivom religije, imata eno najnižjih rodnosti v Evropski uniji.

Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja je Houseknechtova izvedla obsežno študijo, v kateri je kritično ocenila 47 raziskav, ki so po letu 1975 obravnavale tematično prostovoljnega stanja brez otrok. Kot najpoglavitejši razlog za prostovoljno stanje brez otrok so vprašani v raziskavah navajali »svobodo« kot alternativo »odgovornosti za nego in vzgojo otroka«. Svoboda naj bi posameznikom omogočala možnosti za samouresničenje in spontanost, starševstvo pa se po mnenju vprašanih v večini raziskav veže na odgovornost, obveznosti in »samožrtvovanje«. Kot drugi najpomembnejši razlog za izbiro nestarševstva je bila izpostavljena »grožnja kvaliteti partnerskega odnosa«, ter posledično zmanjšanje intimnosti in komunikacije med partnerjema ter

večanje konfliktov. Karijerne aspiracije žensk po oceni Houseknechtove zasedajo šele tretje mesto med razlogi za nestarševstvo, čeprav je tovrstna povezava kompleksna; težko je razlikovati, ali je sledenje kariernim aspiracijam vzrok ali posledica stanja brez otrok (Houseknecht v Wheeler 2001: 6, 7). Finančni stroški starševstva pri tovrstnih odločitvah nimajo posebnega vpliva, večji vpliv pa naj bi imele skrbi glede preobsežne populacije, splošna odklonilnost do otrok ter skrbi glede poteka poroda (Wheeler 2001: 7).

Teorije, s katerimi so raziskovalci skušali razložiti prostovoljno stanje brez otrok, povečini izhajajo iz pristopov, ki poudarjajo racionalno izbiro posameznika ali iz ideacijskih pristopov. Racionalna izbira govori o tehtanju med prednostmi in slabostmi starševstva, ideacijski pristop pa poudarja spremenjene vrednote in norme (Heaton in Jacobson 1999: 532). Po zatrtjevanju Sobotke se bo glede na družbene spremembe zadnjih 35 let vedno bolj povečeval delež posameznikov in posameznic, ki ne bodo imeli otrok. Kot pri splošnem upadanju rodnostnih ravni v večini evropskih držav se tudi pri naraščanju »stanja brez otrok« vzroke povečini pripisuje povečevanju izobrazbe žensk, izenačevanju njihovih kariernih možnosti z možnostmi moških ter razmahu sodobne kontracepcije, ki je omogočila ženskam nadzor nad reprodukcijo. K tem procesom naj bi še zlasti pripomoglo feministično gibanje, ki je v svojih začetnih fazah močno spodbujalo zaposlovanje žensk in njihovo odcepitev od tradicionalnih družinskih vlog; slednje se je interpretiralo kot »spodbujanje žensk k avtonomiji in samorealizaciji« (Chafetz v Sobotka 2004: 123).

Kot že povedano, se je problematiko »stanja brez otrok« začelo sistematično preiskovati v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja. Ni naključje, da se javne in znanstvene debate o »stanju brez otrok« pojavijo vzporedno z začetkom dinamičnih sprememb rodnosti, sprememb družinskih vzorcev in načina življenja ter vrednotnih sprememb v smeri individualizacije in osebne samouresničenja, o čemer govori teorija drugega demografskega prehoda. Naraščanje prostovoljnega stanja brez otrok med pari, ki živijo skupaj, se pojmuje kot glavni »krivec« za splošno naraščanje deleža »nestaršev«. Če se je v *baby-boom* generaciji odločitev za otroke pojmovala kot neizbežna posledica sklenjene zakonske zveze in so bile ženske, ki niso želele otrok stigmatizirane kot »sebične« (Toulemon, Kiernan v Sobotka 2004: 127), je desetletja, ki so sledila *baby-boom* obdobju, zaznamovalo spoznanje o »pravici do nestarševstva« ter bledenju podobe materinstva kot bistva v življenju ženske. Odločitev za otroka je postala stvar osebne izbire ob predhodnem pretehtavanju pozitivnih in negativnih vidikov starševstva. Odlaganje rojevanja je po novem postala strategija za doseganje višje izobrazbe, ustreznega položaja na trgu dela, doseganje materialnih aspiracij, uživanje v prostočasnih dejavnostih, ki niso združljive z družinskim življenjem, oblikovanje partnerstva, ki ga ne ovirajo vsakdanje odgovornosti glede nege in vzgoje otrok ipd. Preučevalci tega fenomena opozarjajo, da odlašanje starševstva odraža neodločnost in protislovnost glede otrok; odlagalci, ki praviloma pred starševstvom želijo doseči določene cilje, ki so si jih zadali, se pogosto prilagodijo življenjskemu stilu brez otrok in se posledično odločijo, da otrok sploh ne bodo imeli (Wheeler 2001: 2, 4, 7; Sobotka 2004: 123, 127). Protislovja in neodločnost glede vstopa v starševstvo pogosto izvirajo iz zaznanih

in realnih življenjskih ovir; zlasti ženske so prisiljene uskladiti konfliktne in medsebojno odvisni kariere – delo in družino, o čemer je bil govor v prejšnjem poglavju (Willekens in Sobotka 2004: 127). Glede na to, da se starševstvo vedno bolj pojmuje kot »popolna predanost«, pri ljudeh, ki še nimajo otrok, pogosto vzbuja občutek ogroženosti njihove neodvisnosti, materialne varnosti in življenjskega stila (McAllister in Clarke v Sobotka 2004: 128; glej Heaton in Jacobson 1999: 533).

V Sloveniji, ki trenutno spada med države z najnižjim deležem žensk brez otrok (Billari 2005: 61), je skoraj celotna kohorta žensk z začetka šestdesetih let prejšnjega stoletja do sredine devetdesetih let rodila vsaj enega otroka. Pri kohorti žensk, rojeni v drugi polovici šestdesetih let, pa je že opaziti odlaganje rojstev pri visoko izobraženih ženskah. Petina slednjih v starosti od 30 do 34 let še ni rodila nobenega otroka. Podatki iz leta 1995 kažejo, da je v starostni skupini od 25 do 29 let rodilo 85 odstotkov žensk z osnovnošolsko izobrazbo ali brez končane osnovne šole, 80 odstotkov žensk s srednješolsko izobrazbo in le 30 odstotkov žensk z višje- ali visokošolsko izobrazbo (Ule in Kuhar 2001: 49, 50). Na podlagi izrečenih stališč v rodnostni raziskavi iz leta 1995 bi lahko dejali, da bo med mlajšo generacijo žensk v Sloveniji okoli 5 odstotkov takih, ki bodo ostale brez otrok, čeprav nekateri raziskovalci (na primer Frejka in drugi 2001) prav Slovenijo izpostavljajo kot državo, v kateri »brez dvoma ... obstaja splošen trend zviševanja deleža žensk brez otrok«, ki naj bi se v naslednjih letih s 5 dvignil na 19 odstotkov (Frejka in drugi v Ule in Kuhar 2001: 50).

Brewster in Rindfuss sta prepričana, da razlike deležev »stanja brez otrok« v posamičnih državah Evropske unije odražajo različne usmeritve držav glede družinske politike in družin. V državah, ki beležijo najvišje deleže »stanja brez otrok« v Evropi, je na primer splošno znano pomanjkanje in nezadostna organiziranost centrov za varstvo otrok. Njihov sistem je naravnan na reproduktivno polarizacijo; ženske spodbuja, da po rojstvu otroka ostanejo doma, moške pa, da delajo (Sobotka 2004: 148). Podobno naj bi tudi visoki deleži žensk brez otrok v Veliki Britaniji odražali ovirano usklajevanje materinstva z zaposlitvijo na pomembnejših delovnih položajih, kar naj bi privedlo do najvišjih deležev »stanja brez otrok« med izobraženkami (Ekert-Jaffé in drugi; Rendall in Smallwood v Sobotka 2004: 148). Glede na to, da se ukrepe za lažje usklajevanje zaposlitve in družinskega življenja pri delodajalcih pogosto pojmuje kot »škodljive« za posameznikovo zaposlitveno varnost in karierno napredovanje (Liefbroer v Sobotka 2004: 16), se široka dostopnost javnega in organiziranega otroškega varstva zdi toliko bolj pomembna. Izsledki nedavnih študij namreč potrjujejo, da nedostopno in drago otroško varstvo bistveno prispeva k odlaganju starševstva in posredno k upadanju rodnosti (Kreyenfeld 2001: 204; Del Boca 2003: 11). Nenazadnje tudi statistične evidence kažejo, da v državah, kjer so deleži parov brez otrok zelo nizki, njihove splošne rodnostne ravni pa relativno visoke (na primer Danska, Norveška, Švedska, Francija) poznajo celosten sistem podpore družinam (Sobotka 2004: 149). Prav zaradi tega v nadaljevanju pregledujem družinsko politiko²⁷ na ravni Evropske unije ter na nacionalni ravni nekaterih izbranih držav.

²⁷ Včasih, zlasti v situacijah, kadar se s političnimi ukrepi želi omejiti ali pa spodbuditi število rojstev, se kot sinonim družinske politike uporablja izraz prebivalstvena politika (Boh 1989: 114). Čeprav prebi-

Čeprav domala vse vlade poznajo in izvajajo ukrepe, ki vplivajo na družino, nimajo vse eksplicitno določene družinske politike. Glede na to, da so nacionalne razlike vidne že v opredelitvah družine, ki so v večini držav članic Evropske unije začrtane v nacionalnih ustavah, ni presenetljivo, da je konsenz glede »skupne« definicije družinske politike še težje doseči (glej Hantrais 1995: 88; glej Hantrais in Letablier 1996: 136). V preteklosti je bilo kar nekaj poskusov iskanja univerzalne, na evropski ravni podprte definicije družinske politike. Leta 1978 sta Shiela Kamerman in Alfred Kahn na podlagi raziskovanja v družine usmerjenih politik v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja predlagala obsežno definicijo družinske politike, ki je »vse tisto, kar vlada počne za in proti družini«. Konec osemdesetih let prejšnjega stoletja je Evropska opazovalnica nacionalnih družinskih politik (*European Observatory on National Family Policy*) predlagala še eno splošno definicijo družinske politike, s katero je družinsko politiko opredelila kot vse vladne ukrepe, ki »posegajo v družino oziroma vplivajo nanjo« (Hantrais 1995: 91, 92). Kljub takim poskusom pa celostne, na evropski ravni izoblikovane definicije družinske politike ni, deloma tudi zato, ker je to področje, kjer je bilo zaradi različnih nacionalnih usmeritev izjemno težko doseči skupno soglasje (Hantrais in Letablier 1996: 142).

Ukvarjanje z družinskimi zadevami v Evropski uniji je bilo vselej bolj posredno. Prvi zametki tega segajo v leto 1957, ko je bila oblikovana *Pogodba* tedanje Evropske ekonomske skupnosti (*European Economic Community*). V tem dokumentu so določeni socialni predpisi, s pomočjo katerih se je uravnavala mobilnost delavcev ter konkurenčnost podjetij, družina pa v *Pogodbi* ni omenjena (Hantrais in Letablier 1996: 139). Skorajda dvajset let po podpisu *Pogodbe* Evropska ekonomska skupnost ni

valstvena politika praviloma deluje prek ukrepov družinske politike, politiki nista enaki. Z enakimi ali celo istimi ukrepi udejanjata drugačne cilje, ki se pogosto celo razhajajo. Prebivalstvena politika zagovarja predvsem kolektivistične (nacionalne) interese, in ne deluje vedno v dobrobit otroka in/ali družinske skupnosti, kar je temeljna naloga družinske politike (Boh 1999: 142). Na primer vlade evropskih držav, soočene z »neugodnimi« demografskimi trendi in bojznijo pred prebivalstveno implozijo, skušajo iskati rešitve s pomočjo dveh scenarijev: s pronatalističnimi ukrepi ali pa s priselitvami. Če so pronatalistični ukrepi vprašljivi z vidika državnega poseganja v intimno sfero posameznika ter obsežnih izdatkov iz državnih proračunskih sredstev, se zdijo oblikovalcem politik priselitve sporne zlasti zaradi razprav o izgubi nacionalne identitete (Knežević Hočevar 2006: 184, 189, 190). Razprave o tem se torej pogosto navezujejo na razprave o etničnosti, nacionalizmu, katere presegajo namene te knjige (več o tem glej Knežević Hočevar 2006: 184-211).

podala nobenih skupnih zahtev na področju družinskih zadev (Hantrais 1996: 139). V nasprotju z Evropsko ekonomsko skupnostjo pa je Svet Evrope že leta 1961 odkrito izrazil svoje stališče do družinskih zadev v dokumentu *Evropska socialna listina*. V listini je med drugim zapisano, da je družina temeljna enota družbe ter da imajo vsi člani družine, še posebej pa matere in otroci pravico do socialnega, pravnega in ekonomskega varstva (Hantrais 1995: 80; Hantrais in Letablier 1996: 139, 140).

Evropska ekonomska skupnost je prvi dokument, ki se je nanašal na družino sprejela šele leta 1974. Takrat je Svet ministrov izdal *Program socialne akcije*, ki se je skliceval na družino v kontekstu usklajevanja družinskih obveznosti z zaposlitvenimi ter v kontekstu potrebe po oblikovanju ciljnih programov za delavce migrante in člane njihovih družin (Hantrais in Letablier 1996: 140). V začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja se je v Evropski ekonomski skupnosti pojavila pobuda za varovanje družine kot družbene institucije. Kot odziv na omenjene pobude je Evropski parlament leta 1983 sprejel *Resolucijo družinske politike* v Evropski ekonomski skupnosti, v kateri je zapisano, da bi morala družinska politika postati celosten del vseh politik Evropske ekonomske skupnosti; s tem je bila prvič dana pobuda za celostno družinsko politiko in za usklajevanje nacionalnih politik na evropski ravni (Hantrais 1995: 80; Hantrais in Letablier 1996: 140).

Ker pa *Resolucija družinske politike* ni imela obvezujočega, temveč zgolj svetovalni značaj, do leta 1989 ni bilo eksplicitne uradne akcije na tem področju. Konec osemdesetih let je namreč sledil niz poročil, v katerih so prebivalstveni strokovnjaki opozarjali na »zaskrbljujoče« evropske demografske trende. To je spodbudilo Evropsko komisijo, da je leta 1989 izdala dokument *Priporočila na področju družinske politike* (*Communication on Family Policies*), v katerem je povzela strokovne ocene demografskih sprememb ter izpostavila družino kot ključno za zagotavljanje prihodnosti družbe. Družino, ki naj bi imela pomembno ekonomsko vlogo, so predstavili kot temelj solidarnosti med generacijami in kot izhodišče za ustvarjanje enakosti med spoloma. Poleg pomembnosti zagotavljanja pogojev za usklajevanje dela in družinskih obveznosti so opozorili tudi na nujnost varovanja otrokovih pravic in pomoči najbolj ogroženim družinam. V sklepu *Priporočil na področju družinske politike* je tudi zapisano, da predlagani ukrepi ne smejo ovirati posebnosti različnih nacionalnih družinskih politik (Hantrais 1995: 81; Hantrais in Letablier 1996: 140). Mesec dni po izdaji *Priporočil na področju družinske politike* je Svet ministrov formalno sprejel *Sklepe* (*Conclusions*), v katerih so izrazili nujnost celovitega delovanja v podporo družini na evropski ravni. Konkretnější odziv na sprejete *Sklepe* je bila ustanovitev skupine strokovnjakov s področja družinske politike pod skupnim imenom Evropska opazovalnica nacionalnih družinskih politik²⁸ (*European Observatory on National Family Policies*) septembra leta 1989. Namen skupine, ki jo je ustanovila Evropska komisija, je bilo spremljanje demografskih trendov in zbiranje informacij o položaju družin ter morebitnih spremembah nacionalnih družinskih politik v državah

²⁸ Leta 1999 se je Evropska opazovalnica nacionalnih družinskih politik preimenovala v Evropsko opazovalnico družinskih zadev (European Observatory on Family Matters; Family Benefits and Family Policies in Europe 2002a: 3).

tedanje Evropske ekonomske skupnosti (Hantrais 1995: 81; glej Hantrais in Letablier 1996: 141).

Čeprav se zdi, da je Evropska ekonomska skupnost do konca osemdesetih let prejšnjega stoletja dokaj jasno izrazila zanimanje za družinsko politiko, evropska zakonodaja temu ni sledila. Do sredine devetdesetih let prejšnjega stoletja, ko je že govor o Evropski uniji, še vedno ni bilo jasno začrtane družinske politike, h kateri je že leta 1983 pozival Evropski parlament. Družina je bila predstavljena kot eden izmed ciljev socialne politike in ne kot avtonomno področje politike. V *Beli knjigi evropske socialne politike* (*White Paper on European Social Policy*), izdani leta 1994, je Evropska komisija podala izjavo o učinkih socialne politike, ki naj ne bi vplivala na ljudi zgolj znotraj delovnega okolja, temveč tudi znotraj družinskega življenja. Ker pa družinska politika ni bila specifično politično področje, so bila priporočila ukrepov družinske politike v *Beli knjigi evropske socialne politike* umeščena znotraj drugih področij. Tako se sklicevanje na starševski dopust in skrb za otroke na primer nahaja v kontekstu politike enakih možnosti. V *Beli knjigi evropske socialne politike* je bil podan tudi izrecen poudarek, da bi se morali socialnovarstveni sistemi prilagajati demografskim spremembam. Med drugim je bilo zapisano tudi priporočilo za spodbujanje dolgoročnega skrbstvenega zavarovanja posameznikov za primer morebitne odvisnosti od pomoči drugih (COM(94) 333: 36; Hantrais in Letablier 1996: 141–142).

Odmik od priporočil h konkretnjšim določilom se je zgodil leta 1996, ko je v veljavo stopil *Sporazum Evropske unije o starševskem dopustu*, ki določa minimalne zahteve in določbe za starševski dopust, po katerem imajo zaposlene ženske in moški v državah članicah Evropske unije pravico do starševskega dopusta v višini vsaj 3 mesecev. Omenjena pravica je vezana na rojstvo ali posvojitev otroka, po določitih omenjenega sporazuma pa se lahko izkoristi do otrokovega 8. leta starosti. V *Sporazumu Evropske unije o starševskem dopustu* je med drugim zapisano, da je nujno na družinsko politiko gledati v kontekstu demografskih sprememb, posledic staranja prebivalstva, spodbujanja ženske zaposlenosti in spodbujanja sodelovanja moških pri družinskih obveznostih. Izrecno je izpostavljena tudi potreba po uvedbi ukrepov, ki bi zaposlenim staršem omogočali lažje usklajevanje poklicnih in družinskih zahtev (Uradni list Evropske unije, Direktiva 96/34/ES L 145/4: 287–288).

Z letom 1999 se področje usklajevanja dela in družine v Evropski uniji predstavi kot del strategije socialne varnosti. V dokumentu *Strategije za moderno socialno varnost* (*A Concerted Strategy for Modernising Social Protection*) je navedeno, da podpora družinam ter omogočanje usklajevanja dela in družinskega življenja zaradi zabeleženih demografskih sprememb ni več le vprašanje politike enakih možnosti²⁹, temveč postaja ekonomska nujnost (Family Benefits and Family Policies in Europe 2002a: 3). – Dve leti pozneje Evropska komisija predstavi *Delovni dokument o medsebojnem priznavanju odločitev starševske odgovornosti* (*Commission Working Document on the Mutual Rec-*

²⁹ Zametek pomembnosti upoštevanja potreb po usklajevanju dela in družine naj bi bila Direktiva Sveta Evrope o približevanju zakonodaje držav članic v zvezi z uporabo načela enakega plačila za moške in ženske iz leta 1975 (75/117/EGS), ki govori zlasti o prepovedi vsakršne diskriminacije na podlagi spola (Hantrais in Letablier 1996: 122).

ognition of Decisions on Parental Responsibility), v katerem poudarja pravice otrok ter ponovno izpostavi potrebo po uskladitvi družinske zakonodaje na evropski ravni (glej Family Benefits and Family Policies in Europe 2002a: 3, 4).

Iz povedanega je razviden vpliv zabeleženih demografskih sprememb na spreminjanje stališč Evropske unije do poseganja v družinske zadeve. Skladno s številnimi opozorili strokovnjakov glede upadanja rodnosti ter staranja prebivalstva so se krepile tudi pobude za celostno družinsko politiko. Ne glede na poskuse večjega strukturiranja področja evropske družinske politike z nekaterimi deklaracijami in sporazumi, družinska politika na ravni Evropske unije še ne obstaja (Kaufmann 2002: 421). Kot bo pokazano z nekaterimi primeri v nadaljevanju, med vladami držav članic Evropske unije obstajajo precejšnje razlike glede na njihovo vmešavanje v družinske zadeve.

Kategorizacijo družinskih politik glede na odnos vlad do družinskih zadev sta prva vpeljala Kamermanova in Kahn leta 1978, ko sta definirala tri vrste družinskih politik in sicer eksplicitno, implicitno in neobstoječo (*non exist at all*; Kaufmann 2002: 430). – Eksplicitna politika označuje vsestransko družinsko politiko, v kateri država prevzema odgovornost za varstvo in podporo družin (Hantrais 1995: 92; Kaufmann 2002: 429, 430). Kaufmann pojasnjuje, da je o eksplicitni družinski politiki mogoče govoriti tedaj, ko je zadoščeno dvema pogojema. Prvi pogoj je določena stopnja institucionalne avtonomije, to je obstoj specifičnega ministrstva, ki se ukvarja z družinskimi zadevami in obstoj organizacij ali raziskovalnih inštitutov, ki sledijo družinski problematiki. Drugi pogoj, ki določa eksplicitnost družinske politike, pa je po Kaufmannu prisotnost političnega diskurza, osredotočenega na družine. V skladu s tem so politični ukrepi uzakonjeni kot ukrepi za pomoč družinam in ne kot ukrepi za pomoč posameznikom, na primer ženskam, otrokom (Kaufmann 2002: 432). – O implicitni družinski politiki je govor, kadar v določeni državi obstajajo politični ukrepi, ki jih je mogoče razumeti kot ukrepe, namenjene lažšanju ali reševanju družinskih problemov, vendar ti ukrepi niso uzakonjeni kot družinska politika. Praviloma se ti ukrepi obravnavajo pod okriljem socialne politike ali drugih sorodnih politik. V skladu s tem tudi ne obstaja specifično ministrstvo, ki bi se ukvarjalo z družinskimi zadevami. – Poleg držav z eksplicitno ali implicitno družinsko politiko pa obstajajo tudi države brez družinske politike, ki so po oceni Kaufmanna tiste, ki ukrepov v pomoč družinam ne poznajo ali pa so ti ukrepi zelo okrnjeni (Kaufmann 2002: 432, 433).

V splošnem oblikovalci politik z vpeljavo določenih ukrepov, zakonov, omejitev želijo doseči določen učinek. V ozadju so praviloma specifični motivi; kadar je govor o družinski politiki, se najpogosteje definirajo cilji, kot so: stabilnost družin, nagrada za starševstvo, dvig rodnostnih stopenj, ekonomska enakost, enakost med spoloma in dobrobit otrok (Kaufmann 2002: 437). Nekateri avtorji celo menijo, da so zakoni in politike pomembni sooblikovalci družinskega in osebnega življenja, kar utemeljujejo s predpostavko, da zakonski ukrepi določajo normativno družinsko življenje in ga tudi podpirajo s pomočjo denarnih sredstev in drugih ugodnosti (glej Williams 2004: 26).

Izbor držav, katerih temeljne dokumente in predpise, ki se nanašajo na družinsko politiko, presojam v nadaljevanju, utemeljujem z njihovo »tipično« raznolikostjo (glede na nekatere poudarke družinske politike) kot tudi z njihovo podobnostjo glede na ak-

tualne stopnje rodnosti. Poleg tega sem se omejila na države, ki so imele dostopne vse podatke, ki so predmet primerjave.

PREDSTAVITEV UKREPOV DRUŽINSKE POLITIKE V IZBRANIH DRŽAVAH

Že bežen pregled rodnostnih stopenj držav članic Evropske unije pokaže, da je zanje značilna rodnost, ki je nižja od stopnje, ki še zagotavlja enostavno obnovo prebivalstva. Rodnost držav članic Unije se giblje med nizkimi, zelo nizkimi in najnižje nizkimi stopnjami.³⁰ V tem oziru bi lahko dejali, da so države, ki imajo rodnost višjo od 1,7 otroka na eno žensko, »rodnostno uspešnejše« v primerjavi s preostalimi, četudi njihove stopnje rodnosti ne zagotavljajo enostavne obnove prebivalstva. Glede na aktualne³¹ rodnostne stopnje v državah članicah Evropske unije sem za primerjavo izbrala po dva para držav, ki se nahajajo na razponu med stabilnimi nizkimi ter »najnižjimi nizkimi« rodnostnimi stopnjami in ki so hkrati različne glede vladnih politik, ki se nanašajo na družino. Francija in Danska sta v tem oziru »rodnostno uspešnejši« državi, ki sta med drugim znani po tem, da sta s povsem različnimi pristopi v družinski politiki naposled dvignili totalne stopnje rodnosti. Bili sta namreč med prvimi evropskimi državami, ki sta konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let prejšnjega stoletja beležili rodnostne stopnje pod enostavno obnovo prebivalstva, danes pa se uvrščata med države z najvišjo rodnostjo v Evropi (Kohler, Billari in Ortega 2006: 2). Francija naj bi bila tipičen primer uspešne eksplicitne družinske politike. Med drugim je med preučevalci družinskih politik prepoznana kot država z najdaljšo tradicijo družinske politike v Evropi, kjer sta se že v 19. stoletju izkristalizirala dva osrednja motiva, ki sta v ospredju še danes, to sta družinsko-institucionalni ter pronatalističen motiv (Kaufmann, 2002: 459, 462; glej tudi Grant in drugi, 2004: 77, 78). V nasprotju z močno orientiranostjo francoske družinske politike na družino je Danska politika osredotočena na posameznika (Knudsen 1997: 24). Bila je prva država na svetu, ki je odobrila ustavno pravico do volitev (l.1849), hkrati pa je znana po svojem pionirstvu na področju socialne varnosti (Kaufmann 2002: 467).

Italija in Slovenija se v demografski literaturi pogosto navajata kot primera držav z nepretrganim upadanjem rodnosti. Italija je bila poleg Španije prva država, ki je v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja zabeležila in obdržala »najnižjo nizko rodnost«, do sredine devetdesetih let prejšnjega stoletja pa se jima je pridružilo še nekaj evropskih držav, tudi Slovenija (glej Kohler, Billari in Ortega 2006: 1, 4). V prebivalstvenih projekcijah se Italijo izpostavlja tudi kot državo, v kateri naj bi v prihodnosti prebivalstvo upadalo z največjo intenziteto med vsemi evropskimi državami. Slednje naj bi bil predvsem odraz neustrezne državne podpore družinam, ki se kaže predvsem

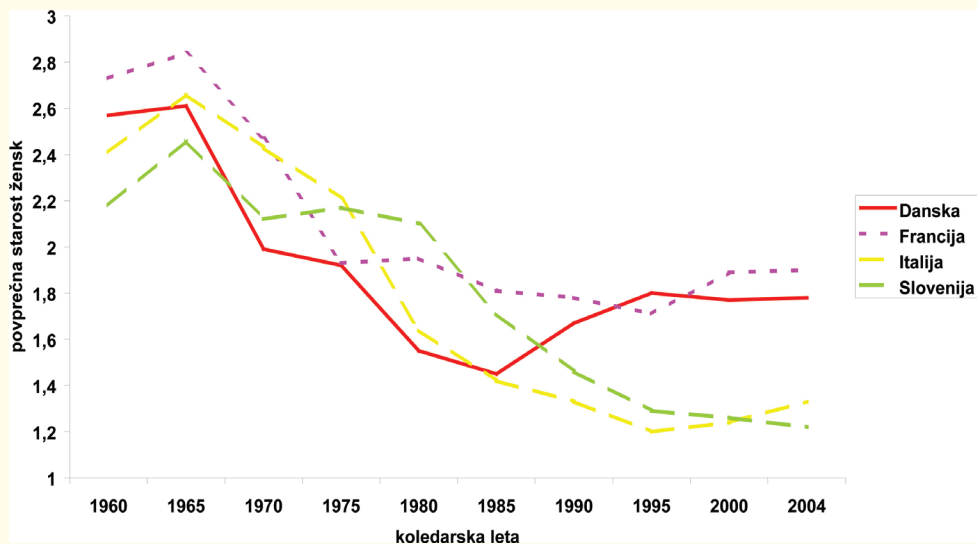
³⁰ Več o tem glej poglavje Demografske spremembe v državah Evropske unije.

³¹ Najnovejši primerjalni podatki za izbrane države v času pisanja tega besedila so na voljo za leto 2004.

kot »institucionalna rigidnost« (Rita Testa 2000: 1, 7). Slovenija, ki jo Kohler, Billari in Ortega (2006: 8) izpostavljajo tudi kot tipično državo s trendom ekstremno hitrega naraščanja odlaganja rojstev na poznejša leta, je z vidika ukrepov družinske politike še posebej zanimiva. Znano je namreč, da se Slovenija tako s trajanjem starševskega dopusta kot tudi z dolžino nadomestila med tem dopustom ter z leta 2003 uvedenim očetovskim dopustom uvršča med najbolj radodarne države v Evropi, vendar ima kljub temu zelo nizke rodnostne stopnje.

Da bi lažje razumeli vpeljavo nekaterih ukrepov družinske politike, si sprva ogledimo kratek oris upadanja rodnostnih stopenj v izbranih državah v zadnjih petih desetletjih. V Franciji in na Danskem je rodnost najbolj izrazito upadala od šestdesetih do devetdesetih let prejšnjega stoletja. V Franciji so se rodnostne stopnje spustile z 2,73 otroka na eno žensko leta 1960 na 1,78 leta 1990. Zatem se je v Franciji upadanje rodnosti umirilo in v naslednjih letih obrnilo v pozitivno smer. Leta 2000 se je totalna stopnja rodnosti v Franciji dvignila na 1,89, štiri leta pozneje pa na 1,9 otroka na eno žensko. Danska je v omenjenem obdobju doživela podoben padec rodnosti kot Francija – z 2,57 otroka na eno žensko leta 1960 na 1,67 leta 1990. Na Danskem so najnižjo vrednost rodnostnih stopenj beležili v sredini osemdesetih let (1,45), nato je rodnost začela počasi, a vztrajno naraščati in se je ustalila na 1,78 leta 2004. Francija in Danska sta torej državi, ki nikoli nista beležili skrajno nizke rodnosti; po upadanju je v obeh državah sledilo ponovno naraščanje rodnostnih stopenj. Povsem drugačen primer sta Italija in Slovenija, državi, ki ju, z izjemo rahlega dviga do sredine šestdesetih let prejšnjega stoletja, označuje kontinuiran upad rodnostnih stopenj v vsem opazovanem obdobju. Italija je od tedaj dalje beležila zelo hiter padec rodnosti in sicer z 2,41 TSR leta 1960 na 1,24 TSR leta 2000. V Sloveniji je rodnost do osemdesetih let prejšnjega

Slika 14: Rodnostne stopnje izbranih držav med letoma 1960 do 2000 ter leta 2004

Vir: Recent demographic developments in Europe 2000: 74; Eurostat 2006: spletni vir.

stoletja, ko je bila TSR še na ravni enostavne obnove prebivalstva, sprva počasi upadala, nato pa je bilo njeno upadanje izrazito in neprekinjeno (glej Sliko 14).

Primerjanje ukrepov nacionalnih družinskih politik je pogosto zahtevno zaradi razvejanosti tovrstnega področja in navezave družinske na številne druge politike, ki obravnavajo različne vidike družinskega življenja. Najsplošneje rečeno, družinske politike vključujejo regulative glede partnerstva in starševstva kot tudi opredelitev države do njunih obveznosti in odgovornosti (Neyer 2003: 5). Zato se po zgledu Neyerjeve v nadaljevanju omejujem zgolj na tiste ukrepe družinskih politik izbranih držav, ki so neposredno usmerjeni na starševstvo in rodnost: pravice, ki izhajajo iz varovanja starševstva (materinski/porodniški dopust, očetovski dopust, starševski dopust, morebitna nadomestila, ki se vežejo na starševsko varstvo), pravice iz naslova družinskih prejemkov (neposredni prejemki, namenjeni otrokom ali družinam z otroki) ter organizacijo predšolskega varstva otrok v posameznih državah, ki se navezuje na zagotavljanje možnosti za usklajevanje dela in družinskih obveznosti.

FRANCIJA

Francija je bila prva evropska država, ki je beležila upadanje rodnosti že v letu 1830. Glede na naraščanje prebivalstva v ostalih evropskih državah v tistem obdobju se je v Franciji vse bolj krepila skrb za nacionalno populacijsko rast. V luči teh skrbi so leta 1896 v Franciji ustanovili Nacionalno zvezo zoper izumiranje prebivalstva (*Alliance Nationale contre la Dépopulation*), ki je pozivala k politični podpori družinam z namenom povečanja števila rojstev. V tem obdobju se je krepilo tudi katolicistično gibanje, ki je bilo usmerjeno v krepitev družine kot osnovne celice družbe. Omenjeni gibanji naj bi po presoji Kaufmanna močno vplivali na oblikovanje družinske politike v Franciji. Leta 1920 je francoska vlada razglasila *Deklaracijo o pravicah družin*, leta 1939 pa *Družinski zakonik*, s katerim je institucionalizirala družinsko politiko v Franciji (Kaufmann 2002: 460).

V Franciji so sicer že v začetku 20. stoletja poznali nekatere ukrepe v podporo družinam, kot so na primer dodatki osebnim dohodkom ter uzakonjeno varstvo pravic mater in otrok. Leta 1913 je bil uveden tudi materinski dopust, sprva kot pravica zaposlenih žensk v javnem sektorju, pozneje pa je pravica postala univerzalna za vse ženske. Kljub temu se za osnovo šteje zakonik iz leta 1939, četudi je družinska politika v Franciji postala samostojno področje javne politike šele v obdobju po drugi svetovni vojni (Letablier 2003: 1, 2). Do leta 1960 je francoska družinska politika eksplicitno podpirala model »moškega hranitelja družine«, čeprav so poznali tudi dva dodatka za družine samohranilcev. Tedanja politika je usmerjala ženske v sfero doma, kar se je odražalo tudi v nizki participaciji žensk na trgu dela, ki se je obdržala nekje do sredine šestdesetih let prejšnjega stoletja. Istočasno so se v ukrepih družinske politike tega obdobja močno kazale pronatalistične težnje povojnega obdobja. Vladni ukrepi so podpirali velike družine ter majhne otroke; družinske dodatke so na primer prejeemale zgolj tiste družine, ki so imele dva ali več otrok, višina dodatkov je naraščala

s številom otrok v družini. Tedanja družinska politika je bila osrediščena na ideji, da so otroci kolektivna investicija in s tem tudi odgovornost države (Letablier 2003: 2). Vidnejše spremembe tega področja so zabeležene v sedemdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je vlada zaradi potrebe po ženski delovni sili ter posledično povpraševanju po različnih oblikah varovanja otrok, začela ustanavljati dnevne varovalne centre, ki so jih financirale občine. Preučevalci političnih ukrepov ugotavljajo, da se je v tem obdobju francoska družinska politika preusmerila k modelu »zaposlene matere« (Letablier 2003: 2–4). Ponovna preusmeritev francoske družinske politike se je zgodila v letu 1997, ko je vlada razglasila »novo družinsko politiko«, utemeljeno v predstavi »socialne pravičnosti in enakosti spolov«. Po novem je vlada poudarjala pomembnost javnega in dostopnega varstva otrok ter zagotavljanja možnosti za lažje usklajevanje dela in družine, deloma tudi zaradi težnje po dvigu rodnosti (Letablier 2003: 4).

V zadnjih letih ocenjevalci demografskih trendov Francijo, ki je med letoma 1830 in 1950 spadala med države z najnižjo rodnostjo, uvrščajo med rodnostno uspešnejše države, kar pripisujejo zlasti učinkovitosti njihove obširne družinske politike (glej Kaufmann 2002: 461; glej Letablier 2003: 1, 2). Pogoste so ocene, da je Francija primer države, ki nudi pluralizacijo možnosti za zaposlene matere ter med vsemi državami članicami Evropske unije najbolj spodbuja model dveh hraniteljev družine. O tem naj bi pričala tudi zgodovinsko uveljavljena pravica do materinskega dopusta ter organiziranega javnega otroškega varstva (glej Fine-Davis in drugi 2004: 9).

Pravice iz zavarovanja za starševsko varstvo v Franciji vključujejo materinski dopust, očetovski dopust in starševski dopust. Materinski dopust je namenjen vsem zaposlenim ženskam v obsegu 16 tednov (6 tednov pred rojstvom otroka in 10 tednov po njegovem rojstvu). V posebnih primerih se materinski dopust ustrezno podaljša.³² V času trajanja materinskega dopusta zaposlene matere prejemajo polni osebni dohodek, ki je financiran iz zdravstvenega zavarovanja (Fine-Davis in drugi 2004: 11–12).

Z januarjem 2002 je v veljavi daljši plačan očetovski dopust, ki se je podaljšal s 3 dni na 2 tedna.³³ Zakon določa, da morajo očetje 11 dni dopusta izkoristiti v enem kosu, ostale dni pa po lastni presoji do otrokovega 4. meseca starosti. Novost iz naslova očetovskega dopusta je po oceni Fine-Daviso in drugih pomemben preobrat v francoski družinski politiki; pomembnost očetovstva se je prvič pojavila v razpravah o družinski politiki. Tovrstna novost naj bi po oceni preučevalcev prispevala k ozaveščenju francoske javnosti o tem, da je za enakost žensk in moških na trgu dela nujno potrebna enakost spolov doma, torej pri družinskih obveznostih in gospodinjstvem delu (Fine-Davis in drugi 2004: 12).

Tretji del pravic iz naslova varovanja starševstva predstavlja starševski dopust

³² Ko gre za patološko nosečnost, se materi podaljša dopust v višini 2 tednov pred porodom. Materinski dopust se podaljša tudi materam od tretjega poroda dalje in sicer v višini 26 tednov (8 tednov pred porodom in ostalo po porodu; Comparative Tables on Social Protection in the Member States 2002: spletni vir). Ob rojstvu dvojčkov materi pripada dodatnih 34 tednov dopusta (od tega 12 tednov pred porodom), ob rojstvu trojčkov ali številnejših otrok istočasno pa materi pripada dodatnih 46 tednov materinskega dopusta (od tega 24 pred porodom; Fine-Davis in drugi 2004: 11–12).

³³ V primeru rojstva večjega števila otrok se očetovski dopust podaljša na 21 dni.

(*Conge Parental d'Education*), ki je bil vpeljan leta 1977 kot del zaposlitvene zakonodaje. Njegov glavni namen je bil spremeniti varstvo otrok in izboljšati položaj žensk, ki želijo same vzgajati svoje otroke. Po trenutno veljavnem zakonu starševski dopust omogoča zaposlenim staršem, ki so bili vsaj eno leto pred rojstvom otroka neprekinjeno zaposleni, da popolnoma prekinajo z delom ali da delajo s skrajšanim delovnim časom (med 16 in 32 ur tedensko), da bi lahko negovali otroka in skrbeli zanj. V skladu z zaposlitveno zakonodajo se delavke oziroma delavca med tovrstnim dopustom ne sme odpustiti zaradi vzroka, ki se veže na ta dopust. Starševski dopust se praviloma sklene z otrokovim 3. letom starosti, ko se starš, ki je skrbel za otroka, vrne na delovno mesto. Starševski dopust v Franciji ni plačljiv, vendar starši v tem času lahko koristijo t. i. dodatek za nego otroka (Fine-Davis in drugi 2004: 12–13).

Dodatek za nego otroka je le eden od številnih družinskih prejemkov, ki so na voljo. Francija je namreč znana po svojem kompleksnem sistemu pravic iz naslova družinskih prejemkov. V pravice iz tega naslova spada kar 30 različnih dodatkov, katerih temeljni namen je pomoč družinam z otroki. Najpomembnejši dodatki iz tega naslova so dodatki za zniževanje/lajšanje stroškov otrok. Mednje se se prištevajo: družinski dodatek, dva dodatka za pomoč revnim družinam, znana pod kraticami RMI in API (*Revenu Minimum D'insertion* ter *Allocation De Parent Isolé*), dodatek za nego otroka (*Allocation Parentale D'éducation*, APE) in stanovanjski dodatek (Letablier 2003: 4, 5). – Družinski dodatek je univerzalen in namenjen vsem družinam, ki imajo vsaj dva otroka mlajša od 16 let ter družinam, ki imajo starejše šolajoče se otroke (v starosti od 16 do 20 let). Dodatek se usklajuje na letni ravni, njegova višina pa je odvisna od števila otrok v družini. – Dodatek za pomoč revnim družinam sta, kot pove že samo ime, namenjena podpori najbolj ogroženim družinam. Prvi, RMI, je minimalni dodatek, ki ga prejemajo družine z najnižjimi prihodki, drugi, API, pa je dodatek, namenjen izključno materam samohranilkam (nosečnicam ali tistim z vsaj enim otrokom), da bi jim zagotovili vsaj minimalni mesečni prejemek. – Dodatek za nego otroka je namenjen staršu, ki bodisi prekine delo, ali pa dela s krajšim delovnim časom zaradi nege otroka pod pogojem, da ima družina vsaj 2 ali več otrok (pri tem mora biti vsaj en otrok mlajši od 3 let). – Stanovanjski dodatek je pomoč pri plačilu najemnine tistim, ki že prejemajo katero izmed oblik družinskih prejemkov. Izračunan je na podlagi dohodkov družine in stroškov najemnine (z določeno zgornjo mejo); upošteva pa se tudi družinski položaj družine prosilke. – Poleg naštetih obstaja še vrsta posebnih dodatkov, ki so namenjeni različnim skupinam prebivalcev v specifičnih življenjskih situacijah (na primer dodatek ob posvojitvi, dodatek za varstvo in nego otrok s posebnimi potrebami, dodatek za otroke brez enega ali obeh staršev, doklada za varovanje otrok doma) (Comparative Tables on Social Protection in the Member States 2002: spletni vir; Letablier 2003: 5).

Čeprav v Franciji poznajo posebno doklado za varovanje otrok doma, francoski sistem organiziranega predšolskega varstva v osnovi temelji na jaslih in vrtcih. Jasli (javne in zasebne) so namenjene negi, varstvu in vzgoji najmlajših otrok, to je otrok mlajših od 3 let. Javne jasli so dnevni varovalni centri, medtem ko se z izrazom privatne jasli označuje varstvo otrok pri registriranih varuhih. Ti skrbijo za največ 3 otroke

hkrati na lastnem domu, plačujejo in nadzorujejo pa jih občinske oblasti. Stroške oskrbe v jaslih plačujejo starši, njihova višina pa se uravnava glede na višino njihovega osebnega dohodka (Fine-Davis in drugi 2004: 10). V praksi to pomeni, da starši brez dohodkov ali z zelo nizkimi dohodki ne plačajo ničesar, premožnejši starši pa lahko za tovrstne programe namenjajo tudi med 10 in 15 odstotkov svojega dohodka (Gornic in Meyers v Henneck 2003: spletni vir). V povprečju v jaslih varujejo 9 odstotkov otrok, ki še niso stari 3 leta (Fine-Davis in drugi 2004: 10).

Poleg jasli poznajo v Franciji še posebno institucijo imenovano *École Maternelle*. Gre za obširno mrežo vrtcev, kamor starši lahko vpišejo otroke od dopolnjenega 2. do 6. leta starosti. Varovanje in oskrba v teh vrtcih, ki spadajo pod pristojnosti Ministrstva za šolstvo, je za starše brezplačna. Starši prispevajo le za organizirano prehrano; višina tega prispevka se uravnava glede na višino njihovega osebnega dohodka. Zasedenost teh vrtcev je precej višja kot zasedenost jasli; v njih varujejo približno 36 odstotkov dvoletnih otrok ter kar 98 odstotkov triletnikov (Fine-Davis in drugi 2004: 11).

Preučevalci ugotavljajo, da v zadnjih letih postaja vse pogostejša izbira staršev varovanje otrok na domu. Da bi zmanjšali stroške države za financiranje varstva otrok v brezplačnih vrtcih in hkrati izboljšali možnosti za usklajevanje dela in družine, so v Franciji že leta 1986 uvedli doklado za varovanje otrok na domu, s katero država delno subvencionira stroške varovanja otroka na domu družine (do 50 odstotkov). Do te doklade so torej upravičeni starši, ki najamejo varuha ali varuhinjo za varovanje otroka pod 6 letom starosti na njihovem lastnem domu, vendar pod pogojem, da sta oba starša (ali starš samohranilec) v družini zaposlena. Poleg te doklade so leta 1990 uvedli še posebno doklado za pomoč tistim staršem, ki imajo vsaj enega otroka mlajšega od 6 let, ki ga varuje registrirana varuhinja ali varuh (*Aide à la Famille pour L'Emploi d'une Assistante Maternelle Agrée*, AFEAME; Fine-Davis in drugi 2004: 11, 16).

DANSKA

Za razliko od Francije, ki je že zelo zgodaj zabeležila upadanje rodnostnih stopenj, je Danska najnižjo totalno stopnjo rodnosti dosegla leta 1983 z 1,38 otroka na eno žensko (Andersson 2004: 159). Zatem so se rodnostni trendi obrnili navzgor, rodnost je začela naraščati in leta 2004 so preučevalci prebivalstvenih gibanj Dansko s TSR 1,78 uvrstili med države z najvišjo rodnostjo v Evropski uniji.

Rodnostna uspešnost Danske se podobno kot pri Franciji pogosto pripisuje rado-darni »družinski« politiki. Četudi je v primeru Danske težko sploh govoriti o družinski politiki, saj Danska ne pozna eksplicitne družinske politike, kot jo ima na primer Francija, prav tako nima ministrskega resorja za to področje (na primer Ministrstva za družino). Pravila, ki vplivajo na položaj družin na Danskem, urejajo druga ministrstva, predvsem Ministrstvo za družbene zadeve (*Ministry of Social Affairs*). Večina zakonov, pravic in prejemkov na Danskem je usmerjenih na posameznika (žensko, moškega, otroka) in ne na družino, kar je po oceni Knudsnove najbolj vplivalo na današnji enakopravnejši položaj žensk v družini in na trgu dela. Tako so na primer na

Danskem že leta 1922 poznali *Zakon o enakih pravicah poročenih žensk pri sporih glede skrbništva nad otroci*, tri leta pozneje pa je bila vzpostavljena tudi z zakonom določena obveza o medsebojnem vzdrževanju zakoncev v zakonski zvezi. Podobno kot v Franciji ima tudi na Danskem materinski dopust dolgo zgodovino in sega v začetek tridesetih let prejšnjega stoletja. Leta 1939 so z *Odločbo o pomoči neporočenim in revnim materam* uvedli prvo finančno in socialno podporo, leta 1945 pa prvi zakon, ki je obravnaval posebno varstvo in skrb za ženske med nosečnostjo (Knudsen 1999: 9, 12, 15).

Danska je poznana kot država, ki vodi univerzalno, obsežno in radodarno politiko, katere glavni cilji so podpora transferjev med generacijami, spodbujanje enakih možnosti za oba spola ter pluralizacija možnosti za usklajevanje družinskega in poklicnega življenja (Greve v The Clearinghouse on International Developments in Child, Youth and Family Policies 2004: spletni vir).

Pravice iz zavarovanja za starševsko varstvo so na Danskem začeli vpeljevati že v tridesetih letih prejšnjega stoletja in sicer z uzakonitvijo pravice do materinskega dopusta leta 1933. Sprva je bila pravica do materinskega dopusta splošna pravica vseh zaposlenih žensk v dolžini 2 tednov. Leta 1960 so to pravico podaljšali na 14 tednov po rojstvu otroka, dve desetletji pozneje (leta 1981) pa je bil sprejet zakon, ki je dovolil nosečnicam, da nastopijo materinski dopust že 4 tedne pred predvidenim datumom poroda (Knudsen 1999: 16). Leta 1984 so 14 tednom materinskega dopusta po rojstvu otroka dodali še 2 tedna očetovskega dopusta in 10 tednov starševskega dopusta (Rostgaard in drugi 2000: 29).

Najnovejša reforma družinske politike na Danskem iz leta 2002 (20. 3. 2002) je korenito spremenila koriščenje dopustov, vezanih na materinstvo in starševstvo (Government proposes more flexible maternity-related leave 2002: spletni vir; Bertelsmann v The Clearinghouse on International Developments in Child, Youth and Family Policies 2004: spletni vir), a o tem bo govor nekoliko pozneje. Sprva si oglejmo določila prejšnje zakonodaje. V prejšnji zakonodaji je bodoča mati imela pravico do skupno 18 tednov dopusta, ki se je nanašal na nosečnost in rojstvo otroka. Dopust je nastopila 4 tedne pred rojstvom otroka, po rojstvu otroka je sledil obvezni materinski dopust v dolžini 2 tednov od skupno 14 tednov materinskega dopusta. Po preteku 14 tedna materinskega dopusta je bilo na voljo še 10 tednov dopusta ob rojstvu otroka, ki pa sta ga lahko koristila mati ali oče otroka, a ne istočasno. V času teh dopustov sta starša prejela 90-odstotno nadomestilo osebnega dohodka (z določeno zgornjo mejo; Government proposes more flexible maternity-related leave 2002: spletni vir). – Povsem neodvisno od materinskega dopusta je oče otroka takoj po otrokovem rojstvu lahko koristil 2 tedna očetovskega dopusta, nadaljnja 2 tedna pa je lahko izkoristil po preteku 14. tedna od otrokovega rojstva (Rostgaard, Christoffersen, Weise 2000: 27; Government proposes more flexible maternity-related leave 2002: spletni vir).

Nato je sledil dopust za nego in varstvo otroka, ki so ga lahko koristili zaposleni, samozaposleni ali zavarovani brezposelni posamezniki ter prejemniki socialne podpore. Dopust za nego in varstvo otroka sta starša (mati ali oče otroka) lahko namensko izrabila do otrokovega 8. leta starosti istočasno ali ločeno; dolžina je bila odvisna od otrokove starosti. V splošnem so starši imeli pravico do strnjene dopusta v trajanju

13 tednov, oziroma, če je bil otrok mlajši od enega leta, do 26 tednov. Ob dogovoru z delodajalcem so ta dopust lahko podaljšali na največ 52 tednov. Ob uvedbi tega dopusta (l. 1992) je denarno nadomestilo znašalo 80 odstotkov osebnega dohodka, do leta 1997 pa se je postopno znižalo na 60 odstotkov, predvsem zaradi velike priljubljenosti tega dopusta in posledične bojazni, da bi začelo primanjkovati delovno aktivnega prebivalstva (glej Rostgaard, Christoffersen, Weise 2000: 28; glej Fine-Davis in drugi 2004: 46).

Najnovejša reforma družinske politike iz leta 2002 je del dopustov ukinila oziroma spremenila (Government proposes more flexible maternity-related leave 2002: spletni vir; Bertelsmann v The Clearinghouse on International Developments in Child, Youth and Family Policies 2004: spletni vir). Pravica matere do 18 tednov materinskega dopusta (4 tedne pred in 14 tednov po rojstvu otroka) se je obdržala, prav tako se je obdržala pravica očeta do 2 tednov očetovskega dopusta po rojstvu otroka. Ukinjen pa je bil 10 tedenski dopust po rojstvu otroka in dopust za nego in varstvo otroka (v trajanju največ 52 tednov) kot tudi drugi del očetovskega dopusta (2 tedna).

Po novi zakonodaji lahko koristnica materinskega dopusta vzame 32 tednov dopusta za nego in varstvo otroka, ki ga po dogovoru lahko deli s partnerjem. Koristita ga lahko istočasno ali zaporedoma. Vseh 32 tednov dopusta je opredeljenih kot pravica, torej ni odvisen od dogovora z delodajalcem. Del tega dopusta (od 8 do 13 tednov) lahko starša prihranita za poznejše obdobje, vendar najpozneje do otrokovega 9. leta starosti. V času dopusta starša prejmeta 100-odstotno nadomestilo osebnega dogodka (Government proposes more flexible maternity-related leave 2002: spletni vir; Denmark's official web site 2006: spletni vir).

Predlagatelji reforme, ki je spremenila obstoječo zakonodajo s področja materinskega in starševskega dopusta, so kot glavni namen navedenih sprememb izpostavili visoko stopnjo fleksibilnosti za družine z majhnimi otroci. Mnenja glede nastalih sprememb so deljena: finančni sektor opozarja na visoke stroške novega sistema, delodajalci kritizirajo določilo o razpoložljivosti dopusta do otrokovega 9. leta starosti. Ker starše štiti zakon zoper odpustitev v času trajanja omenjenega dopusta, v praksi to pomeni, da delodajalec ne sme odpustiti delavca, ki tega dopusta še ni izrabil v celoti. Raziskovalci s področja študij spolov opozarjajo, da novi zakon pomeni korak nazaj z vidika enakosti med spoloma. Podaljšanje materinskega dopusta po njihovem mnenju ogroža položaj žensk na trgu delovne sile, saj predstavlja ekonomsko breme podjetjem in lahko poveča nezakonito odpuščanje nosečih žensk, saj tovrsten dopust praviloma koristijo ženske (Government proposes more flexible maternity-related leave 2002: spletni vir; Increased flexibility for families may be a set-back for gender equality 2002: spletni vir). Spet drugi menijo, da novosti prinašajo pozitivne spremembe, ker omogočajo lažje usklajevanje dela in zaposlitvenih obveznosti ter celo spodbujajo enakost med spoloma. Po njihovem mnenju fleksibilnost nove sheme omogoča očetom, da bolj aktivno sodelujejo pri starševstvu in hkrati ostanejo povezani s trgom dela.

Junija leta 2002 je danska vlada sprejela tudi nov *Zakon o delu s krajšim delovnim časom*, ki avtomatično odpravlja vse omejitve fleksibilnega dela, ki so izhajale iz kolektivnih pogodb. V skladu s tem zakonom starši po lastni presoji med 32-tedenskim

dopustom za nego in varstvo otroka lahko delajo s krajšim delovnim časom, kar v praksi pomeni podaljšanje dopusta z 32 na 64 tednov (Todd 2004: 30).

Pravice iz naslova družinskih prejemkov so po danski zakonodaji univerzalna pravica vseh otrok v starosti do 18 let, ki niso poročeni ali vzdrževani z drugimi javnimi sredstvi ali programi (na primer zavod, rejništvo). Do družinskih prejemkov, ki se delijo na splošne in dodatne, so upravičeni tako biološki kot tudi posvojeni otroci, katerih starši z roditeljsko pravico so davkoplačevalci v skladu z zakonom. – Splošni družinski prejemek, ponekod imenovan otroška doklada, je univerzalen mesečni dodatek, namenjen vsem otrokom do 18. leta starosti; njegov znesek se usklajuje glede na otrokovo starost (s starostjo se niža). Med dodatne družinske prejemke pa se uvršča redni, izredni in posebni družinski dodatek, družinski dodatek za študentske družine, dodatek ob rojstvu otroka in posvojitveni dodatek. – Redni družinski dodatek je namenjen otrokom z enim staršem in otrokom, katerih starši so upokojeni in prejemajo starostno pokojnino (plačuje se vsako četrletje). Izredni družinski dodatek, ki se prav tako plačuje vsako četrletje, je namenjen družini samohranilca ali samohranilke, poseben družinski dodatek pa je namenjen osirotelim otrokom in otrokom upokojenih staršev, ki prejemajo socialno pokojnino (plačuje se vsako četrletje in se usklajuje z zgornjo dohodkovno mejo). Poleg družinskih prejemkov obstajajo tudi drugi prejemki za pomoč družinam v posebnih okoliščinah in sicer: predujem za plačevanje vzdrževalnine, dodatek za nego otroka s posebnimi potrebami, stanovanjski dodatek, preživnine po umrljem ali delovno nezmožnem staršu (Family Benefits and Family Policies in Europe 2002b: spletni vir).

Organiziranost predšolskega varstva na Danskem sega v leto 1820, ko so nastale prve privatne ustanove, namenjene varovanju otrok delavskih staršev. Leta 1919 je bila vpeljana prva državna subvencija, sprva namenjena varstvenim institucijam, ki so varovale otroke iz revnejših družin in šele leta 1949 tudi za druge varstvene institucije. Leta 1964 so javni vrtci postali dostopni vsem državljanom. Leta 1976 je zagotovitev infrastrukture za vrtce postala odgovornost občin, 11 let pozneje pa so občine prevzele tudi finančno upravljanje vrtcev.

Trenutno veljaven sistem predšolske vzgoje na Danskem ureja *Zakon o socialnem varstvu*. Razvejano varstvo predšolskih otrok izvajajo v jaslih, vrtcih, integriranih institucijah (na primer starostno mešanih vrtcih), v zasebnem varstvu registriranih varuhinj in v mali šoli. Dve tretjini dnevnega varstva za otroke pokrivajo javni, na občinski ravni organizirani dnevni centri, preostalo tretjino pa zasebno organizirane institucije. Ne glede na vrsto varstva, v katerega so vključeni otroci, so povečini razdeljeni v ustrezne skupine glede na starost: jasli obiskujejo otroci med 6 meseci in 3 leti starosti; otroci od 3 do 5 ali 6 let obiskujejo vrtec; otroci med 5. in 6. letom pa lahko hodijo tudi v malo šolo, ki pa ni obvezna. Izjema take razporeditve so integrirane institucije, ki delujejo po načelu večje starostne razpršenosti, kar pomeni, da v iste skupine vključujejo otroke od 1 do 6 let starosti (Eurydice 2006: spletni vir). Zasebno varstvo izvajajo registrirane varuhinje, ki varujejo do pet otrok na svojem domu. V praksi je večina otrok, mlajših od 3 let, v zasebnem varstvu, saj je organizirano varstvo najmlajših otrok uveljavljeno samo v večjih občinah. Zato v primerih, ko starši otroka

vključijo v zasebno dnevno varstvo, najamejo registrirano varuško ali, če se eden od staršev odloči, da bo ostal doma zaradi nege in varstva lastnega otroka, občine nudijo ustrezno finančno podporo, namenjeno plačilu stroškov varovanja otroka (Fine-Davis in drugi 2004: 45).

ITALIJA

Od sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje so v Italiji beležili zelo hiter upad rodnostnih ravni. Totalna stopnja rodnosti se je med letoma 1972 in 1993 prepolovila; znašala je 1,2 otroka na žensko. Številni avtorji izpostavljajo Italijo kot državo s skrajno nizko rodnostjo in hkrati kot primer tipične države, v kateri ima družina, v primerjavi s posameznikom, pomembnejše mesto (Kertzner in drugi 2006: 7). Najsplošneje rečeno, italijanska družinska politika odraža promoviranje vrnitve žensk v sfero doma; matere naj bi zapustile trg dela, ostale doma in se posvetile vzgoji in negi otrok. Ker je otroško varstvo zelo slabo organizirano in prepuščeno v upravljanje lokalnim skupnostim, večina žensk ob materinstvu zapusti zaposlitev in ostane doma. Nadalje je predpostavka italijanske družinske politike, da imajo ženske v času nege otrok dostop do partnerjevih dohodkov, kar je razvidno iz zanemarljive višine otroških dodatkov (Orloff v Henneck 2003). Iz povedanega ni težko sklepati, zakaj je ženska participacija na trgu dela v Italiji ena najnižjih v Evropski uniji³⁴ (Trifiletti v Henneck 2003). Čeprav je zaposlitev žensk nizka, pa tiste, ki so vključene na trg dela, večinoma delajo za polni delovni čas. Delo s krajšim delovnim časom je podobno kot v Sloveniji neobičajno in tudi nedostopno, zato ženske, ki delajo, nimajo možnosti, da bi tovrstno obliko dela izkoristile kot pomoč pri usklajevanju dela in družine (Bettio in Plantenga v Henneck 2003).

Pravice iz naslova zavarovanja za starševsko varstvo, ki se vežejo na stalno prebivališče in zaposlitev, so v praksi edina pomoč zaposlenim staršem. Pred reformo leta 2000 so v Italiji razlikovali dve vrsti materinskega dopusta: obveznega in izbirnega. – Obvezen materinski dopust, v času katerega je bilo z zakonom prepovedano kakršno koli delo, je trajal skupno 5 mesecev oziroma 20 tednov (2 meseca pred in 3 mesece po rojstvu otroka).³⁵ Nadomestilo osebnega dohodka v času obveznega materinskega dopusta je znašalo 80 odstotkov osebnega dohodka, pokril pa se je iz prispevkov za socialno varnost. Nadalje je bil ob koncu plačanega materinskega dopusta na voljo izbirni materinski dopust, ki je trajal nadaljnjih 6 mesecev oziroma 24 tednov,³⁶ s 30

³⁴ Več o tem v poglavju Vplivi družinske politike na rodnostne stopnje.

³⁵ V primerih, ko gre za kritično nosečnost, ali ko narava dela škoduje zdravju matere in otroka, se ta dopust ustrezno podaljša.

³⁶ V primerih, ko se rodi otrok s posebnimi potrebami ali telesno okvaro, je po zakonu št. 104/1992 staršu/posvojitelju omogočeno podaljšanje izbirnega dopusta do otrokovega 3. leta starosti. Alternativa temu je pravica starša/posvojitelja do dveh plačanih ur dnevno zaradi nege in skrbi za otroka s posebnimi potrebami (do otrokovega 3. leta starosti). Po dopolnjenem otrokovem 3. letu starosti ima starš/posvojitelj možnost koriščenja 3 plačanih dni na mesec, da bi negoval in skrbel za otroka s posebnimi potrebami. Vse navedene pravice lahko starš/posvojitelj koristi samo v primeru, ko otrok ni v institucionalni oskrbi.

odstotnim nadomestilom osebnega dohodka. Kljub pravici do izbirnega dopusta, so ženske ta dopust zelo redko koristile. Večinoma so se odločale za ugodnost, ki jim je pripadala v primeru, ko so se po obveznem dopustu vrnile na delo. Na podlagi *Odločbe za zaposlene matere z majhnimi otroki* so imele možnost delati s krajšim delovnim časom, brez zmanjšanja osebnega dohodka (Fine-Davis in drugi 2004: 25; European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions 2006: spletni vir; International Labour Organization 2006: spletni vir).

Najnovejše spremembe iz naslova zavarovanja za starševsko varstvo prinaša zakon iz leta 2000 (št. 53/2000); njegova določila so združena v *Testo Unico* št. 151/2001 in dopolnjena v določbah št. 115/2003. Novi zakon uvaja spremembe na področju obveznega in izbirnega materinskega dopusta, nadomestila osebnega dohodka med koriščenjem teh dopustov pa ostajajo enaka. – Pri obveznem dopustu ni spremembe v dolžini dopusta temveč v njegovem koriščenju. Mati si lahko dopust sama fleksibilno razporeja. Hkrati ima tudi oče pravico do prekinitve dela v prvih 3 mesecih oziroma 12 tednih po rojstvu otroka, vendar le v primeru, kadar je mati otroka mrtva, odsotna ali nezmožna skrbeti za otroka (Fine-Davis in drugi 2004: 25). Nekateri avtorji to pravico očeta, ki jo lahko koristi le v izjemnih okoliščinah, interpretirajo kot »očetovski dopust« (glej Fine-Davis in drugi 2004: 80, 82).

Z novim zakonom se je spremenil tudi izbirni dopust, ki je bil pred tem nekakšen podaljšek obveznega materinskega dopusta. Po novem zakonu je govor o starševskem dopustu, ki ga lahko koristita mati ali oče otroka v skupni dolžini 10 mesecev (do otrokovega devetega leta starosti) (European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions 2006: spletni vir; International Labour Organization 2006: spletni vir). Izraz starševski dopust vključuje izbirni dopust, dnevni dopust ter dopust za nego bolnega otroka.

Izbirni dopust po novem zakonu označuje dopust, ki ga lahko koristita oba starša nepretrgoma ali po delih. Dolžina tega dopusta ostaja enaka kot prej, to je 6 mesecev. Novost je tudi pravica očeta, da ta dopust koristi tudi v primeru, ko mati otroka do njega ni upravičena (na primer, če je gospodinja). Težnja zakonodajalcev po tem, da bi eksplicitno podprli vlogo očetov, se kaže tudi v posebnem določilu, ki očetom omogoča namesto 6-mesečno 7-mesečno trajanje tega dopusta. Do takega podaljšanja so upravičeni tisti očetje, ki so namesto matere izrabili 3 mesece obveznega materinskega dopusta. – Dnevni dopust je pravica matere, da v dolžini ene do dveh ur dnevno (odvisno od delovnega časa) prekine z delom zaradi dojenja. Po novem ga v posebnih primerih lahko koristijo tudi očetje (ko mati otroka ni zaposlena ali dnevnega dopusta ne želi koristiti, ter ko ima samo oče roditeljsko pravico). – Tudi dopust za nego bolnega otroka, ki je bil prej pravica matere, je po novem pravica obeh staršev, vendar ga ne smeta koristiti istočasno. Ta dopust omogoča, da starši z namenom nege bolnega otroka koristijo do 5 dni na leto v obdobju do otrokovega 8. leta starosti (Fine-Davis in drugi 2004: 26, 27; International Labour Organization 2006: spletni vir).

V okviru pravic iz naslova družinskih prejemkov v Italiji razlikujejo med družinskim dodatkom in dodatkom za velike družine, ne poznajo pa dodatka za nego

otroka. Družinski dodatek je denarni dodatek za družine zaposlenih in upokojenih oseb. Višina tega dodatka se regulira glede na število otrok, ki so mlajši od 18 let,³⁷ in glede na premoženjsko stanje družine. Družinski dodatki v Italiji so zelo nizki; zaradi neustrezne indeksacije so namreč do konca osemdesetih let dalje izgubili 40 odstotkov realne vrednosti. Leta 1996 so družinske dodatke sicer povečali za približno 20 odstotkov, a so še vedno med najnižjimi v Evropi. Praviloma se višje družinske dodatke izplačuje enostarševskim družinam in družinam, ki skrbijo za otroka s posebnimi potrebami. Družine, ki imajo vsaj tri mladoletne otroke, imajo pravico zaprositi za dodatek za velike družine, ki ga izplačujejo občine na mesečni ravni. Pravica do tega dodatka je omejena z zgornjo mejo dohodkovnega razreda, ki je ponovno višji za družine, ki skrbijo za otroka s posebnimi potrebami (Family Benefits and Family Policies in Europe 2002b: spletni vir; The Clearinghouse on International Developments in Child, Youth and Family Policies 2005: spletni vir; International Reform Monitor 2006: spletni vir).

Organizirano predšolsko varstvo v Italiji obstaja od leta 1968, ko je bil koncept javnih otroških jasli prvič predstavljen. Po trenutno veljavni zakonodaji poznajo v Italiji različne oblike varstva otrok, ki so povečini starostno strukturirane. Jasli oziroma dnevni centri (*asilo nido*) so namenjeni otrokom od 3 mesecev do 3 let starosti. Vrtci pa so namenjeni otrokom od 3. do 5. leta starosti. – Večina avtorjev kot glavni servis pomoči družinam pri varstvu otrok v Italiji navaja jasli, ki so opredeljene kot servis individualnega povpraševanja in ne univerzalen servis, zato so plačljive (tako javne kot tudi zasebne jasli). Organizirajo jih občine na lokalni ravni. Višina plačila javnih jasli je odvisna od višine dohodka staršev, višina plačila zasebnih jasli pa je določena vnaprej ne glede na dohodke staršev (Fine-Davis in drugi 2004: 24).

Čeprav je v italijanski *Ustavi* zapisano, da je dolžnost države zagotoviti dostop do izobraževanja vsem otrokom ne glede na geografsko območje, socialni in ekonomski položaj, številni avtorji opozarjajo na neenakomerno razpršen sistem varstva zlasti najmlajših otrok (do 3 let starosti; Fine-Davis in drugi 2004: 24; Eurydice 2006: spletni vir). Statistične evidence kažejo, da je v jasli povprečno vključenih le 6 odstotkov otrok do 3. leta starosti; večino preostalih otrok varujejo zasebne varuške. – Starejši otroci (od 3 let dalje) so vključeni v vrtce, različico francoskih *École maternelle*, ki so namenjeni otrokovi pripravi na osnovno šolo. Vrtce, ki spadajo pod pristojnost Ministrstva za izobraževanje, financira država. Vanje je vključena večina otrok med 3. in 6. letom starosti (približno 95 odstotkov), čeprav niso obvezni (Ascoli in Pavolini v Fine-Davis in drugi 2004: 35; The Clearinghouse on International Developments in Child, Youth and Family Policies 2005: spletni vir).

Večina avtorjev nedavnih študij (Trifiletti 1996, De Simone and Villa 1998, Saraceno 1998 v Fine-Davis in drugi 2004: 23) o sistemu italijanskega otroškega varstva ugotavlja, da je nezadostno in slabo organizirano ter skorajda v celoti prepuščeno družinam, znotraj katerih je še vedno prevladujoča »tradicionalna« delitev dela med

³⁷ Za otroke s posebnimi potrebami ni zgornje starostne omejitve.

spoloma. Ženske v Italiji, ne glede na to, ali so zaposlene zunaj doma ali ne, prevzemajo večino skrbstvenih in gospodinjskih opravil (Fine-Davis in drugi 2004: 23).

SLOVENIJA

Osnova za družinsko zakonodajo v Sloveniji je *Ustava Republike Slovenije* iz leta 1991, s katero je državljanom zagotovljeno svobodno odločanje o rojstvih otrok (55. člen) in v kateri je zapisano, da država varuje družino, materinstvo, očetovstvo, otroke in mladino ter ustvarja za to varstvo potrebne razmere (53. člen; UL RS 33/1991). Kot specifično področje se je družinska politika v Sloveniji vzpostavila leta 1993 z *Resolucijo o temeljih oblikovanja družinske politike v Republiki Sloveniji* (UL RS 40/1993), ki je poleg *Zakona o starševskem varstvu in družinskih prejemkih* in *Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih* bistveni del družinske zakonodaje v Sloveniji, posredno pa se na družino nanašajo tudi posamezni členi drugih zakonov (na primer *Zakon o delovnih razmerjih*).

Resolucija o temeljih oblikovanja družinske politike v Republiki Sloveniji iz leta 1993 opredeljuje načela, cilje in ukrepe slovenske družinske politike. Pod pojmom družinska politika se razume ukrepe, ki vplivajo na življenjske pogoje družin, na njihov nastanek in razvoj. Družina je v *Resoluciji* definirana kot življenjska skupnost otrok in odraslih oseb, ki trajno skrbijo za te otroke (starši, stari starši, rejniki, skrbniki ipd.). Družino predstavlja tudi par oziroma ženska, ki pričakuje otroka (UL RS 40/1993: 2). Slovenska družinska politika je torej usmerjena na otroka, ukrepi, ki naj bi delovali v prid družinam, pa so namenjeni zlasti družinam z otroki. V načelih družinske politike v Sloveniji, ki temeljijo na varnosti, svobodi, solidarnosti, blaginji in enakosti, je med drugim zapisano, da se družinska politika v Sloveniji osredotoča na vključevanje vseh družin, s temeljnim ciljem izboljšanja njihove kakovosti življenja (UL RS 40/1993: 3). Ukrepi družinske politike v Sloveniji so v *Resoluciji* razdeljeni na štiri področja in sicer: ekonomsko-fiskalno področje, področje družbenih služb, področje dela, zaposlitve in zaposlovanja ter področje stanovanjskega gospodarstva.

Ekonomsko-fiskalno področje se nanaša na dajatve družinam, ki dopolnjujejo ali nadomeščajo njihove dohodke. V to področje spadajo otroški dodatki, posebne pomoči za invalidne otroke, dodatek za varstvo in vzgojo otrok za otroke do 3. leta starosti, ki niso vključeni v dnevno varstvo, pomoč za opremo novorojenca, starševski dodatek, davčne olajšave za vzdrževanega družinskega člana, znižanje tarifnih stopenj in oprostitve plačevanja prometnega davka. – Področje družbenih služb ureja splošne in posebne dejavnosti, to so storitve, ki podpirajo delovanje družine ali delno prevzemajo njene naloge. Med splošne storitve spadajo vrtci in druge predšolske dejavnosti, šole in zdravstveno varstvo, med posebne storitve pa servisi za pomoč družini na domu, servisi za informiranje in svetovanje staršem, partnerjem, zakoncem in otrokom, zavodi ter druge oblike varstva in vzgoje otrok s posebnimi potrebami. – Glavna naloga področja dela, zaposlitve in zaposlovanja je zagotavljanje pogojev za usklajevanje družinskih in

poklicnih obveznosti staršev. Država se v tem razdelku zavezuje, da bo za usklajevanje dela in družine podpirala:

»bolj primerno moralno in materialno družbeno vrednotenje dela z otroki ter enakomernejšo porazdelitev odgovornosti zanje med materjo in očetom, med starši, podjetji (delodajalci) in družbo; reorganizacijo delovnega časa; zakonske prilagoditve na področju oblik zaposlitve; ugodnejšo ureditev porodniškega dopusta in dopusta za nego bolnega otroka z jamstvom enakovredne zaposlitve po vrnitvi; polno socialno zavarovanje v primeru delne zaposlitve ali začasne prekinitev dela zaradi nege in skrbi za majhnega otroka in nege ter skrbi za otroke z motnjami v telesnem in duševnem razvoju;³⁸ zagotavljanje vsem staršem, ki to želijo, mesto za njihove otroke v vzgojno-varstveni ustanovi ali drugih oblikah varstva.«

Zakonodajalci ob tem ugotavljajo, da navedeno zahteva določene intervencije, vendar v nadaljevanju dokumenta predvidevajo zgolj ukrepe, ki se vežejo na porodniški dopust in dopust za nego in varstvo otroka ter nadomestilo dohodka v času tega dopusta ter ukrepe v zvezi s pravico do krajšega delovnega časa za starše z majhnimi otroki.

Zadnje področje – področje stanovanjskega gospodarstva – je namenjeno posebnim programom stanovanjske preskrbe ter drugim oblikam pomoči, med katere država uvršča posojila z ugodnimi pogoji, sklad za gradnjo socialnih stanovanj ali financiranje njihove gradnje, subvencioniranje najemnin socialno ogroženim družinam, zagotavljanje primernih stanovanjskih standardov za družine ter preverjanje ustreznosti višine najemnin (glej Čepar 1994: 9).

Področja, nakazana v *Resoluciji o temeljih oblikovanja družinske politike v Republiki Sloveniji*, urejajo posamezni zakoni in predpisi. Tako na primer *Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih* v Sloveniji ureja razmerja v zakonski zvezi, razmerja med starši in otroki, med drugimi sorodniki, posvojitev, rejništvo ter varstvo mladoletnih otrok in oseb, ki niso sposobne skrbeti same zase. V uvodnih določbah *Zakona o zakonski zvezi in družinskih razmerjih* je družina opredeljena kot skupnost staršev in otrok ali zakonska življenjska skupnost moža in žene, katere poglavitni pomen naj bi bilo zasnovanje družine. Zakon tudi enači medsebojne pravice in dolžnosti staršev, otrok in sorodnikov ne glede na to, ali so otroci rojeni v zakonski zvezi ali zunaj nje. Zakon med drugim opredeljuje tudi pravila sklepanja, prenehanja in razveljavitve zakonske zveze, razmerja med starši in otroki (ugotavljanje in izpodbijanje očetovstva in materinstva, pravice in dolžnosti staršev in otrok, odvzem, prenehanje in podaljšanje roditeljske pravice), ukrepe centrov za socialno delo, dolžnost preživljanja ter pravila, vezana na postopke posvojitve, rejništva in skrbništva (UL RS 69/2004). Na podlagi *Zakona o starševskem varstvu in družinskih prejemkih* (UL RS 110/2003 in UL RS 47/2006) pa država ureja zavarovanje za starševsko varstvo, družinske prejemke, pogoje in postopke za uveljavljanje posameznih pravic in druga vprašanja. Pravice po tem zakonu uveljavlja eden od staršev in so vezane izključno na otroka.

³⁸ Za otroka z motnjami v telesnem in duševnem razvoju se šteje otrok na podlagi mnenja, ki ga v skladu s posebnimi predpisi izda Komisija za razvrščanje otrok in mladostnikov z motnjami v telesnem in duševnem razvoju.

Pravice iz zavarovanja za starševsko varstvo so: starševski dopust (porodniški in očetovski dopust, dopust za nego in varstvo otroka, posvojiteljski dopust), starševsko nadomestilo (porodniško nadomestilo, očetovsko nadomestilo, nadomestilo za nego in varstvo otroka, posvojiteljsko nadomestilo) in pravice iz naslova krajšega delovnega časa. Porodniški dopust je dopust, ki po *Zakonu o starševskem varstvu in družinskih prejemkih* pripada materi, ki rodi živega otroka. Porodniški dopust traja 105 dni³⁹ in se ga mora izrabiti v strnjenem nizu v obliki polne odsotnosti iz dela. Porodniški dopust mati predvidoma nastopi 28 dni pred načrtovanim datumom poroda. V posebnih okoliščinah (smrt ali nezmožnost matere, da bi skrbela za otroka in v primerih, ko mati otroka zapusti) lahko porodniški dopust koristi oče otroka. Prav tako v primerih, ko je mati otroka mlajša od 18 let in ima status vajenke, učenke, dijakinje oziroma študentke, lahko v soglasju z materjo porodniški dopust koristi oče otroka ali eden od starih staršev otroka v obsegu 77 dni. – Oče otroka ima neprenosljivo pravico do očetovskega dopusta v obliki polne odsotnosti z dela in v trajanju 90 dni. Po starem zakonu (iz l. 2003) je moral oče najmanj 15 dni tega dopusta izrabiti v času porodniškega dopusta matere, ostalih 75 dni pa najdalj do 8. leta starosti otroka. Po določbah spremenjenega *Zakona o starševskem varstvu in družinskih prejemkih* (iz l. 2006) pa mora oče najmanj 15 dni tega dopusta izrabiti do dopolnjenega 6. meseca starosti otroka, nadaljnjih 75 dni pa oče lahko izrabi do otrokovega 3. leta starosti. V primerih, ko oče namesto matere koristi porodniški dopust, mu pravica do očetovskega dopusta ne pripada. – Nadalje ima eden od staršev (o tem se starša pisno dogovorita 30 dni pred potekom porodniškega dopusta) pravico do dopusta za nego in varstvo otroka v trajanju 260 dni po preteku porodniškega dopusta.⁴⁰ Omenjeni dopust se mora koristiti v strnjenem nizu v obliki polne ali delne odsotnosti z dela. V soglasju z materjo, če je ta mlajša od 18 let in ima status vajenke, učenke, dijakinje oziroma študentke, lahko dopust za nego in varstvo otroka koristi eden od starih staršev otroka ali druga oseba. *Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih* v svojem 35. členu predvideva tudi dopust za posvojitelje, ki se ga po dopolnitvah omenjenega zakona lahko nastopi najpozneje 30 dni po namestitvi otroka v družino z namenom posvojitve. Trajanje posvojiteljskega dopusta znaša za otroka, starega od 1 do 4 let, 150

³⁹ Ob posebnih pogojih, ki jih določa zakon, se trajanje porodniškega dopusta ustrezno zmanjša ali preneha. Tako v primerih mrtvorjenega otroka ali v primerih, ko mati otroka zapusti ob porodu, upravičenki pripada pravica do porodniškega dopusta v trajanju 42 dni od dneva poroda. V primerih, ko navedene okoliščine nastopijo med samim trajanjem porodniškega dopusta, se dolžina tega zmanjša ali pa pravica do porodniškega dopusta preneha – odvisno od dni, ki jih je upravičenka že izrabila.

⁴⁰ Ob posebnih pogojih se dopust za nego in varstvo otroka ustrezno podaljša. Tako se ob rojstvu dvojčkov ta dopust podaljša za dodatnih 90 dni, ob rojstvu več hkrati živorojenih otrok pa se dopust podaljša za vsakega nadaljnjega otroka za dodatnih 90 dni. Prav tako se dopust podaljša ob rojstvu nedonošenčka in sicer za toliko dni, kolikor je bila nosečnost krajša od 260 dni. Kadar se rodi otrok, ki potrebuje posebno nego in varstvo, so starši upravičeni do dodatnih 90 dni dopusta, ki ga lahko pridobijo na podlagi mnenja zdravniške komisije. V tej točki zakon dodeljuje dodaten dopust tudi tistim staršem, ki ob rojstvu novorojenca že varujejo in vzgajajo večje število otrok, starih do 8 let. V primeru dveh otrok se dopust za nego in varstvo novorojenca podaljša za 30 dni, v primeru treh za 60 dni, v primeru štirih in več otrok pa za 90 dni. Pravica do dopusta za nego in varstvo otroka preneha, če je otrok oddan v varstvo drugi osebi ali v zavod.

dni in za otroka, starega od 4 do 10 let, 120 dni. Če posvojitelj za istega otroka koristi porodniški dopust, očetovski dopust, dopust za nego in varstvo otroka, ali po novem zakonu uveljavlja pravico do starševskega dodatka, potem do posvojiteljskega dopusta nima pravice. Prav tako do posvojiteljskega dopusta nima pravice oseba, ki je posvojila otroka svojega zakonca.

V času trajanja starševskega dopusta imajo upravičenci pravico do starševskega nadomestila v višini, kot ga določa zakon. Pravico do tovrstnega nadomestila imajo le tisti, ki so bili že pred nastopom starševskega dopusta zavarovani po tem zakonu in osebe, ki so bile zavarovane po tem zakonu najmanj 12 mesecev v zadnjih 3 letih. Zavarovancem iz naslova starševskega nadomestila pripada porodniško nadomestilo (v času trajanja porodniškega dopusta), očetovsko nadomestilo (v času očetovskega dopusta v trajanju 15 dni; za 75 dni pa mu RS pokriva plačilo prispevkov za socialno varnost), nadomestilo za nego in varstvo otroka (v času dopusta za nego in varstvo otroka) ter posvojiteljsko nadomestilo (med trajanjem posvojiteljskega dopusta). Starševsko nadomestilo za polno odsotnost z dela znaša 100 odstotkov od osnove. Tisti upravičenci, ki jim je v času trajanja starševskega dopusta prenehalo delovno razmerje, so obvezno zavarovani⁴¹ iz naslova prispevkov za socialno varnost. Prispevek zavarovanca plačuje upravičenec sam (iz starševskega nadomestila), prispevek delodajalca pa plačuje RS.

Eden od staršev, ki varuje in neguje otroka do 3. leta starosti, ima pravico delati za krajši delovni čas,⁴² pri čemer mora krajši delovni čas obsegati najmanj polovično delovno obveznost. V tem primeru se višina plače zagotavlja po dejansko opravljenem delu, v zavarovalno dobo pa se šteje polni delovni čas. Pravici staršev do krajšega delovnega časa so se v dopolnitvi *Zakona o starševskem varstvu in družinskih prejemkih* (UL RS 47/2006) dodale tudi pravica do plačila prispevkov za socialno varnost, pravica za nego in varstvo dveh otrok ter plačilo prispevkov v primeru štirih ali več otrok (členi 48. a, 48. b in 48. c), s čimer se je pravica razširila tudi na starše, ki imajo status kmetov ali samostojnih podjetnikov. Eden od staršev, ki neguje in varuje otroka do 3. leta starosti, in si hkrati na podlagi svoje dejavnosti plačuje prispevke za najmanj 20 ur tedensko, ima namreč po novem pravico do plačila prispevkov za socialno varnost⁴³ od sorazmernega dela minimalne plače, ki ga zagotavlja RS glede na stopnje določene z zakonom. – Eden od staršev, ki neguje in varuje dva otroka, lahko pravico do dela s krajšim delovnim časom podaljša do dopolnjenega 6. leta starosti mlajšega otroka. – V primerih, ko eden od staršev zaradi nege in varstva štirih ali več otrok zapusti trg dela, se pravica do plačila prispevkov za socialno varnost od sorazmernega dela minimalne plače podaljša do največ dopolnjenega 10. leta starosti najmlajšega otroka. Zapustiti trg dela v smislu teh določb pomeni prenehati delovno razmerje s

⁴¹ Upravičenci so obvezno pokojninsko in invalidsko zavarovani, obvezno zdravstveno zavarovani ter zavarovani za primer brezposelnosti in za starševsko varstvo.

⁴² V primeru, ko eden od staršev neguje in varuje težje gibalno oviranega otroka ali duševno prizadetega otroka, se ta pravica podaljša tudi za čas po 3. letu starosti, vendar ne dlje kot do 18. leta starosti otroka. Tovrstna pravica se uveljavlja na podlagi mnenja zdravniške komisije.

⁴³ Tovrstna pravica se v primerih, ko eden od staršev neguje in varuje težje gibalno oviranega otroka ali duševno prizadetega otroka, podaljša tudi po 3. letu starosti, vendar ne dlje kot do 18. leta starosti otroka.

sporazumno razveljavitvijo ali odpovedjo pogodbe ali se, na lastno zahtevo, izbrisati iz registra brezposelnih (UL RS 47/2006).

Pravice iz naslova družinskih prejemkov po trenutno veljavni zakonodaji so: starševski dodatek, pomoč ob rojstvu otroka, otroški dodatek, dodatek za veliko družino, dodatek za nego otroka, delno plačilo za izgubljeni dohodek. – Starševski dodatek⁴⁴ je denarna pomoč namenjena tistim staršem, ki niso upravičeni do denarnega nadomestila. Pravico do tega dodatka, ki traja 365 dni od rojstva otroka, lahko uveljavlja mati⁴⁵ 77 dni od rojstva otroka pod pogojem, da imata mati in otrok stalno prebivališče v RS Sloveniji in sta državljana RS. – Pomoč ob rojstvu otroka je enkratni denarni prejemek⁴⁶ ali oprema za novorojenca v obliki zavitka (v enaki vrednosti), do katere so upravičeni vsi otroci, katerih mati ali oče imata stalno prebivališče v RS. – Otroški dodatek je dopolnilni prejemek⁴⁷ za preživljanje, vzgojo in izobraževanje otroka, ki se zagotovi v primeru, ko dohodek na družinskega člana ne presega zgornje meje dohodkovnega razreda⁴⁸ po tem zakonu. Do njega ima pravico eden od staršev ali druga oseba za otroka s prijavljenim prebivališčem v RS. Pravica do otroškega dodatka, ki se prizna za dobo enega leta, se uveljavlja za otroka do dopolnjenega 18. leta starosti oziroma najdlje do 26. leta (če se šola). – V okviru družinskih prejemkov zakon predvideva tudi dodatek za veliko družino. Po zakonu iz leta 2003 se je ta dodatek izplačeval kot enotni znesek za družine s tremi in več otroki [v višini 53.600 SIT oziroma približno 223 EUR, op. U. R.], po novem dopolnjenem zakonu (UL RS 47/2006) pa je razdeljen na dva dela. Za družino s tremi otroki znaša 82.000 tolarjev letno [približno 342 EUR, op. U. R.], za družino s štirimi ali več otroki pa 100.000 tolarjev letno [približno 417 EUR, op. U. R.]. – Za družine, ki skrbijo za otroka s posebnimi potrebami, je predviden t. i. dodatek za nego otroka, ki potrebuje posebno nego in varstvo. Ta denarni dodatek, ki je namenjen za kritje povečanih življenjskih stroškov za takega otroka, znaša 19.300 tolarjev [približno 80 EUR, op. U. R.] mesečno oziroma 38.590 tolarjev mesečno [približno 161 EUR, op. U. R.] pri težjih otrokovih motnjah. Tovrstna pravica, ki se veže na stalno prebivališče v RS, se uveljavlja na podlagi mnenja zdravniške komisije, traja pa za obdobje, ko se posebno varstvo zagotavlja, oziroma najdlje do 18. leta starosti. Dodatek za nego otroka s posebnimi potrebami ne pripada staršem v primerih, ko je otrok v zavodu, rejništvu ali na usposabljanju. – Starš, ki prekine delovno razmerje ali dela za krajši delovni čas zaradi nege in varstva otroka s posebnimi potrebami, je upravičen do

⁴⁴ Starševski dodatek znaša 37.520 tolarjev mesečno [približno 156 EUR, op. U. R.]

⁴⁵ Namesto matere lahko ta dodatek koristi tudi otrokov oče vendar le v primerih, ko otrokova mati umre, otroka zapusti ali je spoznana za trajno ali začasno nezmožno za samostojno življenje.

⁴⁶ Pomoč ob rojstvu otroka je enkratni prejemek v višini 53.600 tolarjev [približno 223 EUR, op. U. R.].

⁴⁷ V primerih, ko otrok živi v enostarševski družini, se določen znesek otroškega dodatka poveča za 10 %, oziroma za 20 %, ko gre za predšolskega otroka, ki ni vključen v organizirano predšolsko varstvo in vzgojo.

⁴⁸ Dohodkovni razred, ki se ga usklajuje na letni ravni, je določen s strani Ministrstva v deležu od povprečne mesečne plače vseh zaposlenih v RS. Za uvrstitev družine v dohodkovni razred se upošteva povprečni mesečni dohodek na družinskega člana v preteklem koledarskem letu.

delnega plačila za izgubljeni dohodek. To je prejemek v višini minimalne mesečne plače oziroma v višini sorazmernega dela od minimalne plače. Upravičenci so obvezno zavarovani iz naslova prispevkov za socialno varnost;⁴⁹ prispevek zavarovanca plačuje upravičenec sam, prispevek delodajalca pa plačuje RS. Pravica do delnega plačila za izgubljeni dohodek traja najdlje do 18. leta starosti otroka (UL RS 110/2003 in UL RS 47/2006).

Področje varovanja delavcev zaradi nosečnosti in starševstva v Sloveniji ureja tudi *Zakon o delovnih razmerjih* (UL RS 42/2002). V razdelku prepoved diskriminacije (6. člen) določa, da morajo biti ženskam in moškim zagotovljene enake možnosti in enaka obravnava pri zaposlovanju. Pri obravnavi pravic in obveznosti delodajalca (26. člen) je posebej izpostavljeno, da delodajalec ne sme od kandidata zahtevati podatkov, ki se nanašajo na družinski oziroma zakonski stan, podatkov o nosečnosti ali o načrtovanju družine, kakor tudi ne sme pogojevati sklenitve pogodbe o zaposlitvi s pogoji prepovedi nosečnosti ali odlogom materinstva. Ta zakon predvideva tudi usklajevanje dela in družinskih obveznosti: 187. člen namreč pravi, da mora delodajalec omogočiti lažje usklajevanje družinskih in poklicnih obveznosti delavcev. S tem zakonom naj bi se urejala tudi pravica do odsotnosti z dela ali do krajšega delovnega časa zaradi izrabe starševskega dopusta (191. člen) in posebno varstvo za ženske v času nosečnosti in dojenja. Zakon predvideva, da delavka v obdobju nosečnosti ali dojenja ne sme opravljati del, ki bi lahko ogrozila njeno zdravje ali zdravje otroka zaradi izpostavljenosti dejavnikom tveganja ali delovnim pogojem. Delavka v času nosečnosti in za čas, ko doji otroka, ne sme opravljati nadurnega dela ali dela ponoči, vendar samo, ko to pomeni tveganje za njeno zdravje ali zdravje otroka. Kljub tem določilom lahko delodajalec delavcu, ki neguje otroka starega do 3 let, na osnovi soglasja naloži opravljanje nadurnega dela in dela ponoči (UL RS 42/2002).

Organizacijo predšolskega varstva v Sloveniji urejata *Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja* (UL RS 98/2005) in *Zakon o vrtcih* (UL RS 100/2005). Po zakonu so za organizacijo in izvedbo predšolske vzgoje v Sloveniji zadolženi javni (ustanavlja jih država oziroma lokalna skupnost) in zasebni vrtci (na podlagi koncesije). V *Zakonu o vrtcih* (UL RS 100/2005) je zapisano, da je temeljna naloga vrtcev pomoč staršem pri celoviti skrbi za otroke, izboljšanje kvalitete življenja družin in otrok ter spodbujanje razvoja otrokovih telesnih in duševnih sposobnosti. Predšolska vzgoja v vrtcih poteka v dveh starostnih obdobjih, in sicer od 1 do 3 let starosti ter od 3 let starosti do vstopa v šolo. Javni vrtec vpisuje in sprejema otroke v svoje programe na podlagi prijav vse leto; prednost pri sprejemu pa imajo otroci iz ogroženih družin in otroci s posebnimi potrebami. Programi predšolske vzgoje se po zakonu financirajo iz javnih sredstev, sredstev ustanovitelja, plačil staršev ter donacij in drugih virov.

Znesek plačila staršev določi občina na osnovi cene programa, v katerega je vključen otrok, na podlagi razvrstitve družine v dohodkovni razred ter upoštevajoč premoženje družine⁵⁰ (UL RS 110/2005). Dohodkovni razredi so razvrščeni v lestvico glede na

⁴⁹ Upravičenci so obvezno pokojninsko in invalidsko zavarovani, obvezno zdravstveno zavarovani ter zavarovani za primer brezposelnosti in za starševsko varstvo.

⁵⁰ Kot premoženje družine se po tem zakonu šteje vse premično in nepremično premoženje, s katerim

mesečni dohodek na družinskega člana v primerjavi s povprečno plačo na zaposlenega v RS. Določenih je osem dohodkovnih razredov, ki pogojujejo plačilni razred oziroma odstotek cene programa za starše (glej Tabelo 3). Starši lahko pri pristojnem občinskem upravnem organu s posebno vlogo zaprosijo za subvencijo oziroma znižanje plačila vrtca. Način in pogoje za subvencioniranje programov predšolske vzgoje iz javnih sredstev določata *Zakon o vrtcih* (UL RS 100/05) ter na njegovi podlagi sprejet *Pravilnik o plačilih staršev za programe v vrtcih* (UL RS 129/06). Do subvencij, ki se določajo na podlagi vlog, so upravičeni starši otrok s stalnim prebivališčem v RS oziroma tisti, pri katerih ima vsaj eden od staršev začasno prebivališče in je hkrati zavezanec za dohodnino (Ministrstvo za šolstvo in šport 2007: spletni vir).

Tabela 3: Dohodkovni razredi glede na povprečno bruto plačo v letu 2005 (277.279 SIT ali 1.157,06 EUR) uporabljeni za določitev plačil staršev s 1. januarjem 2007

Plačilni razred	Dohodkovni razred (delež bruto mesečnega dohodka na družinskega člana v primerjavi s povprečno plačo v RS v preteklem koledarskem letu)	Mesečni bruto dohodek na družinskega člana v letu 2005 (SIT)	Mesečni bruto dohodek na družinskega člana v letu 2005 (EUR)	Plačilo (% cene programa)
1.	do 25 %	do 69.320	do 289,27	10%
2.	nad 25 % do 35 %	nad 69.320 do 97.048	nad 289,27 do 404,97	20%
3.	nad 35 % do 45 %	nad 97.048 do 124.776	nad 404,97 do 520,68	30%
4.	nad 45 % do 55 %	nad 124.776 do 152.503	nad 520,68 do 636,38	40%
5.	nad 55 % do 70 %	nad 152.503 do 194.095	nad 636,38 do 809,94	50%
6.	nad 70 % do 90 %	nad 194.095 do 249.551	nad 809,94 do 1.041,34	60%
7.	nad 90 % do 110 %	nad 249.551 do 305.007	nad 1.041,34 do 1.272,77	70%
8.	nad 110 %	nad 305.007	nad 1.272,77	80%

Vir: Ministrstvo za šolstvo in šport (2007): spletni vir.

Najnižje plačilo predstavlja plačilo 1. plačilnega razreda, to je 10 % cene programa, najvišje plačilo pa je plačilo iz 8. plačilnega razreda, ki predstavlja 80 % cene programa. Razliko med plačilom staršev in ceno programa pokriva občina iz javnih sredstev (Ministrstvo za šolstvo in šport 2007: spletni vir). Starši, ki prejema denarno socialno pomoč, so plačila javnega vrtca oproščeni. Prav tako so oproščeni plačila tistih zasebnih vrtcev, ki jim pripadajo javna sredstva (UL RS 110/2005).

Stroški, ki jih družine plačujejo za vzgojo in varstvo svojih otrok, po mnenju Stropnikove (1997: 112) pomembno vplivajo na rodnostne odločitve. Subvencioniranje programov pomaga najbolj ogroženim družinam, medtem ko so družine, ki komaj presegajo zgornjo mejo dohodkov, nad katero cene niso več subvencionirane, najbolj prizadete (*ibid.*: 112).

VPLIVI DRUŽINSKE POLITIKE NA RODNOSTNE STOPNJE – PRIMERJAVA UKREPOV IZBRANIH DRŽAV

Študije, v katerih so se raziskovalci eksplicitno osredotočili na morebiten vpliv ukrepov družinskih politik na rodnost, so v splošnem sledile dvema raziskovalnima smerema: prva je obravnavala vpliv družinske politike na odločitev za rojstvo otroka, druga pa vpliv politike na participacijo žensk na trgu dela po rojstvu otroka. Komparativnih raziskav s tega področja je malo; večina doslej izvedenih študij se osredotoča na kratkoročne vplive družinske politike v posamezni državi. Izmed komparativnih študij Neyerjeva izpostavlja analizi vpliva denarnih dodatkov in družinskih podpor na rodnostne stopnje, ki sta bili izvedeni v devetdesetih letih prejšnjega stoletja. Wennemo (1994), ki se je osredotočila na družinske prejemke in davčne olajšave v 18 državah OECD, je sklenila, da družinski programi, ki naj bi rodnost spodbujali, niso zadosili zastavljenim ciljem (Wennemo v Neyer 2003: 33). Nasprotno pa sta Gauthier in Hatzius (1997) ugotovila pozitiven vpliv denarnih podpor in družinskih prejemkov na rodnost (Gauthier in Hatzius v Neyer 2003: 33).⁵¹

Preden se posvetim primerjavi ukrepov družinskih politik izbranih držav, ki sem jih podrobneje obravnavala v prejšnjih poglavjih, naj na kratko predstavim ugotovitve nekaterih avtorjev, ki so na nacionalnih ravneh preučevali vpliv ukrepov družinske politike na odločitev za rojstvo otroka. – Izmed vseh nacionalnih raziskav, ki so bile osredotočene na take povezave, so verjetno najštevilnejše študije švedskega sistema starševskega dopusta. V osemdesetih letih prejšnjega stoletja je bila na Švedskem vpeljana t. i. premija za hitrost, ki naj bi dvignila totalno stopnjo rodnosti, kot tudi vplivala na krajši razmik med porodi. V okviru premije za hitrost so bili starši, ki so se odločili za naslednjega otroka v določenem časovnem obdobju, nagrajeni tako, da so obdržali določeno stopnjo denarne podpore. Po zgledu Švedske so podobno politiko nagrajevanja konec devetdesetih let prejšnjega stoletja uvedli tudi v Avstriji, njen vpliv pa so preučevalci beležili kot krajši razmik med porodi (Hoem, Prskawetz in Neyer v Neyer 2003: 34). – Spodbudni vpliv denarnega nagrajevanja na rodnost so ugotovili tudi Ekert-Jaffe in drugi (2002) na primeru Francije, ki finančno spodbuja zlasti večje družine (Ekert-Jaffe in drugi v Neyer 2003: 34).

Nadalje so raziskovalci na nacionalnih ravneh iskali povezavo med dostopnostjo javnega otroškega varstva in rodnostjo, vendar so prišli do različnih zaključkov. Na Švedskem in v zahodni Nemčiji je bil viden vpliv javnega varstva na odločitev za tretjega otroka (glej Kravdal 1996; glej Kreyenfeld 2002; Hank v Neyer 2003: 34), medtem ko v nekdanji vzhodni Nemčiji dostopnost javnega varstva vpliva že na to, da se par sploh odloči za otroke (Hank, Kreyenfeld in Spiess v Neyer 2003: 34). – Poseben pomen za rodnost naj bi imela tudi enakopravnost moških in žensk doma. Raziskave o koriščenju očetovskega dopusta na primer kažejo, da je pri parih, kjer

⁵¹ Glej tudi poglavje Ekonomske teorije rodnosti.

moški ni izkoristil tega dopusta pri prvem otroku, manjša verjetnost, da bosta imela še kakšnega otroka (Olah v Neyer 2003: 34).

V splošnem je mogoče skleniti, da družinski prejemki, višina in trajanje materinskih nadomestil ter dostopnost do otroškega varstva, delno vplivajo na rodnostno vedenje ljudi. Večji vpliv je opaziti tudi v povezavi s starševskim dopustom, ki naj bi vplival tako na odločitev za otroka kot tudi na nadaljnjo rodnost, čeprav raziskovalci opozarjajo, da ni nedvomnih rezultatov, ki bi potrdili dolgotrajnost tega vpliva (Neyer 2003: 35). Ugodno naj bi vplival zlasti krajši in srednje dolg starševski dopust, ki spodbuja zaposlenost žensk in njihovo vrnitev na trg dela po rojstvu otroka, medtem ko dolgotrajni dopust negativno vpliva tako na delež ženske zaposlenosti kot tudi na višino njihovega osebnega dohodka (Rhum in Teague v Neyer 2003: 36).

Rosenbluth in drugi, ki upadanje rodnosti vidijo predvsem kot odraz težav, ki jih imajo ženske pri usklajevanju delovnih in družinskih obveznosti, menijo, da je rodnost višja v tistih državah, kjer je dostop do trga dela za ženske lažji in kjer so zagotovljeni pogoji, ki omogočajo ženskam lažje usklajevanje obeh sfer (Rosenbluth, Light, Schrag 2002: 2). Odnos med stopnjami rodnosti in žensko zaposlenostjo so obravnavali že avtorji ekonomskih rodnostnih teorij (na primer Becker 1981), ki so predvidevali, da večanje osebnega dohodka žensk vodi v vedno večjo participacijo žensk na trgu delovne sile, kar naj bi zniževalo rodnost. V obdobju od osemdesetih do devetdesetih let prejšnjega stoletja naj bi se ta odnos spremenil, kar so dokazale številne naknadne raziskave. Skupna ugotovitev takih raziskav je bila, da zaposlenost žensk pozitivno vpliva na rodnostne stopnje (Esping-Andersen 1999, Brewster in Rindfuss 2000, Ahn in Mira 2002, Kogel 2004 v Kohler, Billari, Ortega 2006: 14, 15).

V zadnjih nekaj desetletjih je trend povečevanja ženske zaposlenosti opazen v vseh državah Evropske unije. V obdobju od sredine osemdesetih let prejšnjega stoletja do leta 2001 je v starostni skupini od 15. do 64. leta zaposlenost žensk narasla iz 45 odstotkov na 54 odstotkov, medtem ko je moška zaposlenost v istem obdobju celo upadla s 75 na približno 72 odstotkov. Vrzal med zaposlenostjo žensk in moških se je v omenjenem obdobju zmanjšala s 30 na približno 18 odstotkov (Villa v Fine-Davis in drugi 2004: 75).

V posameznih državah Evropske unije sicer obstaja precejšnja raznolikost v deležih zaposlenosti žensk; najvišja zaposlenost žensk je zabeležena v skandinavskih državah, najnižja pa v mediteranskih državah. Med državami, katerih ukrepi družinske politike so predmet primerjave, je imela leta 2004 najvišji delež zaposlenosti žensk Danska (71,6 %), najnižjo pa Italija (45,2 %). Francija in Slovenija sta v sredini tega intervala (Francija 57,4 %; Slovenija 60,5 %). Danska je imela leta 2004 skoraj 16 odstotkov višjo zaposlenost žensk od povprečja držav članic Evropske unije (55,7 %). Nadpovprečno zaposlenost žensk sta beležili tudi Slovenija (4,8 % nad povprečjem EU) in Francija (1,7 % nad povprečjem EU), medtem ko je zaposlenost žensk v Italiji pod povprečjem držav Evropske unije za več kot 10 odstotkov. Danska je torej država z najvišjo zaposlenostjo žensk in hkrati ena izmed držav z najvišjo rodnostjo v Evropi (glej Tabelo 4.).

Tabela 4: Zaposlenost/brezposelnost žensk in totalna stopnja rodnosti, izbrane države, 2004

	zaposlenost žensk za polni delovni čas (%)	brezposelnost žensk (%)	totalna stopnja rodnosti
Danska	71,6	6,0	1,8
Francija	57,4	10,5	1,9
Italija	45,2	10,5	1,3
Slovenija	60,5	6,8	1,2

Vir: Eurostat (2006): spletni vir.

Fine-Davisova (2003: 76) ugotavlja, da je za večino držav Evropske unije vse bolj običajno, da sta v družini zaposlena oba starša, četudi imata majhne otroke. Slovenija je bila v poročilu Eurostata o *Usklajevanju dela in družine v državah EU 25* za leto 2003 izpostavljena kot država z najvišjim deležem žensk, ki delajo za polni delovni čas (85 %) in imajo otroke, mlajše od 12 let, ter hkrati kot ena izmed držav z najnižjim deležem žensk, ki delajo za krajši delovni čas (1,8 %; glej Tabelo 5).

Tabela 5: Delo za polni in krajši delovni čas, ženske in moški, izbrane države, 2003

	ženske od 20 do 49 leta		ženske od 20 do 49 leta		moški od 20 do 49 leta		moški od 20 do 49 leta	
	brez otrok, mlajših od 12 let		z otroki, mlajšimi od 12 let		brez otrok, mlajših od 12 let		z otroki, mlajšimi od 12 let	
	poln delovni čas	krajši delovni čas	poln delovni čas	krajši delovni čas	poln delovni čas	krajši delovni čas	poln delovni čas	krajši delovni čas
Danska	77,1	...	79,9	...	82,8	...	93,2	...
Francija	76,6	14,1	66,3	17,6	85,4	3,3	91,4	2,5
Italija	60,4	12,3	49,7	15,2	91,6	3,3	94,0	3,3
Slovenija	83,1	2,6	85,3	(1,8)	87,0	(1,7)	94,2	(0,8)
EU 25	75,1	15,2	60,4	22,7	85,7	3,5	91,3	2,6

Legenda:

... - podatki niso na voljo

() - manj zanesljivi podatki zaradi majhnega vzorca

Vir: Eurostat, News release 49/2005.

Za večino evropskih držav je namreč značilno, da je zaposlenost žensk nižja pri tistih, ki imajo otroke, mlajše od 12 let, kot pa pri tistih, ki otrok nimajo. V primeru Slovenije je značilno ravno nasprotno – med ženskami, zaposlenimi za polni delovni čas, je večji delež tistih, ki imajo majhne otroke (glej Eurostat, News release 49/2005). Zaposlenost žensk z otroki, mlajšimi od 12 let, je v Sloveniji, v primerjavi z evropskim povprečjem, višja za kar 35 odstotkov. Francija ima, v primerjavi z izbranimi državami, razmeroma visok delež zaposlenih za polni delovni čas med ženskami brez majhnih otrok; pri tistih z otroki pa se ta delež opazno zmanjša. Za Italijo je v splošnem značilna nizka participacija žensk na trgu dela. Podatki kažejo, da je leta 2003 v Italiji zaposlena le polovica žensk z otroki, mlajšimi od 12 let.⁵² Deleži zaposlenosti moških

⁵² Za Dansko primerljivi podatki o delu s krajšim delovnim časom v času pisanja tega besedila niso na

nakazujejo obraten trend; v vseh državah Evropske unije so deleži zaposlenosti moških za polni delovni čas višji pri tistih, ki imajo majhne otroke. Med izbranimi državami ima Slovenija najvišji delež zaposlenih moških z majhnimi otroki (94,2 %). V večini držav Evropske unije zaposlitvene stopnje žensk med 20 in 49 letom starosti upadajo hkrati z naraščanjem števila otrok. V letu 2003 so povprečne zaposlitvene stopnje žensk v državah Evropske unije upadle s 65 odstotkov za ženske, ki imajo enega otroka, mlajšega od 12 let, na 58 odstotkov za tiste z dvema in 41 odstotkov za tiste s tremi ali več otroki, mlajšimi od 12 let. Med izbranimi državami je največji upad zaposlenosti žensk v sorazmerju s številom otrok opaziti v Franciji, kjer razlika v zaposlenosti žensk z enim otrokom in tistimi s tremi znaša več kot 33 odstotkov, takoj zatem pa sledi Italija z 18-odstotno razliko. Ponovno Slovenija vodi v deležih zaposlenosti žensk; tudi med tistimi, ki imajo tri otroke ali več, je zaposlenih skoraj 82 odstotkov (glej Tabelo 6).

Tabela 6: Delež zaposlenosti v izbranih državah glede na število otrok, mlajših od 12 let v letu 2003

	ženske od 20. do 49. leta			moški od 20. do 49. leta		
	en otrok	dva otroka	trije otroci	en otrok	dva otroka	trije otroci
Danska	80,3	82,2	67,2	93,6	93,7	89,1
Francija	73,3	63,8	39,8	91,7	92,0	87,3
Italija	52,7	45,8	35,0	94,1	94,1	91,4
Slovenija	85,6	85,4	(81,8)	94	94,8	93,8

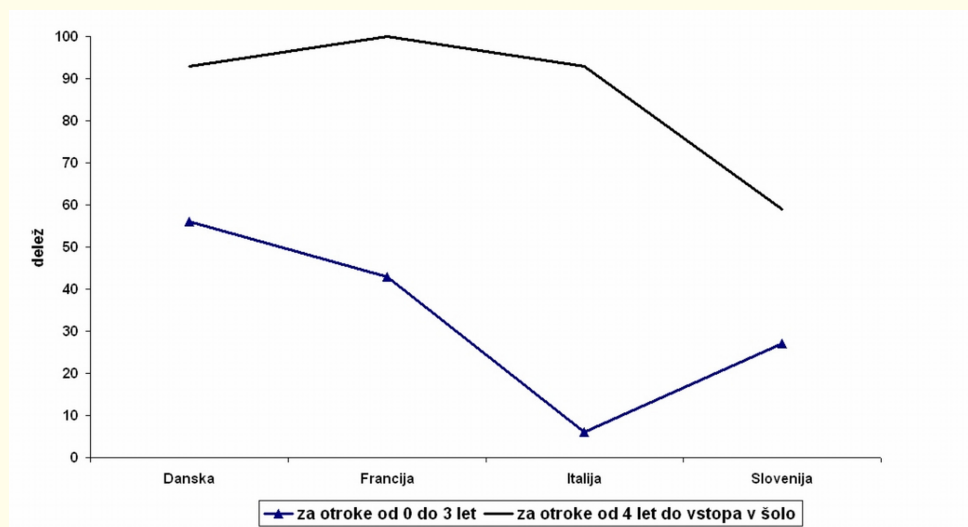
Vir: Eurostat, News release 49/2005.

Poglavitnejša cilja evropske socialne politike sta zagotavljanje kvalitetnega delovnega okolja ter spodbujanje enakopravnosti med spoloma. Nekateri analitiki ugotavljajo, da sta področji dela in družine neločljivo povezani, zato naj bi bilo za učinkovito uresničevanje ciljev družinske politike nujno zagotoviti družini prijazna delovna okolja ter možnosti, ki bi posameznikom in parom z otroki zagotovile pomoč pri uresničevanju vlog zaposlenega in starša (Ule in Kuhar v Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2004: 3).

Pod pojmom »družini prijazna politika« se razume ukrepe, katerih cilj je pomagati zaposlenim staršem pri usklajevanju delovnih in družinskih zahtev. Vedno bolj prisotna kultura dolgih delavnikov pri zaposlenih ustvarja konflikt in povečuje stres (Lewis in Cooper v Lewis 1997: 13). V ozadju tega naj bi bilo pričakovanje, da se vsi zaposleni uklonijo »moškemu modelu« dela, ki narekuje poln in neprekinjen čas vse do upokojitve. Toda zahtev družine ta model ne upošteva. Lewisova tak model kritizira kot anahronističen in dodaja, da je neprilagojen trendom vedno večje zaposlenosti žensk, pestrosti družinskih oblik ter vedno večjega staranja prebivalstva. Na podlagi takih demografskih trendov je mogoče predvideti, da se bo večina aktivnega prebivalstva v določenem obdobju svojega življenja srečala z nujnostjo usklajevanja poklicnega in skrbstvenega dela, naj bo to skrb za otroke, ostarele starše ali druge sorodnike (Lewis 1997: 13).

V izbranih državah poznajo različne ukrepe, ki se vežejo na materinstvo, očetovstvo in starševstvo, o čemer je že bil govor. Leta 2002 je evropski politični vrh v Barceloni zastavil cilj, da naj bi države članice Evropske unije do leta 2010 zagotovile javno varstvo za vsaj 33 odstotkov otrok, mlajših od 3 let ter za vsaj 90 odstotkov otrok do starosti vstopa v šolo. Barcelonski cilj glede varovanja najmlajših otrok med izbranimi državami dosegata le Danska in Francija, za otroke, starejše od 3 let pa tudi Italija (Plantenga in drugi 2005: 5, 6). V vseh skandinavskih državah, z izjemo Norveške, je dostop do javnega varstva otrok socialna pravica; na Danskem od julija 2005 vse občine zagotavljajo vsaj enega izmed različnih oblik varstva otrok od starosti 9 mesecev do 6. leta starosti (glej Plantenga in drugi 2005: 35, 36). Kadar institucionalno varstvo ni mogoče, imajo danski starši pravico do ustreznega denarnega nadomestila za najem privatne varuške (Plantenga in drugi 2005: 36). – Tudi Francija je znana po svojem dobro razvitem sistemu varstva otrok, ki je glavni način za kombiniranje družinskih obveznosti z delovnimi (Köppen 2004: 7). Najmlajši otroci so vključeni v jasli (20 %) ali jih varujejo registrirane varuhinje (20 %), otroci od 3 do 6 let starosti pa so brezplačno vključeni v predšolsko varstvo, ki je že del izobraževalnega sistema (Plantenga in drugi 2005: 36). – V nasprotju z Dansko in Francijo je italijanski sistem javnega varstva otrok slabo organiziran in ne zadošča potrebam zaposlenih staršev (Plantenga in drugi 2005: 36). Zlasti je problematično varovanje najmlajših otrok, saj sistem pokriva le 6 odstotkov potreb varovanja najmlajših. Ker varstvo otrok v Italiji najpogosteje prevzamejo ženske, ki ostanejo doma in skrbijo za otroke (*ibid.*), bi morda v tem lahko iskali vzroke za enega najnižjih deležev zaposlenosti žensk v Evropski uniji, ki je značilen za Italijo. – V Sloveniji je mreža javnih vrtcev dobro razvita, čeprav obstajajo razlike med mestnimi območji in podeželjem. Starši na ruralnih območjih

Slika 15: Pokritost izbranih držav z mrežo javnih vrtcev v letu 2003

Vir: Plantenga in drugi 2005: 84.

pogostejše ocenjujejo zmogljivosti vrtcev kot nezadovoljive (Stropnik v Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2004: 8). Pokritost izbranih držav z mrežo javnih ustanov za varovanje otrok je torej zelo različna (glej Sliko 15); najbolj razširjen sistem imata Danska in Francija.

V vseh izbranih državah naj bi bil znesek, ki ga plačajo starši za vrtec, vezan na dohodek. Na Danskem znaša najvišje možno plačilo staršev 30 odstotkov cene programa, za starše z najnižjimi dohodki pa je vrtec zastonj. Nasprotno v Sloveniji večina staršev plačuje najvišji možni delež plačila, ki ga plačujejo starši na Danskem, to je od 25 do 30 odstotkov polne cene programa. Za starše z najnižjimi dohodki je enako kot na Danskem vrtec zastonj, zgornja meja deleža, ki ga plačajo starši pa v Sloveniji ni določena. V praksi to pomeni, da več kot 4 odstotki staršev plačujejo več kot 80 odstotkov cene programa, manjši delež (0,2 odstotka staršev) pa polno ceno programa.⁵³ Sistema financiranja francoskega in italijanskega varstva otrok sta bolj kompleksna, zato so povprečne ocene plačil staršev otežene. V Franciji so cene programov vrtca ali registrirane varuške odvisne od višine dohodka staršev, hkrati pa imajo starši pri financiranju varstva lastnih otrok na voljo obsežen sistem subvencij in denarnih podpor (na primer AGED, AFEAMA). Cene programov v italijanskih vrtcih se močno razlikujejo glede na občine in regije, v splošnem pa so tako v zasebnih kot v javnih vrtcih višje za otroke v nižjih starostnih skupinah (Del Boca, Locatelli in Vuri 2003: 4; Plantenga in drugi 2005: 40).

Podobno kot cene varstvenih ustanov v izbranih državah se razlikujejo tudi njihovi odpiralni časi. Na Danskem je večina vrtcev odprtih od 6.30 do 17.00 ure, nekateri vrtci pa so odprti tudi v poznih popoldanskih urah in ponoči, kar zagotavlja prilagodljivost različnim potrebam otrok in staršev (Ministry of Science, Technology and Innovation 2006: spletni vir; Plantenga in drugi 2005: 38, 40). Podobno so tudi v Franciji odpiralni časi varstvenih ustanov zelo fleksibilni; številne jasli kot tudi vrtci so odprti do poznih večernih ur. Vrtci so za izobraževanje odprti od 8.30 do 16.30 ure, nato sledi prosti popoldanski program, ki je povsod odprt do 18.00 (Fine-Davis 2003: 86; Plantenga in drugi 2005: 42). V nasprotju z danskim in francoskim sistemom, so italijanski vrtci odprti v povprečju največ 7 ur dnevno, zato italijanski sistem varovanja otrok številni avtorji označujejo kot nedostopen tako z vidika razpoložljivosti vrtcev kot z vidika njihovega odpiralnega časa (Del Boca, Locatelli in Vuri 2003: 3, 4). V Sloveniji, kjer velika večina staršev uporablja institucionalizirane oblike varstva, je odpiralni čas vrtcev med 5.30 in 6.00 uro, zapiralni pa od 16.00 do 16.30 ure. Po podatkih nedavno izvedene raziskave *Starši med delom in kariero*, naj bi bila v Sloveniji druga najpogostejša oblika varstva otrok varstvo pri starih starših. Skoraj polovica staršev (45 %) pa zaradi delovnih obveznosti ter podaljšanih delavnikov ne utegne sama prevzeti otroka iz vrtca; 47 odstotkov staršev bi želelo, da bi bili odpiralni časi vrtcev bolj prilagojeni delavniku, to je, da bi bili odprti tudi po 16.00 uri (Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2004: 29).

Pomemben del politike za lažje usklajevanje dela in družine so poleg sistema va-

⁵³ Statistične informacije, št. 163/2005: 3, lastni izračun.

rovanja otrok tudi dopusti iz naslova varovanja starševstva. Pravice iz tega naslova pripadajo staršem in/ali posvojiteljem, v nekaterih primerih tudi starim staršem. Eden izmed temeljnih elementov družinskih politik so pravice iz naslova materinskega dopusta, katerih namen je varovanje nosečih delavk in delavk, ki so pred kratkim rodile. Nosečnice in delavke, ki so pred kratkim rodile ali dojijo, na evropski ravni ščiti *Direktiva sveta 92/85/EGS* iz leta 1992, ki določa ukrepe v zvezi z njihovo varnostjo in zdravjem pri delu. V izbranih državah se tovrstna zakonodaja razlikuje glede trajanja dopusta, obvezne in izbirne narave materinskega dopusta ter višine nadomestila (glej Tabelo 7). Nadomestila v času materinskega dopusta se praviloma vežejo na socialno zavarovanje ter pripadajo vsem ženskam s stalnim prebivališčem in/ali slovenskim državljanstvom.

Tabela 7: Ureditev materinskega dopusta v izbranih državah v letu 2003

Materinski dopust/ Porodniški dopust	Francija	Italija	Danska	Slovenija
Trajanje	16 tednov	20 tednov	18 tednov	105 dni [= 15 tednov, op. U. R.]
	6 tednov pred porodom	8 tednov pred porodom	4 tedne pred porodom	28 dni [= 4 tedne, op. U. R.] pred porodom
Nadomestilo v % dohodka	100%	80%	100%	100%
Upravičenci do nadomestila	Osebe, ki so bile zavarovane najmanj 10 mesecev pred pričakovanim datumom poroda.	Zaposlene zavarovane osebe.	Zaposlene osebe, vsaj 21 dni neprekinjeno. Samozaposlene osebe, vsaj 6 mesecev, v zadnjih 12 mesecih.	Zaposlene/samozaposle ne osebe, ki so bile zavarovane najmanj 12 mesecev v zadnjih 3 letih.
			Dnevni dopust za dojenje (za delavke, ki po preteku porodniškega dopusta začnejo delati s polnim delovnim časom).	
Drugi dopusti	Ga ni (nastopi neplačan starševski dopust).	Dnevni dopust za dojenje do otrokovega prvega leta starosti. Ena do dve uri dnevno, 100 % nadomestilo.	Dopust za preglede v času nosečnosti.	
			32 tednov starševskega dopusta, ki ga lahko koristi kateri koli od staršev otroka (100 % nadomestilo).	Nastopi t. i. dopust za nego in varstvo otroka.

Viri: Meulders in drugi 2004: 87; Fine-Davis in drugi 2004: 83; Comparative Tables on Social Protection in the Member States 2002: spletni vir.

Tudi ureditev starševskega dopusta se v izbranih državah razlikuje glede na dolžino dopusta, višino nadomestila in prilagodljivost (glej Tabelo 8). Skupno vsem državam pa je, da starševski dopust večinoma koristijo ženske. Kot so ugotovili preučevalci raziskave *Odnos do starševskega dopusta v Evropi (Europeans attitudes to parental leave)* iz leta 2003, se moški v »starih« državah članicah Evropske unije večinoma (75 %) zavedajo, da lahko koristijo starševski dopust, vendar se zaradi različnih razlogov za

to ne odločijo (Europeans attitudes to parental leave 2004: 7, 9). Na Danskem je leta 1999 starševski dopust koristilo 3 odstotke moških, v Sloveniji leta 2003 celo manj kot 2 odstotka. Po ugotovitvah nekaterih avtorjev pomembno vplivajo na koriščenje starševskega dopusta dejavniki, kot so: stopnja nadomestila med koriščenjem dopusta, odnos delovne organizacije do koriščenja dopusta in prilagodljivost dopusta (Plantenga in drugi 2005: 48).

Tabela 8: Ureditev starševskega dopusta in podobnih dopustov v izbranih državah v letu 2003

Starševski dopust in podobni dopust	Francija	Italija	Danska	Slovenija
Imenuje se	Starševski dopust	Izbirni dopust	Starševski dopust	Dopust za nego in varstvo otroka
Trajanje	12 mesecev [= 48 tednov, op. U. R.], z možnostjo dvakratnega podaljšanja do otrokovega 3. leta starosti.	Matere: 6 mesecev [= 24 tednov, op. U. R.] Očetje: 7 mesecev [= 28 tednov, op. U. R.]	32 tednov Od 8 do 13 tednov lahko koristita do otrokovega 9. leta starosti.	260 dni [= 37 tednov, op. U. R.]
Prenosljivost	Prenosljiv med staršema (lahko ga koristita skupaj ali ločeno).	Individualna pravica, ni prenosljiv.	Prenosljiv med staršema (lahko ga koristita skupaj ali ločeno).	Lahko ga koristita mati ali oče otroka (o tem se pisno dogovorita pred potekom porodniškega dopusta).
Starost otroka, do katere se mora dopust koristiti	do 3. leta	do 8. leta	do 9. leta	Del dopusta (največ 75 dni) lahko starša izrabita do 8. leta starosti otroka.
Nadomestilo v času dopusta	Neplačan.	30 % 6 mesecev oz. za otroke, mlajše od 3 let.	100 % nadomestilo.	100 % nadomestilo.
	Lahko se koristi dodatek za nego otroka (za družine z dvema ali več otroki).	Neplačan za otroke od 3. do 8. leta starosti.		
Garancija zaposlitve	Garancija zaposlitve in osebnega dohodka. Vrnitev na enako ali podobno delovno mesto.	Garancija zaposlitve in pogodbe pred nastopom dopusta.	Garancija zaposlitve, vrnitev na enako ali podobno delovno mesto.	Garancija zaposlitve oz. varstvo pred odpovedjo delovnega razmerja.
Koriščenje dopusta v %	98 % ženske, 2% moški (podatki iz leta 1999)	Večinoma ženske (za moške ni podatkov).	93 % ženske, 3% moški (podatki iz leta 1999)	Večinoma ženske, moški manj kot 1 % (podatki iz leta 2002)

Viri: Meulders in drugi 2004: 89; Fine-Davis in drugi 2004: 83; Kanjuo Mrčela in Černigoj Sadar 2004: 7.

Očetovski dopust je na voljo v vseh izbranih državah, vendar pod različnimi pogoji (glej Tabelo 9). V Italiji očetom pripada očetovski dopust samo v primeru nezmožnosti ali smrti matere otroka, in v primeru, če se očetu dodeli popolno skrbništvo nad otrokom. V teh primerih nadomestilo znaša 80 odstotkov osnove osebnega dohodka, medtem ko v Franciji in na Danskem med dvotedenskim očetovskim dopustom država izplačuje polno nadomestilo osebnega dohodka. Slovenija na področju ureditve očetovskega dopusta velja za eno izmed najbolj liberalnih držav; očetje imajo pravico koristiti skupno kar 90 dni očetovskega dopusta. Za 15 dni RS zagotavlja polno nado-

Tabela 9: Ureditev očetovskega dopusta v izbranih državah v letu 2003

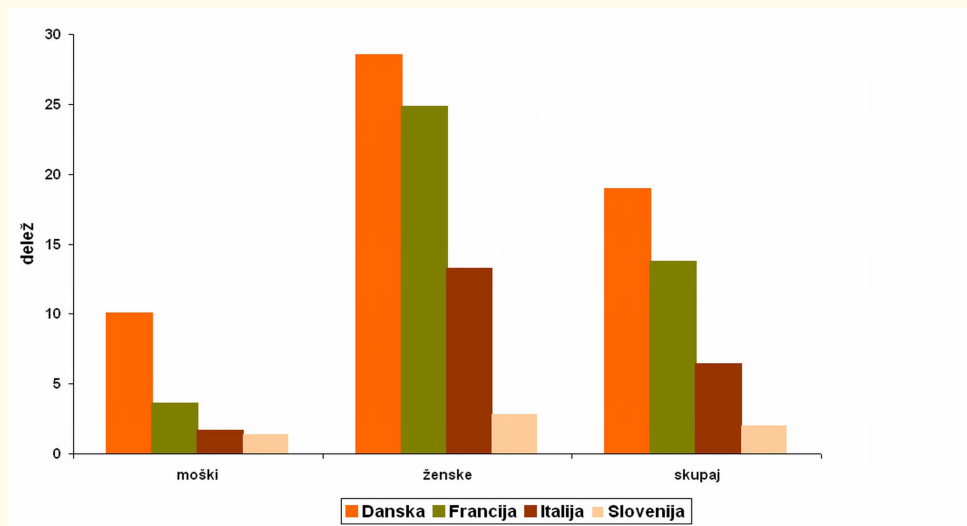
Očetovski dopust	Francija	Italija	Danska	Slovenija
Trajanje	2 tedna oz. v primeru rojstva večjega števila otrok 21 dni	*** 12 tednov, le v posebnih primerih (smrt ali nezmožnost matere oz. popolni prevzem skrbništva)	2 tedna	90 dni [=12 tednov, op. U. R.]
Nadomestilo v času dopusta	100 % (z določeno zgornjo mejo)	80%	100 % nadomestilo za brezposelnost	100 % 15 dni, za ostalo država plača prispevke za socialno varnost.

Vir: Meulders in drugi 2004: 89; Fine-Davis in drugi 2004: 83.

mestilo osebnega dohodka, za preostalih 75 dni pa zgolj plačane prispevke za socialno varnost.

Za lažje usklajevanje dela in družine vlade bolj ali manj uspešno vpeljujejo tudi različne prilagodljive oblike dela, med katere se prišteva delo s krajšim delovnim časom, fleksibilen delovni čas, delo doma, deljeno delovno mesto ipd. V večini evropskih držav so prilagodljive oblike dela urejene v okviru podjetij, redke pa so države, ki bi imele zakonodajo za urejanje tega področja. Med izbranimi državami je na tem področju največ storila Danska, ki s konkretnimi ukrepi podpira zaposlene starše pri njihovi skrbi za otroke; slednje se kaže tudi v visoki participaciji žensk na trgu dela. Pred petimi leti (l. 2002) so na Danskem podaljšali materinsko-očetovsko-starševski dopust na skupno 52 tednov. Glavna značilnost nove ureditve je velika prilagodljivost; dopust je zasnovan tako, da si starši sami razporejajo čas med delom in družino. Zadnjih 32 tednov tega dopusta si starša lahko medsebojno delita in ga po presoji celo koristita istočasno, kar ni običajna praksa. Ureditev nadalje omogoča, da starša med dopustom delata z delavnikom, krajšim od polnega, in si tako ne le podaljšata dopust, temveč si olajšata vrnitev na delo. Istega leta so namreč na Danskem vpeljali posebno zakonodajo, ki je zaposlenim olajšala odločitev za delo s krajšim delovnim časom. Tovrstno pravico lahko uveljavlja vsak ne glede na predhodne kolektivne ali individualne pogodbe, hkrati pa ga zakon ščiti pred prenehanjem delovnega razmerja (Todd 2004: 30, 31). V Italiji, ki je med izbranimi državami na področju usklajevanja dela in družine naredila najmanj, je dostopnost do dela s krajšim delovnim časom omejena, prilagodljive oblike dela pa niso uveljavljene (Plantenga in drugi 2005: 64). V Franciji so kot pomoč zaposlenim staršem leta 2000 zakonsko skrajšali delavnik z 39 na 35 ur tedensko; v primeru nadur se vsem zaposlenim izplačuje poseben dodatek (Todd 2004: 34). V Sloveniji je bila zakonodaja o fleksibilnem delavniku do nedavnega namenjena zgolj zaposlenim staršem, po novem *Zakonu o starševskem varstvu in družinskih prejemkih* (UL RS 47/2006) pa tudi samozaposlenim staršem in kmetom; zakon jim dopušča delo s krajšim delovnim časom, dokler je njihov otrok mlajši od 3 let. – Koriščenje dela s krajšim delovnim časom je v splošnem precej pogostejše pri ženskah (glej Sliko 16); med izbranimi državami je najbolj uveljavljeno na Danskem, najmanj pa v Sloveniji.

Slika 16: Delo s krajšim delovnim časom, ženske, moški, skupaj, v letu 2003

Vir: Plantenga in drugi 2005: 89.

Čeprav naj bi bile prilagodljive oblike dela pomemben element lažjega usklajevanja delovnih z družinskimi obveznostmi, nekateri avtorji opozarjajo, da so številni tovrstni programi in ukrepi oblikovani z namenom, da bi se ugodilo potrebam podjetja in ne potrebam zaposlenih staršev. Poleg tega ni jasno, ali fleksibilnost dela spodbuja enakopravnost med spoloma ali jo spodkopava (Plantenga in drugi 2005: 80).

Številne študije (Rosenbluth, Light, Schrag 2002, Hank, Kreyenfeld in Spiess 2003; Olah 2001; Kravdal 1996, Kreyenfeld 2002, Hank 2002) potrjujejo, da imata zagotavljanje možnosti za lažje usklajevanje dela in družine ter uresničevanje enakopravnosti moških in žensk pozitiven vpliv na rodnost. V skandinavskih državah je politika enakih možnosti osnova za ukrepe na področju usklajevanja družinskih in zaposlitvenih obveznosti (Hantrais in Letablier v Rener in drugi 2005: 33), medtem ko v Sloveniji *Zakon o enakih možnostih za ženske in moške* ne omenja zasebnega, družinskega življenja. Čeprav naj bi bil omenjeni zakon namenjen uresničevanju enakosti spolov, kar je nenazadnje tudi eno izmed temeljnih načel družinske politike v Sloveniji (UL RS 40/1993: 3), le-ta obravnava zlasti javno področje. Zato nekateri strokovnjaki opozarjajo, da je nujno razmišljati o mehanizmi zagotavljanja enakih možnosti, ki bi presegli področje javne sfere (glej Rener in drugi 2005: 30).

Slovenija ima v primerjavi z drugimi državami Evropske unije najvišje deleže žensk, ki delajo za polni delovni čas, ne glede na število in starost otrok. Visoka stopnja zaposlenosti žensk, skupaj s podatkom, da ženske v Sloveniji še vedno opravijo večino gospodinjanskega dela ter kar šestkrat pogosteje izostanejo od dela zaradi nege družinskih članov, napeljuje k domnevi o precejšnji obremenjenosti žensk. »Dvojno breme žensk« je izraz, ki je v veljavi v številnih študijah, ki raziskujejo usklajevanje dela in družine (glej Hantrais in Letablier 1996: 104).

Nadalje podatki kažejo, da so očetje v Sloveniji leta 2003 v povprečju koristili le 8 od skupno 90 dni očetovskega dopusta, ki jim je na voljo. Še bolj zanemarljiv delež očetov je leta 2003 koristil dopust za nego in varstvo otroka (le 1,5 %; Renner in drugi 2005: 36). Prav tako so redki zaposleni starši, ki koristijo pravico do dela s krajšim delovnim časom do otrokovega tretjega leta starosti, kar slovenska zakonodaja ponuja kot eno pglavitnih »ugodnosti« za lažje usklajevanje dela in družine. Po podatkih raziskave *Starši med delom in družino* je ta dopust koristilo le 3 odstotke anketiranih oseb, večinoma žensk (Kanjuro Mrčela in Černigoj Sadar 2004: 22, 23). Morda se razlog, da se tovrstne »ugodnosti« v Sloveniji ne koristijo, skriva v previsokih stroških izgubljenega dohodka; višina plače se v primeru dela za krajši delovni čas namreč zagotavlja zgolj za dejansko opravljeno delo. Ali je temu res tako in ali gre pri koriščenju tovrstnih ugodnosti za vprašanje izbire ali vprašanje nujnosti, bo med drugim eno izmed vprašanj empiričnega dela naloge.

Kot drugo obliko lajšanja usklajevanja dela in družine se pogosto navaja javno otroško varstvo, za katerega številni starši v Sloveniji menijo, da ni prilagojeno delavniku. Ne samo, da je večina vrtcev odprtih do 16.00 ure, zaradi česar starši redko sami prevzamejo otroka iz vrtca, temveč je delavnik velikega dela staršev praviloma daljši od 8 ur. Mnogi starši so po rojstvu otroka doživeli negativne izkušnje na delovnem mestu, ki so se kazale kot onemogočeno napredovanje, dodatne delovne obremenitve, poslabšanje odnosov z nadrejenimi, v nekaterih primerih tudi prekinitev delovnega razmerja s strani delodajalca. Negativne izkušnje so bile pomembno večje pri ženskah, zlasti mladih, razvezanih ali samskih materah (Kanjuro Mrčela in Černigoj Sadar 2004: 29). Družini prijazne politike in ukrepi za lažje usklajevanje dela in družine na ravni podjetij so v slovenskih podjetjih bolj redkost kot pravilo; samo 5 odstotkov podjetij ima uradno zapisane ukrepe za usklajevanje dela in družine in nekaj več kot 6 odstotkov podjetij ima uradno politiko enakih možnosti; stopnja koriščenja teh ukrepov ni poznana. Najpogosteje naj bi se koristile prožne oblike dela, za katere avtorice raziskave *Starši med delom in družino* opozarjajo, da imajo lahko tudi negativne učinke (Kanjuro Mrčela in Černigoj Sadar 2004: 14).

Mnenja o tem, kako, če sploh, je družinska politika lahko učinkovita pri vplivanju na oblikovanje družin, so deljena. Nekateri strokovnjaki poudarjajo nujnost družinske politike, drugi to možnost odklanjajo. Osnovni nauk, ki ga je možno potegniti iz kontroverz v stroki je, da je družinska politika vprašanje politike, vloga stroke pa je zlasti v analiziranju njenih ukrepov in učinkov (Renner 1991: 7, 8). Na nujnost preoblikovanja nekaterih usmeritev slovenske družinske politike, katere osnovo predstavlja *Resolucija o temeljih oblikovanja družinske politike v Republiki Sloveniji* iz leta 1993 so opozorile različne študije (Renner in drugi; Švab v Švab 2004: 48). V skladu s predvidevanjem, da se bo večina aktivnega prebivalstva v določenem obdobju svojega življenja srečala z nujnostjo usklajevanja poklicnega in skrbstvenega dela (Lewis 1997: 13), ni presenetljivo, da se številne kritike slovenske družinske politike nanašajo ravno na uporabljene koncepte skrbi, ki naj bi bili v *Resoluciji* vsebinsko preveč omejeni. Tako se govori le o skrbi za otroke v okviru družine, kar naj bi bila najpomembnejša funkcija družine. V okviru usklajevanja dela in družine se ukrepi nanašajo ponovno samo na

skrb za otroke (na primer materinski dopust, dnevno varstvo), ne pa na vzpostavljanje enakih priložnosti za oba spola, kot je praksa nekaterih zahodnih držav (na primer skandinavskih). Posebna pozornost v razdelku o usklajevanju dela in družine je namenjena delu oziroma zaposlitvi. Predvideva se, da so vsi odrasli vključeni v trg dela in sposobni skrbeti sami zase (ter za lastno družino). Po prepričanju Švabov je slovenska družinska politika utemeljena na tradicionalnih razumevanjih monolitne nuklearne družine kot družbeno zaželenem modelu, v katerem je skrbstveno delo vezano zgolj in predvsem na spol (ženski). Čeprav naj bi bila *Resolucija* v svojem temelju namenjena vsem državljanom, očitno daje prednost zaposlenim, neodvisnim posameznikom, zato jo je potrebno preoblikovati že v njenih osnovnih konceptih, opozarja Švabova (Švab 2004: 52). Tako je nujno redefinirati družino, ki bi po njenem morala vsebovati vse možne oblike družinske skupnosti, tudi enostarševske. V družinsko politiko je potrebno vpeljati tudi koncept skrbi v skladu s perspektivo etike skrbi, ki ne priznava le skrbi za otroke, temveč skrb za vse odvisne in delno odvisne družinske člane, ter področje usklajevanja dela in družine povezati z drugimi področji, kot je na primer politika enakih možnosti (Švab 2004: 64–66).

Tudi v pogovorih z informatorkami in informatorji se je področje usklajevanja dela in družine izkazalo kot pomemben vsebinski sklop. Preden podrobneje predstavim vsebine empirične študije, je nujno potrebno orisati izhodišča, na podlagi katerih je nastal načrt zanjo. Da bi odkrila vrzel v dosedanjem proučevanju rodnosti v Sloveniji, sem sprva pregledala izsledke bolj uveljavljenih rodnostnih študij v Sloveniji, s posebnim poudarkom na obravnavah, ki so v preučevanje rodnosti vpeljele kazalnik izobrazbe.

PRISTOPI DOSEDANJEGA PREUČEVANJA RODNOSTNEGA VEDENJA V SLOVENIJI

Nekako sočasno z upadanjem rodnosti pod raven enostavne obnove prebivalstva, leta 1976, je bila v Sloveniji izvedena prva obsežnejša raziskava rodnosti. Raziskava je bila del svetovne rodnostne raziskave *World Fertility Survey (WFS)* in se je vsebinsko osredotočila na kontracepcijsko in rodnostno vedenje poročenih žensk. Ko pa se je v začetku osemdesetih let prejšnjega stoletja v Sloveniji rodnost spustila pod raven enostavne obnove prebivalstva, so bile tudi raziskave, ki so sledile, koncipirane tako, da so v glavnem odkrивale vzroke za nenehno upadanje rodnosti (glej Černič Istenič 1994: 9, 22). Leta 1989 so se raziskovalci lotili multidisciplinarne raziskave *Sociološki, medicinski in demografski vidiki nizke rodnosti v Sloveniji*, ki je za razliko od predhodne vključevala vse ženske (ne glede na zakonski stan) in prvič tudi moške (Šircelj 1997: 12). Rezultati so pokazali, da število otrok najmočneje opredeljuje osebna norma posameznikov, zniževanje rodnostnih stopenj pod raven enostavnega obnavljanja prebivalstva pa se je pokazalo kot povezano s spremenjenim načinom življenja ljudi (Černič Istenič 1994: 122, 127). Šest let pozneje, leta 1995, je bila izvedena razširjena raziskava rodnostnih in družinskih vzorcev vedenja *Rodnostno vedenje Slovencev* v okviru mednarodnega projekta *Fertility and Family Survey (FFS)*. Rezultati te raziskave so pokazali, da se rodnost spreminja iz generacije v generacijo hitreje, kot se spreminjajo stališča vprašancev o družini in otrocih. Prav podaljšana doba izobraževanja in posledično bivanja pri starših naj bi bila glavna vzroka za poznejše vstopanje anketirancev v partnerske zveze in odlaganje starševstva na poznejša leta. Otrok je bil za večino vprašanih strošek, kar so raziskovalci razlagali z uveljavljanjem koncepta »odgovornega starševstva«⁵⁴ (Kožuh Novak in drugi 1998: 127).

Uletova in Kuharjeva, ki sta se v raziskovalnih nalogah *Ekonomsko-socialni položaj mladih družin v Sloveniji* (2002) ter *Mladi, družina, starševstvo* (2003) ukvarjali s preučevanjem prehodov mladih v odraslost, sta se posredno posvetili tudi predstavam vprašancev v zvezi z oblikovanjem lastne družine (Ule, Kuhar 2003: 100). – V prvi raziskavi, ki je temeljila na kvantitativni analizi obstoječih javnomnenjskih raziskav, sta avtorici raziskave ugotovili, da mladi v Sloveniji ne kažejo protinatalitetnih stališč ter imajo visoke aspiracije glede otrok in družine. V okviru iste študije sta avtorici izvedli tudi fokusne skupine in intervjuje, z mladimi med 23. in 33. letom starosti. Z rezultati teh sta pokazali, da mladi nizko rodnost v glavnem pripisujejo ekonomskim

⁵⁴ O uveljavljanju vrednot odgovornega starševstva in njihovih vplivih na razvoj rodnosti je govorila že Černič Isteničeva v *Rodnost v Sloveniji* 1994: 86.

razlogom, nato kvaliteti življenja, novim tveganjem in negotovosti ter odgovornosti, ki jo prinaša starševstvo (Ule, Kuhar 2003: 104). – Drugo anketo *Mladi, družina, starševstvo* sta avtorici izvedli na vzorcu »bodočih izobražencev« tj. študentov in študentk različnih fakultet Univerze v Ljubljani; povprečna starost anketiranih je bila 20,9 let. Rezultati ankete so pokazali, da študentje v Sloveniji največji pomen pripisujejo razvoju lastne osebnosti ter dosegu formalne izobrazbe, nato sledita urejena partnerska zveza ter prijateljstvo. Kar štiri petine anketiranih je velik pomen pripisalo karieri, poklicnemu uspehu ter materialnemu položaju. Prav tako so prednostno ocenili krepitev telesa v primerjavi z zabavo in uživanjem. Le nekaj več kot polovica anketiranih pa je večji pomen pripisala vrednoti »imeti lastnega otroka«. Avtorici raziskave sta med drugim ugotovili, da mladi na kariero vse bolj gledajo kot na svoj osebni razvoj; zlasti študentke so tiste, ki izobrazbi in razvoju lastne osebnosti pripisujejo večji pomen kot pa študenti. Avtorici sta med drugim preverjali tudi koncept o samouresničitvi posameznika, ki je med prebivalstvenimi strokovnjaki prepoznan za poglobitvega »krivca« drugega demografskega prehoda. Večina anketiranih v njuni raziskavi je ta koncept razumela kot samouresničenje ob delu (Ule, Kuhar 2003: 100–101). Na rojstvo otroka večina vprašanih ni gledala kot na pogoj za izpopolnitev svojega življenja; več kot polovica deklet pa je bilo prepričanih, da je za žensko povsem normalno, da se odloči, da ne želi imeti otrok (Ule, Kuhar 2003: 102).

Študije, ki so se lotile eksplicitnega preučevanja vpliva stopnje izobrazbe na rodnostne ravni v Sloveniji, so redke. Prva se je podrobnega preučevanja tega parametra v Sloveniji lotila Širceljeva (1991: 326–332), ki je primerjala končno število otrok med različnimi generacijami žensk. Njeni statistični izračuni so denimo pokazali, da je razlika med rodnostjo najmanj izobraženih (brez šolske izobrazbe) in najbolj izobraženih (z višjo ali visoko šolo), v generaciji žensk, rojeni v obdobju med letoma 1896 in 1900,⁵⁵ znašala 80 odstotkov (v prid neizobraženih). V poznejših generacijah se je ta razlika postopno zmanjševala in je pri ženskah, rojenih do leta 1945, znašala le še 27 odstotkov. Širceljeva je zmanjševanje razlik pripisala upadanju rodnosti neizobraženih žensk in hkratnemu naraščanju rodnosti izobraženih žensk. Ob tem je opozorila, da je zniževanje rodnosti med ženskami brez šolske izobrazbe (z največ tremi razredi osnovne šole) predvsem posledica splošnega širjenja izobrazbe med ženskami. Na podlagi popisnih podatkov iz leta 1981 pa je izračunala, da imajo v splošnem višje in visoko izobražene ženske v Sloveniji, ne glede na zakonski stan, najnižjo rodnost, najvišjo pa tiste z nedokončano osemletno osnovno šolo. Avtorica je prepričana, da je nizka rodnost izobraženih odraz ukvarjanja s poklicno kariero ter lažjega dostopa do informacij v zvezi z načrtovanjem družine (Šircelj 1991: 329–332; Šircelj 2006: 207–211).

Med novejšimi raziskavami se je povezavi izobrazbe z ravni rodnosti posvetil tudi Josipovič v svoji geografsko zasnovani študiji rodnostnega vedenja (Josipovič 2004: 98). S podatki popisa prebivalstva iz leta 1991 je primerjal Pomursko in Zassavsko regijo ter območje upravne enote Domžale. Čeprav je Josipovič opozoril, da na raven rodnosti vpliva mnogo različnih dejavnikov, so rezultati njegovih izračunov

⁵⁵ Generacija rojena med letoma 1896 in 1900, je najstarejša generacija, za katero so v Sloveniji na voljo ustrezni podatki za preučevanje morebitnega odnosa med izobrazbo in rodnostjo.

pokazali, da je povprečna ocena izobrazbe povsod negativno povezana z rodnostjo, in da je zato mogoče pričakovati, da bo na območjih višje izobraženih raven rodnosti nižja (Josipovič 2004: 101).

Že bežen pregled bolj uveljavljenih študij rodnostnega vedenja v Sloveniji torej pokaže, da so povečini utemeljene s kvantitativnimi analizami demografskih, ekonomskih in socialnih spremenljivk. Take raziskave imajo seveda veliko razlagalno moč rodnostnega vedenja oziroma rodnostnih trendov na bolj agregatnih ravneh in v daljših časovnih obdobjih. Manj pa so dovzetne za razlago posebnosti rodnostnega vedenja. Da je izobrazba negativno povezana z rodnostnimi stopnjami, je skupna ugotovitev študij, ki so se osredotočile na ta parameter. Kaj je v ozadju te ugotovitve in ali gre pri rodnostnih odločitvah izobraženih res za odločilni vpliv dosežene stopnje izobrazbe, iz zabeleženih trendov ne izvemo.

Redke kvalitativne rodnostne študije, ki jih presojam v nadaljevanju, so pomembno dogradile zaključke obsežnih kvantitativnih raziskav s tem, da so pokazale, kako kompleksne in nenapovedljive so lahko okoliščine reproduktivnih odločitev. Z ozirom na njihova dognanja se izsledki rodnostnih študij (McClamroch 1996; Grindstaff, Balakrishnan, Maxim 1989), ki pomen izobrazbe žensk utemeljujejo v hipotezah izpostavljenosti in hipotezah odvrčanja, zdijo premalo razlagalni. Izbrane kvalitativne študije, ki jih predstavljam in ki so služile kot okvir za oblikovanje glavnih hipotez moje empirične študije, se implicitno dotikajo pomena izobrazbe pri rodnostnih odločitvah.

Da rodnostni vzorec primarne družine ni nujno nekaj, kar se reproducira v naslednji generaciji ter da obstajajo ne tako redki radikalni odmiki od takih vzorcev, je pokazala Gersonova (1985). Z dognanji svoje študije je med drugim podvomila v avtomatično povezavo izobrazbe in rodnosti. Njeni podatki so sicer pokazali, da se univerzitetno izobražene ženske redkeje kot tiste s srednješolsko izobrazbo usmerijo v dom in družino, vendar to ni bila posledica manjših poklicnih možnosti manj izobraženih žensk, temveč bolj nepričakovanih preobratov v poklicnem in družinskem življenju, ki so privedli do sprememb v življenjskih orientacijah njenih sogovornic (Gerson 1985: 67). Poglavitna ugotovitev Gersonove je bila, da se odnos do dela in družine v življenjskem poteku posameznice spreminja, na kar naj bi pomembno vplivale t. i. kritične točke preobrata v njihovem življenjskem poteku (Gerson 1985: 195, 196).

Temeljno vprašanje Bartlettove (1994: X) je bilo, kaj je v ozadju odločitev žensk, ki ne želijo postati matere. Izvedla je številne poglobljene pogovore z ženskami med 22. in 75. letom starosti, različnih izobrazbenih skupin. Ena izmed pomembnejših ugotovitev njene študije je bila, da ne obstaja tipičen profil ženske, ki se ne odloči za otroka. Karieristke in izobraženke v njenem vzorcu se nič bolj pogosteje kot ostale ne odločajo za nestarševstvo (Bartlett 1994: X–XII). Odločitev o tem, ali imeti otroka ali ne, je potemtakem spremenljiva; nekatere ženske so se sklicevale na zaskrbljenost zaradi gledano prekomerne populacijske rasti, spet druge na željo, da raziščejo same sebe, pri čemer so poudarile, da življenje brez otrok ni prazno, kot je splošno uveljavljena predstava, temveč polno različnih možnosti (Bartlett 1994: 229–233).

Kvalitativna študija Hochschildove (1997) se osredotoča na vedno aktualno problematiko usklajevanja dela in družine. Ali je mogoče z liberalno družinsko zakonodajo vplivati na dvig rodnosti? Hochschildova je izvedla študijo v eni izmed ameriških korporacij, ki jo je poimenovala »Amerco«. Ni ji bilo jasno, zakaj v korporaciji, ki slovi kot »družini prijazna« ter nudi vrsto ukrepov za lažje usklajevanje dela in družine, zelo malo delavcev in delavk dejansko koristi ponujene ugodnosti (Hochschild 1997: XVI–II). V raziskavi je ugotovila, da večina moških, s katerimi se je pogovarjala, svojo vlogo še vedno vidi zlasti v poklicni sferi; družinske obveznosti so pojmovali kot dodatno delo. Moškega, ki se odloči, da bo delal krajši delovni čas, so informatorji praviloma označili kot osebo brez poklicnih ambicij (Hochschild 1997: 107, 132). Po drugi strani so se tudi ženske vedno bolj ravnale v skladu s »kulturo organizacije«, ki je od njih zahtevala, da delajo več kot polni delovni čas; skrajšan delavnik bi namreč kazal na nji-

hovo nelojalnost organizaciji oziroma neuspešnost (Hochschild 1997: 107, 247). Kot ugotavlja Hochschildova, so ženske prevzele moško usmerjen svet dela, ki določa, kaj pomeni biti »pravi zaposleni«, »prava kariera« in »prava predanost«, medtem ko moški niso prevzeli ženskih obveznosti doma. Pri tem je poudarila neuravnoteženo delitev gospodinjških opravil in skrbi za otroke med partnerjema; taka opravila naj bi bila še vedno primarna odgovornost in obveznost žensk (Hochschild 1997: 247). Ugotovitve njene študije implicirajo tako spolne neenakosti pri delu doma, kot tudi nasprotujoče si zahteve delovne organizacije. Liberalna zakonodaja in ponujene »ugodnosti« v okviru oznake družini prijazno podjetje ne zadostujejo, dokler se koriščenje teh ugodnosti razume kot nelojalnost in nepredanost delodajalcu.

Z ozirom na povedano se zdi, da pojasnjevanje nizke rodnosti univerzitetno izobraženih žensk zgolj z njihovo izobraženostjo, oportunitetnimi stroški ipd., ne pove dovolj. Predpostavka številnih študij (Kravdal 1992; Martin 2000; Wheeler 2001; Wu in MacNeill 2002) o tem, da je stopnja rodnosti bolj povezana z izobrazbo žensk kot z izobrazbo moških, se zdi vprašljiva. Zastavlja se vprašanje, ali univerzitetno izobražene ženske po pravilu izbirajo moške s podobnimi reproduktivnimi prioriteta, kar je bil pri mnogih avtorjih razlog za to, da so se v vzorcu osredotočili le na ženske (Bankole 1992; Ezech 1993; Jeffery in Jeffery 1993; Stycos 1996 v Basu 2002: 1782).

Kritiki tovrstnih omejitev preučevanja zlasti iz polja ženskih študij in študij spolov poudarjajo, da je reprodukcija družbeno umeščena praksa in da so moški prav tako pomembno vpleteni v reproduktivne odločitve. Z izključitvijo moških se namreč zanemari vpliv odnosov moči tako v odnosu med partnerjema kot tudi zunaj partnerskega razmerja, zaradi česar je osiromašeno razumevanje reproduktivnih odločitev v različnih kontekstih (glej Greene in Biddlecom 1997: 4, 8). Za prikaz kompleksnosti rodnostnega vedenja je torej nujno razumevanje, kako se posebna celota reproduktivnih vedenj razvija in kako so njeni sestavni elementi povezani med seboj (Greenhalgh 1995: 12).⁵⁶ To pomeni, da je za razumevanje rodnostnega vedenja nujno preučiti tudi širše družbeno ozadje rodnostnih odločitev, oziroma v raziskavo vključiti vse pomembne akterje takih odločanj.

S tega vidika se v svoji empirični študiji osredotočam na širše okoliščine reproduktivnih odločitev pri univerzitetno izobraženih v Sloveniji in ne zgolj na posamične parametre oziroma (ne)pomembne relacije med njimi. Pri tem obravnavam morebiten pomemben vpliv osebnih omrežij preučevancev in preverjam razlagalni domet koncepta »obremenjenosti vlog«. V izhodiščnih tezah torej zatrjujem, da:

(H1) Člani posameznikovega osebnega omrežja s svojimi stališči, pričakovanji in podporo pomembno vplivajo na oblikovanje in premišljanje odločitev o rojstvih otrok para.

(H2) Obremenjenost posameznika s številnimi vlogami v vsakdanjem življenju pogojuje pretehtavanje reproduktivnih odločitev para.

V raziskovanju nadalje izhajam iz podmene, da je reproduktivno odločanje proces, ki ni zgolj domena ženske, temveč o tem pomembno soodloča tudi partner.

⁵⁶ V tem oziru Greenhalgova govori o »celostnih demografijah«, ki v nasprotju s konvencionalnimi demografskimi teorijami poleg družbenega in ekonomskega konteksta rodnostnega vedenja vključujejo tudi političen in kulturni vidik (Greenhalgh 1995: 12; glej tudi Knežević Hočvar 2006: 196).

Čeprav številne študije potrjujejo usklajenost reproduktivnih ciljev zlasti med »podobnimi« zakonskimi partnerji, predvidevam, da do tovrstne usklajenosti vodi proces nenehnega pretehtavanja odločitev o rojstvu otroka obeh partnerjev. V skladu s tem se osredotočam na reproduktivne želje in pričakovanja posameznikov pred in po sklenjenju partnerski ali zakonski zvezi, hkrati pa skušam identificirati akterje, ki pomembno vplivajo na tovrstne odločitve.

Empirični del pričujoče študije je potekal v okviru temeljnega projekta *Družbeno ozadje je nizke rodnosti pri univerzitetno izobraženih v Sloveniji* (trajanje: 2004–2007; šifra: J6-6364). Študija temelji na kvalitativnem raziskovanju, saj se v njej posvečam iskanju odgovorov, ki jih ni možno pridobiti preko sekundarnih virov (npr. baz podatkov). Da bi se posvetila tako nekaterim vnaprej izoblikovanim vsebinam, kot tudi raziskala nove teme, ki so se v pogovorih z informatorji izkazale za relevantne za njihove rodnostne odločitve, sem izbrala metodo polstrukturiranih intervjujev.

Intervju kot samo ena izmed tehnik kvalitativnega preučevanja je nemalokrat označen kot »neznanstvena metoda«, ki naj bi se uporabljala bolj kot predpriprava »znanstvenega preučevanja« (Kvale 1996: 59). Zavračanje kvalitativnega preučevanja kot znanstvenega izhaja iz načel pozitivizma, ki zagovarjajo stališče, da je dejstva in »resnice« mogoče dokazati s specifičnimi metodami in pravili za njihovo uporabo ter da so dejstva neodvisna od konteksta raziskave (Kvale 1996: 61). Začetki družboslovnih znanosti v 19. stoletju so bili močno vezani na pozitivistične ideje; v skladu s pozitivistično mislijo se je na primer predpostavljalo, da naj bi družboslovne znanosti sledile eksperimentalni kvantitativni metodologiji uveljavljenih naravoslovnih znanosti, zlasti fiziki, ki je v tistem obdobju veljala za eno izmed »naprednejših« znanosti. Iz tega je sledil glavni napotek družboslovnim znanostim, katerih cilj naj bi bilo napovedovanje in nadzorovanje vedenja na podlagi opazovanih podatkov. Opazovanje in interpretacija naj bi bila strogo ločena procesa, znanstvene izjave in dejstva pa objektivne in merljive (Kvale 1996: 62). Kvale ugotavlja, da stališče neznanstvenosti kvalitativnega preučevanja z vidika znanosti, ki v osnovi iz raziskave odstrani »človeški faktor«, ni presenetljivo. Sam ocenjuje, da razumevanje intervjujev neprestano krši pozitivistične zahteve po znanstvenem znanju, saj podatki temeljijo na izjavah posameznikov in interpretaciji teh izjav, nova spoznanja pa so pogosto izražena v »vsakdanjem« jeziku (*ibid.*). V kritikah kvalitativnega preučevanja se pogosto pojavljajo tudi trditve o pomanjkanju objektivnosti teh pristopov, ki gre na račun t. i. medčloveške interakcije (Kvale 1996: 64). Kvale trdi, da o kvalitativnem intervjuju ni mogoče govoriti niti kot o objektivni, niti kot o subjektivni metodi; njegovo bistvo je medosebna interakcija. Ker problematika objektivnosti z intervjujem pridobljenega znanja po njegovem odraža dihotomijo med objektivizmom in subjektivizmom, se sklicuje na Bernsteina (1983), ki je predlagal odmik od omenjene polarnosti; v bistvu gre za dialoško pojmovanje resnice, pri katerem je znanje oziroma vedenje plod prizadevanja sodelujočih v diskurzu (Kvale 1996: 66).

V zadnjem desetletju smo priča »renesansi« kvalitativnega raziskovanja, ki je pridobilo tako na pomenu kot na ugledu. Denzin in Linconova sta že skoraj pred desetletjem napovedovala tovrstne spremembe; govorila sta o tihi metodološki revoluciji, ki se je zgodila na področju družboslovnih ved in povzročila osredotočenost na interpretativne, kvalitativne pristope v raziskovanju in teoriji (Denzin in Lincon v Adam in Podmenik 2004: 21). Zabeležen je premik od pozitivistične paradigme k postpozitivistični; pozornost je usmerjena na »kontekst aplikacije« (*context of application*; *ibid.*). V ospredju je družbeno konstruirana narava realnosti ter intimen odnos med raziskovalcem in preučevancem; gre za skupno iskanje odgovorov na vprašanje, kako sta ustvarjena določena družbena izkušnja in pomen, ki ji ga pripisujemo (Denzin in Lincon v Zorn 2003: 61). Odkrivanje ozadja pomenov onkraj neposredne komunikacije je edinstvenost kvalitativnega raziskovanja (Burgess 1984: 3; Mesec 1998: 28). Gre za zgodbe posameznikov, s pomočjo katerih analitiki skušamo prepoznavati za analizo pomembne podrobnosti iz življenja pripovedovalca (glej Atkinson 1998: 3, 5). Kvantitativne študije poudarjajo meritev in analizo vzročnih odnosov med spremenljivkami, pri čemer pa sam raziskovalni proces ni v ospredju (Denzin in Lincon v Zorn 2003: 61). Pri kvalitativnih študijah pa ne gre za »objektivno realnost«, temveč za spoznavanje stvari preko njihovih reprezentacij (*ibid.*).

Pričujoča študija je tudi zamišljena kot kvalitativna raziskava, v kateri so me zanimale zlasti osebne izkušnje posameznikov in posameznic v zvezi z reproduktivnimi odločitvami. Zanimal me je kontekst, v katerem so njihove odločitve nastajale, njihovo razumevanje lastnih življenjskih situacij, ki naj bi pomembno sooblikovale rodnostne odločitve ter njihovo razumevanje nekaterih družbenih vprašanj, povezanih z rodnostjo.

V vzorec sem vključila trideset posameznic in posameznikov, ki sem jih izbrala na podlagi vnaprej pripravljenega osnovnega vzorca. Za namene temeljnega projekta so naključni vzorec⁵⁷ oblikovali na Statističnem uradu RS po sledečih merilih: vsebuje 900 žensk/moških starih od 19 do 50 let (na dan 1. 7. 2005), iz treh izbranih raziskovalnih lokacij,⁵⁸ ki imajo univerzitetno diplomu ali višjo izobrazbo. Podatki o izobrazbi so iz *Popisa prebivalstva, gospodinjstev in stanovanj 2002*, pri čemer gre za izrečeno izobrazbo, ter iz raziskav *Diplomanti univerzitetnega, visokošolskega, strokovnega in višješolskega študija* (upoštevani so samo univerzitetni diplomanti) in *Diplomanti magistrskega in specialističnega študija ter Diplomanti doktorskega študija* za leta 2002, 2003 in 2004.

Iz osnovnega vzorca sem izbrala ženske in moške, starejše od 30 let z najmanj visokošolsko izobrazbo. Izbranim posameznikom in posameznicam (polovico žensk in polovico moških) sem poslala najavno pismo, v katerem sem razložila namen in

⁵⁷ Čeprav vzorec v študiji številčno ni reprezentativen, sem se zaradi specifičnih raziskovalnih hipotez (npr. hipoteze o vplivu osebnega omrežja) odločila za naključno vzorčenje in ne denimo za vzorčenje po metodi »snežne kepe«. Glavna bojazen v primeru vzorčenja po metodi »snežne kepe« je bila, da bi dobila pristranski vzorec (*biased sample*), ki bi vključeval posameznice in posameznike s preveč podobnimi življenjskimi stili in/ali prioriteta.

⁵⁸ Več o raziskovalnih lokacijah glej poglavje Raziskovalna lokacija.

potek raziskave. Osip v vzorcu je bil relativno velik, razlogi pa so bili običajni: izbranci niso več stanovali na naslovu, ki je bil naveden v vzorcu Statističnega urada RS; odklonitev sodelovanja zaradi nepripravljenosti enega izmed partnerjev ali »kroničnega« pomanjkanja časa. Pogosto si je eden od partnerjev sodelovanja želel, drugi pa je temu nasprotoval ali pa zaradi objektivnih okoliščin ni mogel sodelovati, zato sem se v dveh primerih pogovarjala samo z enim partnerjem ter v dveh primerih s samskima oseba-ma. S partnerkami in partnerji v partnerski ali zakonski skupnosti sem se pogovarjala ločeno, da bi zagotovila potrebno zaupnost pogovora. Prav tako nisem eksplicitno zahtevala, da je partner osebe univerzitetno izobražen.

Z vprašanjem, koliko oseb zadostuje v vzorcu, se verjetno sreča vsak raziskovalec pri načrtovanju velikosti vzorca. Kvale (1996: 101) na primer zatrjuje, da je odgovor na to vprašanje izjemno preprost in se glasi: »Pogovarjaj se s tolikimi osebami, kot je potrebno, da boš izvedel, kar želiš izvedeti.« Število intervjuvancev je pravzaprav odvisno od namena študije, splošno pravilo pa pravi, da naj bi se pogovore izvajalo toliko časa, dokler se ne doseže »zasičenosti informacij«. V večini študij, ki temeljijo na pogovori-h, se število sodelujočih oseb giblje med 15 (+/-) 10, seveda pa se kvalitativna študija lahko odvija tudi kot študija zgolj enega primera (Kvale 1996: 102; Mesec 1998: 50). Četudi so pogoste kritike, da so tovrstne študije številčno premajhne, da bi bilo moč njihove ugotovitve posplošiti, so iz zgodovine kvalitativnih preučevanj znani primeri prispevkov k splošnemu znanju, ki so temeljili zgolj na vzorcu peščice posameznikov ali celo na enem samem primeru.⁵⁹

Šele po opravljenih tridesetih pogovorih se je pokazalo, da bi v moji študiji zado-stovalo šestnajst sogovornikov glede učinka »zasičenja informacij«, toda samo v pri-merjavi z začetno oblikovanimi tezami. Ena izmed posebnosti kvalitativnega preučevanja je namreč tudi sprotno vključevanje »novih« vsebin, ki se izkažejo za relevantne šele tekom samega poteka raziskave. S tega vidika bi lahko bilo število sogovornikov še večje, vprašanje pa je, kje postaviti mejo. Sama sem sledila začetno opredeljenim vsebinskim sklopom, ki sem jih bolj ali manj dopolnjevala z novimi vsebinami, po-membno povezanimi z začetnimi. Taki »odmiki« ali »ovinki« pa so običajna praksa v kvalitativnem preučevanju in velikokrat je prav v tem »metodološka prednost« v primerjavi s kvantitativnimi pristopi.

Končni vzorec sogovornikov je torej sestavljalo trideset oseb; od teh je bilo dvajset oseb poročenih, osem jih je živelo v izvenzakonski skupnosti, dve osebi sta bili samski. Povprečna starost štirinajstih moških je bila 34 let, povprečna starost šestnajstih žensk pa 32 let (povprečna starost vseh je bila 33 let). Povprečno število otrok v vzorcu je znašalo 1,2 otroka na žensko. Velika večina intervjuvanih parov je imela enega otroka; en par je imel tri in en par dva otroka. Izobrazbena struktura sodelujočih je bila zani-miva, zlasti glede na dejstvo, da je izbor informatorjev temeljil na naključno izbranih posameznikih iz statističnega vzorca. Največ sodelujočih (23) je bilo vsaj univerzitetno izobraženih; med njimi jih je pet končalo šolanje tudi na podiplomski stopnji (magi-

⁵⁹ Na primer Freudove študije primerov so znan prispevek k razvoju področij psihologije osebnosti in patologij, manj znan primer pa je Ebbinghausov eksperiment učenja in spominjanja nesmiselnih zlogov, ki je temeljil na študiji enega primera – samega sebe (Kvale 1996: 102).

sterij znanosti). Eden je bil višješolsko izobražen, štirje so zaključevali študij (absolventi) in le dva sta bila srednješolsko izobražena. Kar sedem jih je diplomiralo s področja ekonomskih ved, pet jih je iz omenjenega področja imelo magisterij znanosti. Druga študijska področja pa so bila: politologija, organizacija dela, arhitektura, elektrotehnika, strojništvo, filozofija in primerjalna književnost, slavistika, germanistika, sociologija in poslovni management. Morda taka koncentracija ekonomistov niti ni tako zelo naključna; prav vsi so namreč študirali ekonomijo v domačem kraju, Mariboru, ki je tudi raziskovalna lokacija mojega terena. Neredko so v pogovorih pojasnjevali, da so študij ekonomije izbrali izključno zaradi lažje dostopnosti ter da bi v primeru drugih razpoložljivih programov na Univerzi v Mariboru verjetno tudi sami izbrali drug študij.

V prvotnem načrtovanju raziskave sem nameravala izbrati vzorec »različnih tipologij« posameznikov. Težila sem k temu, da se informatorji med seboj ne bi poznali, želela sem pridobiti posameznike in posameznice z različnimi zaposlitvenimi izkušnjami, iz različnih okolij ter z različnimi preferencami glede snovanja družine. Na koncu sem svoje načrte prilagodila »objektivnim terenskimi« omejitvam. Glede na velik osip in precejšnjo nepripravljenost sodelovanja povabljenih posameznikov in posameznic, sem naposled v vzorec vključila take, ki so bili pripravljeni sodelovati v dolgih pogovorih, čeprav sem prednost namenila tistim, kjer sta bila pripravljena sodelovati oba partnerja. Življenjskih situacij sodelujočih nisem eksplicitno določila; vključeni so bili tako poročeni pari, pari, ki so živeli v zunajzakonski skupnosti, posamezniki in posameznice z otroki ali brez njih. Pomembno je bilo le, da so bili izobraženci iz vzorca stari 30 let ali več.

V Sloveniji so bile že izvedene raziskave, ki so se osredotočile na prehode mladih v odraslost ter na njihov odnos do družine in starševstva.⁶⁰ Ker sem v svoji študiji želela upoštevati podaljšan čas šolanja in bivanja pri starših tako pri ženskah kot tudi pri moških ter čas za zagotovitev zaposlitve in finančne osamosvojitve, sem se odločila za izbor sodelujočih, starejših od 30 let. Trideseta leta naj bi bila simbolni prehod v »odraslost«; nekateri jih označujejo celo kot družbeno »pričakovano« starost za vstop v materinstvo (glej Wu in MacNeill 2002: 195). Ena izmed pomembnejših značilnosti reproduktivnega vedenja žensk z univerzitetno izobrazbo naj bi bila prav odlaganje rojstev; splošen trend odlaganja rojstev po 30. letu je v nenehnem porastu (glej Wu in MacNeill 2002: 191). Gre za odlaganje dogodkov, kot so: zapuščanje doma staršev, oblikovanje partnerske zveze, odločitev za sklenitev zakonskih zvez, odločitev za oblikovanje samostojnega gospodinjstva, odločitev za starševstvo (Billari 2005: 57). Iz povedanega ni presenetljivo, da je starost 30 let postala implicitni standard v razpravah o odlaganju rojstev na poznejša leta (glej Wu in MacNeill 2002: 195).

⁶⁰ Npr. *Ekonomsko-socialni položaj mladih družin v Sloveniji* (2002) ter *Mladi, družina, starševstvo* (2003; glej Ule in Kuhar 2003: 100).

RAZISKOVALNA LOKACIJA

Terensko delo pričujoče študije, ki je bila samostojni del temeljnega projekta, je potekalo od novembra 2005 do februarja 2006 v Mariboru. V okviru temeljnega projekta so bile izbrane tri raziskovalne lokacije: najstarejše univerzitetno okolje (Ljubljana), »mlajše« univerzitetno okolje (Maribor) in manjše periferno mesto (Škofja Loka). Maribor, drugo največje univerzitetno okolje ter drugo največje mesto v Sloveniji, je bil za razliko od preostalih »mlajših« univerzitetnih okolij v Sloveniji (npr. Nove Gorice, Kopra) izbran zaradi svoje specifične družbenoekonomske situacije: državne statistike za Maribor kažejo visoke stopnje brezposelnosti, kar je parameter, ki je v večini demografskih študij povezan z razlago rodnostnega vedenja. Vpliv negotove družbenoekonomske situacije in brezposelnosti na oblikovanje partnerskih zvez (Kohler, Billari, Ortega 2002: 654, Prioux v Sobotka 2004: 19) ter na odločanje o rojstvih otrok so potrdile številne tuje raziskave (Ranjan 1999: 41; Meron in Wildmer v Sobotka 2004: 19; Kreyenfeld 2005: 6).

Maribor, ki je bil od obdobja po prvi svetovni vojni do približno sredine osemdesetih let prejšnjega stoletja jugoslovansko središče tekstilne in kovinske industrije, je z osamosvojitvijo Slovenije (leta 1991), razpadom enotnega jugoslovanskega trga, izgubo vzhodnega trga in prehodom na tržno gospodarstvo prizadela močna gospodarska kriza (Lorber 2006: 64). – Mariborska občina, ki je še leta 1986 ustvarjala 11 % vseh prihodkov slovenskega gospodarstva, je prvi gospodarski šok doživela leta 1988, ko je jugoslovanska vojska v celoti prenehala kupovati pri mariborskih podjetjih. Z osamosvojitvijo Slovenije je mariborska industrija izgubila še civilni del jugoslovanskega tržišča, kar je botrovalo propadu številnih, nekdanjih vodilnih slovenskih podjetij ter naglemu porastu števila brezposelnih (Lorber 2006: 64–65). Med letoma 1989 in 1997 se je delež brezposelnih gibal med 22 % do 23,9 %, medtem ko je znašalo republiško povprečje registriranih brezposlenih 14 % (Lorber 2006: 67, 69). Nekateri avtorji so ob prelomu tisočletja napovedali postopno obnovev mariborskega gospodarstva in s tem zmanjšanje števila brezposelnih (glej Nidorfer 2000: 63; glej Barrett 2000: 66), vendar, kot ocenjuje Lorberjeva, gre statistično zmanjšanje brezposelnosti predvsem na račun vpeljave javnih del v okviru zaposlovalne politike (glej Lorber 2006: 69).

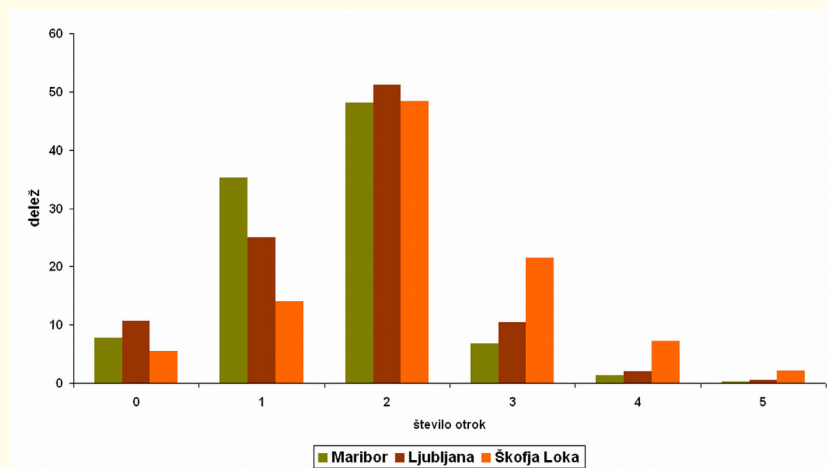
Podatki o stopnjah registrirane brezposelnosti po upravnih enotah v Sloveniji za januar in februar 2006, ko sem izvedla večino terenskega dela, kažejo, da Maribor s stopnjo brezposelnosti 15,1 % še vedno močno presega takratno slovensko povprečje registrirane brezposelnosti (10,5 % januarja oz. 10,4 % februarja 2006). Podobno razliko pa je mogoče razbrati tudi iz podatkov o stopnjah registrirane brezposelnosti po upravnih enotah v Sloveniji za leti 2005 in 2007 (<http://e-uprava.gov.si/ispo/stopnjabrezposelnosti/zacetna.ispo>).

Na poznejše rodnostne odločitve para (npr. odločitev za drugega otroka) naj bi vplivalo tudi koriščenje očetovskega dopusta pri prvem otroku. Raziskave, ki so preučevale tovrstno povezanost na primer kažejo, da je nekoriščenje tega dopusta negativno povezano z odločitvijo za nadaljnje otroke (Olah v Neyer 2003: 34). Zato ni odveč podatek, da je ravno v severovzhodnem delu Slovenije zabeležena najnižja stopnja ko-

riščenja očetovskega dopusta v Sloveniji. Med 58. upravnimi enotami v Sloveniji se je za dobro desetino, tudi za Maribor, izkazalo, da so očetje koristili očetovski dopust v manj kot v polovici primerov. Podatki posredno torej kažejo, da so odločitve očetov za koriščenje očetovskega dopusta manjše v gospodarsko manj razvitih predelih (Rener in drugi 2005: 37).

Če opazujemo število živorojenih otrok na 1000 žensk, rojenih med letoma 1957 in 1961 (generacije žensk, ki so že zaključile rodno obdobje) po upravnih enotah v Sloveniji, ugotovimo še eno specifičnost. Dve lokaciji pomembno izstopata glede na druge upravne enote v Sloveniji, in sicer Maribor in Škofja Loka. Kot je razvidno iz Slike 17, ima polovica žensk ob koncu rodnega obdobja dva otroka. V Mariboru ima največji delež preostalih žensk zgolj enega otroka ter najmanjši delež več kot dva otroka, medtem ko za Škofjo Loko velja ravno obratno; največji delež preostalih žensk ima več kot dva otroka in najmanjši delež enega ali nič otrok.

Slika 17: Število živorojenih otrok na 1000 žensk po UE, generacije 1957 - 1961

Vir: Šircelj 2005; glej tudi Šircelj 2006.

Raziskovalna lokacija Maribor ima z vidika preučevanja rodnosti nekaj pomembnih elementov, ki po ugotovitvah številnih rodnostnih študij na rodnostne ravni delujejo zaviralno. Nenazadnje tudi statistični podatki o živorojenih otrocih kažejo, da ravno v Mariborski upravni enoti največji delež žensk svojo reprodukcijo zaključí z enim potomcem.

ANALIZA POGOVOROV

Osnovni vir podatkov sem črpala iz transkripcij pogovorov z izbranimi posamezniki. Pogovori so v povprečju trajali uro in pol, nekateri tudi do dve uri in pol. Sodelujo-

čim posameznikom in posameznicam sem zastavljala sklop odprtih vprašanj v okviru vsebinskih sklopov v zvezi s potekom življenjskih dogodkov, partnerskimi odnosi, usklajevanjem dela in družine, vlogo države pri odločanju za rojstvo otrok ipd. Kljub »izhodišnim vsebinam« sem v pogovorih skušala slediti »naravnemu« toku tematik, kot so jih v pripovedovanju odpirali informatorji in informatorke. Nema lokrat me je potek pogovora pripeljal do povsem drugačnih vsebin, kot je bila izhodiščna tema pogovora. V naslednjih poglavjih komentiram le izbrane dele pogovorov, ki se navezujejo na izhodiščna raziskovalna vprašanja.

Analizo materiala sem začela s kodiranjem besedila s pomočjo računalniškega programa ATLAS.ti, ki je namenjen analiziranju in interpretaciji besedila. S pomočjo različnih programskih operacij je mogoče izvajati kodiranje, filtriranje, združevanje v družine, oblikovati mreže, grafične predstavitve povezav med kodami, predstaviti lastnosti povezav ipd. (Weitzman in Miles 1995: 220, 222). Kodiranje je pravzaprav klasifikacija oziroma pripisovanje abstraktnejših pojmov določenim izjavam, stavkom, odstavkom (Mesec 1998: 104). Ob kodiranju sem si sproti zapisovala ideje in povezave med kodami, ki sem jih nato združevala v »družine«. Vsi ti postopki so namreč v veliko pomoč pri končni interpretaciji. Zaradi obsežnosti gradiva sem oblikovala veliko pripisanih kod; v interpretaciji sem izbrala zgolj tiste, za katere sem ocenila, da najbolj predstavljajo izkušnje, mnenja in odločanje ljudi. Interpretacija besedil je tako skupek razumevanj informatorjev samih ter moja lastna raziskovalna interpretacija.

Kot je verjetno običajna dilema številnih raziskovalcev, sem tudi sama v raziskovalnem procesu naletela na nekatere etične pomisleke. Že Christians (2005: 144) je kot osnovne etične zahteve v raziskovanju navedel štiri priporočila, ki sem jih tudi sama skušala upoštevati. Prvo priporočilo se nanaša na obveščeno privolitev, oziroma na pravico informatorja, da se seznani z naravo in posledicami raziskave, v katero je vključen (Christians 2005: 144; glej Kvale 1996: 153–154). V povezavi s tem se v okviru raziskovalne etike nasprotuje kakršni koli obliki zavajanja, ki je po Blumerju etično neopravičljivo in nepotrebno (Blumer v Christians 2005: 145). Prav tako je nujno zagotoviti zaupnost in zasebnost sodelujočih v raziskavi. Zagotoviti točnost podatkov pa je osnovno raziskovalno načelo (Christians 2005: 145).

V začetni fazi pridobivanja informatorj in informatorjev sem se ukvarjala zlasti z vprašanjem, kako in na kakšen način predstaviti raziskovalno vprašanje. Kvale je na primer opozoril prav na nevarnost preveč podrobnega obveščanja, ki bi lahko v kasnejši fazi potencialne informatorje napeljalo k specifičnim vrstam odgovorov (Kvale 1996: 113). Zato sem se pri sestavi najavnega pisma odločila za splošen oris raziskovalne teme, podrobneje pa sem opisala namen in cilje raziskave, ter potencialne informatorje seznanila z načinom raziskovanja, predvidenim trajanjem raziskave in uporabo/objavo njihovih pričevanj. Vsem sodelujočim je bilo zagotovljeno varstvo njihovih osebnih podatkov in popolna anonimnost ter zaupnost pri objavi rezultatov študije.

Preden bom interpretirala analizo delno strukturiranih pogovorov z informatorji, ne bo odveč, če se zaustavim pri bolj uveljavljenih presojah pogovorov oziroma naracij. Čeprav so bili pogovori že vnaprej vsebinsko oblikovani v skladu z izhodiščnimi raziskovalnimi vprašanji, sem v pogovore vpeljala življenjske zgodovine sogovornikov, pod pogojem, da so se nanašale na vnaprej izbrane teme. Pri tem sem sledila »pripočilom« za analizo enega izmed bolj uveljavljenih poznavalcev biografsko narativne interpretativne metode – Toma Wengrafa, ki sicer izhaja iz postavk t. i. utemeljitvene teorije (*grounded theory*), hkrati pa se od njih tudi oddaljuje. Naj grem po vrsti: Wengraf govori o dveh modelih oziroma načinih povezave podatkov z njihovo interpretacijo; prvega imenuje hipotetično-induktivni model, drugega pa hipotetično-deduktivni model. Hipotetično-induktivni model, bolj znan pod imenom utemeljitvena teorija, katere oblikovalca sta Glasser in Strauss (1967), označuje teorijo, ki je, preprosto povedano, utemeljena na samih podatkih in ne na apriornih konceptualizacijah (Wengraf 2001: 2). Gre torej za induktivno oblikovanje teorije, ki je, kot pravi Mesec (1998: 52), bolj »prizemno«. Glasser in Strauss zatrjujeta, da je teoretično vzorčenje proces zbiranja podatkov za oblikovanje teorije, pri čemer analitik hkrati zbira, kodira in analizira podatke in se odloča, katere podatke bo nadalje zbiral, kje jih bo odkril za to, da bo razvil svojo teorijo, kakršna se bo pokazala. Zato bi morala izhodiščna odločitev o zbiranju podatkov temeljiti bolj na splošni sociološki perspektivi in ne na vnaprej zastavljenem teoretičnem okviru. Samo na ta način bi raziskovalec lahko ohranil »teoretično občutljivost«, ki se v drugem primeru izgubi. Z vnaprejšnjim teoretičnim okvirom bi bil raziskovalec doktrinaran, zaradi česar ne bi bil zmožen videti stvari »okoli sebe«. Posvečal bi se zgolj preverjanju in preučevanju problematike z enega zornega kota. Pri takem raziskovalcu teorija redko nastaja iz podatkov, če pa že, bo po vsej verjetnosti prezrta, zatrjujeta avtorja (Glasser in Strauss 1967: 45, 46). Napotku Glasserja in Straussa, imenovanemu tudi *tabula rasa* raziskovanja, so oporekali številni avtorji (na primer Ford 1975, Blumer 1979, Rose 1982 v Burgess 1984: 181). Njihov glavni pomislek se je nanašal na vprašanje, ali se je, zlasti pri močno raziskanih področjih, sploh moč izogniti vnaprejšnjim predvidevanjem in doseči zahtevani raziskovalni položaj (Burgess 1984: 181).

Hipotetično-deduktivni model izhaja iz povsem drugačne perspektive. Njegovi zagovorniki zatrjujejo, da niso »vsa dejstva relevantna«, temveč samo tista, ki so pomembna zgolj za »hipoteze«. V skladu s takim glediščem je raziskava vedno utemeljena

v teoriji, na podlagi katere raziskovalec oblikuje raziskovalne hipoteze. Cilj raziskovanja pa je bodisi preverjanje teorije ali pa zastavljenih hipotez (Wengraf 2001: 2). Kot ponazori Wengraf (2001: 3), se raziskovalci pogosto poslužujejo induktivnih in deduktivnih »momentov« v različnih ali celo v istem poteku raziskave, kar je tudi najbližja pozicija tu predstavljenega raziskovanja. Četudi sem uvodoma izhajala iz teorije in iskala vidike, ki še niso bili raziskani, sem v raziskovalnem procesu sledila nekaterim napotkom utemeljitvene teorije, kot je na primer zahteva po čim večji »raziskovalčevi odprtosti« za nova pojasnjevanja. V tem oziru bi se težko strinjala s trditvijo, da je raziskovalec, ki izhaja iz nekaterih vnaprejšnjih hipotez nujno »slep« za ostale vidike pojasnjevanja. Eden izmed ciljev mojega raziskovanja niti ni potrditev ali zavrnitev delovnih hipotez ter v skladu s tem osredotočenje zgolj na »dejstva«, ki se nanašajo na zastavljene hipoteze. Predvsem bom skušala pojasniti ozadje reproduktivnega odločanja univerzitetno izobraženih na izbrani raziskovalni lokaciji. Ravno zaradi tega se bo morda zdelo, da sem se v določenih raziskovalnih momentih precej oddaljila od osnovnih raziskovalnih vprašanj. Slednja so napovedala zlasti iskanje morebitnih vplivov predvsem odnosnih dejavnikov na reproduktivno odločanje ljudi. Tako sem se posvetila potencialnemu vplivu stališč, pričakovanj in podpore posameznikovega osebnega omrežja, vplivu obremenjenosti s številnimi vlogami v vsakdanjem življenju ter ocenjevanju ukrepov družinske politike pri informatorjih samih. Ob tem velja omeniti, da so bila navedena raziskovalna vprašanja v funkciji izhodiščne točke, podvržene vsakokratnemu prilagajanju in dopolnjevanju glede na smernice terenske situacije.

KONCEPTUALNA OZADJA NEKATERIH VSEBIN, VKLJUČENIH V POGOVORE

Vsa vprašanja v pogovorih so bila praviloma izpeljana iz osnovnih vsebin, ki sem jih predstavila že v *Uvodu*, nekatera pa na podlagi novih vsebin, ki so jih poudarili sodelujoči. Prvi sklop vprašanj se je nanašal na njihove ocene starševstva, osebnih pričakovanj v zvezi z oblikovanjem lastne družine in kako ocenjujejo družbena pričakovanja v zvezi s starševstvom, materinstvom, očetovstvom ipd. Nadalje sem jih spraševala o poteku pomembnih življenjskih dogodkov pri načrtovanju družine in o t. i. prelomnih točkah v tem poteku. Če so že imeli otroka, sem se osredotočila na njihove izkušnje ob tem dogodku. Prav tako so me zanimale njihove zaposlitvene izkušnje v zvezi z njihovimi reproduktivnimi odločitvami. Z zadnjim sklopom vprašanj sem preverjala njihov komentar o rodnosti v Sloveniji ter njihove ocene glede vloge države pri njihovem rodnostnem odločanju.

Kljub temu, da sem že v *Uvodu* nakazala osnovna vprašanja empirične študije, je na tem mestu nujno pojasniti konceptualna ozadja vsaj dveh pomembnih vsebin, ki sem jih naknadno vključila v pogovore. Prva se nanaša na »odgovorno starševstvo«, druga pa na »naravnost materinstva«. Zakaj? Praktično ni bilo sogovornika ali sogovornice, ki se ne bi v zvezi s starševstvom skliceval na »odgovornost« oziroma materinstvo kot »naravno dejstvo«. Obe vsebini pa imata tudi znanstveno različico. Ni malo zagovornikov razlagalnih modelov prvega in drugega demografskega prehoda, ki trend nizke rodnosti pojasnjujejo z vedno bolj »racionalnim«, tj. »odgovornim vedenjem« sodobnih ljudi, v primerjavi z nekdanjimi bolj »iracionalno oz. neodgovorno« usmerjenimi ljudmi. Prav tako sintagma »naravnost materinstva« ni zgolj ideološki ali cerkveni umislek, temveč ima, kot bomo v nadaljevanju videli, svojevrstno znanstveno utemeljitev.

Sama razprava in pomen koncepta odgovornega starševstva ni nekaj »naravnega« oz. »samo po sebi umevnega«. Oblikovanje koncepta odgovornega starševstva Appleby (1999) umešča v razprave o spremenjenem stališču zlasti Protestantske cerkve do spočetja ter uporabe kontracepcije. Pred letom 1930 so predstavniki Protestantske in Rimskokatoliške cerkve zagovarjali stališče, da je kakršno koli preprečevanje zanositve zlo in sramotno dejanje. S Svetovno konferenco anglikanskih škofov v Lambethu leta 1930 pa so udeleženci v *Resoluciji št. 15* zavzeli do tedaj neprecedenčno stališče, da v specifičnih okoliščinah zakonca lahko poleg abstinence uporabljata tudi druga sredstva za preprečevanje zanositve. Zapisali so: »Kadar obstajajo moralne obveze za ome-

jevanje ali izogibanje starševstvu in kadar obstaja pretehtan razlog za izogibanje popolni abstinenci, Konferenca soglaša z uporabo drugih metod preprečevanja zanositve.»

V naslednjih treh desetletjih so cerkveni dostojanstveniki zagovarjali novo razumevanje zakonske zveze, spolnih odnosov v zakonski zvezi in dolžnosti starševstva, utemeljeno v protestantskem stališču o veljavnosti poroke in zakonske spolne zveze, ki je ločena od prokreacije. Čeprav so bili otroci še vedno gledani kot temelj dobrega zakona, sta tudi složnost in tovarištvo zakoncev pridobila na pomenu (Appleby 1999: 8, 153).

Na preoblikovanje stališč cerkve je vplivala vrsta dogodkov. Po oblikovanju Svetovnega sveta Cerkev (*World Council of Churches*) leta 1948, sta bili v ospredju cerkvenih razprav na eni strani položaj držav, ki so se osvobodile izpod kolonialne oblasti, in na drugi strani predstava o odgovornosti. V ozračju povojnega obdobja si je Svetovni svet Cerkev zamislil odgovorno svetovno družbo, utemeljeno v ekonomski in družbeni vzajemni odvisnosti. Do sredine petdesetih let prejšnjega stoletja sta bili ti področji eksplicitno obravnavani v študiji *Hitre družbene spremembe*. Študija se je sprva osredotočila na družbene spremembe v novih neodvisnih državah Afrike, Azije in Latinske Amerike, kasneje pa so njeni izvajalci evidentirali spremembe tudi v t. i. razvitem zahodnem svetu. Kot enega izmed bolj perečih problemov novih držav so izpostavili rast prebivalstva, ki je prehitela ekonomski in družbeni razvoj. Zaradi takega demografskega trenda so si člani Svetovnega sveta Cerkev prizadevali, da bi bili programi za načrtovanje družin nujna komponenta trajne ekonomske in politične rasti. Ko so se leta 1958 anglikanski škofi ponovno zbrali na svetovni konferenci v Lamberthu, ki so jo pomenljivo imenovali *Družina v sodobni družbi*, so razpravljali o »problemih prebivalstva« in »učinkih hitrih družbenih sprememb na družinsko življenje«. Z argumentom o hitri rasti prebivalstva so utemljevali zagovarjanje kontracepcijskih metod kot zakonitih praks v sklenjeni zakonski zvezi. V poročilu so zapisali: *»Obstajajo zelo močne moralno-teološke utemeljitve, na podlagi katerih se odgovorno uporabo kontracepcije v zakonski zvezi lahko obravnava kot moralno primerno.«*

Leto dni pozneje so predstavniki Svetovnega sveta Cerkev na Mansfeldski konferenci o odgovornem starševstvu in problemih prebivalstva eksplicitno opredelili koncept odgovornega starševstva. V poročilu s konference, ki se je oprlo na ugotovitve študije o hitrih družbenih spremembah, so člani zapisali, da se mora družina odpreti širšim svetovnim zahtevam in se naučiti živeti odgovorno v božji ljubezni. V razdelku poročila, ki je obravnaval krščansko poroko in starševstvo, je bilo partnerstvo predstavljeno kot duhovna zveza, otroci, ki se rodijo v zakonu, pa kot dar take zveze. Nadzorovano in odgovorno starševstvo je vključevalo celo dovoljeno izbiro sredstev za preprečevanje zanositve zakoncev. Obveščeno in zavestno odločanje o rojstvu otrok, njihovem številu in razmikih med porodi je torej osrednja vsebina koncepta odgovornega starševstva, ki so jo dopolnjevale še naslednje pravice in dolžnosti zakoncev: nadzorovanje družinskih virov, upoštevanje potreb širše družbe ter upoštevanje potreb bodočih generacij (Appleby 1999: 8–9, 155–156).

Rimskokatoliško stališče pa je bilo nekolikant drugačno: Rimskokatoliška cerkev pozna kar dolgo zgodovino prepovedi uporabe kontracepcijskih sredstev. Do tega

«problema» se je najbolj eksplicitno opredelil papež *Pij XI.* leta 1930 z okrožnico *Casti connubii* (Appleby 1999: 9), v kateri je poudaril svetost zakonske zveze, prepovedal uporabo vsakršnih umetnih kontracepcijskih sredstev in umetne prekinitev nosečnosti. V svojih neomajnih stališčih se je opiral na izračune rodnostnih trendov, ki so tačas v Evropi dosegli nizke vrednosti brez primere (Appleby 1999: 162–163, *Casti connubii* 2006: spletni vir). Posledično se je *Pij XI.* zavzel za ohranjanje devištva do sklenitve zakonske zveze, v kateri je glavni namen prakticiranja spolnih odnosov spočetje potomcev. Preprečevanje spočetja je označil za greh zoper Boga in naravo ter grešnost uporabe kontracepcije izenačil z grešnostjo izvajanja abortusa (*Casti connubii* 2006: spletni vir). Papež je v okrožnici *Casti connubii* vztrajal, da je rojevanje otrok opravilo, ki je ženskam dodeljeno po naravi (Appleby 1999: 164–165), čeprav so bili v času objave *Casti connubii* objavljeni tudi znanstveni izsledki glede ženskega reproduktivnega cikla in sterilnosti. Dve desetletji pozneje jih je komentiral papež *Pij XII.*, ki je zagovarjal reproduktivno dolžnost zakoncev v luči ohranitve »človeškega rodu«, sterilnost pa je označil kot kazen za storjene grehe. Za razliko od svojega predhodnika je *Pij XII.* starševsko odgovornost povezal z oskrbo otrok v fizičnem, intelektualnem ter duhovnem smislu; stvaritev novega življenja je sklenjena šele, ko starši vestno izobrazijo svojega potomca.

Kot Protestantska tudi Rimskokatoliška cerkev ni zaobšla ocenjevanja prebivalstvenih problemov. Leta 1963 je papež ustanovil posebno komisijo kardinalov z namenom, da bi preučili prebivalstvene probleme, spremembe družin in rodnost. V končnem poročilu komisije so njeni člani že v uvodu presojali odgovorno starševstvo. Poudarili so reproduktivni namen zakonske zveze, »odgovorno starševstvo« pa povezali z radodarnim in preudarnim starševstvom. Zakonska partnerja naj bi sledila »pravemu poslanstvu« zakonske zveze v dobrobit otrok, podpiranja vzajemnega spoštovanja in družinske skupnosti. V zvezi z nadzorovanjem rojstev so se člani komisije sicer zavzeli za strogo prepoved abortusa, vendar so uporabo drugih oblik kontracepcije dopuščali glede na to, ali prispeva k temeljnim vrednotam zakonske zveze. Papež *Pavel VI.* ni podprl priporočil kardinalov. V okrožnici *Humanae vitae* se je zavzel za poučevalno moč Cerkev, odklonil priporočila komisije ter zapovedal prepoved vseh namernih preprečevanj spočetja otrok. Vztrajal je, da naj bo vsak spolni odnos izpostavljen možnosti oploditve ter določil, da je edino zakonito reguliranje rojstev tako, ki sledi naravnemu ciklu plodnosti ali sterilnosti para (Appleby 1999: 176, 179 180–182).

Opredelitev koncepta odgovornega starševstva je torej nujno gledati v kontekstu krščanske zakonske zveze. Sam koncept, ki implicira spremembe odnosa Protestantske cerkve do spočetja, je ponudil podobe »pravih« moralnih vrlin, krščanskega božjega poziva in spolne čistosti, zavrnil puritanske spolne ideale ter razmejil kontracepcijo od abortusa. Hkrati je poudaril dva temeljna namena zakonske skupnosti, okrepitev ljubezni in skrb za potomce. S tega vidika zakonski pari lahko prakticirajo spolne odnose tudi kot izraz ljubezni in ne le z namenom spočetja otroka; lahko tudi uporabljajo kontracepcijo za omejevanje števila otrok in presledkov med porodi. Kot je povzela Appleby, ima koncept odgovornega starševstva številne omejitve, pri čemer je najbolj vidna zamejenost na zakonske pare. Hkrati koncept implicira normativno

pričakovanje po ustvarjanju potomstva in daje prednost nuklearni družini (Appleby 1999: 225, 230, 238).

Pripovedovanje o odgovornem starševstvu je pri mojih sogovornicah in sogovornikih praviloma pripeljalo do vprašanja skrbi. Njihovo razumevanje skrbi (praviloma skrbi za otroka) je večinoma temeljilo na prepričanju o »naravnosti materinstva« in »materinskem instinktu«, zato se zdi nujno spregovoriti nekaj besed tudi o tem. Področje, ki se ukvarja z »ideologijami materinstva« je zelo obsežno in bi vsekakor zahtevalo poglobljeno analizo ali ločeno študijo. Ker pa to ni poglobitni namen pričujočega dela, se bom lotila le kratkega historiatu tovrstne obravnave.

Zgodnje psihološke teorije so poskušale identificirati celo vrsto »naravnih nagonov«, da bi razložile človekovo vedenje. Praviloma so predstavniki takih teorij instinktivno vedenje razumeli kot silo, ki prihaja »od znotraj«. Tako je na primer McDougall v dvajsetih letih prejšnjega stoletja razvil t. i. hormonsko psihologijo, v okviru katere je identificiral 17 človeških instinktov, ki naj bi izvirali iz čustev. Mednje je prišteval tudi lakoto, radovednost, spanje, smeh, materinski in očetovski instinkt. Za slednja je bil prepričan, da sta utemeljena v čustvih nežnosti. Tako in tem podobna utemeljevanja so bila deležna številnih kritik s strani behavioristično usmerjenih psihologov (McDougall v Bartlett 1994: 51). Watson je s tega vidika zatrjeval, da nas zgolj naučeno vedenje poganja skozi življenje (Watson v Bartlett 1994: 51). Spet drugače je »materinski instinkt« pojasnjeval Freud, ki je bil prepričan, da anatomija odločilno učinkuje na psihološko strukturo posameznika. Posledično je menil, da deklice odsotnost penisa doživljajo kot pomanjkanje nečesa, kar v odraslosti skušajo nadomestiti z otroki. Ženska želja po otrocih je potemtakem njeno nadomestilo za manjkajoči penis (Freud v Bartlett 1994: 51, 52).

V petdesetih letih prejšnjega stoletja so strokovnjaki s področja psihologije začeli opuščati pojasnjevanja človeškega vedenja s pomočjo instinktov. Bili so prepričani, da nobeno vedenje ni neodvisno od procesa učenja; da je vsako vedenje proizvod narave kot tudi vzgoje. Bartlettova ocenjuje, da je eden izmed glavnih argumentov zoper obstoj materinskega instinkta vprašanje njegove univerzalnosti. Če naj bi materinski instinkt obstajal, bi moral biti univerzalen pri vseh ženskah v vseh obdobjih (Bartlett 1994: 52, 53). Pri tem se sklicuje na ugotovitve francoske zgodovinarke Elisabeth Badinter, ki je v publikaciji *Materinski mit* iz leta 1980 objavila rezultate dolgoletnih preučevanj s tega področja. Na podlagi številnih zgodovinskih in literarnih virov je pokazala na bogato raznolikost manifestacij materinstva v zgodovini. Zato je sklenila, da materinska ljubezen ni biološko determinirana (Badinter v Bartlett 1994: 53, 54).

Da je materinstvo družbeno konstruirana ideološka kategorija, so zatrjevale feministično usmerjene raziskovalke sredi šestdesetih let prejšnjega stoletja (Kristan 2005: 190). Razlagale so, da moški praviloma materinstvo reducirajo na nekaj »naravnega« in da tudi ženske praviloma tako razlago zagovarjajo. Posledično naj bi moški izključili ženske in matere iz področij ekonomske in družbene moči, ženske pa naj bi take izključitve skušale nadomestiti z materinstvom (glej Kristan 2005: 192).

Tudi novejši preučevalci gledajo na materinstvo kot na družbeni in zgodovinski konstrukt; »kultura« določa, kaj pomeni biti mati, kakšno vedenje pritiče materam,

kako bi morale materinstvo oblikovati odnose med partnerjema in identiteto mater (Coontz v Johnston in Swanson 2003: 21). – Da imajo mediji pri utrjevanju materinske ideologije pomembno mesto, je opozoril Keplan v svoji študiji iz osemdesetih let prejšnjega stoletja. Tedanje moderne ženske so bile v medijih predstavljene bodisi kot karierno usmerjene osebe ali kot matere, nikoli pa kot oboje. Slednje je dalo slutiti, da usklajevanje kariere z materinstvom ni mogoče (Johnston in Swanson 2003: 23). Podobno Johnston in Swanson ugotavljata, da so matere vse bolj podvržene nasprotujočim si medijskim zahtevam; na eni strani mediji promovirajo vedenje sodobnih žensk, ki so v kariero usmerjene, na drugi strani pa obsojajo matere, ki takim smernicam sledijo (Johnston in Swanson 2003: 23). Redke promocije zaposlenih mater so praviloma predstavljene v kontekstu tesne povezanosti med javno in zasebno sfero; njihova prisotnost na trgu dela je predstavljena v kombinaciji z »vzornim« materinstvom, kar ni značilno za predstavitev uspešnih moških v javni sferi. Johnston in Swanson v tem vidita, da ženske le z vzornim materinstvom lahko upravičijo delo zunaj doma (Johnston in Swanson 2003: 30, 31).

INFORMATORJI O STARŠEVSTVU

Prav vsi sogovorniki so starševstvo opisali kot izjemno zahtevno in odgovorno nalogo; uspešnost »pravilne« vzgoje pa se po zatrjevanju informatorjev odraža kot uspešnost otrok v odraslosti. Tako naj ne bi bila naloga staršev zgolj zagotovitev materialnih dobrin, temveč taka vzgoja, s katero starši otroku uspešno vcepijo »prave vrednote« ter otroka »dobro pripravijo« na življenje. Ali, kot so informatorji sami povedali:

»Spočetej otroka ni noben problem, otroka imeti in vzgajati je problem. (...) Ti se moraš otroku posvečati ves čas in če si ti odgovoren starš, ga moraš ves čas vzgajati, moraš mu dati že prispodobo, oziroma moraš se mu kazati ti kot njegov vzor s svojimi deli dejansko. In z vsem. Moraš biti odgovoren starš, moraš ga dejansko spraviti vzgojno v pravo smer, ker če se ti, kaj jaz vem, se otroku premalo posvečaš, potem vemo, kaj se z otrokom zgodi, tako da zanjadra v napačne strani, če vzgoja ni ta prava. Tu so posledice, posledice celo življenje, sploh teh prvih par let, ne, ki so v otroškem razvoju najbolj pomembne. Zelo pomembno je, da se res posvetiš otroku.« (moški, 32 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna diploma).

»Ja, v bistvu odgovoren si za otroka, da poskrbiš za njegovo vzgojo, da ga v bistvu vzgojiš v poštenega človeka, pa da se počuti dobro. (...) V bistvu moraš najti pravo smer, oziroma prav ... (razmislek) Moraš ugotoviti v bistvu, kaj bi bilo, da otroka ne razvadiš, da mu ne daš vsega, kar si zaželi, da ... (krajši razmislek). Težko je.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, absolventka).

»Če ste mene vprašali, po moje je vzgoja nekaj najtežjega (...) Vsakega tak vzgojiti, da bo imel prave vrednote, da te bo na primer spoštoval, da bo znal ceniti stvari, kar se meni zdi zelo pomembno.« (moški, 31 let, poročen, univerzitetna diploma).

Starševstvo po mnenju sogovornic in sogovornikov torej zahteva precejšen angažma v smislu časa, energije, pozornosti in ukvarjanja z otrokom. Ko se otrok rodi, se

»pravo delo« šele začne. Kot je opisovala ena izmed sogovornic, se je ves čas zavedala, kaj njej pomeni starševstvo in kaj pričakuje sama od sebe. Pojasnila je, da je današnja vzgoja precej drugačna v primerjavi z nekdaj; sama je namreč animatorka svojemu otroku, s katerim preživi vse proste trenutke, včasih pa so otroke prepuščali same sebi:

»Je pa blo drugače takrat. Oni [njeni starši, op. U. R.] se niso tolko z otroci ukvarjali, kot se mi danes ukvarjamo. (...) Zdej, če se že enkrat za otroka odločiš, moraš gledat, da otrok ni samo tisto prvo navdušenje, ampak to je tudi odgovornost in skrb. Vsekakor jaz osebno vidim v temu, pač mi je všeč to, da si čim več z otrokom, da se čim več z njim ukvarjaš. Da ves prosti čas, ki ga imam, oziroma, jaz rečem, da je otrok moj hobi. Ker dejansko to mi je pomembno, da si res dosti z otrokom, da se dost z njim ukvarjaš in da ga ne prepuščaš kr ne vem drugim, babicam, dedkom in tem ostalim. (...) Ker otrok te okupira, ne. Jaz mogoče nisem tip, ki bi rekla: 'Dobro, ti se zdej tu igra, pa mene briga za tebe.' Nisem jaz taki tip. Jaz, ko sem se za otroka odločila, sem se zavestno odločila in sem zavestno vedla, kaj bo to pomenilo in kaj hočem jaz z otrokom počet. (...) Za mene pomeni to, da si odgovoren za otroka v tem smislu, da ga ne prepuščaš samemu sebi, da si z njim, da skrbiš za njega. Ne vem, prvič to, da ima hrano, obleko, da je čist, da je pravilno animiran, da ga pelješ mogoče kdaj na kako lutkovno predstavo, da si greš z njim kaj pogledat in z njim kaj doma izdeluješ. Vse te zadeve v bistvu ne prepuščaš nikomu naključju, ne vem.« (ženska 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna diploma).

Domala v vseh pogovorih o starševstvu so sogovornice in sogovorniki povezovali starševstvo z odgovornostjo. Tako povezovanje pa ni nova evidenca. Večina demografskih in socioloških študij vidi prav v konceptu odgovornega starševstva enega izmed pglavitnih razlogov upadanja rodnosti. Šlo naj bi namreč za uveljavljeno družbeno normo v »razvitem« svetu, ki ni ideološko neobremenjena, kot sem že povedala. Tudi Černič Isteničeva uveljavljanju t. i. vrednot odgovornega starševstva pripisuje velik pomen, ko komentira procese rodnosti v Sloveniji od osemdesetih let prejšnjega stoletja dalje (Černič Istenič 1994: 86). Podobno Uletova in Kuharjeva v poročilu raziskave *Ekonomsko-socialni položaj mladih družin v Sloveniji* na normo odgovornosti gledata kot pomemben dejavnik pojasnjevanja odločanja mladih za starševstvo; mladi starševstvo razumejo predvsem kot odgovornost, »preveliko« obveznost, celo kot zelo zahteven projekt (Ule, Kuhar 2003: 45, 103, 128).

V intervjujih so informatorji odgovornost pojasnjevali predvsem kot skrb za že rojene otroke. Na pojem odgovornosti in skrbi so navezali materialno skrb kot tudi vzgojo, izobraževanje, lasten zgled otroku, ukvarjanje z otroki, uvajanje otroka v življenje. Kot je pojasnila ena izmed mater, v starševstvu sama ljubezen ni dovolj:

»Da ti enostavno se zavedaš, ko maš, potem, ko se odločiš enkrat za otroka, da boš ustvaril neko novo živo bitje, ga maš lahko ful rad, ampak da to ni dovolj, samo to. Morš se zavedat, da to pomeni novo živo bitje, ki mu moraš dat predvsem to, da ga naučiš živet v tem svetu, da mu znaš življenje predstaviti na pravi način in ga pripraviti na to življenje.« (ženska, 34 let, poročena, 1 otrok, magisterij znanosti).

Da se pravzaprav odgovornost začne in konča pri številu otrok, je bilo omenjeno bolj posredno; odgovorna starša naj bi omejila število otrok zato, ker je le tako mogoče zadostiti vsem pogojem, ki se vežejo na odgovornost.

»Kaj mi pomaga, da bi imel tolik otrok, če jim ne nudim vse? Kaj mi pomaga, da imam tri otroke, pa vsakemu dam lahko žlico riža tak kot oni na Kitajskem?(...) Če bom mel tu otroke, ki bodo vsi hodli domov ko raztreščeni, pa bodo tam v družbi imeli najnižjo možnost, pa ono, pa tretjo, takrat mi bodo rekli: 'Stari, kaj si me naredu, če še živet ne morem?' To je neodgovorno potem. Ne vem, kak se bi vi počutili? Moral bi met pet otrok, pa vsi bi hodli v raztrganih cotech? Ali bi meli pet otrok? Ja, vedno je zanimivo doma, ampak zlo fajn pa je, če ti je uspelo teh pet otrok potem spravit do kruha, da vsi tolik uspejo, da potem lahko rečeš: 'Kapo dol!'« (moški, 34 let, poročen, 2 otroka, univerzitetna diploma).

Razumevanje starševstva pri mojih sogovornikih in sogovornicah v marsičem spominja na cerkvena določila koncepta odgovornega starševstva. Za razliko od razmejenosti v razumevanju starševske odgovornosti med Protestantsko in Rimskokatoliško cerkvijo se zdi, da so sogovornice in sogovorniki združili razumevanje obeh. Odgovorno starševstvo povezujejo tako s skrbjo, vzgojo in izobraževanjem potomcev, kot tudi z načrtnim omejevanjem rojevanja. Le z omejevanjem rojstev je mogoče zadostiti njihovim merilom »pravega« starševstva.

»MATERINSKI INSTINKT«

Vprašanje odgovornega starševstva se zdi neločljivo povezano z vprašanjem skrbi za otroka. O tem, kako sogovorniki razumejo skrb za otroka je bilo že govora. Nadalje sem preverjala »ideologije materinstva« in razlage o t. i. materinskem instinktu. Pogovor o slednjem sem izpeljala iz vprašanja o tem, kdo naj bi po presoji sogovornikov bolje oziroma ustrezneje skrbel za otroka. Ne glede na teoretična preučevanja materinskih ideologij in opuščanje pojasnjevanja s pomočjo instinktov na področju psiholoških ved v petdesetih letih prejšnjega stoletja, je bila večina sogovornic in sogovornikov prepričanih, da materinski nagon obstaja, pri čemer so se sklicevali na lastne izkušnje. Ženske so opisovale, kako so doživljale materinski nagon, moški pa, kako so ga prepoznavali pri partnerkah. Po oceni sogovornikov in sogovornic je ravno materinski nagon tisti, ki v ženski zbudi željo po lastnem otroku. Oglejmo si nekaj tovrstnih razlag:

»Sigurna sem, da obstaja materinski nagon. Pride neka določena, pride taka biološka ura, kot bi temu rekel, ko te nekaj žene, da bi imel otroka.« (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna diploma).

»Poznamo, mislim poznamo, nekako je jasno, da ženske v tistem starostnem obdobju nekaj se jim potencira ta materinski, nagon oziroma, da bi dejansko želele biti mati, tiste, ki majo to željo in niso karieristke. (...) Tak da, sigurno je tu materinski nagon, kot želja po otroku, pa tudi materinski nagon kot naravni nagon neke matere, ko ščiti tisto svoje dete, svoj sad« (moški, 32 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna diploma).

Sogovorniki in sogovornice so nadalje prepričani, da se tovrstni občutki okrepijo zlasti po rojstvu otroka. Takrat naj bi se materinski nagon kazal v obliki velike navezanosti matere na otroka, njeni prefinjeni občutljivosti za otrokove potrebe ter v potenciranem občutku zaščitništva:

»Pred zanositvijo ga nisem opazal, ampak po porodu pa vidim, recimo partnerka se blazno postavi za svoje otroke, pripravljena je kot tigrica, ali pa kot levinja se obnaša do svojih otrok. Pri tem ji dajem absolutno zaslombo, četudi se včasih ne strinjam, vem, da tu ni kompromisov. Ko mama stopi za svoje otroke, je to absolutno stoprocentno. V tem, denimo, opazam ta materinski nagon, ki je super.« (moški, 43 let, neporočen, 2 otroka, univerzitetna diploma).

»Tak bom rekel, točno zna, kaj vse otrok potrebuje. Kot kakšen instinkt je(...) Ne vem. Pri ženski je en tak instinkt, ki se ga ne da opisat.« (moški, 39 let, poročen, 2 otroka, univerzitetna diploma).

Ženske so svoj materinski nagon občutile tudi kot neločljivo povezanost z otrokom oziroma občutkom, da je novo bitje del nje same:

»Jaz sem imela vedno občutek, da sva oba, da je on del mene, da sva isto. To sem imela zelo velik občutek. To je prisotno. Maš tisti prvinski nagon. Jaz sem se bla pripravljena ne vem kaj, z vsakim. Recimo, ko se je hotel kdo kaj vmešat, si to nisem dovolila. Niti slučajno. To je moj otrok in jaz bom naredila tako, kot jaz mislim.« (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna diploma).

Nekatere so opisovale tudi lastno nezaupanje do drugih ljudi, ki izhaja iz strahu, da bi se otroku kaj pripetilo:

»Bolj zaščitniški si. Jaz nisem pustila nobenmu niti primit otroka, ko se je rodil. (smeh) Pa, da bog ne daj, da bi ga nekdo stresu, al kaj. Maš pač vedno strah, ne. Al da bi ga kdo z umazanimi rokami šlatal, al kaj jaz vem kaj.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna diploma).

Pomembnost dojenja pri navezavi otrok – mati je bila najpogostejši argument sogovornic in sogovornikov za razlago, da pri očetih ne more obstajati tak »nagon«, kot obstaja pri materah. Materino mleko, ki naj bi bilo glavna otrokova hrana, je temelj njune soodvisnosti:

»Otrok le rabi mamo. Otrok je na prsih, in prav je, da se otrok doji, in naša se še zdaj doji, in je to tudi normalna hrana otroku. Ne iz flaške, ker je flaška dohranjevanje. Je ok, ampak glavna hrana mora biti mleko, četudi, bom rekel, prej so imeli drugačno teorijo, zdaj pa je spet teorija materinega mleka. (...) V glavnem en oče tega ne more otroku dat niti pod razno, kar mu lahko mati da.« (moški, 32 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna diploma).

V tem oziru so bili mnogi prepričani, da moški zlasti v začetnih mesecih otrokovega življenja, ne more enako dobro skrbeti za otroka, kot to počne mati: *»Že ta dotik, ko si z otrokom, pa dojenje, to ne more, tega ne more nadomestiti.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, absolventka).*

Nekateri so poudarjali biološko določenost navezave mati – otrok. Ker je ženska tista, v kateri se otrok razvija do svojega rojstva, naj bi šlo za notranjo povezavo med njima:

»Ne more biti. Zato, ker ima otrok vezo od noter, že ko se ustvarja otrok. Mislim, ko sta bila skupaj, ko je bila ona že noseča, pa je poslušala glasbo, ki je bila njej všeč, pa to. Pa je to, to se ne da prikriti. To je že tak narejeno.« (moški, 34 let, poročen, 2 otroka, univerzitetna diploma).

Med sogovorniki je bilo velikokrat izraženo prepričanje, da je tudi materinska skrb naravno določena že s tem, da je mati tista, ki otroka nosi, rodi, doji: *»Ženska se mora zavedati, da je pač ona tista, ki rodi. Tak je to določeno.«* (moški, 34 let, poročen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

Kot opozarja Bartlettova, vodijo taka prepričanja do preuranjenega zaključka, da je materinstvo zakoreninjeno v ženski naravi. Ko mati otroka rodi, naj bi se vse zgodilo samo po sebi. Pričakuje se, da se bo mati od prvih minut po otrokovem rojstvu z otrokom povezala in ga ljubila (Bartlett 1994: 62). Podobno je pojasnjeval tudi naslednji sogovornik:

»Normalno, ženska, ona je tista, ki zanosi, ki donosi, ki rodi. Seveda, moški je ves čas zraven, ne. Vsaj v normalnih situacijah to tudi spremlja, to tudi doživlja. (...) Ampak vseeno, mislim da ženska po svoji zgradbi, po svoji naravi, ma več tega čuta.« (ženska, 38 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Na drugi strani pa je ena izmed sogovornic skušala pojasniti lastne občutke negotovosti po porodu, ker do novorojenca ni čutila nobene navezanosti:

»Nič takega, kaj tak idealno. Je kar trajalo. (...) Sem se samo čudla, kaj to tam leži, kaj hoče od mene. (...) In tudi ta 'feeling' sem prvič v življenju mela, da mene pa nekdo tako noro potrebuje, da brez mene pa ne more. To se mi je zdelo pa čisto nekaj novega. To mogoče zato, ker sama nisem imela rada tega, da bi nekoga tak potrebovala in sem bla dokaj svobodna in me je to čist pretreslo! 'Kaj je zdaj, ta me kar veže na sebe!'« (ženska, 34 let, neporočena, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

Medijsko kar pogosto prezentirane teorije o prenatalnem učenju spodbujajo matere naj se z otrokom pogovarjajo, mu predvajajo klasično glasbo ipd. Zdi se, da se prav zaradi poudarjenega odnosa mati – otrok vedno bolj gleda na nezmožnost matere, da se poveže z otrokom, kot na krivdo za poznejše delikventno vedenje otroka. Očetovska vloga je s tega vidika podkomunicirana. Idealna mati se žrtvuje, odreka in brezpogojno ljubi (Bartlett 1994: 63). Podobnega mnenja so bile tudi sogovornice in sogovorniki, ko so opisovali, kakšna je po njihovem mnenju »dobra« mati:

»Ja, to pomeni tista mati, ki je na razpolago otroku, ki skrbi za otroka, ki je tista, ki si vzame čas za njega in je, bom rekla, v nasprotju s kariero.« (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

»Dobra mati je sigurno takšna mati, ki skuša svojemu otroku nuditi vse, kar se da, ki ne gleda na lepoto, ko se otrok rodi, da ga ne bo dojila, ker se ji bodo dojke povesle.« (moški, 32 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Večina sogovornic je bila mnenja, da je zlasti v prvih mesecih po otrokovem rojstvu mati bolj pomembna od očeta. Četudi naj bi se moški po njihovem zatrjevanju najpogosteje prepoznali kot zaščitniki družine, naj bi bila v začetnih mesecih otrokovega življenja pomembna zlasti njihova podpora in pomoč pri gospodinjskih opravilih; pozneje njihova vloga postaja vedno bolj pomembna, saj se pričakuje očetovski angažma pri ukvarjanju z otroki.

»V prvem trenutku, sploh tiste prve dneve, al pa mesece, je otrok čisto tak nebogljjen in zelo odvisen od mamice, ne. Ko pa je vedno večji otrok, se mi zdi, da moški tudi eno pomembno vlogo odigra, ne.« (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna diploma).

»Mogoče, moški se vidi vedno bolj v tej funkciji zaščitnika. (...) Am, pa mogoče niti ne pri samem, mogoče res ne tam pri dojenčku, kjer je mama zelo močno angažirana od samega dojenja pa tiste fizične nemoči otroka. Mogoče tolko bolj potem pri starejših otrocih. Se mi zdi, da gre bolj za postopno neko tisto navezovanje« (ženska, 35 let, poročena, 3 otroci, magisterij znanosti).

Dober oče oziroma partner je po ocenah sogovornic tisti, ki pomaga pri vzgoji otrok ter podpira partnerko v vseh okoliščinah: »Dober oče pa je tisti, ki se zna igrati z otrokom, ki zna tudi pomagati, pri kakšnih tistih nujnih opravilih v zvezi z otroki. (...) Ki zna podpreti mamo tudi takrat, ko ni prijetno.« (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Nekateri moški pa so povedali, da marsikdaj, zlasti pri večjih otrocih, ni mogoče potegniti jasne ločnice med vlogama matere in očeta, temveč je bolj primerno enotno govoriti o vlogah staršev. Vlogi obeh staršev naj bi se ves čas prepletali, usklajevali, dopolnjevali in podpirali.

»Otrok v vsaki fazi razvoja potrebuje različne stvari. Od varnosti do izzivov, od izzivov do podpore, do omejitev. Pač vse tisto, kar velja in na nek način funkcionira v življenju. Kakor koli že, pač. Se pravi, vsega nekaj. In tudi to je dobro, da se starša med sabo razlikujeta. (...) Saj te vloge se menjujejo, zamenjujejo, izločajo.« (moški, 35 let, poročen, 1 otrok, magisterij znanosti).

»Starš mora biti ljubeč, z eno besedo. Po mojih izkušnjah mora biti na trenutke tudi, kako bi rekel, krut in trd. Včasih narediš nekaj, kar ti je žal in potem v razumski analizi ugotoviš, da je bilo to pač mogoče treba, se pravi, da se nenehno spopadajo čustva pa razum v nekem ravnanju. Drugače pa potrpežljiv. Boljše je, če ima fizično boljšo kondicijo, recimo, taka je moja izkušnja. Predvsem pa po moje, potrpljenje se mi zdi, da je glavna, mislim, to, kar nam največ primanjkuje.« (moški, 43 let, neporočen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

Pri starševstvu je torej pomembna fizična vzdržljivost kot tudi dobršna mera potrpežljivosti – do otroka in samega sebe. Starševska vloga ni preprosta, saj naj bi vključevala tako sposobnost »biti ljubeč« kot tudi »biti trd«, kar je marsikdaj nasprotujoče in čustveno zahtevno.

NAČRTOVANJE ŽIVLJENJSKEGA POTEKA

V pogovorih sem se dotaknila tudi načrtovanja življenjskega poteka, želja in pričakovanj, o katerih so sogovorniki in sogovornice razmišljali že v zgodnjih otroških letih, pa tudi pozneje v življenju. Kako naj bi se odvijalo njihovo življenje? Kaj je vplivalo na njihova hotenja in želje pozneje v odraslosti? Kot je mogoče razbrati iz teh delov pogovorov, so imele ženske v otroštvu dodobra dodelane načrte o življenjskem poteku; nekatere so govorile o poklicnih željah, druge o oblikovanju lastne družine, o predstavah o ljubezni, idealnem partnerju ipd. v različnih starostnih obdobjih.

»Vedno sem si predstavljala, da bom naredila šolo najprej, srednjo šolo, potem faks,

pa bom imela dobro službo, da se bom poročila, mela otroka in potem živela do konca dni (smeh).« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

»Ko sem bla tak enajst, dvanaest let stara, sem bla prepričana, da bom tak kot moja mama, bom mela tam pri devetnajstih, dvajstih otroke, pa princa na belem konju. Sem mela pa konja brez princa. Saj mi je zlati mož, zato upam to reč. Pol, ko sm študirala, sem bla prepričana, da se jaz ne bom nikol poročila, ker do take malomeščanske zadeve pač meni ni. Pa bom mela partnerja, pa bom mela otroka, ampak poroke pa ne, zato, ker jaz ne rabim nobenga papirja za to.« (ženska, 41 let, poročena, 2 otroka, magisterij znanosti).

Skupno vsem pa je bilo spoznanje, da se začetni življenjski načrti, ki so praviloma zelo »idealistični«, ne uresničijo. Vmes se zgodijo različne življenjske prelomnice (točke preobrata), ki praviloma vplivajo tudi na načrtovanja. Sogovornice so poudarjale, da se v določenih trenutkih življenja »sprijazniš« s tem, da je realno življenje drugačno od fantazijskega. Kot je hudomušno povedala sogovornica v zgornjem citatu – želela si je princa na belem konju, dobila pa konja brez princa.

V nasprotju s sogovornicami se večina moških ni »spominjala« prav nobenih načrtovanj. Kot so pojasnjevali, so se jim stvari enostavno »zgodile«. Sami so se bolj prepuščali »trenutnemu življenjskemu toku«, kot se je izrazil eden izmed njih:

»Če bi zdaj šel recimo v preteklost do onega mene pred dvajsetimi leti in vprašal, bi reku: 'Kakšna prihodnost? (smeh) O čem ti to?' Po moje sem tak mislu, ko sem bil deset let star, da bom zmerom deset let star. Ko sem bil šest let star, sem mislo, da bom večno enaki.« (moški, 31 let, neporočen, brez otrok, univerzitetna izobrazba).

Spet drugi je načrtovanje v življenju komentiral takole:

»Amm, nisem mel mogoče takih predstav, takih, ko mogoče bereš, al pa poslušáš ali kakor koli, ko sprašujejo najstnike. Nisem imel strašno izdelanih zadev, niti glede družine, niti česar koli. V bistvu, težko bi reku. Sigurno sem mel neke predstave, da mi bo fajn šlo (smeh). Kaj pa bo to pomenlo, pa pravzaprav ne.« (moški, 36 let, poročen, 3 otroci, univerzitetna izobrazba).

Spomini o prvih ljubeznih, ki so pri nekaterih segali celo v vrtec, so bili tako pri sogovornikih kot tudi sogovornicah bolj živi. Skorajda praviloma so omenjali zunanje fizične značilnosti svojih prvih simpatij, kar jim je bilo takrat tudi najbolj pomembno.

»Ja, da je dobro zgledal. (smeh) Da je dobro zgledal, da je bil dober športnik, da je bil tak popularen v šoli, al kaj vem, da je mel dober učni uspeh. V bistvu, tak bol frajeri, ne.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

»Že v vrtcu so mi ble všeč. Se pravi, že v vrtcu. (smeh) Všeč so mi ble v vrtcu. Čist vizuelno so mi ble takrat punce všeč, pa tudi glede z vidika svojega nastopa, zgovornosti, neke dinamičnosti.« (moški, 34 let, poročen, 1 otrok, magisterij znanosti).

Četudi so odgovori sogovornic in sogovornikov nakazovali, da zgodnja načrtovanja obravnavajo kot daljno preteklost ali otroške sanje, se na podlagi povedanega zdi, da te sanje v določeni meri pogojujejo tudi pričakovanja v odraslosti. Na oblikovanje teh naj bi pomembno vplivale tudi pravljice, ki so jih brali v otroštvu. Pravljice orisujejo ponižne, potrpežljive, dobre, pridne, sočutne in praviloma revne deklice, ki prav zaradi takih lastnosti v življenju uspejo – srečajo princa iz sanj, s katerim srečno živijo do konca svojih dni. Želeni vidiki ženskosti so se v zgodovinskem razvoju vse bolj povezovali z

nemočjo in pasivnostjo, medtem ko idealizirane podobe moških praviloma nastopajo v vlogi princev, rešiteljev, junakov. Slednje naj bi bila artikulacija splošno sprejetih in zaželenih predstav o »pravem« moškem in »pravi« ženski (Kristan 2005: 116, 117). Kaj pa pravijo naši sogovorniki? Ena izmed sogovornic je priznala, da so nauki iz pravljic, ki jih je prebiral v otroštvu, ter vsebine ljubezenskih romanov pogojevale njeno podobo o idealnem partnerju, partnerski zvezi, kot tudi njena pričakovanja v zvezi s tem. Prepričana je bila, da so take povezave zlasti pri ženskah zelo pogoste:

»Ne vem, če ti je kdaj katera ženska rekla, da se njena podoba moškega, al česar koli, zveze, izoblikovala iz ljubezenskih, pa doktor romanov. Ampak po moje se pri veliki večini je. Če ne drugega, imamo razne Sneguljčice in podobne zadevščine že kot otroci, ko te princ reši in sploh in oh je potem krasno. In to je logika, ki jo imamo ženske. Mislim, oh in sploh romantična ljubezen, ko ne vem, vse štima, ne. Ampak vsaka taka zgodba, al pa film, al pa knjiga se konča pri poroki, načeloma. In to je to. In tukaj se pri nas ogromno zvez konča. Lahko maš krasno poroko, potem ko moraš pa dejansko z nekom živeti, pa je življenje polno kompromisov in jih niso pripravljeni sklepat. Zakaj bi jih? Saj Sneguljčica tudi ni rabla, ne. Ona se je sam potem zbudila, al kaj. In to je to, ona več ni rabla narditi. Vse je klapalo. Življenje ni tako in nič ne klapa. Moraš delat na zadevah. Ti, ko greš v en zakon, z neko vizijo romantične ljubezni, si seveda potem razočaran, ker romantična ljubezen ti ne traja več kot dve leti. Recimo, pa še to je dolgo. In potem te začnejo stvari, ki se ti najprej zdijo total sladke, ful motit. Mislim, normalno. To se mi zdi čist nekaj normalnega v življenju. Prej ne vem, on ful cmoka, ko je juho in ti: 'O, kak je sladki ... A pikola, boš nehal!', po dveh letih, a veš! To je banalen primer. Al pa spiš z nekom, pa mal smrči: 'Oj miško, obrni se,' pol pa, 'Idi, idi v kuhno spat!' (smeh) In to je ta naša vizija romantične ljubezni.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

V pravljicah je ženska pasivna in čaka pravega moškega. Nauk tovrstnih pravljic za ženske je, da so čakanje, potrpežljivost in težko delo na koncu poplačani, pojasnjuje Kristanova. Poplačilo praviloma pomeni, da bo prišel »pravi« moški, ki bo uvidel njihove vrline in jih poročil (Kristan, 2005: 117, 119). Kot je nadaljevala razmišljanje zgornja sogovornica, se z višanjem starosti seznam stvari, ki naj bi jih moral imeti potencialni partner vse bolj daljša, ljudje pa naj bi bili po njeni oceni vse manj pripravljeni sklepati kompromise. S primerom svojih prijateljic je razložila, kako ženske, katerih partnerji ne ustrezajo njihovim zamišljenim pogojem, raje prekinajo partnersko zvezo in čakajo dalje.

»Pri osemindvajsetih, devetindvajsetih si že toliko izoblikovan karakter, da maš neke svoje zahteve in če ti nekdo ne paše, če se ne ušede v tvoj kalup, da ga odpišeš na celi črti. (...) Kaj boš naredil? Imaš vedno večji seznam tega, kaki mora tip bit. Kolegice grejo v take detajle, da je to grozno. (...) Take banalnosti, ki si jih ne moreš niti predstavljat.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Pričakovanja, ki jih gojimo do partnerja in partnerskega odnosa, se prilagajajo življenjskemu obdobju, so izpostavili nekateri. Če je v mladosti zadostovalo držanje za roke, lepota in priljubljenost partnerja ali partnerke v družbi, to pozneje ni bilo dovolj; vse bolj pomembne so bile druge lastnosti. Premišljevanje o potencialnem skupnem življenju in oblikovanju lastne družine naj bi privedlo v ospredje pretehtavanje glede

medsebojnega razumevanja v partnerskem odnosu, sklepanja kompromisov, delitve dela ipd. Partnerja/partnerko naj bi začeli ocenjevati kot potencialnega očeta/mater svojih otrok, so pojasnjevali sogovorniki in sogovornice.

»Ja, takrat ti je dovolj, da sta skupaj, pa da se držiš za rokice, tisti prvi randevuji, ki so, čisto si zmešan. Potem je pa že to, da ti pomaga v gospodinjstvu, da te ne utesnuje, da ti ne prepoveduje stvari in podobno.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, absolventka).

»Hmm... Sej pravim, jaz sem bil star 20 v tistem času. Nekak začneš razmišljat malo kaj bi, pa kak tip ženske, pa v končni fazi tudi malo razmišljaš, kakšne so njihove družinske razmere urejene, kakšna je bla njena mati, mal prečkiraš vse skupaj, ker to so le pomembne zadeve. Če je bila njena mati slaba mati svojim otrokom, potem ta mati je tud vprašanje. Mislim, ne moraš obsojat, lahk je samo sprejemaš, ne. Tak da takrat, ko sva začela hodit, nekak sem tudi v tej smeri razmišljal, moja žena mora bit moja žena pa tud dobra mati mojih otrok.« (moški, 32 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

O SAMOURESNIČITVI IN DRUŽBENIH PRIČAKOVANJIH

Ob pojmu samouresničenja, ki je zastavljen že v naslovu pričujoče knjige se nam sprva porodi vprašanje, kaj to pravzaprav pomeni? Sam koncept je bolj znan v psihologiji, kjer je pogosto uporabljen v teorijah osebnosti. Tako je na primer temeljna postavka teorije osebnosti Horneyeve (1950), da je samouresničenje končni človekov cilj in se razume kot težnja po rasti, razvijanju in uresničenju vseh človekovih potencialov (Horney v Vogrinčič Čačinovič 1975: 158). Za razliko od Horneyeve Goldstein (1939, 1948) govori o t. i. samoaktualizaciji, ki naj bi bila po njegovem prepričanju edini človekov motiv, pomeni pa usmerjenost k razvoju vseh človekovih potencialov (Goldstein v Lamovec 1975: 266). Tudi Maslow (1954) je v okviru t. i. teorije motivacije obravnaval težnjo posameznika k samoaktualizaciji. Po njegovem mnenju bi vso raznolikost človekovih ciljev lahko zreducirali na nekaj temeljnih potreb, med katere je vključil tudi potrebo po samoaktualizaciji. To je definiral kot potrebo po rasti, spoznavanju, sprejemanju in izražanju notranje narave, uresničevanju lastnih možnosti in težnjo k temu, kar je za nekoga bistveno (Maslow v Vogrinčič Čačinovič 1975: 295, 298; glej Maslow v MacLagan 2003: 335). Buhlerjeva (1971) v okviru teorije osebnosti ponovno uporabi izraz samouresničenje. Govori o štirih temeljnih življenjskih težnjah, ki naj bi vodile k izpolnitvi in s tem razširi prvotni koncept samouresničenja Horneyeve. Štiri težnje je opredelila kot: težnjo po osebni zadovoljitvi v spolnosti, ljubezni in samopotrditvi, težnjo po prilagajanju, samoomejevanju, pripadnosti in varnosti, težnjo po ustvarjalnosti in samoizražanju ter težnjo po vzdrževanju notranjega reda. Po Buhlerjevi naj bi bila izpolnitev končni cilj vseh štirih življenjskih teženj, izraža pa se v občutju, da je bilo življenje uspešno (Buhler v Vogrinčič Čačinovič 1975: 306–308).

V svoji študiji bolj sledim ugotovitvam nekaterih presoj rodnostnih teorij in novejših etnografij o rodnostnem odločanju, ki so prav tako vpeljevale pojem samouresničenja. Tako so na primer avtorji drugega demografskega prehoda upadanje

rodnosti pojasnjevali s spremenjenimi normami in obnašanjem posameznikov, ki naj bi postajali vse bolj individualistični ter sledili lastni samouresničitvi (Van de Kaa 1987: 5, 6, 31). Na težnjo po samouresničitvi so številni pojasnjevalci rodno-stnih sprememb praviloma gledali kot na »krivca za upadanje rodnosti«. V sklop samouresničenja naj bi po teoriji drugega demografskega prehoda spadal normativ, ki določa, da življenjski standard posameznika narekuje stopnja in kvaliteta njegove izobrazbe; samouresničenje posameznika naj bi torej pomenilo željo po izpolnitvi vseh svojih potencialov ter uveljavitvi vseh zanimanj (Van de Kaa 1987: 6). S tega vidika so otroci pogosto videni kot ovira na poti k samouresničitvi posameznika (Van de Kaa v Sobotka 2004: 23).

Tudi avtorji, ki so obravnavali prostovoljno odločanje za nestarševstvo, so se ustavili pri vprašanju samouresničitve. Ena izmed temeljnih ugotovitev je bila, da je naj-poglavitejši razlog za prostovoljno odrekanje starševstvu težnja po »svobodi«, ki so jo enačili s samouresničitvijo. Brez svobode torej samouresničitev ni možna. Alternativa temu je starševstvo, ki naj bi pomenilo odgovornost, obveznosti in »samožrtvovanje«, torej pomemben odmik od želje po samouresničitvi (Wheeler 2001: 6, 7). Po zatrevanju Giddensa »etika individualnega samouresničenja in uspeha« pooseblja vrednoti avtonomije in svobode. Ti vrednoti vključujeta tudi vrsto različnih alternativ kot tudi tveganje odločanja; v tem smislu naj bi bili tvegani tudi odločitvi za poroko in starševstvo (Giddens v Wheeler 2001: 15).

Novejše etnografije o rodnostnem odločanju pojem samouresničenja omenjajo v tesni povezavi s starševstvom. Tako Noem Ravnova na primeru svojega antropološkega terenskega dela na Norveškem govori o »naturalizaciji starševstva«, pri čemer rojstvo otrok pomeni predpogoj za »dobro« življenje. V tem smislu se starševstvo konstruira kot zadovoljitev sebe oziroma del lastne samouresničitve. Kot pa je pokazala njena študija, so informatork pogosto opisovale svojo razcepljenost med dvema svetovoma; med materinstvom, ki naj bi bilo del »naravnega življenja«, in drugim delom same sebe (*Self*). Na voljo naj bi imele le dve možnosti – biti gospodinja ali biti karieristka. Četudi so na Norveškem zelo uveljavljene norme glede »naravnosti starševstva«, je po drugi strani to izjemno individualistična družba, pojasnjuje avtorica. Od žensk se enako kot od moških pričakuje popolna »samouresničitev« na področju kariere, kar vodi v konflikt med »odnosnimi« in »individualističnimi« željami, zaključí Noem Ravnova (Noem Ravn 2005: 40, 41).

Večina informatork in informatorjev je v moji študiji samouresničenje razumela kot splošno zadovoljstvo z lastnim življenjem. To naj bi bilo odvisno od posameznika ali posameznice in tega, kaj njega ali njo osrečuje in izpolnjuje. Zanimivo je, da so še posebej ženske samouresničitev razumele kot enakovreden uspeh na vseh področjih, medtem ko so moški poudarjali bolj karijerne cilje. Morda bi se v povezavi s tem veljalo dotakniti tudi razumevanja družbenih pričakovanj. Zdi se namreč, da so ženske opisana družbena pričakovanja prenesle na polje samouresničenja (ali obratno), kajti pripovedi izobraženk o obeh temah so si izjemno podobne. Ko je bil govor o tem, kako razumejo samouresničenje, so pojasnjevale, da to pomeni: »*Uspeti na vseh področjih.*« (*ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba*).

Samouresničena ženska obvlada in uspešno usklajuje različne sfere, kot to pojasnjuje naslednja sogovornica: *»Da bi mela dobro službo, da bi tud mogoče kaj napredovala in da bi bla tud dobra mama. Dobra mama, dobra žena.«* (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Uspešno usklajevanje je ključno za srečo in zadovoljstvo:

»Ženska pač bi morala bit dobra žena in mama, s tem da bi se vedno morala zavedati tiste svoje ženstvenosti, pač nikoli tega pozabit. (...) Da se ne smeš zanemarit, da ne smeš pozabit na partnerja, pa ne glede na to, kaj vse drugo se počne. Zdaj, tista idealna ženska bi po mojem pogledu, kar si jaz pač vedno želim, da bi uspela, amm, združiti nekaj med družino, pa tud tiste svoje hobije oziroma svoje delo in poklic, kar se mi zdi, da mi je do zdaj uspevalo. Če hočeš biti srečen, moraš to naredit, da si zadovoljen.« (ženska, 31 let, poročena, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

Ko je bil govor o družbenih pričakovanjih, so pripoved povezale s promoviranjem uspeha. Kot kaže, sta tako samouresničenje kot tudi pričakovanja družbe močno vezana na uspeh, uspeh naj bi pomenil karierno, materialno in tudi socialno uspešnost:

»Vsak se hoče navzven promovirat kot nekdo, ki je uspešen, ki je dober, ki izpolnjuje vse cilje, ki mu jih ta družba pripisuje. In to je normalno, da imaš kariero in dober avto in dobro stanovanje, da imaš dobro familio. Zdaj, to kar je načeloma dober avto, dobra kariera, dobra familio, to nas po mojem največ bombardirajo iz medijev, ne. Za žensko maš že v vsaki Evi, Cosmotu in to, kak moraš biti idealna žena, mama, ne vem, zaposlena, direktorica, vse po vrsti, ne. In dobiš ta, ponotranjš, to je normalno, ne.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Mnoge sogovornice so zatrjevale, da se v družbi več pričakuje od ženske kot od moškega. Kot je pojasnila ena izmed sogovornic, se na eni strani pričakuje večjo rodnost, po sklenitvi zakonske zveze je »norma« rojstvo otrok, na drugi strani pa se ceni tekma za uspehom, ki se navezuje na predanost poklicu, karieri in številne materialne dobrine.

»Kariera kot taka, sploh pri ženski, se mi zdi, mora biti načeloma na prvem mestu. (...) Od moških se pričakuje, kao da si bo službo našel. Recimo, no. Če mu ne znese, je tak bogi revež, pač je tako hudičevo stanje v Mariboru ali kar koli, v Sloveniji, ni služb, v Nemčiji, povsod je isto sranje, pač groza. Ubogi revež, mora pri tridesetih letih doma še živeti. In to je tisto, kar se od moškega pričakujejo. Od ženske pa zahtevajo, kao si more službo najti, moraš biti nekomu lepa ljubica, pa dobra žena, pa moraš biti čim prej mama, ker potem, če si pri petintridesetih mama, si že stara.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

»Kaj od mene pričakujejo v družbi? Ja, pravijo, da naj bi Slovenci, naša nataliteta naj bi upadala, ne? V bistvu pričakujejo, da naj bi imele slovenske družine čim več otrok, po drugi strani pa pričakujejo, da naj bi bile ženske enakovredne moškim. V vsem. V bistvu pričakujejo ogromno - da boš rodil, da boš čim manj na bolniški, da boš čim več dosegal za blagostanje Slovenije. (dolga razmislek) V bistvu je (razmišlja), kr precej zahtevajo, ne? Preveč zahtevajo.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, absolventka).

V nasprotju z ženskami, ki so poudarjale uspešnost na vseh področjih kot predpogoj za lastno samouresničitev, je večina moških samouresničitev razumela predvsem v

okviru lastnih kariernih ambicij: »V službi, čist tak, čim boljše službo, dobro napredovat pa čimprej po hierarhični lestvici na vrh.« (moški, 39 let, neporočen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

Samouresničitev se je pri njih torej vezala na težnjo po boljšem položaju v službi in splošnih kariernih uspehih ter v želji po ustvarjanju novega:

»To v mojem primeru pomeni, da ustvariš nekaj novega. Če bi med temi pogledi na življenje izbiral, ki so estetski, religiozni, uživaški, al pa to, da ti je važno, kaj za sabo pustiš, mi je definitivno važno to, da je važno, kaj za sabo pustiš. To. Ful mi ni problem časa za to, da bo nekaj, kar delam, boljše. Pa magari na rovaš dopusta, al pa kaj.« (moški, 31 let, neporočen, brez otrok, univerzitetno izobražen).

Nekateri so poleg kariere poudarjali tudi težnjo po znanju ali težnjo po ukvarjanju s hobiji, ki jih veselijo:

»Sigurno v službi počet tisto, da bi bil zadovoljen s tem, kar počnem. Dobit prilžnost, da to nardiš tako. Drugo, v bistvu se dost več s športom ukvarjat (smeh), tak, da bi lahko nardil neke stvari, ki si jih ful želiš.« (moški, 36 let, poročen, 3 otroci, univerzitetno izobražen).

»Ma, recimo meni zelo veliko znanje pomeni. (...) Rad bi v svojem poklicu vedel tolko, da bi se znal suvereno obračat, kadarkoli, kjerkoli. Rad bi recimo še dva jezika znal in še nekaj bi naredil na splošni izobrazbi, torej tu bi se izpopolnil.« (moški, 30 let, brez otrok, neporočen).

Z ozirom na družbena pričakovanja so sogovorniki opozorili na pričakovanje enakopravnosti moških in žensk, ki naj bi po njihovi oceni privedlo do tekmovanja med spoloma; vsi naj bi se potegovali za iste položaje:

»Jaz vedno pravim to, se pravi, živimo v času, ko se nekaj pričakuje, ko vsi postajamo bolj živčni. (...) Zdej, včasih je blo tak preprosto: žena je bla tam malo nižje, živela je v svojem toku, pa je zadeve usmerjala od zadaj in usklajevala tudi zate. Se pravi, ona je imela nitke in ko je ona v ozadju povlekla nitke, mož je bil glasen in je skakal potem. Problem je v tem, da zdej oba poskušata to isto vlogo prevzet. In pride do tistih čudnih zadev, ko dejansko oba iste mehanizme poskušata uporabiti za to, da bi delovale zadeve.« (moški, 35 let, poročen, 1 otrok, magisterij znanosti).

Poudarjali so individualizem; vse naj bi temeljilo na ponudbi in povpraševanju. Ceni se le lastnina in denar, so razlagali sogovorniki.

»Pri nas pa mislim, in marsikje, cel svet je tako obrnjen, da se gleda samo sebe ... Cel sistem se zdaj giblje v to smer. Ponudba, povpraševanje, pa pol so tu odvetniki ... V službi sem taki, da vidim, da se poudarja dejansko ta lastnina, in to na račun, preko vsega, kar v bistvu uničuje državo in socialno državo in vse skup.« (moški, 36 let, poročen, 3 otroci, univerzitetna izobrazba).

»Problem je ta družbena klima, ki pritiska na človeka, recimo, ne vem, met – ne met, delat denar, to je problem.« (moški, 43 let, neporočen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

Da so že v procesu odraščanja določeni »pravi koraki«, so menili tako sogovorniki kot sogovornice. Prave korake naj bi po njihovi presoji določili tako starši v procesu vzgoje kot tudi šolski sistem.

»Zaradi tega, ker si pač višje izobražen, se že v procesu odraščanja, al pa izobraževa-

nja postavlja neke cilje in mogoče so jim tudi starši vcepili - najprej napravi šolo, pa pol to, pa ono, in dejansko mislim, da marsikdo se v tem čisto zgubi.« (moški, 36 let, poročen, 3 otroci, univerzitetna izobrazba).

»Sej nam so v glavo vcepili, saj veste kako je, zdaj pa štalca, pa kravca, pa tak, mislim, da se motaš tak nekak po sistemu, po korakih, ja. In bom rekel, tak smo vzgojeni in tak smo do zdaj živeli« (moški, 32 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Sledenje »pravi korakom« je po mnenju številnih sodelujočih nujno za zadostitev pogojev, ki so temelj za razmišljanje o lastni družini in nazadnje tudi za oblikovanje lastne družine.

USTVARJANJE LASTNE DRUŽINE

Začetek razmišljanja o lastni družini so pri informatorjih pogosto zaznamovali premisleki o tem, ali sta kot partnerja zadostila vsem zamišljenim pogojem. Kot je bilo že povedano, so mnogi sledili nekakšnim korakom, ki so jih razumeli kot »prave« oziroma »nujne« v določenem življenjskem obdobju. Morebiti tovrstno razmišljanje še najbolje razlaga ena izmed sogovornic:

»Nekje sem si skoz neke plane naredila. Ne vem, plan je bil to - prvo grem v službo, pol sem dobila službo v XY.⁶¹ To je bilo to. Ker sem imela službo za določen čas, je bil naslednji korak služba za nedoločen čas. Potem je bil naslednji korak, midva sva imela tudi najemniško stanovanje, da greva iz najemniškega stanovanja v lastniško stanovanje. To je blo pri meni, je vse moralo štimati. Vse. Diploma, ono, tretje. Vse po korakih, tak ko je po kaki knjigi. No, in ko sva midva potem vse to mela, vmes sva se še poročila, ker jaz se seveda hočem še poročiti, ker jaz ne bom imela otroka, preden ne bom poročena. Ne vem, ampak tak je to blo. Moje sanje so ble take in jaz sem po tem planu šla, ne. In pol sva se poročila, pol sva še stanovanje imela, v glavnem, pol sem pa rekla: 'Zdej bi pa midva lahko imela otroka.' Službo sem mela. Pol sem jaz že službo menjala, je bila tudi za nedoločen čas, na poročno potovanje sva šla, že prej sva kje bla, aha, zdaj sva pa že nekaj doživela, zdaj bi pa mogoče bil čas za otroka, ne. Čist tak.« (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Sogovorniki in sogovornice so navajali številne zahteve, katerim po njihovi oceni mora biti zadoščeno pred odločitvijo za rojstvo otrok. Večina jih je poudarjala pomembnost »čustvenih« in šele nato »objektivnih« pogojev. Čustvene pogoje so definirali kot temeljno željo po otroku, ki izvira iz osebne zrelosti, občutka odgovornosti, samostojnosti in pripravljenosti na otroka. Odločitev za otroka je torej racionalno, zavestno in premišljeno dejanje. Kot je razlagal eden izmed sodelujočih, so pogoji, da se posameznik odloči za starševstvo naslednji: »Prvi pogoj je, da zavestno stopi. Drugi pogoj je, da je duševno, duhovno, moralno in vse to pripravljen na to. Tretji pogoj je neki soliden standard.« (moški, 34 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

⁶¹ XY je oznaka namesto imena podjetja.

Zadostitev pogojem je nujna, ker naj bi se le tako starš lahko posvetil otroku. Nenazadnje so nekateri ocenjevali, da so ravno izpolnjeni pogoji tisti, ki vplivajo na kvaliteto vzgoje in izobraževanja otroka, zaradi česar so mnogi pari čakali na izpolnitev zadanih pogojev.

»Takrat, ko so pogoji izpolnjeni. To je bila racionalna odločitev. V družini imamo izkušnjo z otrokom, ki se je rodil sestri v času, ko je študirala in moram priznat, da ni bil deležen, vsaj po mojem, dovolj celotnega nadzora, vzgoje in vsega tega. Več bi lahko vložili v njega. Predusem v okviru ukvarjanja z njim. Zato je bil to morda eden od razlogov, zakaj sva se tako odločila. Otroka potem, ko bodo pogoji.« (moški, 35 let, poročen, 1 otrok, magisterij znanosti).

»Če si ga ti res želiš, pa ga pričakuješ, pa maš vse pogoje, da ti dejansko dobiš otroka, takrat se mu res lahko dejansko posvetim, mu lahko ponudim nekaj« (moški, 32 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Izmed »objektivnih« pogojev za starševstvo, ki so jih navajali sogovorniki in sogovornice, sta se večini zdela najpomembnejša zaposlitev ter lasten dom. Kakšno je bilo razmišljanje ene izmed sogovornic pri odločanju za prvega otroka, je lepo razvidno iz navedka:

»Am, najprej, da bi se poročila, potem, da bi imela najprej dom. Dom da bi imela. Najprej sva skupaj stanovala, potem, da bi se poročila in potem, da bi imela še jaz redno službo, mož je že imel, te pa sma se odločila za otroka. Tak, tud malo na starost sva gledala. Jaz sem rekla: 'Do svojega tridesetega bom imela prvega.'« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Sogovornica je nadalje opisovala, kako je pogoje neprestano spreminjala in prilagajala trenutnim življenjskim okoliščinam; ko je dobila zaposlitev, si je zaželela zaposlitev za nedoločen čas, ko se je to uresničilo, je zaradi spleta okoliščin soproga za dve leti odpotoval na službeno izpopolnjevanje v tujino, zato sta odločitev za otroke prestavila na njegov povratek. Prvotni načrti se torej pogosto nepričakovano spremenijo ali pa posameznik prevrednoti stare načrte. Gre za t. i. kritične točke preobrata, o katerih smo že govorili. Kot je pojasnjevala tudi ena izmed sodelujočih, mati treh otrok, si je, preden je imela prvega otroka, vedno zamišljala, da bo v kariero usmerjena ženska. Ko je rodila prvega otroka, so se ji nekdanje prioritete popolnoma spremenile; tokrat si je želela biti samo še z otrokom:

»Zdej, tak veliko bolj usmerjeno v službo in sebe, dokler nisem otrok mela. (...) Od tega, da se konča fakulteta, pa potem ... Ampak potem, ko je otrok prišu, se je pa en del ustavil. Tak da takrat so se pa prioritete obrnile čisto na glavo. (...) Ampak nekaj sem mela vedno bolj predstave, da bolj kariera in vse to. To se je potem pač spremenilo. (...) Saj pravim, ko sem jaz dobila v bistvu prvega otroka, se je meni vse na glavo postavilo. Takrat je meni blo škoda v trgovino it, škoda mi je blo pospravljat. Take stvari, recimo, da ne bi pač tistega časa z otrokom zamudila. Pri meni je blo tak. Saj to so se postopoma stvari normalizirale. To je pač prvi, ko te vrže s tira, naslednji manj. Jaz sem imela tud strašne težave potem, ko sem šla v službo, ker enostavno se nisem mogla sprijaznit s tem, da sem več v službi, pa da je varuška več z otrokom kot pa jaz. To mi je blo nekaj zelo težko.« (ženska, 35 let, poročena, 3 otroci, magisterij znanosti).

Iz pripovedovanj je nadalje razvidno, da odločanje za prvega otroka praviloma spodbudijo drugačni motivi kot odločitev za drugega in ostale otroke. Odločitev za prvega otroka je pri številnih izvirala iz želje po otroku:

»Za prvega? Jaz sem si zelo želela. Jaz sem vedno imela rada otroke. Vedno sem bla rada z njimi skupaj, vedno sem se rada z njimi ukvarjala. (...) Meni je blo to v veselje. Tako, jaz bi želela, da ga mam. Ne to, kot naslednika, ki bo za mene skrbel, ko bom v domu za upokojence. Mislim, ker tudi to sem že slišala.« (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Nekateri so odločitev sprejeli na podlagi strahu, da bo pozneje prepozno. Kot je pojasnila ena izmed sogovornic, si dolgo časa otrok ni želela:

»Sem vztrajala, lahko rečem, do devetindvajsetega, tridesetega leta, da jaz otrok ne bom mela. Tak da to je blo kr dolgo časa, tak da tud mož je bil prilično zaskrbljen zaradi tega, tak da. Potem pa, ko sem se odločila, pa kr naenkrat bi želela čim prej.« (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Ko pa je začutila »biološko uro«, se je zbala, da morda otrok ne bo mogla imeti, zato je nenadoma željo po otroku želela uresničiti:

»Ne vem, mislim da biološka ura. Biološka ura, tist nekaj v meni, za kar se mi je zdelo, zdaj pa je čas. (...) V nekem trenutku, ja, sej pravim, mogoče en trenutek, ko se mi je zdelo, zdajle pa moram met otroke, naslednji trenutek sem se pa že bala, kaj pa če ne bo mogoče.« (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Večkrat je bila omenjena tudi težnja zadostiti pričakovanjem okolice, ki je obravnavala kot »normalno« to, da ima vsak vsaj enega otroka; šele otrok naj bi »naredil« družino.

»Se mi zdi, da je pravzaprav prav, da maš vsaj enega otroka. Z večih razlogov. Ne vem, se mi zdi, da je kar nekaj razlogov. (...) Am (govori počasi, razmišljajoče), ne vem, čist fajn je, no. To je težko opisat vse, zakaj se mi zdi fajn met otroka. Fajn se je ukvarjat z njim. Zdi se mi, da naredi družino družino.« (moški, 35 let, poročen, 1 otrok, magisterij znanosti).

»Osnovna prednost, po moje, je popolnost družine. (...) Tu mislim, da je osnovna prednost popolnost, popolnost v bistvu tega skupnega življenja. (...) Meni bi bilo monoton, v bistvu, partnerstvo brez otroka.« (moški, 31 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Po ocenah sogovornikov je zlasti pri ženskah opaziti močan družbeni pritisk, ki jih sili v to, da imajo otroke:

»Nekdo, ko se ne počuti, je škoda, pa žalost, da je okolje tisto, ki diktira, da bi moral met otroka. Mogoče je to pri ženskah. Je, sigurno! Mislim, da se ne bi smeli na to ozirat, je pa sigurno to lahko reč. Ne vem, v nekem manjšem kraju je to lahko velik problem. Tud za nekoga, ki mogoče ni podvržen temu, kaj bodo drugi rekli, pa te recimo okolje enostavno res lahko prizadane pri tem.« (moški, 36 let, poročen, 3 otroci, univerzitetna izobrazba).

»Ja, je na nek način, je pritisk: pa zdaj smo že tolko stari. (...) Jaz vem, da smo, ni mi treba govorit! Ja, so - pa ja, pač, tisti, ki majo, so pač taki pol, al pa stari starši: 'Kaj ne bi ti enga mela?' Jaz pa: 'Ja, ja, ja.'« (ženska, 31 let, brez otrok, neporočena, univerzitetna izobrazba).

Podobno naj bi družba pričakovala od para: po sklenitvi zakonske zveze je na vrsti rojstvo otrok.

»Ja, se mi zdi, da vsi čakajo. Ena sodelavka mi je rekla, ko sem povedala, da sem noseča, je rekla: 'Veš kaj, zdej tak dolgo nisi mela, jaz sem že mislna, da ne moreš met otrok.' Tak da, mislim, da vsi pričakujejo, da maš otroka, če se poročiš.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

»Snovanje družine. Tako, da je jasno povedano.« (moški, 35 let, poročen, 1 otrok, magisterij znanosti).

Ko je bil govor o lastnih pričakovanjih, izkušnjah, razočaranjih, je kar nekaj ljudi opozorilo na to, da preden imaš lastne otroke, vse temelji le na zamišljanju. Ves čas si zamišljaš, kako bo, ko boš starš, kakšno naj bi bilo življenje, vendar tega ne moreš vedeti, dokler se ne soočiš s to situacijo.

»Jaz sem vedno razmišljala o tem, da bom mela otroke, ampak tak se mi zdi, dokler otrok nimaš, sploh nimaš predstave, kaj to pomeni. Kolko recimo časa in vse skupaj.« (ženska, 35 let, poročena, 3 otroci, magisterij znanosti).

Kot je pripovedovala večina žensk, so bila njihova pričakovanja popolnoma ali precej drugačna od dejanske situacije. Vse so si predstavljale bolj idealistično, in niso bile pripravljene na »neugodne« vidike nove materinske vloge.

»V glavnem, prvo kot prvo, nisem si nikdar mislila, da on ne bo ponoči spal. O tem sploh nisem razmišljala, da on ne bi ponoči spal. To je bla prva stvar. Ker on se je grozno dosti zbujal. (...) Pa nisem si mislila, da bo mel krče. To sploh sem mislila, da ne bo mel krče. Ne vem, sploh se nisem s tem ukvarjala. V glavnem, tak sem si predstavljala, da bo spal, pa ono, pa ono tretje. Pol je mel še malo težave z alergijo, tam sem morala nekaj mallega pri hrani pazit. Pa dojel se je dolgo. Tak da takrat je bil nonstop priklopljen. To je kar malo naporno.« (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Materinstvo je predvsem fizično naporno, so ugotavljale. Prinese vrsto obveznosti in skrbi, ter spremeni »ustaljen« način življenja:

»V bistvu si bolj idealizirano to predstavljaš, kot je potem. Jaz sem si pač predstavljala, da se to cartaš, da se maš rad cel dan, ne. Ampak to je kar precej obveznosti, pa enih mogoče čisto neracionalnih skrbi zraven, ko nimajo nobene podlage, ampak to pač pride z otrokom. Čisto tak. Tak je, v bistvu, ko je otrok. Potem pač, dejansko, vsaj pri meni je blo, da jaz več nisem imela niti časa za sebe. Tisti prehod iz danes na jutri je bil mogoče malo težek. Prva dva mesca. Recimo, da se privadiš, ne, pa da si sistem vpelješ. Tak, da mi je blo pri prvem kar drugače, kot sem pričakovala. Daleč od tega, da bi mi blo žal, ampak sem se mogla na ta nov sistem, da sem se navadla. Tak da, ko si noseč, pa bereš knjige, pa ko prebereš tud o kaki poporodni depresiji, pa si misliš, kak je sploh možno nekaj takega, ko maš tistega dojenčka. Ampak pol realnost je pač taka, kot je.« (ženska, 35 let, poročena, 3 otroci, magisterij znanosti).

Kot kaže, je odločanje o rojstvih otrok dogovor in rezultat »pogajanja« med partnerjema. Iz pogovorov je namreč razvidno, da rodnostne odločitve niso enoznačne; včasih prevlada mnenje enega, včasih drugega partnerja. V spodnjem primeru je prevladovala želja žene. Svoje pretehtavanje in naposled strinjanje z njeno odločitvijo je njen partner opisal takole:

»Kaj sem razmišljal? To je blo - žena je rekla, da če ne bo, da bova šla pač narazen. Sem rekel: 'Prav', pa sam pri sebi rekel: 'Kaj ču zdaj?' Ne bom sam ostal, recimo samo zato, da bom bolj komot. Sam bit je fajn nekaj kajta. Si pa v takih letih, ko tud vsi ostali prijatelji večinoma niso sami, da bi zdej nekam hodu, pa ono, pa tretje.« (moški, 34 let, poročen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

Njegova odločitev je bila podložena tudi z dejstvom, da je bila večina njegovih prijateljev v resnejših razmerjih. Zbal se je, da bi ob morebitnem razpadu zakonske zveze tako ostal sam. Svoje izkušnje po rojstvu otroka pa je opisal takole:

»To je blo tisto, ko sem na začetku reko, ne, imajo Srbi dober pregovor: 'Traži posao, a boga moli, da ga ne nađe.' (smeh) Delaš otroka, ampak boga moliš, da ga ne bi blo. Ker, to je tisto, kar bom povedal, kar lahko zdaj - prej je blo tak fajn prit domov, ono, tretje, komot, 'Kam greš danes? Gremo tja ...', ono, tretje. Adijo! To je tvoj otrok, za njega je treba. Pol pa si misliš, da bo teh devet mesecev trajalo šest let, recimo.« (moški, 34 let, poročen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

Nazorno je tudi opisal, kako se mu je življenje po rojstvu otroka korenito spremenilo; po novem ni mogel več početi, kar se mu je zahotelo, omejiti je moral svoje hobije in želje:

»Z mojega vidika gledano je, da jaz ne morem zvečer filma gledat, tak kot bi hotel. Ker ga ne morem naglas poslušat, da ne bom malega zbudil, ker ne morem zdej muzike poslušat, kdaj bom jaz hotel, ker ne morem onega delat. Določene stvari so omejene, ki so recimo moji hobiji. In to me včasih ful moti. Jaz sem včasih ful srečen, ko grem v avto, pa se sam pelem, pa si nažgem muziko, pa nekak to delam iz svojega duška. Pa če sem zunaj samo eno uro, pridem domu, pa sem čist drugi. Ker včasih se nasitiš, ker razumeš, ker vidiš, da ne moreš nič več zato, ker je pač gospod princ.« (moški, 34 let, poročen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

Opazil je tudi spremembo v partnerskem odnosu; vse naj bi se podredilo novemu družinskemu članu. Ponovno ga je pomirilo dejstvo, da so prijatelji v podobni situaciji kot on sam.

»Recimo stvari, ko bi z ženo skupaj šel kam ven. Kaj jaz vem, v kino al pa ... Žena ne gre zaradi izgovora, da nima sin s kom it spat. To te recimo malo tešči. Sej tudi drugi kolegi nič ven ne hodijo, tak da se lahko pol malo potolažim, da nisem nič prikrajšan.« (moški, 34 let, poročen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

Po rojstvu otroka se je bil »prisiljen« sprijazniti z novonastalo situacijo ali, kot je sam rekel: »Tok te nese.«. Kot je pojasnil, je največjo »krizo« doživljal šest mesecev po rojstvu otroka. Glavno težavo rojstva otrok in posledično sprememb v partnerskem razmerju je na splošno videl v preveliki osredotočenosti žensk na lastne otroke. Čeprav je eksplisitno poudaril, da ne govori o lastni zakonski zvezi, je povedal tole:

»Jaz zmeraj pravim, da mora bit partner na prvem mestu. Žal pa je ta, da je pri ženskah, dosti ženskah, na prvem mestu otrok. (...) Jaz to ne odobravam. Jaz mislim, da je to tudi posledica tega, da zakoni razpadajo. Pa da pride do skoka čez plot, pa tak dalje.« (moški, 34 let, poročen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

Tako ženske kot tudi moški so zatrjevali, da otrok pomeni popolno spremembo življenja. Kot je pojasnila ena izmed sogovornic, je sprememba lahko tako korenita,

da povzroči tudi razpad zakonske zveze. Svojo izkušnjo spremembe življenja je opisala takole:

»Sem pa tud slišala za take primere, da so se pol razšli. Zaradi tega, ker otrok prinese spremembo. Ženske, am, sploh na začetku, jaz sem bla zelo zmedena. Okupirana z otrokom. Sploh ne veš, da še sploh kaj drugega obstaja. Pol je problem, ko si zaljubljen v tega otroka, ne. Pol pa malo partnerja zapostavljaš. Nekateri mogoče to ne prenesejo. Mogoče tudi to, da so mogoče ljubosumni na otroka. Ne vem. Jaz moram reči, pri nas, hvala bogu, tega ni blo, ne. Ampak sama vem, da je blo tak, da sploh na začetku nisem vedla, da sploh še kaj okrog obstaja. Ne vem, nič me ni zanimalo. Sm bla popolnoma v tistih plenica, pa on, pa ne vem, kaj je narobe, da ne bom kaj narobe naredila, pa tak. (smeh) Bla sem čisto panična. (...) Tako bom rekla: ko sva se midva poročila, za mene to ni bila neka sprememba, ker sva živela skupaj. Otrok pa je sprememba. Če ni ta pravih temeljev, da se mož in žena ne razumeta, pa da si nista oba želela otroka, pa da se nista pomenla o tem v redu, se lahko zgodi, da se celo razideta.« (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Pri odločanju za drugega otroka so motivacije in vzgibi drugačni. Predvsem naj bi odločitev temeljila na izkušnjah, ki so jih ženske in moški imeli pri prvem otroku.

»Jaz sem se odločila zato, ker mam hči, bi zdaj mela še enega. Na začetku, prej pa sem govorila vedno, da bom mela samo enega. Mislim, da so različni vzgibi. Ko vidiš, kak je to fajn in potem bi imel še enega. (...) Pa si misliš, da maš že izkušnje ... ko bom mel drugega, bom vse vedel. Na začetku pa nič ne veš. Čeprav dosti prebereš, pa poslušaj, ampak vseeno. Ni to čisto isto. Moraš probat in potem vidiš, kak je to.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Ena izmed sogovornic je pojasnila, da je pri odločanju o rojstvu otrok poglobitnega pomena izkušnja partnerjeve pomoči:

»Mislim, da pa je, če se navežem na prejšnje vprašanje [o odločanju o rojstvu otrok, op. U. R.], da je tistole občutek, da imaš partnerja, ki ti bo pomagal, ki bo dajal tisto, da bo res družina, ker nekako se mi zdi, da redke so tiste ženske, ki izhajajo iz tega, da bodo matere samohranilke in bodo same skrbale.« (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

V splošnem so bili sogovorniki, ki so načrtovali prvorojenega otroka, prepričani, da je odločitev za prvega otroka težja kot za nadaljnje otroke: *»Mogoče, da se za prvega najtežje odločiš nekak, ne. Tudi tista sprememba je največja.« (ženska, 35 let, poročena, 3 otroci, magistririj znanosti).*

Tisti, ki prvega otroka niso načrtovali, pa so pojasnili, da je bil toliko večji premislek pri drugem otroku: *»Ammm, prvi se je več al manj zgodil zelo nenačrtovano. Zelo neplansko in potem je bil drugi seveda mnogo bolj planiran zaradi tega, ker pač so nekako, ja, se je zdelo primerno.« (ženska, 34 let, neporočena, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).*

Da so končne odločitve o reprodukciji lahko predmet dogovarjanja med partnerjema, je razvidno tudi iz naslednje izjave:

»Vedno sem mislila, da bom mela enga. Jaz imam sicer brata, ampak sva tak različna, pa sva se vedno pač prepirala. Pa sem si vedno predstavljala, da bom imela enga.

Zdaj, ko pa mam enga, mož pa si bi želel met dva, pa mislim, da bom mela dva. Zdaj sem spremenila mnenje (smeh).» (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

V splošnem je možno skleniti, da je večina partnerjev imela medsebojno usklajene predstave o tem, ali si želijo otroke ali ne, njihovo končno število pa je pogosto podvrženo dogovarjanju, o čemer je bilo že nekaj govora. Slednje je lepo opisal tudi informator, ki si je v nasprotju s partnerko želel več otrok:

»Jaz sem si vedno želel več otrok. To sem si vedno. Zdej, prvi otrok je bil nenačrtovan. Potem pa sem si že takoj spet želel še enega, samo partnerka ni bla. Tak, da je to res blo, zadnja štiri leta sem je kar prepričeval, da bi še enega mela.« (moški, 34 let, neporočen, 2 otroka, absolvent).

Četudi je bilo pogosto izraženo prepričanje, da naj bi bilo odločanje o rojstvu otrok vedno konsenz oziroma medsebojni dogovor med partnerjema, je hkrati mnogo sodelujočih zatrnilo, da ima kljub pogajanju še vedno končno besedo o rojstvih otrok ženska. »Žensko premoč« so pojasnjevali z biološkim dejstvom, da je ženska tista, ki nosi otroka v svojem telesu, ga naposled rodi in ima zatorej pravico do končne odločitve: *»Zato, ker ona nosi otroka. Ona bo rekla: jaz bom zdaj mela, al pa ne bom mela. Jaz ne morem reč: 'Zdaj bom rodil.' Čakal bom, samo kje bom dobu kaj? (smeh) Ja! To pač mate, to pravico.« (moški, 34 let, poročen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).*

Kot sem pokazala že v predhodnem navedku, v katerem je eden izmed informatorjev opisoval, na kakšen način je bil soočen z odločitvijo žene, da želi imeti otroka ne glede na njegovo mnenje, tudi naslednji sestavek kaže, da so v izjemnih primerih ženske pripravljene svojo »premoč« uporabiti tudi kot ultimat partnerju:

»Če pa se bo zgodilo tist trenutek, da si bom jaz blazno želela, on pa še zmeraj ne, se pa zna zgodit, da se razideva ali kakor koli. Sem pač nekako samo egocentrična, da to kar želim, no, ne bom se pustila, da bilo zaradi kakega faktorja ... Bom to tudi imela, pa čeprav to tudi pomeni, da bom sama vzgajala tega otroka. (...) Sicer pa pri nama ta tema ni čisto na dnevnem redu, sva kr tu nekje. Mogoče vseeno res, če on reče, da si res tega ne želi, se seveda zamislim, mogoče mi včasih tudi ni vseeno, čist tak. Ampak, ker ga pač poznam in vem na kak način razmišlja, si mislim, sej jaz zdaj tud nimam takšne želje, da bom mela tega otroka, če pa si bom enkrat, mislim, tak kot sem prej tebi povedala, sem tudi njemu – če bo pa pač prišel trenutek, da bom pa jaz res začutla, da pa ja, in da si to želim, pač, enostavno bom brez tebe, ne. Mislim, da ni debate, ne!« (ženska, 31 let, neporočena, brez otrok, univerzitetna izobrazba).

V naslednjih poglavjih bo govor zlasti o tem, na kakšen način se izkušnje s prvorojenim otrokom manifestirajo kot spreminjanje rodnostnih želja v prihodnosti. Iz pogovorov z informatorji je namreč možno razbrati, da je ravno izkušnja s prvorojenim otrokom tista, ki najpoglaviteje določa nadaljnje odločanje o rojstvih otrok. Pod izrazom izkušnja so mišljeni različni dogodki, ki so sledili rojstvu prvega otroka in ne nazadnje odločilno preoblikovali prvotno zamišljene rodnostne načrte sogovornikov. Na podlagi povedanega bi veljalo razmisliti tudi o zanesljivosti izjavljenega želenega števila otrok pri tistih, ki lastnih otrok še nimajo.

OSEBNA OMREŽJA

Pripovedovanja sogovornic in sogovornikov so pokazala, da je odločanje o rojstvih otrok pri večini zelo osebna odločitev, ki pa se sprejema na podlagi različnih izkušenj in vplivov iz vsakdanjega življenja. Številni raziskovalci, ki so se ukvarjali z merjenjem vpliva socialnih omrežij na odnose med partnerjema ter stabilnosti njune partnerske zveze, so zatrjevali, da naj bi bili pari vpeti v sistem socialnih omrežij, ki ne le sooblikujejo družbene vloge partnerjev (Bott v Felmlee 2001: 1259), temveč tudi vplivajo na njihove medosebne odnose (Coleman v Felmlee 2001: 1260) in celo na pomembnejše odločitve (Rainwater v Felmlee 2001: 1260). Ugotovitve empiričnih študij dokazujejo, da imajo socialna omrežja lahko podporno ali zaviralno vlogo glede pomembnih vprašanj, ki nastajajo v partnerski zvezi in tako vplivajo na stabilnost partnerske zveze (Lewis; Parks in drugi; Felmlee in drugi; Sprecher in Felmlee v Felmlee 2001: 1261). Pri tem naj bi zaznave oziroma predstave, ki jih ima posameznik o stališčih članov svojega socialnega omrežja, imele večji vpliv na njegove pomembne življenjske odločitve kot pa dejanska podpora njegovega socialnega omrežja (Felmlee 2001: 1261).

V eni izmed delovnih hipotez, s katero sem začela preučevanje na terenu, sem zatrnila, da člani posameznikovega osebnega omrežja s svojimi stališči, pričakovanji in podporo pomembno vplivajo na oblikovanje in premišljanje odločitev o rojstvih otrok para. V skladu z zgoraj povedanim sem se v študiji osredotočila na osebna omrežja, oziroma me je zanimala predvsem ocena socialne opore s strani informatorjev in informatork.

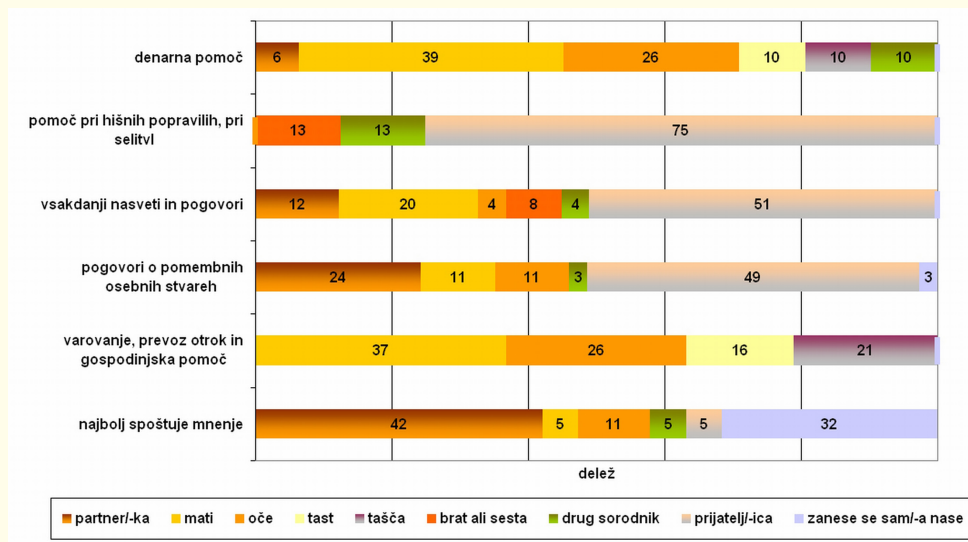
Nekateri avtorji namreč opozarjajo, da velikost omrežja ni nujno povezana z ustreznostjo socialne opore, saj ne odraža koliko in kako kakovostno oporo posameznik dejansko dobiva oziroma jo kot tako zaznava (Sarason, Sarason, Peirce v Hlebec in Kogovšek 2003: 115). Spet drugi zagovarjajo stališče, da je prednost velikih omrežij pred majhnimi zlasti v večji dostopnosti virov opore; večje kot je omrežje, bolj je verjetno, da bo imel posameznik na voljo nekoga, ki bi mu v določenem trenutku lahko pomagal (Campbell, Marsden, Hurlbert v Hlebec in Kogovšek 2003: 115). Študije, ki so preučevale pomen gostote omrežij pri njihovem potencialnem vplivu na socialno oporo posamezniku, so pokazale zelo raznolike rezultate. Nekatere raziskave so učinkovitost gostejših omrežij, ki naj bi omogočala večjo stopnjo opore ter zniževala stresnost, potrdile (Kadushin v Hlebec in Kogovšek 2003: 116), medtem ko so druge študije dokazale, da gostejša omrežja ovirajo dostop do alternativnih in novih virov socialne opore (Hirsch v Hlebec in Kogovšek 2003: 116). Pristopi, ki so se osredotočili samo na značilnost omrežij in vrsto vezi, so doživeli številne kritike, saj so številne študije pokazale, da so strukturalne značilnosti omrežij le šibko povezane z ustreznostjo socialne opore. Zato naj bi se pri tovrstnem opazovanju nujno ocenjevalo kakovost in pomen socialnih odnosov in ne le njihovo količino in strukturo. Kakovost naj bi bilo mogoče zanesljiveje napovedati na podlagi posameznikove percepcije kakovosti in razpoložljivosti socialne opore kot pa iz strukturnih značilnosti njihovih omrežij (Sarason, Sarason, Peirce v Hlebec in Kogovšek 2003: 116).

V skladu z ugotovitvami avtorjev, ki zagovarjajo ocenjevanje kakovosti in pomen socialnih odnosov, sem se nadalje v raziskavi bolj kot značilnostim omrežja posvetila pomenu socialnih odnosov pri informatorkah in informatorjih samih ter vidikom teh pomenov, ki bi morebiti lahko vplivali na njihove reproduktivne odločitve. Informatorkam in informatorjem sem zastavila nekaj odprtih vprašanj o tem, ali se, in če se, na koga se obrnejo, kadar potrebujejo kakršno koli pomoč (nasvet, čustveno oporo, denar, fizično pomoč ipd.); ob tem števila ljudi, ki so jih naštevali, nisem omejevala. Prav tako jim nisem naštevala oblik pomoči, saj me je zanimalo, kakšne oblike pomoči bodo izpostavili in katere osebe bodo omenjali. Na koncu sem jih vprašala tudi, čigavo mnenje v splošnem najbolj cenijo.

Sodelujoči so v povprečju navajali tri osebe (pomembne druge), na katere se obračajo, kadar potrebujejo določeno vrsto opore. Omenjali so različne oblike pomoči, od posojanja denarja in večje denarne pomoči (npr. pri nakupu stanovanja) do vsakdanjih pogovorov in nasvetov, ki niso čustvene narave, pogovorov o pomembnih življenjskih vprašanjih in osebnih stvareh, pomoči pri varstvu otrok, prevozu otrok v šolo in na zunajšolske dejavnosti, pomoči v gospodinjstvu (npr. pri pospravljanju, kuhanju). Kot kaže, v osebnih mrežah sodelujočih v intervjujih daleč najpomembnejše mesto zasedajo starši. Starši, še posebej matere, so tisti akterji, ki v največji meri nudijo različne vrste pomoči. Glavni vir denarne pomoči so sorodniki, večinoma lastni starši (65 %),⁶² sledijo partnerjevi starši (20 %), drugi sorodniki in lasten partner. Kot kaže, si informatorke in informatorji od prijateljev denarja praviloma ne izposojajo, so pa slednji daleč najpomembnejši vir pomoči pri manjših hišnih popravilih, selitvah ipd. (75 %) kot tudi najpomembnejši vir nasvetov ter emocionalne opore. Informatorji in informatorka se o pomembnih osebnih stvareh pogovarjajo tudi s svojim partnerjem, nekateri s svojimi starši in drugimi sorodniki. Brate in sestre so sodelujoči omenjali predvsem v povezavi s praktično pomočjo pri hišnih popravilih ter pri vsakdanjih pogovorih in nasvetih, ki niso čustvene narave. Četudi partner pri takih vrstah pomoči ni bil pogosto omenjen, pa ga je večina omenila (42 %) kot osebo, katere mnenje najbolj ceni oziroma upošteva. Zanimivo je visok delež vprašanih izjavil (32 %), da najbolj cenijo lastno mnenje. Iz povedanega je mogoče skleniti, da večina vprašanih o manjših težavah in tudi večjih problemih razpravlja s prijatelji, vendar njihovo mnenje le redko upošteva; pomembno večjo vlogo pri tem imajo starši, katerih mnenje upošteva 16 % vprašanih. Nadalje je možno iz pogovorov razbrati, da so matere in na splošno starši (lastni in partnerjevi) tudi edini in najpomembnejši vir pomoči pri varstvu otrok, prevozu otrok v šolo in na zunajšolske aktivnosti ter pri pomoči v gospodinjstvu (glej Sliko 18).

⁶² Izjave sodelujočih v pogovorih, ki so se nanašale na vire socialne opore, sem kvantificirala ter jih predstavila kot deleže.

Slika 18: Struktura osebnega omrežja glede na vrsto socialne opore

Vir: Lastni izračuni 2006.

Gornji rezultati torej nakazujejo, da imajo starši dokaj pomembno vlogo v omrežju sodelujočih v pogovorih, kar ne podpira povsem ugotovitev nedavno izvedene analize o sorodstvu kot viru socialne opore v okviru raziskave *Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije* iz leta 2002. Avtorica študije z naslovom *Sorodstvo kot vir socialne opore* na primer navaja, da v Sloveniji največji delež v omrežju anketirancev sicer predstavljajo sorodniki, vendar največji delež odpade na druge sorodnike, partnerja, brate in sestre, medtem ko starši predstavljajo le majhen delež (Dremelj 2004: 78). V moji raziskavi pa najpomembnejši delež opore predstavljajo ravno starši informatorjev. Avtorica omenjene študije je tudi ugotovila, da se anketirani za denarno pomoč najpogosteje obračajo na prijatelje (26,2 %), nekoliko manj na starše (22,5 %) (*ibid.*); sodelujoči v moji študiji pa kot vira denarne pomoči prijateljev sploh niso navajali; denarno pomoč so jim v več kot polovici primerov nudili lastni starši.

Tovrstne razlike so morebiti odraz različnega raziskovalnega pristopa; omenjena raziskava je namreč temeljila na anketnem vprašalniku, medtem ko rezultati moje študije izvirajo iz polstrukturiranih vprašanj, pri katerih možni odgovori niso bili vnaprej podani. Hkrati velja omeniti, da je bila omenjena študija izvedena na reprezentativnem vzorcu prebivalcev Slovenije, medtem ko gre v mojem primeru za nereprezentativen, specifično izbran vzorec izobraženih v upravni enoti Maribor.

Pri preučevanju vpliva pomembnih drugih na reproduktivne odločitve informatorjev in informatorjev sem dobila nekaj različnih rezultatov. Na nadaljnje odločanje o rojstvu otrok imajo izmed vseh navedenih članov osebnega omrežja najvidnejši vpliv starši; številne sogovornice in sogovorniki so poudarjali njihovo »neprecenljivo«
pomoč pri varstvu otrok, vožnji otrok v šolo in na zunajšolske dejavnosti ter pomoč v go-

spodinjstvu. V tem smislu naj bi starši delovali razbremenilno in pomagali pri lažjem usklajevanju delovnih in družinskih obveznosti para.

»Če nama ne bi njeni starši in moja mama pomagali, pa še ta gospa, ko imamo v bistvu eno varuško od prvega otroka dalje, ko smo si bolj kot v famijliji zdaj z njo, ne bi šlo.« (moški, 36 let, poročen, 3 otroci, univerzitetna izobrazba).

»So babica servis, tako da smo z njimi res konstantno v kontaktih. (...) Čuvajo otroka. To je tista alfa in omega, ki je prva in to je tudi najpomembnejše.« (moški, 35 let, poročen, 1 otrok, magisterij znanosti).

Starši sodelujočih ter pri nekaterih parih tudi privatne varuške nadomeščajo institucionalne oblike varstva otrok. Te po njihovi presoji ne zadoščajo za potrebe družine; niso prilagojene delovnemu času kot tudi ne tempu in zahtevam delovnih dni, o čemer bo več govora v nadaljevanju. Kot je pojasnil oče treh otrok, bi brez pomoči staršev obeh partnerjev bili prisiljeni ukiniti zunajšolske dejavnosti otrok, ker uskladitev z vsemi urniki ne bi bila izvedljiva:

»Zdaj, glede na urnike naše, pa glede na stanje. Zdaj, za ponazoritev od oktobra, ko se je žena zdaj spet zaposlila, glede na to, da se pač te zadeve stopnjujejo, trening je recimo jutri, mam varstvo, mam pomoč moje mame. Zato, ker sin recimo mora bit na treningu ob treh in ob treh seveda naju ni doma. Hči je pri tej gospe, mlajši sin pa tudi, ga je treba ... V četrtek mam tist trening ob enih, ob torkih ma mlajši sin trening ob enih. To več ni izvedljivo in zdaj je zima tu problem. Ker je pozimi trening v dvorani in tam ni dovolj igrišč in potem enostavno urnike morjo nekaj skup spraviti. Poleti, ko je to zunaj, kjer je igrišč dovolj in se da to dat na kasnejši termin. Tak, da mi praktično zdaj v tednu koristimo [pomoč staršev, op. U. R.] že skoraj vsak dan. (...) Tak, da zdaj dejansko brez tega bi te aktivnosti morali ukiniti. Seveda, da ne bi zmogli, kar pa bi blo zelo hudo, ker jim veliko pomeni.« (moški, 36 let, poročen, 3 otroci, univerzitetna izobrazba).

Sogovornice in sogovorniki so opozarjali tudi na družbena pričakovanja glede njihove angažiranosti pri prostočasnih aktivnostih otrok, kar naj bi še dodatno povečevalo njihove obremenitve:

»Danes je mogoče tak tempo, tud to, kar se pričakuje od staršev glede dodatnih aktivnosti. Tega je bilo prej recimo manj. Prej so starši prišli iz službe, pa nekaj so bli doma. Danes je to skorajda premalo. Nekak se pričakuje, da greš še zraven in je potem to eno samo letanje, ne. Jaz z otroci, levo, desno. Tega je bistveno več. To so mi starši sami rekli, da tega pač ni blo v njihovem času, da se bi tolko okrog skakalo. Nekak si prišu iz službe, pa si se umiril mogoče doma. Saj si imel dela, za porihtat, tud hiše so se gradile, ampak je blo nekaj drugače. Mogoče, tempo je bil počasnejši« (ženska, 35 let, poročena, 3 otroci, magisterij znanosti).

Morebiti je »nepogrešljiva« pomoč staršev pri varstvu in skrbi za otroke pri mnogih tisti dejavnik, ki pomembno prispeva k visokemu vrednotenju medsebojnega razumevanja lastnih staršev s partnerjem. Eden izmed informatorjev je denimo zatrdil, da *»če se ne bi ona [partnerka, op. U. R.] z nobenim razumela, pol mora bit z njo nekaj narobe.« (moški, 39 let, neporočen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).*

Na razdvojenost v primeru neodobravanja partnerja s strani lastnih staršev ali pomembnih drugih sta opozorili tudi naslednji sogovornici:

»Jaz sem zelo na njega [na očeta, op. U. R.] navezana. Recimo, če on mojega partnerja nekak ne bi sprejemal, meni bi bilo zelo težko. Mnenje njegovo mi je dost pomembno.« (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

»V bistvu bi bilo tak, da bi bila razdvojena. No, ne razdvojena, v bistvu ne bi nikoli dvomla v to, da sva skupaj, ampak v bistvu tako, ne bi bili skupaj, ne bi imeli skupnih prijateljev in podobno.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, absolventka).

Iz pripovedovanj je razvidno, da so nekateri pari dosledno sledili izrečenim ali neizrečenim pričakovanjem lastnih staršev; nekateri so se določenim pričakovanjem izognili, ali pa, kot so pojasnili, so izbrali svojo pot. Pričakovanja staršev so se po oceni sogovornikov in sogovornic nanašala na dokončanje šolanja, zaposlitev, uspešno življenje, formiranje lastne družine ter pogosto tudi bivanje v domu staršev.

»Ja to, da bomo nekaj velikega študirali, pa da bomo meli, ne vem, da bomo dobro plačani. Zdaj pa, ko recimo, vsaj za primer, pa ne da bi meni rekli, da nisem uspešen, brat, ki pa dejansko služi zelo dobro, dela v taki firmi, je dosegu marsikaj, pa je mama strašno za njega zaskrbljena. Konec koncev pa res dela kot črnc! (...) In seveda zdaj mama skoz poudarja, da to ni vredno in mu vceplja v glavo, naj službo zamenja. (...) Sigurno, meli so pričakovanja, da bom doštudiral ... Mislim, da sva izpolnila. In to, da bi mela famijlo. To smo tud zdaj dobro izpolnil. Otrok majo, majo vnukic, majo dovolj. Konec koncev glede tega že. Zdaj, doma da bi bli – to edino nismo izpolnili. To so ble tud želje, mislim da.« (moški, 36 let, poročen, 3 otroci, univerzitetna izobrazba).

»Ampak, ko smo se takrat midva odločila in sva tudi razmišljala, da bi mogoče pri mojih živela, sva se pol odločila, sva to odvrnila in sva rekla: 'Nič, bova šla za sebe.' In potem šok od staršev. Malo je to v podzavesti ostalo ... Je malo distance, ker sem jaz odšel od hiše, ker me je ona recimo odpeljala. Kar je zanimivo po eni strani, po drugi strani pa tudi hecno. Zakaj je to tak? Pač tak je. Zdaj, mogoče so mislili, da bom ostal doma na primer.« (moški, 31 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Kot je pojasnila naslednja sogovornica, se starši pogosto skušajo vmešavati tudi v partnerski odnos, kar naj bi bilo v njenem primeru najbolj intenzivno v začetku razmerja s sedanjim možem.

»Mene to obremenjuje. Čeprav zdaj že dosti manj. Gre pri enem ušesu noter, pri drugem ven. Na začetku me je pa bolj, ko sva bila na sveže tukaj pred petimi leti. Takrat je bil dosti večji vpliv, kot je dandanes.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, absolventka).

Ob prevpraševanju glede morebitnega vmešavanja lastnih ali partnerjevih staršev v odločanje para, so bili omenjeni njihovi »dobronamerni« nasveti glede »primerne«vzgoje vnukov in vnukinj:

»Ampak zdaj me pa kar moti večkrat, ko so tak pametni glede otroka in ti solijo pamet, kaj jaz vem. Vse živo najdejo. Ampak, zdaj pač pediatri govorijo malo drugače. In to me dostikrat moti. Dobro, ne toliko, če moja mama kaj reče, ampak bolj, če tašča kaj reče. To me pa še bolj moti. Ker, to mi je nekaj takega,... kot da je to napad na mene. Saj mogoče ni, ampak meni se tak zdi. Ker ona bo vedno nekaj našla: 'Ja, pa to, pa ono, pa ne pije, pa ne.' Ker moji mami lahko rečem: 'Mama, veš kaj, pusti mene, jaz vem,' tašči pa ne morem.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

»Pri njegovi mami je to predvsem vera. Ona bi rada videla, da bi bila jaz bolj verna in da bi potem tudi hčer tako vzgajali.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, absolventka).

Nekateri starši so poskušali vplivati na par tudi z lastnimi »željami« glede nadaljnjih rojstev vnukov, le izjemoma pa so sogovorniki omenjali, da bi njihovo odločanje o rojstvu otrok spodbudili prijatelji, ki so že imeli družino. Morebiti vpliv prijateljev bolj občutijo tisti, ki lastnih otrok še nimajo. O svojih stiskah je nazorno spregovorila sogovornica, ki je edina, ki v krogu svojih prijateljev še nima lastnih otrok, kot tudi nima partnerja.

»Ja, to me malo, kak naj rečem, boli. Mislim, boli. Ne zaradi njih, ampak zaradi sebe. To je bolj zaradi moje samozavesti. Malo me skrbi včasih pač, ker nimam partnerja, ker nimam otroka ... Ja, kaj bo z mano. Kaj pa, če ne bom uresničila svoje želje? Tak si mislim. Če bom zdaj kaj manj vredna, al pa manj pomembna, pa to ... Pa se sprašuješ, če te kam povabijo [prijatelji, op. U. R.], če te povabijo zaradi tega, ker si samski ali pač iz usmiljenja, pa tak. To me včasih malo skrbi, ne.« (ženska, 31 let, samska, brez otrok, univerzitetna izobrazba).

Glede vplivanja na rodnost sodelujočih bi bilo možno skleniti, da se sogovorniki praviloma ne odločajo na podlagi zgolj enega dejavnika, temveč so njihove odločitve plod različnih izkušenj iz vsakdanjega življenja. K temu nedvomno pomembno prispevajo izkušnje s prvorojenim otrokom, starševska pomoč, pomoč in odziv partnerja in nenazadnje tudi lastne reakcije ob soočenju s »spremembo« v življenju. O tem, kakšne so zaposlitvene izkušnje ob rojstvu otroka sogovornic in sogovornikov, bo govor v naslednjem poglavju.

OBREMENJENOST KOT DEL VSAKDANA

Da so zahteve vsakdanjega življenja pogosto nasprotujoče, je bilo kar pogosto opažanje sogovornic in sogovornikov. Govorili so o družbenih pričakovanjih glede rojstva otroka po sklenitvi zakonske zveze, o pritiskih okolja oziroma osebnega omrežja glede »normalnosti« in »naravnosti« materinstva ter istočasno opozarjali na zahteve po čim večji angažiranosti na trgu dela, tekmovalnosti in konkurenčnosti. Zlasti ženske so ocenjevale, da se jim v tekmi po zadostitvi vseh pričakovanj in zahtev pogosto »zalomi«, kar jim sproži »občutke krivde«. Ko so bile na primer na porodniškem dopustu, so razmišljale o tem, kaj bi morale delati v službi; ali, ko je otrok zbolel, so se počutile krive tako v primeru, ko so ostale doma kot tudi, ko so odšle v službo.

»Jaz vem, da nisem takrat, zlasti še, ko je bil sin še dojenček, nisem sproščeno se recimo sprehajala z njim, ampak ves čas na nek način, na telefonu v povezavi [s službo, op. U. R.] – kaj pa se je to zgodilo, kaj pa zdaj ono, ne.« (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

»Nekak tisti občutek maš, občutek krivde, da moraš iti nazaj, ker ostali ne morejo, ne. Saj mogoče je to v moji glavi. Ampak ko se s kolegi v službi o tem pogovarjam, pa imajo oni isti problem, ne. Oni rečejo: 'Pa pridem, saj vem, da ti ne moreš.' Po drugi strani pa imaš

občutek krivde, pa greš, pa otrok je bolan, pa greš v službo. Pa da imam še enega, da imam še enega, ne vem.» (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Zdi se, da si je večina sogovornic prizadevala zadostiti predstavi o nekakšni superženski, kot jo opisuje Buxtonova. Superženska je uspešna na vseh področjih – usklajuje gospodinjstvo, skrbi za otroke in hkrati hladnokrvno obvladuje svoj položaj v poslovnem svetu. Pravo nasprotje tej podobi je podoba »zemeljske matere«, ki se upira dominantni kulturi in se sama odloči, da bo skrb za otroke in dom njeno poglavitno poslanstvo (Buxton v Johnston in Swanson 2003: 20, 21). Kot je reflektirala ena izmed sodelujočih, je nujno premisliti o tem, kakšno izbiro – dom in/ali kariero ženske pravzaprav imajo, in ali je o izbirah sploh možno govoriti.

»Bog ne daj, da bi katera punca rekla, da ko diplomira: 'Ej, jaz bi pa rada doma ostala, pa nič delala, pa bi bila mama petim otrokom.' Bog ne daj. Pa se gremo neko emancipacijo, kaj smo dobile? Nič. To, da smo v službi deset ur na dan. Vsaj jaz vidim te stvari tak. Okej, maš možnost, al pa kaj veš, možnost za kaj? Kako izbiro maš? Ali imaš dejansko izbiro ali je nimaš? Pa če bi bla tvoja izbira samo to, da izbiraš med dvema poklicema, to za moje pojme ni izbira. A veš, če boš rekla, da boš naredila doktorat, pol boš pa rekla, aha jaz bom pa zdaj lepo doma ostala, recimo, predstavljaš si. Kakšno izbiro maš dejansko? Nimaš je. In to smo dobili z emancipacijo, a veš. To se meni ne zdi v redu in to je ta problem. Če imaš dejansko izbiro, veš, da te okolje ne bo obsojalo, ne.» (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Podobo superženske so ob opisovanju pričakovanj do same sebe opisovale tudi sogovornice. Njihova pripovedovanja nakazujejo standarde zahtev do samih sebe; uspešnost praviloma pojasnjujejo predvsem z »biti na razpolago«, ne glede na to, katero področje opisujejo.

Pričakovanja do sebe kot partnerke so opisale takole: *»Biti ljubezniv, biti nežen, biti na razpolago tudi za pogovore pa biti sproščen.» (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).* Dobra partnerka naj bi bila torej tista, ki *»je dobra gospodinja, je dobra mama, predvsem da skrbi za dom, pa vedno stoji možu ob strani, da skrbi za otroke, da jim je vedno na razpolago. To.» (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).*

Podobni kriteriji naj bi veljali tudi za »dobre hčere« lastnim staršem. Slednje še najbolje opisuje naslednja sogovornica:

»Dobra hči pa pomeni biti na razpolago, zdaj ko so starejši, pa ne zgolj samo v pomoč, ampak biti na razpolago tudi za pogovore, biti tudi na razpolago tudi za nepomembne pogovore (smeh), po drugi strani pa tudi bom rekla poslušat ... V glavnem poslušat skrbi teh staršev, ki so pač iz njihovega zornega kota zelo veliki problemi (smeh).« (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Ob tem so prav vse opozorile na zahteve in pričakovanja delodajalca, ki so jih zgoščeno opisovale tako kot ta sogovornica:

»Da si lojalen firmi, da si deloven, da ti nič ni težko, da se ne kaj ekstra buniš, da delaš v interesu svoje firme, vse za firmo, pa tudi če moraš priti ne vem kdaj v službo, pač greš, ker firma ti je zakon, ne. (smeh) To pomeni dober delavec. Nič ti ni težko. V glavnem, vse, vse za tisto firmo, ne. Pa tudi, če delaš do šestih zvečer, samo da je vse okej.» (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Ali pa tale: »*Pomeni biti ves čas osredotočena, ves čas skoncentrirana, obenem pa tudi ustvarjalna, operativna in pa še polna novih idej.*« (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Ni čudno, da so mnoge ženske govorile o kroničnem pomanjkanju časa, o prenatrpanosti s številnimi obveznostmi, o nenehnem hitenju, občutkih preobremenjenosti ipd. Ena izmed sogovornic, mati enega otroka, zaposlena kot vodstveni kader v enem izmed slovenskih podjetij, je od doma odsotna približno dvanajst ur dnevno. Svoje izkušnje razpetosti med delom in družino je opisala takole:

»*Kaj jaz vem, recimo en kup teh poslovnih sestankov, ki se zavlečejo pozno v popoldne, ... al pa, če se vleče čez popoldan, pa nekako tisto svoje redno delo dajem na stran ... Nekako te te stvari, dogodki, prehitevajo in potem si v tistem, da ne veš enostavno, kaj bi najprej prijel! Pol pa se mi zdi dostikrat, da bi morala do šestih še kaj podelat v službi, al pa mogoče v soboto se odpraviti v službo, pa se moram zavestno odločiti, da ne, da še imam obveznosti tudi doma (...). Meni se včasih zgodi, da zvečer, preden grem spat, se mi zdi, da sem za vse sama, pa da nimam nikjer nikogar.*« (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Tudi samostojna podjetnica, ki je v službi deset ur dnevno, dvakrat tedensko pa celo štirinajst ur, se srečuje s podobno izkušnjo: »*Ta občutek [preobremenjenost, op. U. R.] je moj stalni spremljevalec. Nonstop!*« (ženska, 41 let, poročena, 2 otroka, magisterij znanosti).

Koncept obremenjenosti vlog razlaga, da kombinacija družinskih in zaposlitvenih obveznosti ustvarja prenasičenost vlog (*role overload*) ter konfliktnost vlog (*role conflict*). Prenasičenost vlog pomeni, da posameznik ne zmore obvladovati številnih vlog, konfliktnost vlog pa implicira, da zahteve vlog na enem področju posameznikovega življenja vplivajo na uspešnost obvladovanja vlog na drugem področju (Bolger in drugi 1990: 95). Prenasičenost z vlogami naj bi se še posebno pogosto kazala pri paru, kjer sta oba partnerja zaposlena zunaj doma in skušata poleg kariernih ciljev izpolniti zahteve številnih drugih vlog, ki jima jemljejo čas in energijo (Haas v Schnurman-Crook 2001: 1). Čeprav sta Myrdal in Klein že leta 1956 predstavili koncepte obremenjenosti, konfliktnosti in prenasičenosti vlog, njuno delo pomembno vpliva tudi na novejšo sociološke raziskave, ki se osredotočajo zlasti na preučevanje »dvojnega bremena« žensk (Hantrais in Letablier 1996: 104). Nekatere poznejše študije (Gershuny in Jones 1987; Roy 1990; Bonke 1993; Tobio 1994; Nousiainen 1995) so pokazale, da množično zaposlovanje žensk v Evropi od sedemdesetih let prejšnjega stoletja dalje ni prineslo hkratnega zmanjšanja neplačanega dela žensk doma ali enakomernejše delitve gospodinjstskih obveznosti med partnerjema (v Hantrais in Letablier 1996: 105). Čeprav naj bi delo zunaj doma ženskam prineslo nekatere ekonomske in družbene koristi, nekateri opozarjajo, da kopičenje številnih zahtev v vsakdanjem življenju povzroča povečanje stresa, obremenjenosti in prenasičenosti vlog (Morris v Hantrais in Letablier 1996: 105). Sogovornice so povečevanje stresa in vse večje napetosti pojasnjevale zlasti s pomanjkanjem časa zase, ki je neposredno povezano z rojstvom otroka.

»*Men se še v zadnjem času pojavlja ena, bom rekla, premalo časa posvečam sebi. Tist čas, ko bom rekla, dokler ni otroka, seveda ostaja dosti časa zase, ko lahk, ne vem mogoče*

kaj prebereš, mogoče kak film pogledaš, ne vem, čist tko za sprostitev, al pa kaj jaz vem, se ukvarjaš s kakšnim posebnim hobijem, vse to je meni nekaj zdejle odpadlo. Dejstvo pa je, da mi povzroča to stres. Bom rekla, je dejstvo, da to pomanjkanje časa zase ... Sem nervozna in da se to nekaj pozneje tudi pozna.» (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Kot zatrjuje Hochschildova (1997: 247), so ženske prevzele moško usmerjen svet dela, medtem ko moški niso prevzeli ženskih obveznosti doma. Nadalje avtorica opozarja, da sta opravljanje gospodinjskih opravil in skrb za otroke neuravnotežena med partnerjema, oziroma, da sta praviloma še vedno primarna odgovornost in obveznost žensk. Da je slednje značilno tudi za Slovenijo, pričajo ugotovitve projekta *Prebivalstvo, družina in blaginja: stališča do politike in ukrepov* (1998–2001). V tej raziskavi so zlasti anketiranke poročale, da bi moralo biti gospodinjsko delo plačano ter da so očetje premalo angažirani pri skrbi za otroke (Stropnik in Čerňič Istenič 2001 v Stropnik 2005: 14). Iz pripovedovanj sogovornic in sogovornikov je mogoče razbrati, da pomoč moških v gospodinjstvu in pri skrbi za otroke ni enoznačna. Pogosto so sogovornice pripovedovale o tem, da je gospodinjsko delo predvsem njihova skrb.

»Časa za sebe jaz skoraj nimam. Pa bi si želela kako uro, ampak ne, ko otrok spi, potem jaz pospravljam, al kaj vem ... jaz vedno govorim, da ne morem vsega. Njega pa tud ni doma, da bi meni to kaj pomagal. Ker večina gospodinjskih opravil je na meni. Mož pač bolj malo. Saj včasih posesa, al pa kaj, pa še to ga moraš prosit, ne.» (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Angažma moških je neredko odvisen od tega, kakšen odnos do gospodinjskih del ima ženska sama; pri parih, kjer ženska vztraja pri enakopravnejši delitvi tovrstnih opravil ter je poleg tega še nadpovprečno obremenjena na delovnem mestu, se praviloma tudi moški bolj angažirajo ali pa namesto tega najemajo zunanjo pomoč. Da v nekaterih primerih ženske tudi same privedejo do situacije, da gospodinjstvo postane njihova domena, je lepo opisano v pripovedi sogovornika, ki je pojasnil, da je bil iz izvirne družine navajen opravljanja gospodinjskih opravil, po poroki pa naj bi na prigovarjanje žene tovrstna dela prepustil njej.

»Žena več naredi kot jaz pri hiši. Sama si je kriva – to sem grdo rekel, mam pa tudi filozofijo na ta račun razvito. (...) Z bratom sva mela razpucano v nulo stanovanje, kar je bla doma čistit, hm, to je bla prisila, ne. Kopalnico, stranišče sva čistila za dnar ... Tolk da sva, ja, bla nekaj navajena delat. Pol si pa prišel, pa: 'Oh, sej bom jaz! Pa ne, sedi, saj bom jaz. Ne zdaj ti, sej bom to jaz!' Pa na začetku me je motlo. (...) Nekak bi ... Pa daj! Lagodje je prevladalo. S tem pa da nardim, ni da ne bi. Tud čistim vse. Neko obdobje je bila žena grozno dost zdoma, ne, ne vem, na tri mesce je en mesec ni blo, pa smo furali, ne, in še zdaj smo živi vsi. Tak da nekaj se znajdemo. Je pa res, no, nekako padeš v to lagodje pa ti tam se ne da naredit, pa stran pogledaš (smeh). Drugač pa naredimo in ko je za nardit, nardimo, ne.» (moški, 41 let, poročen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

Podobno zgodbo je povedala tudi njegova žena. Da so gospodinjska dela praviloma njena domena, je pojasnila z razhajanjem s člani družine v pojmovanju čistega.

»Če mene ni doma, ta družina zna funkcionirati brez mene. Ko sem pa jaz doma, pa se nekaj čudnega z njimi dogaja, pa naenkrat dobijo dve levi roki (smeh). Tak, da bi nar-

dila krivico, če bi rekla, da nobeden v naši družini razen mene nič ne dela. Ampak pač ob različnih situacijah različno. Pa standarde pač mam različno visoke – kaj je pospravljeno in tak dalje.» (ženska, 41 let, poročena, 2 otroka, magisterij znanosti).

Občutek preobremenjenosti je torej v večji meri izkušnja žensk kot moških. Nekateri informatorji so tudi sami ocenjevali, da je občutek preobremenjenosti bolj izkušnja njihovih žena. Eden izmed njih je na primer pojasnil, da je k ženini obremenitvi verjetno najbolj prispevalo dejstvo, da ji po otrokovem rojstvu ni bil v pomoč, saj se je v tistem obdobju bolj posvečal službenim obveznostim.

»Ne, mislim, da je to bolj prej njeno [ženino, op. U. R.], da je ona to prej mela. Tudi ko se je ta mali rodil, nisem zanemaril službe in sem nekaj časa bil skoraj nedosegljiv in tistega dela mi je posebej žal. (...) Dejansko ona je v službi bolj obremenjena in moram priznati, da jo občudujem, kolk energije skupaj spravi, da tudi aktivno sodeluje v tem družinskem delu. Potem, ona zlo dosti nardi ... Kljub temu pa mislim, da nekaj tudi pripevam.« (moški, 35 let, poročen, 1 otrok, magister znanosti).

Čeprav so mnogi moški, zlasti tisti, ki so v službi imeli vodstvene položaje, poročali o natrpanem življenju in visokih zahtevah na trgu dela, večinoma niso eksplicitno omenjali, da jih pestijo kakršni koli občutki krivde, ker se bodisi ne posvečajo več ali manj družinskim obveznostim. Običajno so sogovorniki svojo zaposlitveno situacijo vzeli kot dejstvo.

»Časa je pa vedno manj, ker so obveznosti vedno večje in ne vem al, mislim tudi z odgovornostjo, z vso to tehnologijo, dejansko z vsem tem pretokom informacij v tem zelo kratkem času, se je to tolk spremenilo. (...) Ja, problem je, ko grem na službena potovanja. Službena potovanja, vsi ti termini, sploh decembra, ko je zlo dost teh poslovnih zaključkov. (...) Moja žena sicer ve, da tko pač je. Take funkcije – in, včasih sva mal diskutirala, da če bi tam za enim trakom delal, pa bi ble dve tretjini majn denarja, pa bi bil cel dan doma, pa tudi ne bi bilo prav. So neki kompromisi.« (moški, 32 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Zdi se, da se kompromis med možem in ženo pogosto razume kot sprijaznitev žene, oziroma kot to, da žena prevzame odgovornost za dela, ki naj bi jih počele »idealne žene«. Isti sogovornik je idealno ženo opisal kot tako, »ki najprej skrbi doma za družino, za potrebe, bom rekel, nekega para, tudi otrok, ki dejansko, taka kot je, sigurno skrbi za tri vogale hiše.« (moški, 32 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

K povečanim občutkom obremenjenosti poglobitno prispeva rojstvo prvega otroka. Pri redkih parih, ki so imeli večje število otrok, je vsako nadaljnje rojstvo obremenitve še okrepilo. Morebiti slednje najboljše opisujeta mož in žena, starša treh otrok: *»Nekako smo tolko obremenjeni z današnjim dnevom, z jutrišnjim dnevom, da dejansko si sploh ne delamo nobenih načrtov.« (ženska, 35 let, poročena, 3 otroci, magisterij znanosti).*

Ocenjevala sta, da se obremenitve, ki so deloma tudi posledica večjega števila otrok, kažejo zlasti kot časovna stiska. Njihovo življenje naj bi se odvijalo v okviru vsakdanjih obveznosti, okrnjeno pa naj bi bilo druženje s prijatelji ter partnerski odnos:

»Pri nas se je to izrazilo pri prijateljih. Ker dejansko moram reč, da jaz dejansko več ne

pridem nikamor. Prej smo meli kar široko, meli smo mogoče ena dva, ko smo res hodili, ampak imel smo en kar velik krog, moram reč, kar prijatlov, takih, kolegov, znancev in smo se nekak držali, da smo ohranjali stike. Zdaj moram reč, da mi je zvečer dostikrat muka, da bi jih poklical. ... Enostavno se mi ne da. Ne da mi je muka, enostavno se mi ne da. Se počutiš tak spraznjenega, da enostavno ti nič, razen da se pokneš pred televizor. In tu se pozna. Tu se pozna, vidim.» (moški, 36 let, poročen, 3 otroci, univerzitetna izobrazba).

Ob večerih sta praviloma zelo utrujena; časa za sebe nimata:

»Enostavno zvečer ob devetih, zdej, da bi se ne vem kako usedla [z ženo, op. U. R.] in pogovarjala o nekih stvareh, to ne. To je dejstvo. Tud nekih velikih priložnosti zdej nismo meli, da si bi vzela, al pa si nisva jemala, nekaj za sebe časa in bi šla sama nekam. Skor vedno z otroci, ne po svoje. Tud, da bi hodla nekam. Ne vem, to je tako, tak sva si nardila.» (moški, 36 let, poročen, 3 otroci, univerzitetna izobrazba).

Ni presenetljivo, da je pomanjkanje časa pri sodelujočih pogosto izpostavljeno kot eden izmed glavnih razlogov za to, da se ne odločajo za rojstvo nadaljnjih otrok.

»Jaz moram reči, da je moj glavni pomislek pri naslednjih otrocih je edino v tem, je edino, bom rekla, ta časovni moment ali želim še več otrok, za katere ni rečeno, da bom imela dovolj časa. To je moj glavni pomislek. Vse ostalo je pri nas zagotovljeno, bom rekla, sicer ta finančni, meni se ta finančni del, ali imajo denar za otroke, niti ne zdi najpomembnejši – naši starši niso imeli zlo velik denarja, pa smo vsi zrasli v čisto normalne otroke z normalnimi vrednotami in skratka, bom rekla, vsaj povprečni smo. Tak da bolj se mi pa zdi ta pomemben, zakaj bi, če bom rekla zlo grobo rečeno, zakaj bi v svet spravljala otroke, če zanje ne bom mela časa. To je, bom rekla, en tak grob pomislek.» (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Večje število otrok so praviloma povezovali z dodatnimi obremenitvami, za katere so sogovornice ocenjevale, da jim ne bi bile kos. Primer slednjega je lepo razviden iz misli naslednje sogovornice, ki si je sprva želela tri otroke, a se je naposled odločila samo za enega: *»Jaz si mislim, da časovno ne bi bla kos. Da bi bla potem preveč znervirana, skoz službo, skoz to.» (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).*

Skorajda vsi sodelujoči so ocenjevali, da ob otroku oba partnerja ne moreta delati kariere. Pogosta je bila ocena, da bi se moral eden od partnerjev »žrtvovati« v korist drugega, oziroma da v nasprotnem primeru to prinese določene posledice, pogosto na račun otrok.

»Mislim, da ne. Zdaj, če hočeš imet ti dva otroka pa se res z otroci ukvarjat, pa preživet določen čas z otroci, to ne gre. Tako je moje mišljenje. Potem mora eden delat kariero, drugi pa pač mora biti doma. Dva kariere ne morda delat. Če sta pa oba karierista, potem jih pa lahko voziš tudi k babici, če hočeš. Sej poznamo primere, ko sta starša delala v tujini, pa so bili otroci doma tu pri babicah, samo kaj je blo potem z njimi.» (moški, 32 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

»Jaz mislim, da oba partnerja kariere ne moreta delati. Mislim, tisto ta pravo kariero delat, mislim, da ne morda. Na enem mora biti, če hoče, da familija normalno funkcionira, en mora bit doma.» (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Sodelujoči so pogosto poudarili pomembnost uskladitve družinskega in zapo-

slitvenega življenja, vendar se je zlasti uspešnost na kariernem področju navezovala na splošen občutek zadovoljstva, izpolnitve in tudi samouresničitve, o čemer smo že govorili.

»Karijera je recimo en del življenja. Za to sem hodil v šolo. Če ste tu, delate in uresničujete svoje delo ... ni dovolj postaviti si cilje tisto za otroke.« (moški, 39 let, neporočen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

Po oceni sogovornikov naj bi bili izobraženci v primerjavi z neizobraženimi bolj usmerjeni v izpolnitev zadanih ciljev. Ugotovitev avtorjev (Grindstaff, Balakrishnan, Maxim 1989; McClamroch 1996; Wu in MacNeill 2002:192), ki so s hipotezo izpostavljenosti zatrjevali, da zlasti izobraženim ženskam odločitev za družino pogosto pomeni preveliko odrekanje, je v skladu s prepričanjem nekaterih.

»Vzemimo na primer, naredite sedmo stopnjo, potem hočete imet še osmo, ko to naredite, greste delat doktorat, nato pa postanete profesorica in mate neko kariero, potem pa morate na porodniško. Ženske, ki gradijo kariero, se zavedajo, da bodo izgubile svojo kariero tisti trenutek, ko bodo šle na porodniško. Ta zaradi otroka ni pripravljena odstopit z svojega položaja.« (moški, 39 let, neporočen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

Nadalje so sogovorniki pojasnjevali, da si izobraženi postavljajo drugačne cilje, več pričakujejo od samih sebe kot tudi od drugih ljudi, zaradi česar naj bi tudi težje našli primerne partnerja.

»Z višjo izobrazbo, bi jaz rekla, da ljudje več pričakujejo od sebe. Tudi v poklicnem življenju več. Mogoče majo tud bolj jasno stvari načrtane. Ne, da se kr zgodi, no, nekak bolj načrtovano.« (ženska, 41 let, poročena, 2 otroka, magisterij znanosti).

»Ker si pač višje izobražen že v procesu odraščanja al pa izobraževanja postavlja neke cilje. Ma neka svoja pričakovanja in se teže ujame, teže prilagodi, teže najde pol osebo, ki bo zdaj izpolnjevala vsa tista pričakovanja.« (moški, 36 let, poročen, 3 otroci, univerzitetna izobrazba).

Ena izmed sogovornic je lastno izkušnjo odlaganja odločitev sprva za partnerstvo nato za starševstvo opisala takole:

»Je pa to dejstvo, da pač višja kot je izobrazba, manj je otrok (...). Prvič izobrazba, pridobivanje izobrazbe prestavi rok za ustvarjanje družine na okrog tridesetega neke. Največkrat tud vprašanje, če so že partnerji skupaj v času študija, ampak se to začne šele pozneje odvijat. Potem verjetno, kolikor usaj se meni zdi, da je višja izobrazba hkrati prisotnost večjega nezaupanja, se pravi že nezaupanje v partnerja, ki ga spoznaváš – ali je ta pravi ali ni ta pravi, si bom vzel več časa za to spoznavanje, ne, in že leta tečejo. Potem pa seveda nekdo, ki je študiral, prvič si želi preizkusit se v tistem poklicu šele potem ... Pri meni vem, da je bil to način razmišljanja! Pa potem pač nekako finančno si zagotovit. Vse se zgodi kasneje, tako bom rekla. Vse se zgodi kasneje in nekako še bolj razmišljanje, vsi pogoji morajo biti izpolnjeni, otrok je pa pika na i, ki ga pripelješ tako rekoč v zlato zibelko, zaradi tega pa se to dogaja pozneje.« (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Iz povedanega je razvidno, da je obremenjenost s številnimi obveznostmi v vsakdanjem življenju pomemben zaviralni dejavnik pri odločanju za rojstvo otrok. Vprašanje, ali imeti več otrok ali ostati pri enem, se je v pripovedovanjih pogosto navezovalo

na vprašanje kvalitetne vzgoje in nujnih pogojev za starševstvo, ki so pogosto vezani tudi na razpoložljiva denarna sredstva. O tem, kaj o rodnosti menijo sogovorniki in sogovornice in nenazadnje, kako komentirajo lastne reproduktivne odločitve, bo govor v naslednjem poglavju.

O RODNOSTI V SLOVENIJI

Informatorke in informatorji so rodnost v Sloveniji komentirali kot »nizko«, »upadajočo«, »prenizko«, in jo označili celo kot »katastrofo«. O stanju rodnosti v Sloveniji, naj bi jih opozarjali predvsem mediji javnega obveščanja, ali kot je povedala ena izmed sogovornic: *»Sm zadnjič to slišala, da pada rodnost, ne. Sm slišala, da smo tudi med temi članicami, novimi članicami, ki smo vstopili v Evropsko unijo, da smo sploh na zadnjem mestu, al nekaj takega.«* (ženska, 34 let, poročena, 1 otrok, magisterij znanosti).

Čeprav je večina menila, da je odločitev za rojstvo otroka v prvi vrsti osebna odločitev posameznice/posameznika in/ali para, so bili malone vsi prepričani, da vseeno obstaja vrsta drugih dejavnikov, ki prav tako močno vplivajo na tovrstno odločitev. Četudi so nekateri »nizko« rodnost sprva pripisali ekonomskim dejavnikom, so po premisleku mnogi zatrdili, da temu ni vselej tako. Iz pogovorov je mogoče izluščiti vsaj tri vidike pojasnjevanj. Nekateri so razlagali, da v Sloveniji mnogo ljudi živi na pragu revščine ter da na nizko rodnost vpliva predvsem naraščajoča brezposelnost ter drugi ekonomski razlogi. Spet drugi so se strinjali, da na nizko rodnost v Sloveniji pomembno vpliva »popularen« življenjski stil. Čeprav niso izključili možnosti, da obstajajo ljudje, ki si otroka ne morejo »privoščiti«, so bili skeptični do možnosti, da naj bi vladne denarne pomoči lahko pripomogle k temu, da se bodo ljudje odločali za več otrok. Kot so zatrdili, naj bi posamezniki po razrešitvi ekonomske situacije rajši sledili življenjskemu stilu, ki so si ga zadali, kot pa povečali število potomcev, kar so nekateri ponazorili tudi z lastnim primerom. Tretji pa so zatrjevali, da je za rodnostno situacijo v veliki meri odgovorna država, ki naj bi »otroke promovirala« zgolj kot »politično floskulo«, v praksi pa storila premalo.

Da razlog za upadanje rodnosti tiči v naraščajočih stroških otrok, je bilo glavno stališče zagovornikov ekonomskih teorij rodnosti. Leibenstein (1974: 460) je bil na primer prepričan, da družine pretehtavajo odločitev o rojstvu otroka na podlagi koristi in stroškov. Tako presojo je bilo moč razbrati tudi pri nekaterih vprašanih:

»Ekonomske razlogi, to je prvo dejstvo. To najbolj vpliva zaradi tega, ker če hočeš družino, če hoče družina materialno preživeti, mesečno potrebuje trenutno minimalno v Sloveniji okrog 300 tisoč tolarjev na mesec [v času pogovora ta znesek znaša približno 1255 EUR; op. U. R.]. Ko mate vse stroške, pa vse izdatke, za dva, ki sta zaposlena v proizvodnji, nikdar ne moreta tega doseči. (...) Kolk stane en otrok, to so ogromni izdatki zraven osnovnih. (...) Ogromno stane in za vse to je treba denar met.« (moški, 39 let, neporočen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

»Mislim, da je ravno problem v tem, da prvič, finančno stanje, to pomeni vemo

kakšni so osebni dohodki vsepovsod, stvari za otroka sigurno niso poceni ne, plus tega, če še imaš kako stanovanje, kredit pa je kar finančno velik zalogaj, to moramo vedet. (...) Problem je pač v tem, da otrok pač hoče imeti vse in potem, recimo mu ne moreš nudit vsega in že imaš slabo vest. Kaj jaz vem, zdaj ima pa oni Nike teniske, jaz jih pa nimam in podobno.» (moški, 32 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Zanimivo je, da so o pomembnosti ekonomskih dejavnikov informatorke in informatorji govorili praviloma v okviru izražanja mnenja o trenutni rodnostni situaciji v Sloveniji. Ko so bili vprašani o mnenju glede potencialnega vpliva denarnih nagrad ali drugih finančnih stimulacij na njihove lastne rodnostne odločitve, so večinoma zavzeli negativno stališče. Čeprav so pojasnili, da tudi njim otrok predstavlja precejšen finančni zalogaj, zlasti zaradi številnih zunajšolskih dejavnosti otrok, so zatrdili, da državne denarne stimulacije na njihove reproduktivne odločitve ne bi mogle vplivati. Ali z besedami dveh sogovornic: *»Ne bi. (...) Jaz bom mela otrok, kolk bom jaz želela.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba)*

»Kaj bo meni dnar nadoknadil? (...) Časa mi ne more nadoknadit.« (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

K takim stališčem vprašanih je morebiti prispevalo tudi dejstvo, da so skorajda vsi sodelujoči v pogovorih imeli redno zaposlitev, večina med njimi za nedoločen čas, vsi so imeli rešeno stanovanjsko vprašanje, tretjina jih je bila zaposlenih na vodstvenih položajih ali pa so vodili lastna podjetja. Vzorec ljudi, ki so sodelovali v pogovorih, je torej vključeval posameznice in posameznike, ki imajo zagotovljene tiste »objektivne, oziroma ekonomske pogoje«, ki so se v novejših študijah o pomenu družinskega življenja pri mladih⁶³ pokazali za ključne pri reproduktivnih odločitvah; mladi, ki so načelno izrekli visoko stopnjo podpore otrokom in družinam, naj bi navajali, da je odločitev zanje najbolj povezana z ekonomskimi pogoji.

Če bi sklepali na podlagi pričevanj sodelujočih izobraženkov in izobraženecv v moji študiji, ne kaže pričakovati posebnega vpliva finančnih stimulacij na njihove reproduktivne odločitve. Bližje njihovemu pojasnjevanju je vpliv splošne družbene blaginje, stopenj nezaposlenosti in zaposlitvenih možnosti, kar kot prednostno pri sprejemanju odločitev o rojstvu otroka navajajo drugi uveljavljeni avtorji (Ranjan 1999; Kohler, Billari in Ortega 2002). Četudi ima večina vprašanih relativno varno zaposlitveno situacijo, so številni izrazili negotovost glede lastnega zaposlitvenega položaja. Morebiti k temu prispeva tudi »problematika« brezposelnosti v Mariboru, kar so pogosto poudarili tudi informatorji in informatorke v lastnih pojasnjevanjih.

»En dva tri pa preselijo proizvodnjo v države tretjega sveta in to se lahko tudi nam zgodi. Smo predragi in ne vem, kar zaskrbljujoče je, ko poslušaj zgodbe ljudi. Vsaki dan na televiziji slišiš: brezposelni, pa brezposelni.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

»Tragedija je to, zdaj, kar se dogaja. Da je brez dela vse več ljudi. Industrija in vse to gre, sploh v Mariboru. Vesna [ime podjetja; op. U. R.] gre v stečaj. Vse te večje tovarne, vse te razne tekstilne, vse to gre. Vse se bo zaprlo. Zmeraj več ljudi je brezposelnih. Že če gle-

⁶³ Glej raziskovalno nalogo *Ekonomsko-socialni položaj mladih družin v Sloveniji* (2001–2002). V: V središču. Ministrstvo za delo, družino in socialne zadeve RS. Avgust–september 2002: 26–28.

dam, če mam slučajno prosti dan in grem v trgovino večjo ... Zmeraj več je ... (razmislek) v bistvu revščine prave.» (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, absolventka).

Številni so že razmišljali o tem, kako bi ravnali v primeru, če bi ostali brez zaposlitve. Morebiti sta tovrstno stisko še najbolje opisali poročeni materi, sicer zaposleni za nedoločen čas, ki sta opozorili tudi na vpliv zaposlitve na samopodobo. Ena od njiju je opozorila tudi na neobstoj izbire; po njeni presoji namreč v Sloveniji starš ne more izbirati med lastno zaposlenostjo ali gospodinjenjem. Njene izkušnje namreč kažejo, da je za zadostitev osnovnim pogojem nujno, da sta v družini zaposlena oba starša.

»Moram reč, tak, kot sem že prej rekla, da se mi zdi nepredstavljivo, da bi kateri od naju brez službe ostal. (...) Meni bi blo zelo hudo. Ker se mi to zdi nekaj svojega. Kaj jaz vem, tud, če se zdaj mogoče malo bolj grobo izrazim, neko razvrednotenje, da dejansko nimaš možnosti delat in mislim, da je marsikdo, ki bi z veseljem tudi marsikaj poprijel, pa nima te možnosti. To se mi zdi grozno. Am, kaj vem, to da maš službo, je ena osnova, en temelj ali kakorkoli. Drugo bi blo, če bi mi bli ena družba, kjer bi blo možno, da bi bil en partner zaposlen in bi družina na tak način funkcionirala v tem smislu. Na splošno gledano pa to še ni izvedljivo. In tud bom rekla, več al manj ljudi, ko gledam okoli, tud ljudi, ki so mi bliže, sploh ni tega, da bi nekdo na primer načrtno doma ostal. Da bi rekel: 'To, pa bom zdej službo pustil, pa se bom z družino ukvarjal.' Jaz takega primera praktično ne poznam.« (ženska, 35 let, poročena, 3 otroci, magisterij znanosti).

»Situacija ni enostavna. Hudo je, ne. Da si zdaj na primer brez službe, da imaš familijo, da sta oba nezaposlena. Ne vem. Težko je. Težka situacija je to, če mene vprašate. (...) Sem že razmišljala, kaj bi naredila, kaj bi takrat naredila, če se mi bi to zgodilo, recimo. To sem razmišljala. Hodla bi čistit, ne vem. (...) Vse živo bi delala. Res. Zadeva pa sigurno ni enostavna. Mislim, da je to ena težka situacija, sploh takrat, ko firmo zaprejo, pa brez tolarja, tak, kot se je v Mariboru zgodilo, pa so ostali ljudje. Ne vem, pred tem pa skoz delajo. Mislim, da ni to enostavno, ne. Še tisti občutek človeka, ki ostane kar tako na cesti. Ne vem, kakšne občutke imaš takrat.« (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Tudi z vidika delodajalca naj bi bili brezposelnost in odpuščanje delavcev obremenjujoči, je pojasnjevala ena izmed vodilnih v nekem mariborskem podjetju. Ne le, da se pogosto prevprašuje, kako ljudje z najnižjimi dohodki preživijo, temveč naj bi jo odpuščanja prizadela tudi na osebni ravni:

»To se mi pa zdi zelo zaskrbljujoče, zlasti z vidika tistih zaposlenih, ki ostanejo brez službe, ker se mi zdi, da je tega v Sloveniji zelo veliko in nekateri ljudje, vsaj kolkor jaz gledam pri nas v službi, kjer imamo opravka tudi s proizvodnimi delavci, z nekvalificiranimi delavci, da v bistvu zaslužijo zelo malo denarja in se recimo, ne vem, sprašujem včasih, le kako preživijo sploh? Kak pa preživijo tisti, ki niti nimajo plač, pa si sploh ne znam predstavljat! Tak, s tega vidika, bom rekla, vsak stečaj me na nek način, bom rekla iz tega zornega kota, kot, hmm, bom rekla mal prizadene, ker približno poznam, imam pač to priložnost videt, recimo dva partnerja, nekvalificirana delavca, ki zaslužita minimalne plače, pa recimo dva otroka, šoloobvezna, si ne znam predstavljat, kako to speljejo.« (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Večkrat je bilo omenjeno, da na rodnost vpliva tudi promoviran »življenjski stil«,

ki določa, k čemu naj bi v toku življenja težili, kaj naj bi v njem dosegli, videli, doživeli. Vse to naj bi privedlo do razpetosti ljudi med različnimi alternativami.

»V bistvu so navajeni na določen standard, na določeno življenje, na, v bistvu, da so svobodni, hodijo po svetu, se ukvarjajo z raznimi športi, raznimi dejavnostmi, da se v bistvu ne znajo več odločit, ne, ali bi meli ali ne bi meli.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, absolventka).

Za tovrsten življenjski stil naj bi bilo značilno visoko vrednotenje svobode, avtonomije, potovanja, kar pa, kot je zatrdira ena izmed sodelujočih, ni vselej kompatibilno z družinskim življenjem. Kot je pojasnila, se je tudi sama srečala s podobno dilemo, ko je pretehtavala odločitev glede rojstva otrok. Izpostavila je tudi spremembe, ki so nastale v obdobju t. i. tranzicije Slovenije v tržni kapitalizem; slednja naj bi po njenem privedla do tega stila življenja, ki vse bolj sledi materialističnim vrednotam:

»Potovanja še, vse to, kaj jaz vem, ko imaš otroka, vse to odpade za določeno obdobje. (...) Moram reči, da tud pri meni, tudi jaz sem že razmišljala v smislu, ravno sem prihajala v tisto starost, ko si lahko nekaj privoščiš in zdaj pa bi imela otroka, ki mi bo vse skupaj zavrl v teh dodatnih ambicijah, tak da mogoče, da je to tisto, kar ... Mogoče zaradi tega, ker pomeni investicija v stanovanje, investicija v hišo al pa kaj takega zelo veliko in pomeni, da se moraš za dolgo obdobje odpovedat nekaterim drugim stvarim, potem pa je enostavno vprašanje filozofije posameznika, kaj pravzaprav od življenja pričakuje ... Zdaj pa smo prišli, od naše osamosvojitve pa smo prišli v neko obdobje hitrega življenja, dirjanja po življenju, tegale grabljenja teh gmotnih sredstev, finančnih sredstev, kar pa je ravno obratno sorazmerno z družino.« (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Nekoč [v obdobju mladosti njihovih staršev, op. U. R.] naj bi bilo življenje lažje, zlasti z vidika dostopa do družbenih stanovanj, kot tudi z vidika vrednot, ki so bile v ospredju, je pojasnjevala ena izmed sodelujočih:

»Kaj jaz vem, treba je živeti mogoče še preden maš otroka, ali pa radi bi šli še na potovanja tak nekam v daljave. Tak, če se zdaj spomnim v času naših staršev, ni bla vrednota nekam potovat, danes pa je to močno izpostavljeno. (...) Včasih je blo mogoče lažje ta družbena stanovanja najti, tak da je bilo glede tega lažje.« (ženska, 35 let, poročena, 3 otroci, magisterij znanosti).

Glavni problem pri omenjenem življenjskem stilu je morebiti njegova naravnost – slediti lastnim željam, udobju, težnjam, zapovedim brez kakršnih koli odrekanj – zaradi česar naj bi mnogi imeli težave pri odločitvah o tem, kaj je »vredno več« in za kaj se opredeliti:

»Mislim pa, da je glavni problem tisto prvo, da pač danes so drugačna merila mogoče na račun tega, ker se je standard verjetno izboljšal in potovanja, potovanja in sončenje, pa to in ono. Dejansko je tolk tega, da si pol človek težko najde čas za vse (smeh). Na drugi strani pa bi radi meli materialno pošlihtane zadeve. Zdaj pa, če gremo, kak je dans do stanovanja prit, kolk maš stroškov, kolk to stane in vse skupaj, preden to ustvariš, si že potem mimo glede na to, kolk stane. (smeh) Mislim, da je to problem čisto materialistični. Ko bi se vsi radi, tud midva, maš neke želje, ampak na račun česa? (...) Če pa moraš ti vlagat, če ne drugo čas, kar je že danes velik problem, če hočeš si nekaj ustvariti, je čas zdaj vezan na to. Tud na družino enostavno, pa na to, da dejansko se potem odrečeš nekim svojim željam,

al pa hobijem, al pa čemer koli. Mislim, da je tud potem stvar tega, kaj je več vredno.» (moški, 36 let, poročen, 3 otroci, univerzitetna izobrazba).

Swoboda naj bi bila alternativa »odgovornosti za nego in vzgojo otroka« (glej Wheeler 2001: 6, 7). Podobno so tudi nekateri sodelujoči izbiro za rojstvo lastnih otrok razumeli kot izbiro odrekanj, med katerimi je morda najvidnejše odrekanje dela lastne svobode, kot je to formulirala mlada podjetnica:

»Ja, to je lastno udobje. Saj to je to. Ker nečemu se pač moraš odreči. Zdaj, al je to s finančnega vidika kar koli, al pa je to tisto neko udobje. Potovanje tako al onako. Preprosto svobodo menjaš za otroka, in ti normalno del svobode vzame. Isto kot ti že partner del svobode vzame, otroci pa verjetno še več.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Nekateri so torej menili, da so rodnostne odločitve pomembno povezane tudi s problematiko brezposelnosti, spet drugi so opozorili na družbeno promoviranje specifičnega življenjskega stila. Kot kaže, so rodnostne odločitve ljudi izjemno kompleksne; nanje vplivajo številni dejavniki, kot nazorno pojasni ena izmed sogovornic:

»Iz večih vidikov, po moje. Po eni strani je ta poklicni, potem je zagotovo prisoten tudi finančni, potem bom rekla, mislim, da družba nekaj na ta način, kot sem na začetku rekla, moč, denar, ni primerna, bom rekla, ni popularno imeti otroke, ker s tem nekako kažeš na svojo nežnost, na občutljivost. To, pa mislim, da enostavno ta starostna meja se premika navzgor, zaradi česar je tud sicer, mislim, da tudi zdravstveni problem. (...) Mislim, da drži tisto, da ženske, bom rekla, imajo manj težav s plodnostjo v zgodnejšem obdobju. (...) Mislim, da se ta stres, al kaj jaz vem nekaj mora bit, kar se pozna na ženskem telesu.« (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Rodnostna premišljevanja so številne sogovornike privedla do razmišljanja o odgovornosti starševske vloge in nalogah, ki naj bi jo slednja vključevala. Vse to je odprlo razgovore v smeri vprašanja »kvalitete« – kaj je »prava pot« starševstva in kaj naj bi starši nujno nudili svojim potomcem. Pogosto je bilo v pogovorih izraženo prepričanje, da odločitev za manj otrok ali le za enega otroka pomeni, da bodo kot starši lahko več nudili obstoječemu otroku: *»Enostavno si mislim, da bom temu otroku nudila kaj bo najboljše.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, absolventka).*

Morebiti bi lahko dejali, da sogovornicam in sogovornikom, kot je npr. zatrjeval Becker (1981: 103), vsak dodaten otrok pomeni povečanje stroškov za vzdrževanje »kvalitetnega odnosa do otroka«. Vendar strošek, oziroma cena otroka, kot je to imenoval Becker, v tem oziru ne pomeni izključno finančnih obremenitev, temveč kot so pojasnjevali sodelujoči, tudi odrekanje lastnim težnjam, ciljem, kariernim aspiracijam in času:

»Otroka se pogosto gleda kot strošek iz dveh nivojev. Prvič, strošek pri času, se pravi, v tistem trenutku, ko se odločaš za otroka, al ja al ne al kako je pač, veš, da bosta dva stroška. S svojim načinom življenja, dal mu boš svoj čas. Drugič, sredstva za vzgojo otroka, dobro vzgojo otroka, niso zanemarljiva. S tem mislim finančna sredstva. To so tista prva začetna sredstva, ko ti prvo otroka vzgajaš sam, v začetni fazi. Potem pa tudi z nadaljevanjem njegove izobrazbe. Zdaj, če se, bog ne daj, odločiš, da bi pa tvoj otrok ne bi študiral v Sloveniji, ampak razmišljaš o tem, da bi študiral neke drugje (...). O tem pravzaprav raje

sploh ne razmišljaš, ker je to drago. Kdo pa bo zdej trideset tisoč evrov na leto dal za eno tujo šolo?» (moški, 35 let, poročen, 1 otrok, magisterij znanosti).

Izjave sogovornic in sogovornikov, kot so: *»Moj glavni pomislek pri naslednjih otrocih je edino v tem, ali želim še več otrok, za katere ni rečeno, da bom imela dovolj časa.«; »Zmeraj manj časa imamo po službi, še za njo ne vem, ali bom imela dost časa, kaj šele za dva.«; »Moraš ti vlagati, če ne drugo čas, kar je že danes velik problem.«* kažejo na to, da zlasti čas postaja v številnih družinah izobraženih ena izmed največjih vrednot, ki pomembno usmerja reproduktivne odločitve parov.

Ali pri ovirah, ki so jih naštevati sodelujoči v zvezi s svojimi reproduktivnimi odločitvami, država lahko pomaga? O tem, kako sogovornice in sogovorniki komentirajo vlogo države in kako ocenjujejo ukrepe družinske politike v navezavi na njihove rodnostne odločitve, bo govor v nadaljevanju.

VLOGA DRŽAVE

V luči zavedanja dolgoročnih posledic neugodnih demografskih trendov v Sloveniji, to je staranja prebivalstva in upadanja rodnosti, naj bi zanimanje za stališča ljudi do vprašanj v zvezi z družino in tistih, ki se nanašajo na ukrepe družinske politike, za oblikovalce in preučevalce prebivalstvenih politik vedno bolj naraščalo. Nekateri strokovnjaki zatrjujejo, da so odgovori na taka vprašanja nujni, če želimo predvideti verjetni odziv ljudi na konkretne ukrepe družinske politike (Stropnik 2005: 1). Leta 2000 so raziskovalci na Inštitutu za ekonomska vprašanja izpeljali anketo Prebivalstvo, družina in blaginja: stališča do politike in ukrepov, s katero so skušali zabeležiti mnenja prebivalstva do ukrepov družinske politike. Njihov cilj je bil zbrati podatke, ki bodo vodilo za oblikovanje ustreznih ukrepov na področju družinske in prebivalstvene politike v Sloveniji (Stropnik 2005: 2–3). Z raziskavo Prebivalstvo, družina in blaginja: stališča do politike in ukrepov se je Slovenija vključila v drugi krog evropskega raziskovalnega projekta PPA2 (Population-related Policy Acceptance and Attitude Survey), v kateri je sodelovalo skupno 14 evropskih držav⁶⁴ (Stropnik in Čerňič Istenič 2001: 1; Stropnik 2005: 2–3). Zbrani podatki vseh sodelujočih držav, ki so izvedle PPA2 ankete so bili nadalje analizirani v okviru mednarodne komparativne raziskave DIALOG med letoma 2003 in 2005. V vmesnem obdobju (med letoma 2003 in 2004) je bila izvedena tudi DELPHI študija, ki je, za razliko od predhodno omenjenih, temeljila na kvalitativni raziskovalni metodi. Z njo so raziskovalci skušali zabeležiti stališča prebivalcev do politik v zvezi s staranjem prebivalstva, starostniki, vlogami med spoloma, družinami in rodnostjo. Z izvedbo petnajstih usmerjenih intervjujev na posamezno državo z »uveljavljenimi in razgledanimi osebami« so raziskovalci želeli oblikovati scenarije razvoja prebivalstva in družinske politike do leta 2030 (Stropnik 2005: 5–6). Rezultati slovenske DELPHI študije kažejo, da sodelujoči najbolj podpirajo promovi-

⁶⁴ Avstrija, Belgija–Flamska, Ciper, Češka, Estonija, Finska, Italija, Litva, Madžarska, Nemčija, Nizozemska, Poljska, Romunija in Slovenija.

ranje enakopravnosti obeh partnerjev pri skrbi za otroke in ekonomsko neodvisnost žensk ter ocenjujejo, da je vlada v prvi vrsti odgovorna za ustvarjanje možnosti za usklajevanje delovnih in družinskih obveznosti. Anketiranci v slovenski PPA2 anketi pa so se pri ocenjevanju dela vlade najbolj negativno opredelili do ukrepov na področju problematike in varstva zaposlenih mater. Večina je prepričana, da je slovenska vlada med letoma 1997 in 2000 namenjala manj pozornosti problemom zaposlenih mater kot v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja. Nadalje so bili anketiranci kritični do pozornosti, ki jo slovenska vlada namenja družinam z majhnimi otroki. Skoraj 40 odstotkov anketiranih je zatrdilo, da je vlada tem družinam konec devetdesetih let prejšnjega stoletja namenjala manj pozornosti kot v začetku devetdesetih let. Do tega vprašanja so bili najbolj kritični starši s tremi ali več otroki (Stropnik 2005: 15, 21). Načelo enakopravnosti obeh spolov so v slovenski PPA2 anketi zagovarjali zlasti izobraženci. Slednji so, podobno kot vprašanci v DELPHI študiji, podpirali tudi pomembnost ekonomske neodvisnosti žensk ter se niso strinjali s trditvijo, da je za žensko večje zadovoljstvo vzgoja otrok kot lastna zaposlitev (Stropnik 2005: 26). Kot najbolj zaželeno vladno ukrepe v pomoč družinam z otroki so vprašani v PPA2 študiji izbrali izboljššan starševski dopust, temu je sledila nižja dohodnina ter izboljšanje stanovanjskih pogojev za družine z otroki (Stropnik 2005: 44, 45).

Na podlagi rezultatov slovenskih študij *PPA2* in *DELPHI* so raziskovalci nakazali smernice za preoblikovanje družinske politike. V poročilu ankete *PPA2* iz leta 2001 so avtorji zapisali, da so stališča anketirancev v zvezi z delom vlade, ki neposredno zadevajo družine, zelo kritična ter ocenili, da pogosto ne slonijo na dejstvih, temveč na vtisu, ki je pod vplivom socialnoekonomskega položaja vprašanih ter dostopnih informacij in njihovega razumevanja (Stropnik in Čerňič Istenič 2001: 23). V publikaciji iz leta 2005, kjer so ugotovitve *PPA2* in *DELPHI* študij združene, pa so raziskovalci predlagali vrsto ukrepov, ki naj bi lajšali odločitev ljudi za rojstvo otrok. Med njimi so izpostavili zlasti dva: spodbujanje očetov k bolj dejavni vlogi v družini in zagotavljanje pogojev za to, da bi se očetje lažje in v večji meri odločali za koriščenje starševskega dopusta ob rojstvu otroka. Nadalje so avtorji ocenili, da bi bilo potrebno podrobneje raziskati ovire, ki ljudem onemogočajo uresničenje zelenega števila otrok. Prav tako so opozorili na nujnost korigiranja ukrepov družinske politike pri denarnih transferjih za družine z otroki (dohodkovna meja naj bi bila postavljena prenizko) ter poudarili pomembnost omogočanja usklajevanja profesionalnih in družinskih obveznosti (Stropnik 2005: 66–68).

Rezultati slovenske *PPA2* ankete so tudi pokazali, da so ravno izobraženci tista skupina prebivalstva, ki so bili pri izjavah o želenih ukrepih družinske politike najbolj previdni, previdnost pa je naraščala, kakor so postajale izjave bolj zavezujoče. Izsledki te študije kažejo, da je morebitni vpliv uvedbe treh vladnih ukrepov, ki so bili v raziskavi identificirani kot najbolj zaželeni in ki naj bi po oceni sodelujočih spodbudili odločitev za rojstvo otroka, najmanj verjeten ravno pri izobražencih (Stropnik 2005: 57, 58). Hkrati se je pokazalo, da so visoko izobraženi tista skupina prebivalstva, pri kateri je zabeležena največja razlika med želenim in realiziranim številom otrok (Stropnik 2005: 2, 66).

Na podlagi povedanega se zdi še toliko bolj nujno podrobneje preučiti morebitne ovire in dileme, s katerimi se soočajo izobraženi pri odločanju o rojstvih otrok. Kvalitativne metode preučevanja oziroma intervju, kot sem ga izbrala v pričujoči študiji, se je pokazal kot primerno sredstvo raziskovanja tako občutljivih vsebin, saj je omogočal odprt prostor za dogodke in vtise, ki so se zdeli pomembni sogovornikom. Pogovori niso bili nikoli omejeni le na preverjanje poznavanja dejstev (na primer obstoječe zakonodaje), temveč je bilo v ospredju zanimanje za osebne izkušnje, na podlagi katerih so si sogovorniki in sogovornice izoblikovali stališča glede vladnih ukrepov v pomoč družinam.

Pogovori so me pripeljali do podobne ugotovitve, kot jo je v svoji »norveški študiji primera« poudarila Noem Ravnova (2005: 45), to je do ugotovitve o »nekompatibilnih vrednotah«. Pri odločitvi za otroka so denimo Norvežanke poudarile težavnost usklajevanja na eni strani visokih aspiracij po izobraževanju in karieri, na drugi strani pa še vedno močno usidranih vrednot družbe, ki poudarjajo pomen družinskega življenja. Za razliko od njenih zaključkov, sem iz pripovedovanj sogovornic in sogovornikov ugotovila večjo kompleksnost. Mnogi so denimo opozorili na povečano promocijo pomembnosti družine s strani nove slovenske vlade ter njenih poskusov, da bi zvečala število rojstev. Vendar so hkrati menili, da ukrepi ostajajo le pri besedah, zakonodaja, ki naj bi ščitila starševstvo, pa le »na papirju«.

»Na papiru zakon je nekaj, situacija v realnosti pa čisto nekaj drugega. Saj, sama si lahko predstavljaš! Rajši delaš in ne moreš, ne upaš. Da te je strah potem za službo ali kar koli.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Pogoste so bile tudi ocene, da slovenska družba otrokom ni prijazna, celo več, otroci so pogosto gledani kot »ogrožujoči«, kar naj bi se kazalo na številnih področjih vsakdanjega življenja. Kot je pojasnila ena izmed sogovornic, se negativen pomen otrok v praksi kaže kot težave staršev na delovnem mestu ali v slabem odnosu do otrok v šolskem sistemu:

»Ampak, če ste me vprašali, če se mi zdi, da je otrok vrednota? Ne. Ne zdi se mi. Zato, ker če bi bla ta vrednota v družbi, potem ne bi imeli starši probleme v službi, ko so otroci bolni, ne bi imele mlade mame težave pri zaposlitvi al pa te, ki so še potencialne mame. 'Aha, pol bote pa meli dvoje otrok, pa bote skoz v bolniški,' ali 'Aha, vi pa mate že dva otroka, pa vas ne bomo zaposlili zato, ker pač že mate otroke.' Ne zdi se mi niti, da je otrok vrednota, če jih gledam, kako jih jemljejo v šoli. V osnovni šoli, zdaj bom zlo grdo rekla, se še učitelji durajo kak, da majo otroke radi. V srednji šoli mam občutek, da jim davajo skoz občutek negativne samopodobe in se mi zdi, da skor delamo, delamo kot družba, otroke za luzerje. Se pravi, mam tiste, ki so uspešni, s tistimi se radi pogovarjamo, pa upam, da bodo zdrave osebnosti, ker, če se nonstop samo učijo, pa tak dalje, ne znajo pa si skor čevljev zavezat, malo moraliziram, na drugi strani take, ki pač malo začnejo izigravat ta sistem. Takoj jih začnejo šikanirat zato, ker majo enke, pol pa še špricajo, če špricajo jih tak ne moreš z ocenami kaznovat, jih boš pa drugače. Se mi zdi, da nimamo ravno otroke, da bi bli res vrednota. Če bi bili, pol bi cela družba v vseh segmentih skrbela za to.« (ženska, 41 let, poročena, 2 otroka, magisterij znanosti).

Iz pogovorov s sodelujočimi je mogoče razbrati, da so ljudje večinoma dobro se-

znanjeni z zakonodajo, namenjeno varovanju starševstva, a hkrati njihove izkušnje pričajo o pogosti kršitvi zakonodajnih določil. V pogovorih so najpogosteje opisovali primere nespoštovanja določil *Zakona o delovnih razmerjih*, ki naj bi med drugim varoval pravice zaposlenih staršev. Po mnenju večine so žrtve nespoštovanja tega zakona pogosteje ženske kot moški. Pogoste so bile izkušnje s pogojevanjem pogodbe o zaposlitvi s pogoji prepovedi nosečnosti ali odlogom materinstva kot tudi izkušnje s tem, da je bodoči delodajalec od sogovornic zahteval podatke o načrtovanju družine, zakonskem stanu ipd.

»To se vidi. Že ko mora na porodniško, ima strese zaradi tega, ker ma tam probleme. (...) Na skrivaj morajo podpisovati nekatere pogodbe, ki pa pol vplivajo na to, da se nekateri raje ne odločijo za otroke.« (moški, 39 let, neporočen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

Večkrat je bil govor o strahu pred izgubo dela ali izgubo položaja na delovnem mestu v primeru, da se odločijo za koriščenje katerega izmed dopustov, vezanega na starševstvo. Kot je menil naslednji sogovornik, je karierno tveganje največje pri izobraženih ženskah. Po njegovi oceni je izguba kariere skorajda neizbežna, oziroma gre za medsebojno izključujoči se odločitvi ali – ali, torej ali materinstvo ali kariera: *»Ženske, ki gradijo kariero, se zavedajo, da bodo izgubile svojo kariero tisti trenutek, ko bodo šle na porodniško.« (moški, 39 let, neporočen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).*

Ali, kot nam je tako izkušnjo svojih sodelavcev zaupala tale sogovornica:

»Na začetku, ko sem prišla sem v službo, sem to opazla, da recimo tiste mlajše sodelavke, asistentke, so se primarno bale. Vidla sem, čeprav to ni blo zdaj odkrito, ampak je blo poudarek. (...) Jaz mislim, da zna biti enemu podjetju problem recimo ena porodniška.« (ženska, 35 let, poročena, 3 otroci, magisterij znanosti).

V Sloveniji starševski dopust v veliki večini izrabijo ženske, zaradi česar ni presenetljivo, da pogosteje poročajo o zaposlitvenih težavah zaradi materinstva. Številni so menili, da se »pričakuje«, da bo starševski dopust v večini koristila mati otroka. V redkih primerih, ko se za to odloči otrokov oče (kar mu zakon tudi omogoča), je to »nekonvencionalna« izbira, ki je negativno sprejeta. O tem priča tudi navedek enega izmed sogovornikov, katerega sodelavec se je odločil za tovrstno možnost:

»Poznam primer – kjer je oče uporabil eno nekonvencionalno sredstvo in sicer prevzel je bolniški dopust – ta drug del za varstvo otroka. Blo je skrajno nenavadno! S strani delodajalca je blo to sprejeto z velikim začudenjem! Sicer je blo sprejeto, ampak z začudenjem, negotovanjem! Ne preveč pozitivno, bi reku. Se pravi, tale sodelavec je dejansko tvegale tole, da se postavi v tisto pozicijo, o kateri sva prej govorila, da se morajo ženske boriti za svoje delovno mesto. In se mi zdi, da so vse take možnosti redko izkoriščene ravno iz teh razlogov, ko se ljudje bojijo, da jim ne bodo vzeli enakopravnost v službi in bodo zato prikrajšani za kaj.« (moški, 35 let, poročeni, 1 otrok, magisterij znanosti).

Sodelujoči v pogovorih so večinoma poznali svoje z zakonom zagotovljene pravice, ki se vežejo na starševstvo, pogosto pa so se motili pri razumevanju teh pravic. Tako na primer niso vedno ločevali med porodniškim dopustom in dopustom za nego in varstvo otroka, temveč so ju občasno združili v termin »porodniška«. K temu verjetno prispeva dejstvo, da tovrstna dopusta večinoma koristijo ženske, zaradi česar se je verjetno pri informatorkah in informatorjih uveljavil skupen termin. Ko pa je bil govor o očetovskem dopustu, je bilo iz pripovedovanj jasno, da gre za dopust, namenjen izključno očetom.

T. i. porodniška, ki jo je večina razumela kot enoletno odsotnost z dela, je torej tisti dopust, ki je v pojasnjevanjih sogovornikov in sogovornic najbolj problematičen ter zaradi česar zlasti bodoče matere pogosto pojmujejo kot nezaželeno delovno silo. Kot je zatrdil eden izmed sodelujočih, diskriminatorno obravnavo podpira sistem, ki poudarja predvsem finančni dobiček:

»Konec koncev je sistem tak nastavljen. Zdaj pričakovat od nekoga, ki mora pač nekaj ustvarjat, pa dobiček delat, ob tem, da bo zdaj zaposloval. Seveda se invalidov izogibajo, ženski in vsakega, ki v bistvu pri nas pomeni, da plačuješ prispevke, v bistvu pa ne moreš od njega dobit tega, kot bi želel.« (moški, 36 let, poročen, 3 otroci, univerzitetna izobrazba).

»Porodniška« naj bi bila z vidika delodajalcev težavna tako zaradi izgube človeškega kapitala kot tudi posledično finančne izgube, ki jo prinaša uvajanje novih ljudi. Slednje je še posebej značilno za nadomestitev visoko izobraženih in specializiranih kadrov.

»Jaz delam z eno kolegico, ki ima svojo firmo in normalno, ona hoče, da ljudje in ženske delajo. In ona, če ima recimo firmo, kjer je šest zaposlenih in da gresta hkrati dve ženski na porodniško, to pomeni pri njej ogromen izpad in finančni in po drugi strani moraš ti nekoga uvajat. Recimo, da nekoga zaposliš. Čisto tak, z logike podjetja. Vem, da je narobe in ni prav, pa bla, bla, saj to je res, ampak življenje je čisto nekaj drugega! Ti, kot prvo, oseba pride k tebi delat, svojega dela ne obvlada. Recimo, da bo trajalo leto dni, da bo postala strokovnjak na tem področju. Recimo, če bo, v letu dni. Ti njega naučiš, da bo svoje delo obvladal, potem pa bo imel porodniško. Pomeni, da moraš drugega človeka tisto leto vzeti, kar pomeni, da ga moraš že pol leta prej začeti uvajat, da bo lahko delo tega človeka prevzel. To so stroški in problemi. Čisto tak. Saj pravim, tega je ogromno (...) Okej. Lahko rečem, da so zakoni in bla, bla, ampak praksa je pa čisto ... Ne moreš. Mislim, vsak, ki dela nekaj takega, ti bo znal povedati: ej, to je problem, da gre ženska v porodniško. Sploh ne vem, če dela leto dni ali pa nekaj takega. Ker je prevelik strošek. Pa ne samo finančni, ampak tisto, kar s sabo prinese. Novo uvajanje ljudi, ki se jim moraš posvetiti, nekoga rabiš, da ga nadomesti in to.« (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Nadalje so sogovornice in sogovorniki poleg zaposlitvenih primerov »nedelovanja« obstoječih zakonov navajali tudi druge primere. Vloga države pri odločanju ljudi za rojstvo otrok se jim je zdela pomembna, še bolj pa so bili pogosti očitki, da država ne naredi dovolj, oziroma da se obstoječi programi ne izpeljejo do konca. Veliko kritik se je nanašalo na » afero s Stanovanjskim skladom«, ki je po oceni nekaterih dodatno spodkopala zaupanje sogovornikov v institucijo države.

»Vloga države je tukaj zelo velika, po moje. Pa mislim, da je država tukaj povsem odpovedala, no. Ima neke programe, mislim pa, da niso dosegli cilja. Tudi s Stanovanjskim skladom smo slišali, kaj so počeli. Da v bistvu niso gradili stanovanj za mlade družine, ampak v bistvu za državljane, ki si lahko privoščijo draga stanovanja, večja stanovanja. Tudi niso naredili, da bi bile nepremičnine poceni, ker so nepremičnine zelo zelo drage. Bistvo teh osnovnih pogojev niso uspeli ustvariti, da bi podprli v prvi stvari takšne stvari [odločitev za starševstvo, op. U. R.]. Sej, v glavnem je to prepletena stvar, ampak v prvi vrsti moraš ti imeti socialno varnost, da potem lahko dalje gradiš.« (moški, 31 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

»Pa, sej vloga države, s čim pa ona podpira rodnost? S čim pa podpira rodnost? S čim

je ona podprla rodnost? Jaz ne vem, na kak način so oni, ko nam pravijo skoz, da bodo podprli, pa bodo povečali, pa ne vem skoz kaj so povečali? Saj niso nič v to smer naredili. Jaz ne vidim.» (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Ob teh ocenah je bilo logično vprašanje, katerih ukrepov si želijo sogovorniki in bi bili po njihovem prepričanju spodbudni za ustvarjanje družine. V slovenski PPA 2 anketi je namreč večina anketirancev kot najbolj zaželen ukrep vlade izpostavila »izboljšan starševski dopust«, a zaradi omejitve raziskovalnega pristopa ni mogoče izvedeti, kaj denimo si ljudje predstavljajo pod to izjavo. Tudi v pogovorih je peščica moških sogovornikov omenila možnost podaljšanja starševskega dopusta do treh let, večina žensk pa se s tem predlogom ni strinjala. Menile so, da bi tovrstna ureditev povzročila še večje težave za ženske na trgu dela:

»Ne vem, kako bodo delodajalci gledali. Pol pa je problem pri ženskah z zaposlitvijo! Ker jaz mislim, da tisti ta mladi, ki so recimo trenutno iskalci zaposlitve predvsem, če ne bodo spet v slabšem položaju, ker lahko pol nekdo reče: 'Ha, malo te uvedem, malo se naučiš, pol pa maš otroka, pa te 3 leta ni.' Ne vem.» (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Večina intervjuvank in intervjuvancev je podprla trenutno veljavno dolžino starševskega dopusta, posebej pa so poudarjali pomembnost lajšanja vrnitve na trg dela za ženske po končanem dopustu, kar je v skladu z ugotovitvami nekaterih tujih raziskav (npr. Rhum in Teague 1997 v Neyer 2003: 36). Nadalje so si želeli ugodnejšo davčno zakonodajo, ki naj bi nudila večje olajšave staršem z otroki.

»Davčno politiko je treba naravnat, tak ko zdaj delajo s podjetji, tak velja tudi za nataliteto. To prvenstveno omogočiti, da se nam bo finančno nekako poznalo, da bomo lažje to sfinancirali.» (moški, 32 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

»Socialna stanovanja že niso rešitev, ne. Tud neke take subvencije oziroma neka nadomestila, karkoli. Družba predvsem, po mojem, oziroma država, bi mogla kaj nardit na davčni politiki.» (moški, 41 let, poročen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

Pri predlogih sogovornikov in sogovornic je bilo veliko debate o neprilagodljivosti sistema varstva otrok, ki naj bi ne bil le nezadosten, temveč pogosto v navzkrižju z delovnim časom staršev. Glede samih programov v vrtcih starši niso imeli pripomb, veliko kritike pa se je nanašalo na odpiralne čase vrtcev. To je po oceni mnogih zelo pereč problem, saj je delavnik številnih staršev razpotegnjen do poznih popoldanskih ur, ali pa celo delajo v izmenah, medtem ko so vrtci večinoma odprti le do 16.00 oziroma do 16.30 ure. Vrtci, ki so se že prilagodili novim pogojem na trgu dela, so redki in zato praviloma tudi polno zasedeni.

»Jaz gledam kolegice, ki hodijo v službe, čist tak normalno so zaposlene, redko katera konča z delom pred šesto zvečer. Zdaj, če maš malega otroka, sploh po katerega moraš ob štirih v vrtec. Okej, če gre lahko ati, hvala bogu. Ampak, če je tudi on v službi do šestih, lahko maš problem, sploh če živiš v mestu, stran od babic, pa moraš met še varuške. Drugače nimaš nobene alternative. Kaj boš? A boš v službi reku, da greš ob treh domov?» (ženska, 30 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Zaradi togosti sistema starši praviloma ne morejo po otroka v vrtec sami; namesto njih to opravijo stari starši ali drugi sorodniki. Številni starši so zato močno odvisni od

pomoči članov osebnega omrežja kot tudi od plačane pomoči privatnih varuš. Mnogi vprašani so pozivali h korenitejšim spremembam odpiralnih časov otroškega varstva, vpeljavi zasebnih ustanov za varovanje otrok ali vrtcev v okviru delovnih organizacij.

»Sigurno je ena stvar, do katere bo prej ali slej moralo priti, je, da bodo morala vsa podjetja prej ali slej zagotoviti vrtce, da starša ne skrbi, ali bo prišel domov ob štirih, petih ali šestih, in kje bo otroka pustil. Tako gledam zdaj malo mamice, so zmeraj na trnih, ob treh, pol štirih so na trnih, če bodo prišle pravočasno. To je definitivno slabo!« (moški, 30 let, neporočen, brez otrok, univerzitetna izobrazba).

Druga kritika sistema otroškega varstva se je praviloma nanašala na plačilo prispevka, ki ga plačajo starši sami. Čeprav se sami zavzemajo za to, da imajo najbolj ogrožene skupine prebivalstva varstvo otrok brezplačno, so bili kritični do sedanje ureditve, ki po njihovem dopušča, oziroma ne nadzoruje zlorab predpisov. Tako so, na primer, navajali številne primere družin, ki prikazujejo najmanjše osebne dohodke, četudi zaslužijo veliko več, in na tak način plačujejo najmanjše prispevke za varstvo otrok. Po njihovem mnenju sedanji predpisi kaznujejo tiste, ki so »poštene«, najbolj pa kaznujejo tiste, ki komajda presegajo določen plačilni razred.

»Glejte, midva vse normalno plačujeva. Midva, ki sva še poročena, še vrtca več plačujeva. Kolko je takih, ki jih izigravajo, ki rečejo, da niso poročeni, da ne živijo na istem naslovu, plačujejo skoz to manj vrtca, pa so mogoče še privatniki, ki še manj prikazujejo plače, pa plačujejo vrtca deset jurjev [približno 41 EUR, op. U. R]. A jaz normalno, ker normalno vse prikazujem in mož ravno tak, vse plačama.« (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

»Mi se sicer nenehno srečujemo s tem, da denar, po mojem, prihaja v napačne roke. (...) Mislim, da je tu treba, predvsem tu zagotoviti enakost. Enakost, se pravi tam, kjer je finančno ali pa socialno mal večji problem, da se to primerno izenači tam, kjer ni. Ker zdaj, recimo, ko poslušam tiste, ki dajejo otroke v vrtce, se pa ta enakost močno pozna, in sicer v škodo tistih, ki recimo hodijo v službo, sej to je bilo tud na televiziji veliko govora, ne, ampak mislim, da je veliko tega od tistega dejansko v življenju tudi res.« (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok univerzitetna izobrazba).

Mnogi so predlagali tudi dosledno sankcioniranje delodajalcev, ki kršijo določila Zakona o delovnih razmerjih. Prepričanje, da kaznovanjanj za kršitelje ni, je še dodatno okrepilo nezaupanje sogovornikov v državo in njene institucije. Večkrat je bil govor o tem, da je državni aparat preobsežen, da se v politiki preveč razpravlja, učinkov načrtovanih ukrepov pa intervjuvani ne zapažajo:

»Ta država ne funkcionira, vključno z vsemi, kompletnim svojim aparatom! Funkcionira ja, ampak en kup energije se vlaga, od katere pa ni nobenega haska. (...) Skratka komplet država ne služi temu svojemu primarnemu namenu, ampak je pač država, pa njen aparat je zagotavljanje statusa tistim, ki so pač na določenih mestih, oziroma, ki ta mesta zasedajo ta trenutek! In nisem načeloma črnogled človek, da bi, am, tud apatija se me ne poloti hitro. Ne, ampak ne furamo dobro!« (moški, 41 let, poročen, 2 otroka, univerzitetna izobrazba).

»Mislim, da ta sistem danes, da enostavno država ne zna al noče, ker ni politične volje, nardit zadev tako, da bi to uspešno preprečevala, to, kar se dogaja. Enostavno, to je

to in v bistvu veliko govorijo, nardijo pa praktično nič.» (moški, 36 let, poročen, 3 otroci, univerzitetna izobrazba).

Sogovornice in sogovorniki niso govorili le o nezaupanju v vlado, temveč tudi niso optimistični glede prihodnosti.

»Ne. Ne. Nimam tega občutka, da gre na boljše, ker se mi zdi, da smo še res nezreli kot družba, da enostavno smo šli v ta kapitalizem, s tem, da smo preskočili par stoletij, pa šli kr v tisti grobi kapitalizem, da vzamemo pač od drugih primerov samo tisto, kar nam pač paše, da pa ne gledamo, da pa recimo tisti, ki pa res dajo nekaj na to, to so pa prav socialne države in nimam občutka, da Slovenci to vidimo, no. Da smo prevelki materialisti, ne.« (ženska, 41 let, poročena, 2 otroka, magisterij znanosti).

»Moram reč, da me je strah recimo tak, kot sem rekla, tega zaostrovanja po službah. Amm, tud vprašanje, če bodo porodniške, če bo ostalo tak, kot je zdaj. Dejansko bo vse šlo preko denarja. Več al manj. Vedno bolj gre v to smer, vedno bolj bo šlo. Amm, mislim, da bo socialna varnost vedno šibkejša nekako. Več al manj gre vse v to smer.« (ženska, 35 let, poročena, 3 otroci, magisterij znanosti).

Negotova prihodnost ter strah pred izgubo dela ali sankcioniranjem na delovnem mestu vplivajo na to, da se sogovornice in sogovorniki ne poslužujejo ugodnosti, ki so jim že na voljo. Ena izmed vidnejših pravic v podporo staršem, ki izhaja iz *Zakona o starševskem varstvu in družinskih prejemkih*, je pravica do dela za krajši delovni čas enega izmed staršev (tistega, ki varuje otroka do tretjega leta starosti; UL RS 110/2003). Ta pravica naj bi bila poglobljen ukrep za lažje usklajevanje delovnih obveznosti z družinskimi, vendar statistike kažejo, da v Sloveniji, v primerjavi z drugimi evropskimi državami, delo za krajši delovni čas ni uveljavljeno. Po podatkih evropske *Ankete o delovni sili (Labour Force Survey)* je v letu 2005 v Sloveniji za krajši delovni čas delalo le 5,2 odstotka ljudi, od tega 6 odstotkov žensk. V nasprotju s Slovenijo je v nekaterih drugih evropskih državah delo za krajši delovni čas, zlasti med ženskami, bolj običajna praksa. Za primerjavo naj navedem le podatke za države, ki so bile predmet primerjave družinskih politik v prvem delu pričujoče knjige: Danska (23,3 %), Francija (17,6 %), Italija (11,6 %; Statistics in Focus 2006: 5). V navedene izračune so bili všteti vsi zaposleni v vzorcu, med 15. in 64. letom, medtem ko izračuni Evropskega statističnega urada, ki je primerjal deleže zaposlenih s krajšim delovnim časom v državah članicah EU 25 glede na število in starost otrok, kažejo še nižje vrednosti. Tako naj bi denimo v Sloveniji za krajši delovni čas delalo manj kot 2 odstotka žensk, ki imajo otroke mlajše od 12 let in manj kot odstotek moških (Eurostat, News release 49/2005: 2). Po prepričanju številnih sodelujočih v intervjujih je poglobljen problem za neuveljavljenost tovrstnega načina dela pri delodajalcih; takim oblikam zaposlovanja niso naklonjeni ali ga celo ne dovoljujejo.

»Sej ni problem, da ljudje tega ne bo izkoristili, delodajalci tega ne omogočajo. Jaz ne vem, jaz ne poznam firme v Sloveniji, mogoče vi, ki delate, tako poznate? To je nekak za nas, bom rekel, tolik stereotipnega ... mislim, da če bi šla sam moja žena v službo, pa bi imel jaz skrajšan delovni čas, po mojem bi jo gledal ko tele v nova vrata. Ni prakse v tem ... Jaz bi sigurno, če bi lahko moja šla 29. marca, ko ji izteče porodniški dopust, oziroma dopust za nego otroka, delat skrajšan delovni čas, bi sigurno rekel okej. (...) Jaz bi bil takoj

za to! Vem pa, da če bi šla s tako prošnjo v firmo, da bi jo res gledali, kot da je padla z lune.« (moški, 32 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Mati enega otroka, ki sicer dobro pozna zakonsko določilo o možnosti dela s krajšim delovnim časom, je razložila, da si dela s krajšim delovnim časom sicer želi, a ga ne more koristiti:

»Če jaz ostanem 4 ure doma, finančni prihodki se seveda, moji, prepolovijo. Vprašanje, kdo bi me gledal za 4 ure? (...) Jaz vam povem odkrito. Če bi mi dali 4-urni delovnik, da bi bila lahko en čas doma, pa pol 4 ure, pa sem s tem zaključila, pol bi verjetno, bi še mela kakšnega [otroka, op. U. R.]. Mislim pa, da nimam neke možnosti izbire, da bi ostala doma.« (ženska, 32 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Da se pravice do dela s krajšim delovnim časom v praksi ne izvaja, je menil tudi tale sogovornik:

»Sej pri nas tudi to zakon omogoča, ampak kolkr jaz vem, tega ne izvaja noben. Vem, ker sem se potem [po vrnitvi z dela v tujini, op. U. R.] pri nas pozanimal, kako je pri nas zakonsko to urejeno. Urejeno je, ampak to je vse lepo in prav napisano v zakonu, ampak tega noben ne izvaja.« (moški, 32 let, poročen, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

O možnosti izbire, po ocenah nekaterih, pravzaprav ni mogoče govoriti, tako zaradi finančnih obremenitev družine, ki bi jih taka izbira imela kot tudi zaradi obremenitev in zahtev na delovnem mestu:

»Jaz sem v bistvu večkrat o tem razmišljala [o delu s krajšim delovnim časom, op. U. R.]. Ampak zdaj na tem delovnem mestu, kjer mam v bistvu mandat in vse skupaj, je dejansko jako težko. Jaz sem razmišljala o tem, ampak ... Se mi zdi zlo v redu, tud za družino in vse skup. Ampak kolk vem, je tega pri nas izredno malo, da bi se za krajši delovni čas zaposlovalo.« (ženska, 35 let, poročena, 3 otroci, magisterij znanosti).

»Bom rekla, jaz v ta skrajšan delovnik ne verjamem pri takšnem delu, kot je moje delo, ker enostavno nikol ne bi bilo zgolj štiri ure. Zmeraj bi blo mal več pa še zmeraj mal več pa mal več.« (ženska, 33 let, poročena, 1 otrok, univerzitetna izobrazba).

Naj na kratko povzamem povedano: Večina sogovornic in sogovornikov je bila zelo dobro seznanjena z ukrepi in ugodnostmi, ki so namenjeni varovanju starševstva ter podpori družine. Kritična distanca do obstoječe zakonodaje pri večini temelji tako na dobrem poznavanju dejstev kot tudi na lastnih izkušnjah in dogodkih, ki so sledili rojstvu prvorojenca ter pri številnih zamajali zaupanje v delovanje zakonodaje. Skupno oceno večine je mogoče strniti v izjavo, da se zakonodaja v praksi ne uresničuje. Pričevanja sogovornikov govorijo o stanju, ki so ga nekateri poimenovali »stanje brez izbire«, torej stanje, ki ne nudi občutka varnosti in zaupanja v državo kot tudi zaupanja v boljše čase ne.

Vztrajno spreminjanje starostne strukture prebivalstva ali »neizbežen demografski proces enaindvajsetega stoletja« predstavlja danes prednostni politični izziv večini vlad držav Evropske unije (Kertzer in drugi 2006: 2). Vrsta predlaganih strategij, od ukrepov v podporo ženskam do družini prijaznih pronatalističnih politik, omejenih imigracij in povratnih migracij, so po oceni Kligmanove le poskusi evropskih voditeljev, da bi vsaj omilili, če že ne rešili tako »demografsko dramo«. Pojav nizkih in najnižjih nizkih rodnostnih ravni v začetku devetdesetih let prejšnjega stoletja v Evropi je torej pogojeval vedno večjo osrediščenost evropske politike na reprodukcijo »nacionalnega prebivalstva«, pri čemer kot »družbeno pomembno« poudarja zadostno število otrok (Kligman 2005: 249).

Zagovorniki drugega demografskega prehoda kot glavne krivce za upad rodnosti pod raven enostavne obnove prebivalstva navajajo povečano izobraževanje žensk in njihovo participacijo na trgu dela, uveljavitev ideologij potrošništva in postmaterializma, osredotočanje posameznikov na življenjski stil, ki daje prednost »samouresničitvi« ne pa, kot je bila poprejšnja praksa, »samožrtvovanju« za otroka, raznolike partnerske vzorce ter spremenjen pomen otrok in starševstva. – Čeprav naj bi take življenjske usmeritve prevzeli tako današnji moški kot tudi ženske v t. i. razvitem svetu, v javnosti prevladuje predstava o sebičnih in nase osredotočenih ženskah, ki spodkopavajo prihodnost naroda (Krause 2001: 586). V prid takim ocenam o »karieristkah« so tudi demografske evidence, ki kažejo, da je rodnost najbolj izrazito upadla med univerzitetno izobraženimi ženskami. Posledično večina študij o nizki rodnosti poudarja prav izobrazbo ženske kot eno izmed glavnih določnic reproduktivnega vedenja v 21. stoletju.

Prva ugotovitev, ki jo lahko razberemo na podlagi analize pogovorov, govori v prid izhodiščni tezi, da reproduktivno odločanje ni zgolj domena žensk. Še več, za razliko od študij, ki so pokazale, da izobražene ženske izbirajo sebi podobne partnerje, oziroma take partnerje, ki imajo podobne, če že ne iste reproduktivne želje, sem v analizi pogovorov pokazala, da želeno število otrok pri partnerjih pogosto ni bilo usklajeno. Večina sogovornic in sogovornikov je poročala o stalnem pretehtavanju dejavnikov za in proti rojstvu otroka med obema partnerjema. Domala vsi so sicer vstopili v partnersko zvezo z željo po otrocih, zato pogosto ni šlo za vprašanje o tem, ali otroka imeti ali ne, temveč predvsem za vprašanje, kdaj imeti otroka in koliko otrok imeti. Le izjemoma je bila odločitev o rojstvu otroka rezultat tega, da se je eden izmed

partnerjev uklonil želji drugega. Hkrati pa sem iz pogovorov razbrala tudi pogosto prepričanje sogovornic in sogovornikov, da je ne glede na stalno dogovarjanje med partnerjema dokončna odločitev o rojstvu otroka praviloma v domeni ženske; navsezadnje gre za »njeno telo«, zato je tudi dokončna »njena izbira«.

Uletova in Kuharjeva sta prepričani, da je ustvarjanje družine pri mladih danes »prečkanje Rubikona« (Ule in Kuhar 2003: 113), kar je prisposodba za težko, zahtevno življenjsko odločitev. Da je zlasti odločitev za prvega otroka »težavna«, so poudarjali tudi sogovorniki in sogovornice, pri čemer so tako odločitev opisali kot »nepreklicno«, ali »podajanje v neznano«. Zaradi radikalne spremembe v njihovem življenju, ki jih taka odločitev prinese, so utemeljevali tudi njeno prelaganje oziroma odlaganje. Zdi se, da je prav zaradi tega nenačrtovana prva nosečnost pri nekaterih parih pomenila celo olajšanje. Eden izmed sogovornikov je na primer ocenil, da bi bila z ženo še vedno v »odlaganju« odločitve za starševstvo, če se ne bi zgodilo »nepričakovano«.

Pari, ki so odločitev za prvega otroka skrbno načrtovali, so svoje načrtovanje utemeljili kot podleganje pritisku »družbenega pričakovanja«, ki da promovira vsaj enega potomca. Še več, rojstvo otrok naj bi še vedno bilo pričakovani izid poroke. Če partnerja po sklenitvi zakonske zveze še nimata otrok, ju okolica gleda, kot da je z njima »nekaj narobe«. Nekateri informatorji pa so ob tem dodali, da se tovrstni pritiski v večji meri »izvajajo« nad ženskami.

Z analizo pogovorov sem nadalje ugotovila, da so motivi za rojstvo drugega potomca drugačni kot pri prvem. Prvi otrok pogosto »poteši« željo po starševstvu in mnogi pri tej izbiri reprodukcijo zaključijo. Za drugega in morebitne nadaljnje otroke so odločilne izkušnje s prvorojenim, se je strinjala večina. Šlo naj bi za izkušnje s samim seboj v »novi vlogi starša« kot tudi za partnerske kompromise med željami, pričakovanji in izidi. Skupno vsem je bilo prepričanje, da starševstvo razumeš šele, ko imaš sam svoje otroke. Pred tem naj bi šlo le za pričakovanja in zamišljanja, ki so se pri mnogih izkazala kot nerealna oziroma »preveč idealistična«.

Na vprašanje o tem, kaj so pretehtali pri odločanju za otroka, je večina odgovarjala z naštevanjem »nujnih« pogojev, katerim naj bi bilo zadoščeno pred oblikovanjem lastne družine. Kot prednostne so navedli osebnostno zrelost, odgovornost in samostojnost, torej lastnosti, ki naj bi odlikovale starša za »ustrezno« vzgojo lastnih otrok. Šele nato so navajali bolj »objektivne« pogoje, kot je na primer primeren življenjski standard, zaposlitev in lasten dom. Imeti otroka naj bi torej pomenilo predvsem odgovornost staršev, ki se odraža tako v skrbi za obstoječega potomca kot tudi v omejevanju števila otrok, kar je v skladu z uradnim protestantskim in rimskokatoliškim »konceptom odgovornega starševstva«. Hkrati se je sodelujočim zdelo bolj pomembno kot o številu otrok razmišljati o tem, kakšni bodo ti otroci, ko odrastejo. Večina je poudarila, da je starševski vložek v srečno in uspešno prihodnost otroka najpomembnejši. S tega vidika se omejevanje števila otrok zdi logična izbira, kajti le omejenemu številu otrok je mogoče nuditi »največ«. Ne gre torej za to, z večjim številom potomcev ne bo dovolj sredstev za preživetje, temveč za to, da »samo« preživeti otroke ni dovolj. Uspeh otroka v njegovi odraslosti večina razume kot uspeh starševske vzgoje.

Socialna vloga žensk kot »varuhinj doma, družinske klime, zasebnosti« se v ide-

ološki perspektivi vedno znova kaže kot nekaj naravnega; »narava« naj bi jim z materinstvom podelila emocionalne in interakcijske potenciale (Ottomayer; Graham v Ule 1993: 13, 14). Da je povezanost matere in otroka »biološka vez« ploda v maternici, so zatrjevali tudi sogovorniki in sogovornice. Večina je prepričanih, da sta skrb in nega otroka v prvih mesecih otrokovega življenja zlasti domena ženske ter da oče otroka, razen v primerih, ko je to nujno potrebno, ne more enakovredno skrbeti za novorojenčka. Po ocenah sodelujočih v pogovorih so domena žensk tudi gospodinjstva opravila, ne glede na to, da sta praviloma zunaj doma zaposlena oba partnerja. Da je pogoj »ugodnih partnerskih odnosov« ekonomska samostojnost obeh partnerjev (Ule in Kuhar 2003: 51), žal še ne razloži njunega neenakega angažmaja v družinski sferi, na kar opozarjajo številni avtorji (Hantrais in Latablier 1996; Stropnik in Črnič Istenič 2001; Sobotka 2004). V pogovorih je na primer mogoče zaslediti pojasnjevanja, kdo od partnerjev je bolj »primeren« za skrb in nego otroka, kdo za opravljanje gospodinskih del. Prav tako je govor o tem implicitno prisoten v razumevanju uspešnosti. Medtem ko so moški lasten uspeh povezovali predvsem s karierno uspešnostjo, so ženske poudarjale, da »biti uspešna« pomeni »uspeti na vseh področjih«, kar naj bi pomenilo enako kot »samouresničenje«. Pojem samouresničenja večini pomeni biti srečen; načini, kako to doseči, pa se razlikujejo. Pri moških se samouresničitev praviloma veže na delo, kariero, uresničevanje lastnih teženj in potencialov, medtem ko pri ženskah na vsa področja: le ženska, ki je hkrati »dobra mati, dobra ljubica, dobra žena, dobra hči in uspešna v poklicu« je samouresničena. Vse to so sogovornice pričakovale od samih sebe in hkrati ocenjevale, da to od njih pričakuje tudi družba. Tako ambicioznim (samo)pričakovanjem velikokrat niso bile kos. S tega vidika so govorile o napetosti, preobremenjenosti, pomanjkanju časa, občutkih krivde, občutkih, »da vsega ne zmorejo«, ali »da so za vse same«. Da obremenjenost s številnimi vlogami v vsakdanjem življenju vpliva na pretehtavanje reproduktivnih odločitev, velja vsaj za sogovornice. Občutki preobremenjenosti in »kronično« pomanjkanje časa, ki so zlasti izkušnja sogovornic, so eden izmed pomembnejših razlogov tudi za to, da ostajajo pri »le« enem potomcu.

Mnoge sogovornice so prepričane, da o izbira med družino in kariero pri izobraženkah ni mogoče govoriti. Izobraženke, med katere so uvrščale tudi same sebe, naj bi sicer lahko izbirale med različnimi poklici, nikakor pa v nabor izbir ne prištevajo izbire »biti gospodinja«; to po njihovem prepričanju ne bi bilo »družbeno sprejemljivo«. Zatorej ali družina ali kariera pri sogovornicah ni razumljena kot dilema, saj, kot so dejale, je oboje sestavni del osebnih in družbenih pričakovanj. Problem vidijo le v usklajevanju obojega.

Tako sogovornice kot sogovorniki so se razgovorili o izrečenih in neizrečenih pričakovanjih delodajalcev. Delodajalci od zaposlenih zahtevajo popolno predanost delu in ne upoštevajo »potreb družine«. Pogoste so bile ocene, da družbena klima otrokom ni naklonjena ter da so starši, zlasti matere, pogosto obravnavani kot drugorazredna delovna sila. To pa jih sili, da se na delovnem mestu še bolj dokazujejo, kar seveda gre »na račun« družine. S tega vidika je vsaka potencialna mati potencialna koristnica porodniškega dopusta. Biti izobraženka in mati pa je z vidika delodajalca še posebej

»problematično«; delodajalec naj bi težje premostil odsotnost izobraženega kadra. Če tudi je sankcioniranje nosečnic ali sklepanje pogodb o nenosečnosti zakonsko prepovedano, so domala vsi poznali ali celo sami izkusili tovrstne kršitve delodajalcev.

Slovenija ima v primerjavi z drugimi evropskimi državami »ugodne in prijazne« ukrepe do družine; pogosto se omenja, da je Slovenija »Švedska na jugu« (Ule in Kuhar 2003: 131). Pravica do dela za krajši delovni čas enega izmed staršev (glej UL RS 110/2003) naj bi zagotavljala lažje usklajevanje družinskih in zaposlitvenih obveznosti. Z dopolnjenim *Zakonom o starševskem varstvu in družinskih prejemkih* naj bi se take pravice še izboljšale. V enem izmed določil so na primer pravico do dela za krajši delovni čas za starša, ki neguje in varuje dva otroka, podaljšali celo do 6. leta starosti mlajšega otroka (UL RS 47/2006). Čeprav je prezigodaj za ocenjevanje morebitnih učinkov tovrstnih izboljšav, ni odveč podatek o tem, da v Sloveniji, v primerjavi z drugimi evropskimi državami, delo za krajši delovni čas ni uveljavljeno. Statistične evidence kažejo, da je tovrstno delo še posebej neznatno za starše z majhnimi otroki; leta 2003 je v Sloveniji denimo za krajši delovni čas delalo manj kot dva odstotka žensk in manj kot odstotek moških, ki so imeli otroke mlajše od 12 let (Eurostat, News release 49/2005). Tudi sodelujoči v pogovorih so povedali, da pravice do krajšega delovnega časa ne koristijo, ker na njihovem delovnem mestu tovrstna praksa ni uveljavljena. Morebitni vplivi na rodnost z ukrepi za lažje usklajevanje dela in družine, kot jih trenutno pozna slovenska zakonodaja, so zato vprašljivi.

S tega vidika je pomembno tudi opažanje o nezaupanju sogovornic in sogovornikov v delovanje države in njenih institucij. Vsi po vrsti so zatrjevali, da zakoni delujejo le »na papirju«, v praksi pa ne. Zdi se, da se na temeljih nezaupanja v državo krepijo tudi občutki splošne negotovosti glede lastne prihodnosti. Čeprav so bili vsi sogovorniki zaposleni in so imeli rešeno stanovanjsko vprašanje (večina je bila lastnikov ene ali več nepremičnin), so bili zaskrbljeni nad stopnjami brezposelnosti v njihovi regiji. Take bojzani so opisovali tudi tisti, ki so imeli zaposlitvene pogodbe za nedoločen čas. V nasprotju z ugotovitvami nekaterih študij, ki govorijo, da visoka izobrazba in uspešna kariera pri ženskah zmanjšujeta občutek ekonomske negotovosti (glej Vikat 2004), sem z analizo pripovedi pokazala, da temu ni tako. Še več, zdi se, da črnogleda vizija prihodnosti in strah pred izgubo dela ali izgubo pridobljenega položaja na delovnem mestu, pomembno zavirata tudi odločitve o rojstvu otrok.

Kot se je pokazalo v terenski raziskavi, je javni diskurz o vplivu ekonomskih dejavnikov na rodnost deloma vplival tudi na ocene vprašanih o tej problematiki. Nekateri so zatrili, da njihove ocene o nujnosti »zagotovitve stanovanj in zaposlitve mladih« izvirajo iz informacij, ki jih posredujejo mediji. Ob premisleku so se praviloma strinjali, da je osnovna materialna preskrbljenost nujna za ustvarjanje družine, a so bili hkrati močno skeptični do ocene vplivov denarnih transferjev na rodnost. Pri tem niso zanemarljive »točke preloma« v življenju sogovornic in sogovornikov; začetna rodnostna načrtovanja so številni, kljub temu, da so zadostili vsem »nujnim pogojem«, oziroma ubrali »pravilne poti« v življenju, pogosto spremenili.

Čeprav so sodelujoči otroke pogosto označili kot »strošek« (glede na vloženi čas, ki je namenjen otroku; energijo; denar), so ocenili, da denarne spodbude na njihove

rodnostne odločitve ne bi posebno vplivale. Sogovorniki in sogovornice so namreč kot prednostno poudarili, da mora biti v družbi zagotovljena primerna socialna varnost, ki bi ljudem omogočila, da bodo sami poskrbeli za svoje družine. Hkrati pa so poudarjali, da želijo biti gospodarji lastnega življenja.

Po drugi strani sem z analizo pokazala, da člani posameznikovega osebnega omrežja pomembneje vplivajo na oblikovanje in premišljanje odločitev o rojstvih otrok para, in s tem vsaj deloma potrdila izhodiščno tezo o pomembnem vplivu osebnega omrežja na odločanje o rojstvih otrok. Čeprav si sogovorniki in sogovornice želijo neodvisnosti, so v vsakdanjem življenju močno odvisni od pomoči staršev. Pokazalo se je, da bolj kot stališča in pričakovanja staršev vpliva na nadaljnje rodnostne odločitve sodelujočih količina njihove podpore; posrečen izraz za to je »babica servis«. Sogovorniki in sogovornice cenijo vlogo staršev posebno v primerih, ko državne institucije »odpovejo«. So tako rekoč univerzalni servis podpore, saj nudijo pomoč pri varstvu in skrbi za otroke, pomoč v gospodinjstvu, finančno pomoč, nasvete ipd. V nasprotju z izhodiščnimi predvidevanji drugi člani osebnega omrežja, niso bili prepoznani kot pomembni pri rodnostnih odločitvah sodelujočih.

Družinska politika je najbolj praktično razmerje med državo in družino (Rener 1991: 7). Države preko ukrepov in programov družinskih politik zagotavljajo tudi možnosti za lažje usklajevanje dela in družinskih obveznosti. Z analizo pogovorov sem pokazala, da se ravno v segmentu zagotavljanja možnosti za usklajevanje dela in družine, kažejo največje potrebe in zahteve za oblikovanje staršem »sprejemljivejših« rešitev. Pogoste so bile kritike javnega otroškega varstva, ki je nedostopno ter neprilagojeno delovnemu času staršev, kot tudi kritike sistema določanja plačilnih razredov za programe vrtcev. Obstoječ sistem so označili kot netransparenten, oziroma tak, ki dopušča zlorabe.

Na podlagi povedanega lahko sklenem, da družinska politika v delu, kjer skuša zagotoviti možnosti za usklajevanje dela in družine, v praksi ni učinkovita. Ni prenetljivo, da so se predlogi informatork in informatorjev za izboljšanje trenutnega stanja na področju ukrepov družinske politike nanašali zlasti na problem »nezaupanja« v državo. Če bi vlada uspela zagotoviti dosledno upoštevanje obstoječe zakonodaje ter kaznovanje kršiteljev, bi bil to že velik korak, so bile pogoste ocene. Do morebitne učinkovitosti plaket za »družini prijazna podjetja« so bili še posebej skeptični tisti, ki so sami v vlogi delodajalca ali na vodilnih mestih v podjetjih. Ker naj bi bila vsa ekonomija usmerjena v pridobivanje dobička, so pogosto presojali, da bodo večje spremembe možne šele tedaj, ko se bo delodajalcem zaposlitev žensk, oziroma staršev denarno obrestovala. Možne rešitve so videli tudi v določitvi bolj primernih davčnih olajšav za delodajalce ali v ustreznem povečanju višin kazni za tiste, ki zakonodajo kršijo.

Nizko vrednotenje družine na seznamu prednostnih vrednot v življenju posameznika se pogosto navaja kot eden izmed bolj pomembnih razlogov za nizko rodnost, četudi raziskave kažejo, da evropske države z najnižjo rodnostjo kažejo močno zavezanost družini. Tudi naše sogovornice in sogovorniki otroke visoko vrednotijo na seznamu najpomembnejših življenjskih vrednot. Oznaka o tem, da se sodelujoči ne odločajo za številnejše družine zato, ker otrok ne cenijo, bi bila povsem napačna.

Medijski rodnostni diskurz, še zlasti zavezo vlade k prizadevanju za večjo rodnost prebivalcev Slovenije, so informatorke in informatorji ocenjevali kot takega, ki jih stalno opozarja na »problematičnost« nizke rodnosti v državi. Eni so priznali, da morda rodnosti v Sloveniji sploh ne bi videli kot problem, če ne bi bilo toliko govora o tem. Spet drugi so izražali zaskrbljenost, ki pa je bila bolj kot v rodnost usmerjena v skrb pred razpadom obstoječega pokojninskega sistema. Pokazalo se je, da sintagma »rodnost, ki zagotavlja enostavno obnovo prebivalstva« v življenju ljudi, ki oblikujejo lastne družine nima posebnega pomena (glej Douglass in drugi 2005: 16). Domala vsem sogovornikom je bilo skupno, da se sami ne čutijo odgovorni za rodnostne ravni v Sloveniji.

Vse kaže, da ljudje bolj kot denarnim podporam dajejo prednost ustrezni socialni varnosti. T. i. objektivni dejavniki so le eden izmed »nujnih pogojev« za starševstvo, kar v praksi pomeni, da zadostitev objektivnim pogojem ni jamstvo za odločanje za starševstvo. Sodelujoči so predvsem poudarjali zagotavljanje enakih možnosti za starše in nestarše, za izobražene in neizobražene. Ne želijo si odvisnosti od države, temveč si želijo bogat repertoar možnosti za lažje usklajevanje dela in družine, med katerimi se bodo lahko avtonomno odločali. Ker pri rodnostnih odločitvah sogovornic in sogovornikov nikoli ni šlo za odločilno delovanje enega samega dejavnika, bi težko zatrдила, da ima poglobitveni vpliv na rodnost sodelujočih ravno izobrazba ženske. Izobrazba morebiti vpliva na »visoka« pričakovanja s strani žensk kot tudi družbe. Pogosto se zato ujamejo v zanko, iz katere se težko rešijo, če želijo zadostiti vsem potrebam in pričakovanjem, še posebno pa, če ne gledajo na delo in družino kot na izključujoči se opciji.

Na podlagi povedanega lahko nadalje sklenem, da je odločanje za starševstvo nujno preučevati z večih gledišč: podobno kot tovrstne odločitve pretehtavajo sogovorniki in sogovornice, gre za sovplivanje razumevanj starševstva, partnerstva, zaposlitve, varstva in nege otroka, virov podpore, vizije prihodnosti ipd. Zaznano »stanje brez izbir« pomembno določa njihovo zaskrbljenost glede prihodnosti in zaposlitve ter odvisnost od pomoči osebnega omrežja. Glede na zabeleženi trend staranja prebivalstva lahko pričakujemo, da mladi ne bodo obremenjeni le s skrbjo za otroke, temveč tudi s skrbjo za svoje ostarele starše. Ti pa so zdaj, kot je iz raziskave razvidno, najpomembnejši vir pomoči mladim. Izziv za prihodnje raziskave se torej kaže v smeri iskanja odgovorov ne le glede usklajevanja dela in družine, temveč tudi glede medgeneracijskih odnosov.

Na vprašanje o tem, ali je na rodnostne odločitve sogovornic in sogovornikov mogoče vplivati s primernimi ukrepi, ni enostavno odgovoriti. V prvi vrsti zato, ker starši niso homogena skupina, pa četudi jih odlikuje skupen imenovalac – dosežena raven izobrazbe. Plantenga in drugi so zapisali, da ima prihodnost le celosten in povezan sistem, ki bi združeval tako področje dela, skrbi, izobraževanja in prostočasnih dejavnosti (Plantenga in drugi 2005: 80). Države, ki so uspele zadržati rodnost nad najnižjimi nizkimi stopnjami, družinsko politiko vodijo kot del zaposlovalne politike, skrbstvene politike ter politike enakosti med spoloma. V ospredju je prizadevanje za to, da tako ženske kot moški obdržijo zaposlitev in dohodek, četudi imajo majhne otroke (Neyer 2003: 69). Podpiranje zaposlovanja žensk in istočasno lajšanje skrbstvenega dela ter

široko dostopen, fleksibilen in razvejan sistem javnega otroškega varstva so v grobem skupne značilnosti danskega in francoskega sistema družinskih politik, ki naj bi v primerjavi z večino drugih držav Evropske unije veljali za rodnostno bolj uspešni.

Po nekaterih napovedih naj bi v Sloveniji obstajal splošen trend zviševanja deleža žensk in parov brez otrok. Ali gre pri izbiri stanja brez otrok za načrtne izbire, za predolgo odlašanje odločitve za starševstvo, za neplodnost? Kakšna so stališča teh posameznic in posameznikov ter kakšno je ozadje njihovih odločitev, so vsebine, ki bi jih kazalo tudi preučiti. Po izjavah mojih sogovornic in sogovornikov sodeč, prostovoljne izbire stanja brez otrok postajajo vse bolj sprejemljive in »moderne« znotraj logike tržne ekonomije. Kultura dolgih delavnikov in skrbstveno delo se posameznikom velikokrat kažeta kot nezdružljivi sferi v njihovem življenju. Vztrajne težnje po tem, da bi ju uskladili, združili, uravnovesili, mnogokrat prinašajo občutke krivde in napetosti. Bolj kot odgovoriti na vprašanje, kako ljudi pripraviti do tega, da bi imeli več otrok, se kaže vprašati, zakaj v življenju ljudi že en otrok pomeni velik kompromis v smislu zahtev dela in družine. V družbenem teku za dobičkom ni prostora za skrb, so ocenjevali sodelujoči. Dokler se bo skrb za otroke ali stare starše obravnavala kot problem posameznika, se večje gotovosti in zaupanja v pomoč države ni mogoče nadejati, menijo sogovorniki. Da bi podprli starše v teh raznolikostih, je nujno poiskati bolj prožne ukrepe in alternativne izbire; starši že sedaj iščejo možnosti, kako imeti oboje – delo in družino.

LITERATURA

- Adam, F., Podmenik, D.** (2004): The Reception of Qualitative Research in Slovenia. V: Fikfak, J., Adam, F., Garz, D. (ur.). *Qualitative Research. Different Perspectives, Emerging Trends*. Ljubljana: Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU, Založba ZRC: 21–34.
- Andersson, G.** (2004): Childbearing Developments in Denmark, Norway and Sweden from the 1970s to the 1990s: A Comparison. *Demographic Research. Special Collection*, 3: 153–176.
- Appleby, B. M.** (1999): *Responsible Parenthood: Decriminalizing Contraception in Canada*. Toronto, Buffalo, London: University of Toronto Press.
- Atkinson, R.** (1998): *The Life Story Interview*. London: SAGE Publications.
- Axinn, J. S., Barber, W. G.** (2001): Mass Education and Fertility Transition. *American Sociological Review*, August: 481–505.
- Barrett, E.** (2000): Maribor: Once-Prosperous Maribor Slumped during the 1990s: But it's Gradually Learning to Survive in a Market Economy. *Business Central Europe*, 7 (76): 66.
- Bartlett, J.** (1994): *Will You Be Mother? Women Who Choose To Say No*. London: Virago Press.
- Basu, A. M.** (2002): Why Does Education Lead to Lower Fertility? A Critical Review of Some of the Possibilities. *World Development* 10: 1779–1790.
- Becker, G. S.** (1960): An Economic Analysis of Fertility. V: National Bureau of Economic Research. *Demographic and Economic Changes in Developed Countries*. Princeton: Princeton University Press: 209–231.
- Becker, G. S.** (1981): *A Treatise on the Family*. Cambridge, London: Harvard University Press.
- Beets, G.** (1999): More Education, Later Childbearing. Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute, Project 100.01: Fertility and Family Surveys. Dostopno na: www.nidi.nl/research/prj10001.html (2. 9. 2004).
- Billari, F. C.** (2005): Europe and its Fertility: from Low to Lowest Low. *National Institute Economic Review*, 194: 56–73.
- Billari, F. C., Kohler, H.-P.** (2002): Patterns of Lowest-Low Fertility in Europe. MPIDR working paper WP 2002–040: 1–31. Dostopno na: <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2002-040.pdf> (2. 3. 2006).
- Bledsoe, C. H., Johnson-Kuhn, J. A., Haaga, J. G.** (1999): Introduction. V: *Critical Perspectives on Schooling and Fertility in the Developing World*, The National Academy Press: 1–21. Dostopno na: www.nap.edu/openbook/0309061911/html/R10.html (10. 2.. 2007).
- Blossfeld, H.-P., Huinink, J.** (1991): Human Capital Investments or Norms of Role Transition? How Women's Schooling and Career Affect the Process of Family Formation. *American Journal of Sociology*, 1: 143–168.
- Blossfeld, H.-P., Jaenichen, U.** (1992): Educational Expansion and Changes in Women's Entry into Marriage and Motherhood in the Federal Republic of Germany. *Journal of Marriage and the Family*, 2: 302–315.

- Boh, K. (1989): Družinska in prebivalstvena politika: shajanja in razhajanja. Družboslovne razprave, 6 (8): 107-116.
- Boh, K. (1999): (Ne)uspehi prebivalstvene politike. Družboslovne razprave, 30-31: 134-144.
- Bolger, N., DeLongis, A., Kessler, R. C., Wethington, E. (1990): The Microstructure of Daily Role-Related Stress in Married Couples. V: Eckenrode, J. (ur.) in Gore, S. (ur.). Stress Between Work and Family. New York, London: Plenum Press: 95-116.
- Burgess, R. G. (1984): In the Field. An Introduction to Field Research. London and New York: Routledge.
- Caldwell, J. C. (1982): Theory of Fertility Decline. London: Academic Press.
- Casterline, J. B. (2001): Diffusion Processes and Fertility Transition: Introduction. V: Diffusion Processes and Fertility Transition. Selected Perspectives. The National Academy Press: 11-38. Dostopno na: <http://darwin.nap.edu/books/0309076102/html> (25. 6. 2004).
- Casti Connubii (2006): Encyclical Of Pope Pius XI On Christian Marriage To The Venerable Brethren, Patriarchs, Primate, Archbishops, Bishops, And Other Local Ordinaries Enjoying Peace And Communion With The Apostolic See. Dostopno na: http://www.vatican.va/holy_father/pius_xi/encyclicals/documents/hf_p-xi_enc_31121930_casti-connubii_en.html (29. 1. 2007).
- Christians, C. G. (2000/2005): Ethics and Politics in Qualitative Research. V: Denzin, N. K., Lincoln, Y. S. (ur.). The Sage Handbook of Qualitative Research (third edition). London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications: 139-164.
- Comparative Tables on Social Protection in the Member States (2002): European Commission. Employment and Social Affairs. Dostopno na: http://ec.europa.eu/employment_social/missoc/2002/index_en.htm (26. 5. 2006).
- Council of Europe (2002): Recent Developments in Europe. Strasbourg: Council of Europe.
- Cukut, S. (2006): Rojstva in samomorji v Sloveniji skozi tri desetletja (1971-2001). Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- Čepar, D. (1994): Družinska zakonodaja v Sloveniji: kje smo in kam gremo? V: Stropnik, N. (ur.). Kaj potrebujemo: družinsko ali prebivalstveno politiko? Zbornik referatov. Ljubljana: Domus - Center za zaščito potrošnikov: 5-17.
- Černič Istenič, M. (1994): Rodnost v Sloveniji. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Del Boca, D., Locatelli, M., Vuri, D. (2003): Child Care Choices by Italian Households. Working Paper. Centre for Household, Income, Labour and Demographic Economics. Child n. 30/2003: 1-31. Dostopno na: www.child-centre.it/papers/child30_2003.pdf (10. 5. 2006).
- Denmark's official web site (2006): Dostopno na: www.denmark.dk (18. 3. 2007).
- DeWit, M.L., Rajulton, F. (1992): Education and Timing of Parenthood among Canadian Women. A Cohort Analysis. Social Biology, 39: 109-122.
- Direktiva Sveta 96/34/ES o okvirnem sporazumu o starševskem dopustu, sklenjenem med UNICE, CEEP in ETUC (3. 6. 1996): UL EU L 145/4: 285-290.
- Douglass, C. B. (2005): »We are Fine at Home«: Young People, Family and Low Fertility in Spain. V: Douglass, C. B. (ur.). Barren States. The Population »Implosion« in Europe. Oxford: Berg Publishers: 183-206.
- Douglass, C. B., Nash, R., Erikson, S. L., Lim, A. (2005): Introduction. V: Douglass, C. B. (ur.). Barren States. The Population »implosion« in Europe. Oxford, New York: Berg: 1-28.
- Dremelj, P. (2004): Sorodstvo kot vir socialne opore. V: Novak, M., Černigoj Sadar, N.,

- Dragoš, S., Dremelj, P., Ferligoj, A., Hlebec, V., Kogovšek, T., Nagode, M. Omrežja socialne opore prebivalstva Slovenije. Ljubljana: Inštitut Republike Slovenije za socialno varstvo: 73-84.
- Easterlin, R. A. (1975): An Economic Framework for Fertility Analysis. *Studies in Family Planning*, 3: 54–63.
- Easterlin, R. A. (1987): *Birth and Fortune: the Impact of Numbers on Personal Welfare*. Chicago: University of Chicago Press.
- Edwards, M. E. (2002): Education and Occupations: Reexamining the Conventional Wisdom about Later First Births among American Mothers. *Sociological Forum*, 3: 423–443.
- Ermisch, J. (1996): The Economic Environment for Family Formation. V: D. Coleman (ur.) *Europe's Population in the 1990's*. Oxford: Oxford University Press: 144–162.
- European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions (2006): Parental leave and work–life balance. Dostopno na: <http://www.eurofound.europa.eu/ewco/2006/03/IT0603NU04.htm> (21. 4. 2006)
- Europeans attitudes to parental leave (2004): Special Eurobarometer 189/Wave 59.1 – European research Group EEIG.
- Eurostat (2006): Dostopno na: http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page?_pageid=1090,30070682,1090_30298591&_dad=portal&_schema=PORTAL (12. 4. 2007).
- Eurostat News Release 49/2005 (2005): Reconciling Work and Family Life in EU25 in 2003. Employment Rates Lower and Part-Time Rates Higher For Women With Children. Higher Employment Rates for Men with Children.
- Family Benefits and Family Policies in Europe (2002a): Employment & Social Affairs. Social Security and Social Integration. European Commission. Directorate-General for Employment and Social Affairs, Unit E.2.
- Family Benefits and Family Policies in Europe (2002b): MISSOC–INFO 01/2002. European Commission. Employment and Social Affairs. Dostopno na: http://ec.europa.eu/employment_social/social_protection/missoc_info_en.htm (5. 9. 2006).
- Felmlee, D. H. (2001): No Couple Is an Island: A Social Network Perspective on Dyadic Stability. *Social Forces* 79: 1259–1287.
- Fertility and Family Issues in an Enlarged Europe (2004): Dublin: European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions.
- Fine-Davis, M., Fagnani, J., Giovannini, D., Højgaard, L., Clarke, H. (2004): *Fathers and Mothers: Dilemmas of the Work–life Balance. A Comparative Study in Four European Countries*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- Frejka, T., Sardón, J.-P. (2004): *Childbearing Trends and Prospects in Low-Fertility Countries. A Cohort Analysis*. Dordrecht, Boston, London: Kluwer Academic Publishers.
- Friedlander, D., Okun, S. B., Segal, S. (1999): The Demographic Transition Then and Now: Processes, Perspectives and Analyses. *Journal of Family History*, 4: 493–533.
- Gauthier, A. H., Hatzius, J. (1997): Family Benefits and Fertility: An Econometric Analysis. *Population Studies*, 51: 295–306.
- Gerson, K. (1985): *Hard Choices: How Women Decide about Work, Career and Motherhood*. University of California Press.
- Glasser, B. G., Strauss, A. L. (1967): *The Discovery of Grounded Theory. Strategies for Qualitative Research*. New York: Aldine Publishing Company.
- Goody, J. (2003): *Evropska družina*. Ljubljana: Založba/*cf., Modra zbirka.
- Government Proposes More Flexible Maternity-Related Leave (2002): European Indus-

- trial Relations Observatory On-Line. Dostopno na: <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2002/02/feature/dk0202104f.html> (2. 9. 2006).
- Grant, J., Hoorens, S., Sivadasan, S., Van Het Loo, M., DaVanzo, J., Hale, L., Gibson, S., Butz, W.** (2004): *Low Fertility and Population Ageing. Causes, Consequences and Policy Options.* Rand Corporation for European Commission.
- Greene, M.E., Biddlecom, A.E.** (1997): *Absent and Problematic Men: Demographic Accounts of Male Reproductive Roles.* Policy Research Division Working Paper 103. Dostopno na: www.popcouncil.org/pdfs/wp/103.pdf (12. 2. 2007).
- Greenhalgh, S.** (1996): *The Social Construction of Population Science: An Intellectual, Institutional, and Political History of Twentieth-Century Demography.* Comparative Studies of Society and History. Vol. 38, št. 1: Cambridge University Press. 26–66.
- Greenhalgh, S.** (ur.). (1995): *Situating Fertility: Anthropology and Demographic Inquiry.* Cambridge: Cambridge University Press.
- Grindstaff, C. F., Balakrishnan, T. R., Maxim, P. S.** (1989): *Life Course Alternatives: Factors Associated with Differential Timing Patterns in Fertility among Women Recently Completing Childbearing, Canada 1981.* Canadian Journal of Sociology, 14 (4): 443–460.
- Hagestad, G., Herlofson, K.** (2005): *Micro and Macro Perspectives of Intergenerational Relations and Transfers in Europe.* United Nations Expert Group Meeting on Social and Economic Implications of Changing Population Age Structure. Mexico City: Population Division. Department of Economic and Social Affairs. United Nations Secretariat.
- Hantrais, L.** (1995): *Social Policy in the European Union.* Houndmilla, Basingstoke, Hampshire, London: Macmillan Press.
- Hantrais, L., Letablier, M.-T.** (1996): *Families and Family Policies in Europe.* Harlow: Addison Wesley Longman.
- Haupt, A., Kane, T. T.** (2004/1978): *Population Reference Bureau's Population Handbook.* 5th Edition. Washington DC: Population Reference Bureau.
- Heaton, T. B., Jacobson, C. K.** (1999): *Persistence and Change in Decisions to Remain Childless.* Journal of Marriage and the Family, 61: 531–539.
- Henneck, R.** (2003): *Family Policy in the US, Japan, Germany, Italy and France: Parental Leave, Child Benefits/Family Allowances, Child Care, Marriage/Cohabitation and Divorce.* A Briefing Paper Prepared for the Council on Contemporary Families. Dostopno na: <http://www.contemporaryfamilies.org/subtemplate.php?t=briefingpapers&text=internationalfamilypolicy> (14. 3. 2006).
- Hicks, P.** (1998): *The Policy Challenge of Ageing Populations.* Organisation for Economic Cooperation and Development. The OECD Observer, Jun/Jul, 212: 7–10.
- Hlebec, V., Kogovšek, T.** (2003): *Konceptualizacija socialne opore.* Družboslovne razprave, XIX, 43: 103–125.
- Hochschild, A.R.** (1997): *The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work.* New York: Metropolitan Books.
- Hoem, J. M., Prskawetz, A., Neyer, G.** (2001): *Autonomy or Conservative Adjustment? The Effect of Public Policies and Educational Attainment on Third Births in Austria, 1975–96.* Population Studies, 55: 249–261.
- Humphrey, M.** (1986): *Voluntary Childlessness: the Problem of Long-range Prediction.* V: Moors, H., Schoorl, J. (ur.). *Lifestyles, Contraception and Parenthood: Proceedings of a Workshop.* Amsterdam, September 25–27, 1986. Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute.
- Increased Flexibility for Families May Be a Set-Back for Gender Equality** (2002): European

- Industrial Relations Observatory On-Line. Dostopno na: <http://www.eurofound.europa.eu/eiro/2002/03/feature/dk0203102f.html> (2. 9. 2006).
- International Labour Organization** (2006): Dostopno na: www.ilo.org (5. 9. 2006).
- International Reform Monitor** (2006): Social Policy, Labour Market Policy, Industrial Relations, 2006; Dostopno na: <http://www.reformmonitor.de/> (5. 9. 2006).
- Johnston, D. D., Swanson, D. H.** (2003): Invisible Mothers: A Content Analysis of Motherhood Ideologies and Myths in Magazines. *Sex Roles*; Jul; 49/1/2; 21–33.
- Josipovič, D.** (2004): Dejavniki rodnostnega obnašanja v Sloveniji. Ljubljana: Založba ZRC.
- Kanjuo Mrčela, A., Černigoj Sadar, N.** (2004): Starši med delom in družino. Zaključno poročilo (pogodba št. 1/2004). Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Kaufmann, F.-X.** (2002): Politics and Policies towards the Family in Europe: A Framework and an Inquiry into their Differences and Convergences. V: Kaufmann, F.-X. (ur.), Kuijsten, A. (ur.), Schulze, H.-J. (ur.), Strohmeier, K. P. (ur.) (2002): Family Life and Family Policies in Europe. Volume 2: Problems and Issues in Comparative Perspective: 419–490.
- Kertzer, D. I., White, M. J., Bernardi, L., Gabrielli, G.** (2006): Toward a Better Theory of Very Low Fertility: Lessons from Italy. Paper presented at the Population Association of American 2006 meetings Los Angeles. Dostopno na <http://paa2006.princeton.edu/download.aspx?submissionId=60187> (15. 11. 2006).
- Kiernan, K. E.** (1996): Partnership Behaviour in Europe: Recent Trends and Issues. V: Coleman, D. (ur.). *Europe's Population in the 1990s*. New York: Oxford University Press Inc.: 62–91.
- Kligman, G.** (2005): A Reflection on Barren States: The Demographic Paradoxes of Consumer Capitalism. V: Douglass, C. B. (ur.). *Barren States. The Population »Implosion« in Europe*. Oxford: Berg Publishers: 249–261.
- Knežević Hočevar, D.** (2003a): Medijska govorica o nacionalni reprodukciji v postsocialistični Sloveniji. *Teorija in praksa*, 2: 335–356.
- Knežević Hočevar, D.** (2003b): Idejno ozadje esencialističnih predstav o rodnosti v treh primerih presoje nacionalne populacije. *Družboslovne razprave*, 43: 29–46.
- Knežević Hočevar, D.** (2006): Rodnost, etničnost in nacija: nekateri razmisleki o preučevanju demografskih značilnosti nacionalnih populacij. *Razprave in gradivo*, 50–51: 184–211.
- Knudsen, E.** (1999): Recent Fertility Trends in Denmark – A Discussion of the Impact of Family Policy in a Period with Increasing Fertility. Research Report 11. Danish Center for Demographic Research.
- Koalicijska pogodba o sodelovanju v Vladi RS za mandat 2004–2008** (2004): Dostopno na: <http://www.sls.si/documents/stranka/koalicijska-pogodba.pdf> (13. 6. 2006)
- Kohler, H.-P.** (2001): Fertility and Social Interaction: An Economic Perspective. Oxford University Press.
- Kohler, H.-P., Billari, F. C., Ortega, J. A.** (2002): The Emergence of Lowest-Low Fertility in Europe During the 1990s. *Population and Development Review*, 28 (4): 641–680.
- Kohler, H.-P., Billari, F. C., Ortega, J. A.** (2006): Low fertility in Europe: Causes, Implications and Policy Options. Working paper version. Dostopno na: <http://www.ssc.upenn.edu/~hpkohler/papers/Low-fertility-in-Europe-final.pdf> (15. 11. 2006).
- Kohler, H.-P., Kohler, I.** (2002): Fertility Decline in Russia in the Early and Mid 1990s: The Role of Economic Uncertainty and Labour Market Crises. *European Journal of Population*, 18: 233–262.
- Kohlman, A., Zuev, S.** (2001): Patterns of Childbearing in Russia 1994–1998. MPIDR work-

- ing paper WP 2001–018, Max Planck Institute for Demographic Research: 1–32. Dostopno na: <http://www.demogr.mpg.de/Papers/Working/wp-2001-018.pdf> (16. 11. 2006).
- Köppen, K.** (2004): The Compatibility Between Work and Family Life – an Empirical Study of Second Birth Risks in West Germany and France. MPIDR working paper WP–2004–015. Max Planck Institute for Demographic Research: 1–42. Dostopno na: <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2004-015.pdf> (10. 12. 2006).
- Kožuh Novak, M., Obersnel Kveder, D., Černič Istenič, M., Šircelj, V., Vehovar, V.** (1998): Rodnostno vedenje Slovencev: nacionalno poročilo. Ljubljana: Založba ZRC.
- Krause L., E.** (2001): “Empty Cradles” and the Quiet Revolution: Demographic Discourse and Cultural Struggles of Gender, Race and Class in Italy. *Cultural Anthropology* 4: 576–611.
- Kraval, Ø.** (1992): The Emergence of a Positive Relation Between Education and Third Birth Rates in Norway with Supporting Evidence from the United States. *Population Studies*, 46: 459–475.
- Kreyenfeld, M.** (2002): Time-Squeeze, Partner Effect or Self-Selection? An Investigation into the Positive Effect of Women’s Education on Second Birth Risks in West Germany. *Demographic Research* 7(2): 15–48. Dostopno na: <http://www.demographic-research.org/volumes/vol7/2/7-2.pdf> (10. 12. 2006).
- Kreyenfeld, M.** (2005): Economic Uncertainty and Fertility Postponement. Evidence from German Panel Data. MPIDR working paper WP 2005–034, Max Planck Institute for Demographic Research: 1–32. Dostopno na: <http://www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2005-034.pdf> (10. 12. 2006).
- Kristan, Z.** (2005): Materinski mit: kultura, psihoanaliza, spolna razlika. Ljubljana: Delta.
- Kvale, S** (1996): Interviews. An Introduction to Qualitative Research Interviewing. London: SAGE Publications.
- Lamovec, T.** (1975): Goldsteinova organizmična teorija osebnosti. V: Lamovec, T., Musek, J., Pečjak, V. Teorije osebnosti. Ljubljana: Cankarjeva založba. 264–269.
- Leibenstein, H.** (1974): An Interpretation of the Economic Theory of Fertility: Promising Path or Blind Alley? *Journal of Economic Literature*, 12: 457–479.
- Leibenstein, H.** (1975): The Economic Theory of Fertility Decline. *The Quarterly Journal of Economics* LXXXIX, 1: 1–31.
- Letablier, M.** (2003): Fertility and Family Policies in France. Project on Intergenerational Equity. Institute of Economic Research, Hitotsubashi University. National Institute of Population and Social Security Research: *Journal of Population and Social Security*, 1: 1–17. Dostopno na: <http://www.ier.hit-u.ac.jp/pie/Japanese/discussionpaper/dp2003/dp160/text.pdf> (12. 11. 2006).
- Lewis, S.** (1997): Family Friendly Employment Policies: A Route to Changing Organizational Culture or Playing About at the Margins? *Gender, Work and Organization*, 4 (1): 13–23.
- Liefbroer, A.C., Corijn, M.** (1999): Who, What, Where and When? Specifying the Impact of Educational Attainment and Labour Force Participation on Family Formation. *European Journal of Population*, 15: 45–75.
- Lorber, L.** (2006): Strukturne spremembe mariborskega gospodarstva po letu 1991. *Revija za geografijo*, 1–1: 63–80.
- MacLagan, P.** (2003): Self-Actualisation as a Moral Concept and the Implications for Motivation in Organisations: a Kantian Argument. *Business Ethics: A European Review*, 12 (4): 334–342.
- Macura, M., Beets, G., Burkimsher, M.** (2002): Fertility and Partnership: Why the FFS and What Did We Learn from It? V: Macura, M., Beets, G. (ur.). *Dynamics of Fertility and*

- Partnership in Europe. Insights and Lessons from Comparative Research, 1. New York, Geneva: United Nations: 1–12.
- Macura, M., Mochizuki-Sternberg, Y., Garcia, J. L. (2002):** *Eastern and Western Europe's Fertility and Partnership Patterns: Selected Developments from 1987 to 1999*. V: Macura, M., Beets, G. (ur.). *Dynamics of Fertility and Partnership in Europe. Insights and Lessons from Comparative Research*, 1. New York, Geneva: United Nations: 27–53.
- Malačič, J. (1984):** Demografske razmere v Sloveniji. *Teorija in praksa*, 7–8: 683–701.
- Martin, S. P. (2000):** Diverging Fertility amongst U.S. Women Who Delay Childbearing Past 30. *Demography*, 37: 523–533.
- McClamroch, K. (1996):** Total Fertility Rate, Women's Education, and Women's Work: What Are the Relationships? *Population and Environment*, 18: 175–186.
- Mesec, B. (1998):** Uvod v kvalitativno raziskovanje v socialnem delu. Ljubljana: Visoka šola za socialno delo.
- Meulders, D., Gustafsson, S., Del Boca, D., Symeonidou, H., Le Cacheux, J. (2004):** The Rationale of Motherhood Choiches: Influence of Employment Conditions and Public Policies. Final report, project n°: SERD–2000–00039.
- Ministry of Science, Technology and Innovation. Family. Childcare (2006):** Dostopno na: www.workindenmark.dk (5. 9. 2006).
- Montgomery, M. R., Casterline, J. B. (1993):** The Diffusion of Fertility Control in Taiwan: Evidence from Pooled Cross-Section Time-Series Models. *Population Studies*, 47: 457–479.
- Mooney Marini, M. (1984):** Women's Educational Attainment and the Timing of Entry into Parenthood. *American Sociological Review*, 49: 491–511.
- Nash, R. (2005):** The Economy of Birthrates in the Czech Republic. V: Douglass, C. B. (ur.). *Barren States. The Population »Implosion« in Europe*. Oxford: Berg Publishers: 93–114.
- Neyer, G. (2003):** Family Policies and Low Fertility in Western Europe. *Journal of Population and Social Security (Population)*, 1: 1–48. Dostopno na: http://www.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2003_6/3.Neyer.pdf (12. 7. 2006).
- Nidorfer, M. (2000):** Tourists Hike Back: despite its many attractions, Maribor's tourist industry is only now recovering from the impact of an economic implosion caused by the loss of the former Yugoslav market. *Slovenian business report*: 63.
- Noem Ravn, M. (2005):** A Matter of Free Choice? Some Structural and Cultural Influences on the Decision to Have or Not to Have Children in Norway. V: Douglass, C. B. (ur.). *Barren States. The Population »Implosion« in Europe*. Oxford: Berg Publishers: 93–114.
- Oppenheim Mason, K. (1984):** The Status of Women: A review of its Relationship to Fertility and Mortality. The Rockefeller Foundation.
- Oppenheim Mason, K. (1986):** The Status of Women: Conceptual and Methodological Issues in Demographic Studies. *Sociological Forum*, 1 (2): 284–300.
- Oppenheim Mason, K. (1997):** Explaining Fertility Transitions. Washington: Demography, 34 (4): 443–454.
- Partnership and Reproductive Behavior in Low-Fertility Countries (2003):** Population Division, Department of Economic and Social Affairs, United Nation Secretariat: ESA/P/WP. 177.
- Plantenga J., Remery, C., Helming, P. in soavtorji⁶⁵ (2005):** Reconciliation of Work and Pri-

⁶⁵ Meulders, D., O'Dorchai, S., Křížková, A., Maříková, H., Dudová, R., Emerek, R., Maier, F., Laas, A., Karamessini, M., Moltó, M. L., Silvera, R., Barry, U., Tiernan, S., Conlon, C., Villa, P., Pan-

- vate Life: A Comparative Review of Thirty European Countries. EU Expert Group on Gender, Social Inclusion and Employment (EGGSIE). European Commission. Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities, Unit G. 1. Dostopno na: http://bookshop.eu.int/eubookshop/FileCache/PUBPDF/KE6905828ENC/KE6905828ENC_002.pdf (11. 1. 2006).
- Preparing for an Aging World. The Case for Cross-national research** (2001): Washington, D.C.: National Academy Press. Dostopno na: <http://darwin.nap.edu/books/0309074215/html> (17. 3. 2006).
- Ranjan, P.** (1999): Fertility Behaviour under Income Uncertainty. *European Journal of Population*, 15: 25–43.
- Recent demographic developments in Europe** (2000): Council of Europe Publishing.
- Recent demographic developments in Europe** (2002): Council of Europe Publishing.
- Reed, H., Briere, R., Casterline, J.** (1999): The Role of Diffusion Processes in Fertility Change in Developing Countries. Report of a Workshop. Committee on Population. Commission on Behavioral and Social Sciences and Education. National Research Council. Washington, D.C.: National Academy Press. Dostopno na: <http://darwin.nap.edu/books/0309064783/html> (5. 4. 2006).
- Rendall, M. S., Smallwood, S.** (2003): Higher Qualifications, First-Birth Timing, and Further Childbearing in England and Wales. *Population Trends* (Spring): 18–26.
- Rener, T.** (1991): Preliminarije k razmerju med družino in politiko. V: *Ženska – politika – družina*. Časopis za kritiko znanosti, 136/137: 6–11.
- Rener, T., Švab, A., Žakelj, T., Humer, Ž.** (2005): Perspektive novega očetovstva v Sloveniji: vpliv mehanizma očetovskega dopusta na aktivno očetovanje. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Resolucija o temeljih oblikovanja družinske politike v Republiki Sloveniji** (1993): UL RS 40–1660: 2076. Dostopno na: http://www.mddsz.gov.si/fileadmin/mddsz.gov.si/pageuploads/dokumenti__pdf/resolucija_druzina.pdf (23. 1. 2006).
- Rosenbluth, F., Light, M., Schrag, C.** (2002): The Politics of Low Fertility: Global Markets, Women's Employment and Birth Rates in Four Industrialized Democracies (working paper). Department of Political Science, Yale University: 1–60.
- Rosero-Bixby, L., Casterline, J. B.** (1993): Modelling Diffusion Effects in Fertility Transition. *Population studies*, 47: 147–167.
- Rostgaard, T., Christoffersen, M. N., Weise, H.** (2000): Parental Leave in Denmark. The Danish National Institute of Social Research (reprint): 25–44.
- Schnurman-Crook, A. M.** (2001): Marital Quality in Dual-Career Couples: Impact of Role Overload and Coping Resources. Doctoral dissertation. Blacksburg: Faculty of the Virginia Polytechnic Institute and State University.
- Scott Smith, D.** (1996): The Number and Quality of Children: Education and Marital Fertility in Early Twentieth-Century Iowa. *Journal of Social History*, 2: 367–392.
- Sobotka, T.** (2004): Postponement of Childbearing and Low Fertility in Europe. Doctoral thesis, University of Groningen. Amsterdam: Dutch University Press.
- Stark, L., Kohler, H.-P.** (2003): The debate over low fertility in the popular press: A cross-national comparison, 1998–99. *Population Research and Policy Review* 21: 535–574.
- Statistične informacije** (2006): Prebivalstvo. Statistične informacije št. 188. Ljubljana: ayiotou, A., Trapenciere, I., Kanopiene, V., Plasman, R., Sissoko, S., Nagy, B., Borg, R., Mairhuber, I., Plomien, A., Ferreira, V., Kanjuo Mrčela, A., Piscova, M., Lehto, A.-M., Löfström, A., Fagan, C., Donnelly, R., Rubery, J., Mósesdóttir, L., Papouschek, U., Ellingsæter, A.L., Beleva, I., Zamfir, E.

- Statistični urad Republike Slovenije. Dostopno na: <http://www.stat.si/doc/statinf/05-si-021-0602.pdf> (5. 1. 2008).
- Stoilkova, M.** (2005): *A Quest for Belonging: The Bulgarian Demographic Crisis, Emigration and the Postsocialist Generations*. V: Douglass, C. B. (ur.). *Barren States. The Population »Implosion« in Europe*. Oxford: Berg Publishers: 93–114.
- Stropnik, N.** (1997): *Ekonomski vidiki starševstva*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Stropnik, N.** (2005): *Stališča prebivalstva kot odraz novih trendov v starševstvu in podlaga za preoblikovanje družinske politike v Sloveniji*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Stropnik, N., Černič Istenič, M.** (2001): *Prebivalstvo, družina in blaginja: stališča do politike in ukrepov*. Ljubljana: Inštitut za ekonomska raziskovanja.
- Szreter, S.** (1993): *The Idea of Demographic Transition and the Study of Fertility Change: A Critical Intellectual History*. *Population and Development Review*, 19 (4): 659–702.
- Šircelj, M.** (1991): *Determinante rodnosti v Sloveniji*. Doktorsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Šircelj, M.** (2005): *Rodnost po UE, generacije 1957–1961* (neobjavljeno besedilo).
- Šircelj, M.** (2006): *Rodnost v Sloveniji od 18. do 21. stoletja*. Ljubljana: Statistični urad Republike Slovenije, 5.
- Šircelj, V.** (1997): *Demografske značilnosti*. Ljubljana: Zdravstveno varstvo, 36 (1, 2): 12.
- Švab, A.** (2004): *Caring about Family and Work: The Concept of Reconciliation of Family and Work in Slovenian Family Policy*. V: S. Sevenhuijsen, A. Švab (ur.). *The Heart of the Matter: the Contribution of the Ethic of Care to Social Policy in Some New EU Member States*. Ljubljana: Peace Institute: 47–68.
- The Clearinghouse on International Developments in Child, Youth and Family Policies** (2004): Denmark. Dostopno na: www.childpolicyintl.org (25. 4. 2006).
- The Clearinghouse on International Developments in Child, Youth and Family Policies** (2005): Italy. Dostopno na: www.childpolicyintl.org (25. 4. 2006).
- The Information Network on Education in Europe – Eurydice** (2006): Dostopno na: www.eurydice.org (16. 5. 2006).
- Todd, S.** (2004): *Improving Work-Life Balance – What are Other Countries Doing? Labour Program*. Human Resources and Skills Development Canada.
- Ule, M.** (1993): *Družina med privatizacijo in individualizacijo*. V: *Ženska – politika – družina*. Časopis za kritiko znanosti, 136/137: 12–20.
- Ule, M., Kuhar, M.** (2001): *Socialni položaj mladih družin*. V: *Ekonomsko-socialni položaj mladih družin*. Fazio poročilo. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Ule, M., Kuhar, M.** (2003): *Mladi, družina, starševstvo*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- United Nations Expert Group Meeting on Social and Economic Implications of Changing Population Age Structure** (2005): *The Diversity of Changing Population Age Structure in the World*. Mexico City. Population Division. Department of Economic and Social Affairs. United Nations Secretariat.
- Ustava RS** (1991): UL RS 33–1409: 1373–1386. Dostopno na: http://www.uradni-list.si/_pdf/1991/Ur/u1991033.pdf (23. 1. 2006).
- Van de Kaa, D. J.** (1987): *Europe's Second Demographic Transition*. *Population Bulletin* 42 (1): 1–59.
- Van de Kaa, D. J.** (2002): *The Idea of a Second Demographic Transition in Industrialized Countries*. Paper Presented at the Sixth Welfare Policy Seminar of the National Insti-

- tute of Population and Social Security. Tokyo, Japan (29. 1. 2002): 1–34. Dostopno na: http://www.ipss.go.jp/webj-ad/WebJournal.files/population/2003_4/Kaa.pdf (3. 6. 2006).
- Vikat, A.** (2004): Women's Labor Force Attachment and Childbearing in Finland. MPIDR working paper WP 2004–001, Max Planck Institute for Demographic Research: 1–31. Dostopno na: www.demogr.mpg.de/papers/working/wp-2004-001.pdf (6. 7. 2006).
- Vogrinčič Čačinovič, G.** (1975): Neanalitična teorija osebnosti Karen Horneyeve. V: Lamovec, T., Musek, J., Pečjak, V. Teorije osebnosti. Ljubljana: Cankarjeva založba: 157–168.
- Weitzman, E. A, Miles, M. B.** (1995): Computer Programs for Qualitative Data Analysis. London: SAGE Publications.
- Wengraf, T.** (2001): Qualitative Research Interviewing. Biographic Narrative and Semi-Structured Methods. London, Thousand Oaks, New Delhi: SAGE Publications.
- Wheeler, J.** (2001): Choosing a Childfree Lifestyle: Assessing the Risks and Rewards of Motherhood. Australian Population Association W. D. Borrie Essay: 1–22. Dostopno na: www.swin.edu.au/sbs/acets/context/staff/jwheeler/borrie.pdf (5. 11. 2005).
- Williams, F.** (2004): Rethinking Families. London: Calouste Gulbenkian Foundation.
- Wu, Z., MacNeill, L.** (2002): Education, Work and Childbearing after Age 30. Journal of Comparative Family Studies, 2: 191–213.
- Zakon o delovnih razmerjih** (2002): UL RS 42: 4075–4105. Dostopno na: http://www.uradni-list.si/_pdf/2002/Ur/u2002042.pdf (23. 1. 2006).
- Zakon o organizaciji in financiranju vzgoje in izobraževanja** (2005): UL RS 98: 10177–10200. Dostopno na: http://www.uradni-list.si/_pdf/2005/Ur/u2005098.pdf (23. 1. 2006).
- Zakon o starševskem varstvu in družinskih prejemkih** (2003/2006): UL RS 110: 15113–15132. Dostopno na: http://www.uradni-list.si/_pdf/2003/Ur/u2003110.pdf in UL RS 47: 5059–5065. Dostopno na: http://www.uradni-list.si/_pdf/2006/Ur/u2006110.pdf (15. 6. 2007).
- Zakon o vrtcih** (2005): UL RS 100: 10522–10530. Dostopno na: http://www.uradni-list.si/_pdf/2005/Ur/u2005100.pdf (10. 3. 2007).
- Zakon o zakonski zvezi in družinskih razmerjih** (2004): UL RS 69: 8462–8477. Dostopno na: http://www.uradni-list.si/_pdf/2004/Ur/u2004069.pdf (10. 3. 2007).
- Zorn, J.** (2003): Etnografija vsakdanjega življenja ljudi brez slovenskega državljanstva. Doktorska disertacija. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.

STVARNO IN IMENSKO KAZALO

A

Adam 91, 155
alternativni pristopi v preučevanju rodnosti 32
altruizem 28
Andersson 58, 155
Appleby 99–101, 155
Atkinson 91, 155
Axinn 37, 155

B

Balakrishnan 39, 86, 133, 158
Barber 37, 155
Barrett 94, 155
Bartlett 87, 102, 107, 155
Basu 88, 155
Becker 28, 29, 39, 43, 73, 138, 155
Beets 14, 38, 43, 155, 160
Bela knjiga evropske socialne politike 51
Biddlecom 88, 157
Billari 6, 7, 9, 10, 14, 18, 19, 38, 46, 48, 53, 54, 73, 93, 94, 135, 155, 159
biološka ura 117
Bledsoe 38, 39, 155
Blossfeld 39, 44, 155
Boh 48, 155
Bolger 129, 156
brezposelnost 8, 68, 70, 74, 94, 134, 135, 136, 138, 151
Briere 32, 162
Bumpass 39
Burgess 91, 97, 156
Burkimsher 14, 20, 160

C

Caldwell 14, 33, 34, 35, 156
Casterline 32, 33, 156, 161, 162
Christians 96, 156
Christoffersen 59, 60, 162
Clarke 157
Corijn 40, 160

Cukut 24, 156

Č

Čepar 66, 156
Černič Istenič 6, 26, 33, 44, 84, 104, 130, 139, 140, 150, 156, 159, 162
Černigoj Sadar 44, 75, 77–79, 82, 156, 159

D

Davis 26
De Wit 38
Del Boca 48, 77, 156, 161
delo s krajšim delovnim časom 57, 63, 68, 75, 80, 82, 146, 147
delo s polnim delovnim časom 74
DeLongis 156
difuzionistična teorija 32, 33
dopust za nego in varstvo otroka 66–68, 82
 Danska 59, 60
 Slovenija 67
Douglass 6, 8, 27, 32, 153, 156, 159, 161, 162
Dremelj 124, 156
družbeni pritisk 117
družinska politika 6, 7, 9, 48–53, 55, 60, 62, 65, 82, 139, 140, 152, 162
 cilji 52
 Danska 58, 59
 definicija 49
 Francija 55, 56
 Italija 62
 kategorizacija 52
 Slovenija 65
družinski prejemki 31, 55, 57
 Danska 61
 Francija 57
 Italija 63
 Slovenija 69
družinsko usmerjeni pristopi 36
dvojno breme žensk 81

E

Easterlin 29, 40, 156
Edwards 39, 157
ekonomske teorije rodnosti
 cena otroka 29
 razmerje med kvantiteto in kvaliteto otrok 29
 teorija relativnega dohodka 30
 vpliv denarnih podpor 31
 vpliv ekonomske negotovosti 31, 32
ekonomski razlogi 85
Erikson 156
Ermisch 30, 157
etika raziskovanja 96
Evropska socialna listina 50

F

Fagnani 157
Felmlee 122, 157
Fine-Davis 56–58, 60, 62–64, 73, 74, 77–80, 157
fleksibilno delo 60, 80, 81
Frejka 45, 48, 157, 171, 173
Fricke 27, 32
Friedlander 24, 27, 32, 157

G

Garcia, 14, 160
Gauthier 30, 72, 157
Gerson 87, 157
Giovannini 157
Glasser 97, 157
Goody 43, 157
gospodinjsko delo 130
Grant 53, 157
Greene 88, 155
Greenhalgh 24–27, 33, 36, 88, 158
Grindstaff 39, 86, 133, 158
Gustafsson 44, 161

H

Haaga 155
Hank 72, 81
Hantrais 49, 50, 51, 52, 81, 129, 150, 158
Hatzius 30, 72, 157
Haupt 10, 158
Heaton 38, 47, 48, 158

Helming 161

Henneck 58, 62, 158
Hicks 20, 21, 158
hipoteza izpostavljenosti 7, 38, 39, 133
hipoteza o časovnem pritisku 41
hipoteza odvrčanja 7, 38, 39
hipoteza o učinku dohodka 40
hipoteza o učinku samoizbire 41
hipoteza o učinku zaposlitve 40
hipoteza o vplivu partnerja 41
Hlebec 122, 156, 158
Hochschild 44, 87, 158
Hoem 37, 40, 41, 72, 158
Højgaard 157
Huinink 39, 44, 155
Humer 162
Humphrey 46, 158

I

idealna mati 107
ideologije materinstva 105–107
individualizem 8, 28, 45, 114
interpretacija 90, 96, 97
intervju 90, 141

J

Jacobson 38, 47, 48, 158
Jaenichen 39, 155
Johnson–Kuhn 155
Johnston 103, 128, 158
Josipovič 85, 86, 158

K

Kane 10, 158
Kanjuo Mrčela 44, 75, 77, 78, 79, 82, 159, 161
Kaufmann 52, 53, 55, 56, 159
Kertzer 27, 32, 62, 148, 159, 171, 173
Kessler 156
Kiernan 14, 17, 18, 47, 159
Kligman 148, 159
Knežević Hočevar 6, 24, 49, 88, 159
Knudsen 53, 59, 159
kodiranje 96
Kogovšek 122, 123, 156, 158
kohabitacija 15, 16, 18, 28, 45
Kohler 6, 7, 9, 14, 19, 30–33, 37, 38, 53, 73, 94, 135, 155, 159, 162

Kohlman 30, 31, 159
 koncept obremenjenosti vlog 7, 88, 129, 171
 koncept odgovornega starševstva 99, 100, 101, 105
 konfliktnost vlog 129
 Köppen 76, 159
 Kožuh Novak 84, 159
 Krause 148, 159
 Kravdal 40, 41, 72, 81, 88, 159
 Kreyenfeld 9, 36, 40, 41, 44, 48, 72, 81, 94, 160
 Kristan 102, 110, 160
 Kuhar 48, 75, 84, 85, 93, 104, 149, 150, 151, 163
 Kvale 90, 92, 96, 160
 kvalitativno raziskovanje 90–92

L

Lamovec 111, 160, 163
 Le Cacheux 161
 Leibenstein 29, 134, 160
 Letablier 49–51, 55–57, 81, 129, 158, 160
 Lewis 9, 75, 76, 82, 122, 160
 Liefbroer 40, 48, 160
 Light 9, 73, 81, 162
 Lim 156
 Locatelli 77, 156
 Lorber 94, 160

M

MacLagan 111, 160
 MacNeill 7, 39, 88, 93, 133, 164
 Macura 14, 20, 160
 Martin 36, 42, 88, 160
 materinski dopust 56, 83
 Danska 59
 Francija 55, 56
 Italija 62
 Slovenija (glej porodiški dopust)
 materinski instinkt/nagon 102, 105, 106
 Maxim 39, 86, 133, 158
 McClamroch 39, 42, 43, 86, 133, 160
 Mesec 91, 92, 96, 97, 160
 Meulders 78–80, 161
 Miles 96, 163
 Mochizuki–Sternberg 160

Montgomery 33, 161
 Mooney Marini 38, 161

N

načrtovanje življenjskih potekov 108, 109
 naravnost materinstva 99, 101, 102, 107
 Nash 8, 156, 161
 negotovost 31, 32, 43, 44, 108, 135, 146
 Neyer 37, 41, 55, 72, 73, 94, 144, 153, 158, 161
 Nidorfer 94, 161
 Noem Ravn 8, 112, 141, 161
 Notestein 25, 26, 37

O

očetovski dopust 8, 55, 72, 79, 80
 Danska 59
 Francija 56
 Italija 63
 Slovenija 67, 68
 očetovski instinkt/nagon 102
 odgovorno starševstvo 84, 99, 100, 101, 105, 149
 odlaganje 18
 osamosvojitve 18
 poroke 18, 38
 rojstev 7, 14, 38, 42, 47, 48, 93
 starševstva 48, 84
 odločanje o rojstvu otrok 8, 29, 31, 39, 43, 100, 118, 120–122, 152
 Olah 73, 81, 94
 Oppenheim Mason 35, 36, 161
 organizirano predšolsko varstvo
 Danska 61
 Francija 57
 Italija 64
 Slovenija 70
 Ortega 6, 7, 9, 14, 19, 38, 53, 54, 73, 94, 135, 159
 osebno omrežje 7, 88, 122, 124, 145, 152
 otroško varstvo 40, 44, 48, 57, 61, 62, 64, 71, 76, 77, 82, 125, 144, 152

P

perspektiva etike skrbi 83
 Plantenga 62, 76, 77, 79, 80, 81, 153, 161
 Podmenik 91, 155

Pogodba Evropske ekonomske skupnosti 49
pogoji za starševstvo 115, 116
politika enakih možnosti 81, 83
pomanjkanje časa 130, 132, 150
poročnost 14, 15, 28, 29
porodniški dopust 31, 142, 143
 Slovenija 67
prebivalstvena politika 48, 49
prehod v odraslost 39
 najpoznejši pozen vzorec 19
prenasičenost vlog 129
preobremenjenost 129, 131, 150, 171
pričakovanja 43, 89, 99, 110, 113, 114, 118,
 125, 126, 128, 133, 149, 152, 153, 172
Priporočila na področju družinske politike
 50
Program socialne akcije 50
programi do družine prijaznih politik 44
programi usklajevanja dela in zunajdelovnega
 življenja 44
Prskawetz 37, 41, 72, 158

R
Rajulton 38, 156
Ranjan 9, 30, 31, 94, 135, 161
razmerja odvisnosti 21
Reed 32, 162
Remery 161
Rendall 7, 36, 38–42, 48, 162
Rener 81, 82, 95, 152, 162
Resolucija o temeljnih oblikovanju družinske
 politike v RS 50, 66, 82, 83
Rindifuss 38–40
rodnost 6, 9–14, 18, 26, 27, 30–36, 38, 43,
 44, 53, 54, 84, 134–136, 151–153
 drugi demografski prehod 27
 Evropski rodnostni projekt 27
 najnižja nizka rodnost 14
 nizka rodnost 14, 54, 85, 88, 134
 prvi demografski prehod 28
 totalne stopnje rodnosti 10–13
 upadanje rodnosti 11, 27, 29, 33, 34, 35,
 38, 54, 55, 73, 84, 112, 134
 visoka rodnost 34, 35
 vloga države 143
 vpliv izobrazbe 37–39, 41–43, 85, 86, 148
 vpliv ukrepov družinskih politik 72, 73

 zelo nizka rodnost 14
Rosenbluth 9, 73, 81, 162
Rosero–Bixby 33, 162
Rostgaard 59, 60, 162

S

samouresničitev 8, 28, 45–47, 85, 111–114,
 133, 148, 150
samožrtvovanje 46, 112
Sardon 45, 46, 157, 171, 173
Schnurman–Crook 129, 162
Schrag 9, 73, 81, 162
Scott Smith 37, 162
skrbstveno delo 44, 76, 83
Smallwood 7, 36, 38–42, 48, 162
Sobotka 6, 7, 9, 10, 38, 43–45, 47, 48, 94,
 112, 150, 162
socialna omrežja 122
Spiess 72, 81
Sporazum Evropske unije o starševskem do-
 pustu 51
St. John 39
stanje brez otrok 45–48
 kategorizacija 46
 neprostovoljno 46
 prostovoljno 46, 47
staranje prebivalstva 19–21
Stark 6, 162
starševska nadomestila
 Danska 59, 60
 Francija 55, 57
 Italija 62
 Slovenija 66, 67
starševski dopust 51, 55, 73, 78, 80, 140,
 142, 144
 Danska 59
 Francija 56
 Italija 63
 Slovenija 67
starševstvo 45, 85, 103
Stoilkova 8, 162
Strauss 97, 157
Stropnik 44, 71, 77, 130, 139, 140, 150,
 162
stroški otrok 29, 138
 oportunitetni stroški 28, 30, 37, 39, 41, 43
superženska 128

Swanson 103, 128, 158

Symeonidou 161

Szreter 24, 25, 26, 162

Š

Šircelj 84, 85, 95, 159, 163

Švab 82, 83, 162, 163

T

teorija demografskega prehoda 14, 24–26, 34, 35

teorija medgeneracijskega pretakanja blaginje 33, 35

Thompson 24

točke preobrata 87, 109, 116

Todd 61, 80, 163

totalne stopnje poročnosti 14, 15

U

Ule 48, 75, 84, 85, 93, 104, 149, 150, 151, 163

usklajevanje dela in družine 9, 37, 40, 43, 44, 51, 56, 58, 66, 78, 80–82, 87, 151–153, 172

V

Van de Kaa 8, 27, 28, 45, 112, 163

Vikat 44, 151, 163

Vogrinčič Čačinovič 111, 112, 163

Vuri 77, 156

vzorec 92, 93, 135

W

Weise 59, 60, 162

Weitzman 96, 163

Wengraf 97, 98, 163

Wethington 156

Wheeler 8, 45, 46, 47, 88, 112, 138, 163

Wu 7, 39, 88, 93, 133, 164

Z

zaposleni brez obveznosti (zero-drag employee) 44

zaposlenost moških 75

zaposlenost žensk 51, 73, 74

Zorn 91, 164

Zuev 30, 31, 159

zunajzakonska rojstva 17

Ž

Žakelj 162

življenjski stil 46, 134, 136, 137, 148

KAZALO SLIK IN TABEL

Slika 1: Totalne stopnje rodnosti EU 25 in ZDA, 1960–2004.....	11
Slika 2: Totalne stopnje rodnosti, EU 15, 1960–2000.....	12
Slika 3: Totalne stopnje rodnosti, EU 10, 1960–2000.....	12
Slika 4: Totalne stopnje rodnosti (TSR), EU 25, 2004.....	13
Slika 5: Primerjava totalnih rodnostih stopenj držav članic EU 25, 1985 in 2002.....	13
Slika 6: Totalne stopnje prve poročnosti žensk (pod 50. letom starosti), EU 15, od 1960 do 2000.....	15
Slika 7: Totalne stopnje prve poročnosti žensk (pod 50. letom starosti), EU 10, od 1960 do 2000.....	15
Slika 8: Povprečna starost žensk (pod 50. letom starosti) ob prvi poroki, EU 15, od 1960 do 2000.....	16
Slika 9: Povprečna starost žensk (pod 50. letom starosti) ob prvi poroki, EU 10, od 1960 do 2000.....	16
Slika 10: Zunajzakonska rojstva v državah EU 15 na 100 živorojenih, od 1960 do 2000 ...	17
Slika 11: Zunajzakonska rojstva v državah EU 10 na 100 živorojenih, od 1960 do 2000 ...	17
Slika 12: Povprečna starost žensk ob rojstvu prvega otroka, EU 25, od 1960 do 2000.....	18
Slika 13: Povprečna starost žensk ob rojstvu otroka, EU 25, od 1960 do 2000.....	19
Tabela 1: Velikost in delež svetovnega prebivalstva po starostnih skupinah: leta 1950, 1975, 2005, 2025 in 2050.....	20
Tabela 2: Velikost prebivalstva (milijoni, deleži) po območjih in starostnih skupinah: leta 1950, 1975, 2005, 2025 in 2050.....	22
Slika 14: Rodnostne stopnje izbranih držav med letoma 1960 do 2000 ter leta 2004.....	54
Tabela 3: Dohodkovni razredi glede na povprečno bruto plačo v letu 2005 (277.279 SIT ali 1.157,06 EUR) uporabljeni za določitev plačil staršev s 1. januarjem 2007.....	71
Tabela 4: Zaposlenost/brezposelnost žensk in totalna stopnja rodnosti, izbrane države, 2004.....	74
Tabela 5: Delo za polni in krajši delovni čas, ženske in moški, izbrane države, 2003.....	74
Tabela 6: Delež zaposlenosti v izbranih državah glede na število otrok, mlajših od 12 let v letu 2003.....	75
Slika 15: Pokritost izbranih držav z mrežo javnih vrtcev v letu 2003.....	76
Tabela 7: Ureditev materinskega dopusta v izbranih državah v letu 2003.....	78
Tabela 8: Ureditev starševskega dopusta in podobnih dopustov v izbranih državah v letu 2003.....	79
Tabela 9: Ureditev očetovskega dopusta v izbranih državah v letu 2003.....	80
Slika 16: Delo s krajšim delovnim časom, ženske, moški, skupaj, v letu 2003.....	81
Slika 17: Število živorojenih otrok na 1000 žensk po UE, generacije 1957 - 1961.....	95
Slika 18: Struktura osebnega omrežja glede na vrsto socialne opore.....	124

POVZETEK

Vztrajno nizka rodnost je demografski trend, ki ga dandanes beleži večina evropskih držav in ki naj bi se po napovedih nekaterih preučevalcev ohranil tudi v 21. stoletju. Čeprav je veliko razlagalnih modelov in teorij, ki skušajo bolj ali manj uspešno pojasniti spremembe rodnostnih trendov v obdobju vsaj zadnjega stoletja in pol, je večina preučevalcev demografskih trendov prepričana, da še vedno nimamo celovite teorije, ki bi odgovorila na vprašanje: Do kdaj bo rodnost v »razvitem svetu« upadala? (Frejka in Sardon 2004; Kertzer in drugi 2006)

Avtorica v knjigi z naslovom »*Med samouresničitvijo in družbenimi pričakovanji: odnos univerzitetno izobraženih do rodnosti*« preiskuje različne kontekste sprejemanja reproduktivnih odločitev pri univerzitetno izobraženih. Ker vrsta statističnih evidenc kaže, da so rodnostne ravni najnižje ravno med univerzitetno izobraženimi, je vzorec omejila na izobražene.

V knjigi sprva presoja različne teorije in pristope, ki so v preučevanje rodnosti vpekljali kazalnik izobrazbe. Pri tem je ugotovila, da je večina zlasti tujih študij, ki je merila vpliv izobraževanja na rodnostne stopnje, osredotočenih predvsem na žensko populacijo. Ker iz dosedanjih izsledkov izhaja, da je povezanost med izobrazbo žensk in njihovo rodnostjo nujno ocenjevati v okviru širšega družbenega konteksta, je tudi s svojo študijo skušala prispevati v tej smeri. Na podlagi presoj nekaterih kvalitativnih rodnostnih študij, ki so opozorile, da so okoliščine reproduktivnih odločitev pogosto kompleksne in zato nenapovedljive, se je odločila za izvedbo polstrukturiranih intervjujev.

Avtorica posledično v empirično študijo vključuje take vidike razmerja med izobrazbo in rodnostjo, ki jih dosedanje obsežne študije niso dovolj preučile, ali pa so jih zaradi uporabljene metodologije nujno prezrle. Tako na primer v vzorec vključuje izobražene obeh spolov, kar ni običajna praksa tovrstnih raziskav. Da bi odkrila vse tiste akterje, ki morebiti prispevajo k rodnostnim odločitvam izobražencev, se je že v izhodiščni tezi posvetila preverjanju vpliva osebnih omrežij sogovornic in sogovornikov na njihove rodnostne odločitve. V drugi tezi pa se je zgledovala po »konceptu obremenjenosti vlog«, katerega predpostavke je aplicirala na rodnostne odločitve preučevancev. V skladu s tem je preverjala, ali na pretehtavanje reproduktivnih odločitev vprašanih pomembneje vpliva tudi obremenjenost s številnimi vlogami v vsakdanjem življenju.

Avtorica je z analizo pogovorov deloma potrdila predpostavke izhodiščne teze. Ugotovila je namreč, da starši, ki so najpomembnejši vir pomoči v osebnih omrežjih preučevancev, z različnimi vrstami podpore posredno vplivajo na rodnostne odločitve vprašanih. Avtorica je prav tako potrdila drugo tezo. Pokazala je, da je v vsakdanjem življenju sogovornikov čas visoko vrednoten. Občutki preobremenjenosti, časovne stiske, občutki krivde pa so pomembni zaviralci rodnostnih odločitev vprašanih.

Poleg izhodiščnih tez se je avtorica v raziskavi posvetila tudi drugim vsebinam, ki so se v pogovorih izkazale za relevantne v zvezi z rodnostnimi odločitvami vprašanih. Ena temeljnih ugotovitev njene študije govori o tem, da izobrazba ženske ne pojasni zadovoljivo rodnostnih odločitev. Izsledki njene študije so v nasprotju z nekaterimi tujimi raziskavami pokazali, da je rodnostno odločanje praviloma rezultat dogovarjanja med obema partnerjema, ter da zlasti na odločitev o drugem otroku pomembno vplivajo izkušnje s prvim potomcem. Začetna načrtovanja življenjskega poteka v zvezi z oblikovanjem družine so se pri večini spremenila zaradi različnih »prelomnih točk« v teku njihovega življenja; prav tako so bila pričakovanja o starševstvu pred rojstvom prvega otroka precej drugačna od izkustva, ki so ga doživeli po rojstvu otroka.

Morebiten vpliv države pri rodnostnih odločitvah informatorjev in informatork avtorica vidi predvsem v zagotovitvi različnih alternativ za lažje usklajevanje dela in družine. Posebej je opozorila na dobro obveščenost sodelujočih o ukrepih in ugodnostih, ki naj bi jih nudila slovenska zakonodaja staršem in družinam, a hkrati tudi na velik razkorak med zakonodajo in njenim uresničevanjem v praksi. Nezaupanje v državo in v delovanje njenih institucij je identificirala kot pomemben zaviralni dejavnik pri rodnostnem odločanju izobražencev. Ker so ob izkušnji starševstva ti bolj kot ne prepuščeni sami sebi in lastni iznajdljivosti, ni odveč opozorilo avtorice, da se je nujno vprašati, zakaj v življenju ljudi že en otrok pomeni velik kompromis. Pomembna je tudi ugotovitev, da se t. i. »objektivni« predpogoji za starševstvo pri izobražencih niso izkazali za najpomembnejše. Čeprav starši o otrocih govorijo kot o odgovornosti, skrbi in tudi strošku, ni zanemarljiva ugotovitev avtorice, da denarne podpore na rodnost sodelujočih ne bi imele posebnega vpliva.

V sklepu avtorica opozori na zaznano nezdržljivost skrbstvenega dela s »kulturo dolgih delavnikov«. Prav tako poudari, da je prav zaradi raznolikosti življenjskih potekov posameznikov potrebno oblikovati bolj prožne ukrepe in alternativne izbire za starše, saj, kot ugotavlja, starši že zdaj iščejo možnosti, kako imeti oboje – delo in družino in ne zgolj eno ali drugo.

SUMMARY

The low levels of fertility across European countries are a demographic trend that is most likely going to persist in the 21st century. Even though many approaches and theories made more or less successful attempts to explain the changes in fertility trends in the previous century and a half, most scholars are convinced that there is no adequate theory that would tell us whether fertility in the “developed” countries will continue to fall (Frejka, Sardon 2004; Kertzer et al. 2006).

In the book *“Between Self-fulfillment and Social Expectations: The Attitude of the University Educated towards Fertility”*, the author investigates diverse contexts of fertility decisions among the university educated. In her study, she focuses on the university graduates, since statistical data show that birth rates are the lowest among university graduates.

The author first examines different theories and approaches in fertility research which focuses on education. She concludes that most, predominantly foreign studies, which examine the influence of education on fertility rates, focus mainly on the female population. Since past research findings have led her to the conclusion that the connection between women’s education and their fertility should be studied in terms of the wider social context, the author tries to contribute in that direction with her study. Following an example of several qualitative fertility studies, which have demonstrated that reproductive decisions are complex and unpredictable, she decided to use the semi-structured interview method in her study.

Consequently, she includes specific aspects of the relationship between education and fertility, which were either insufficiently examined in the existent large scale surveys or were overlooked due to methodological restraints. In that manner, the author focuses her study on the university educated women as well as men, which is not a common practice in studies examining the relationship between education and fertility. She tries to examine all possible factors related to fertility decisions. In that respect, in her first hypothesis, she investigates the influence of personal networks on fertility decisions of the respondents. In her second hypothesis, she follows the presumptions of the “role overload” concept and applies them to respondents’ reproductive decisions. She examines whether being occupied with multiple roles significantly affects respondents’ fertility decisions.

In the analysis, the author partially confirms her first hypothesis. She discovers that parents are the most important source of support in respondents’ personal networks. By giving support, they indirectly affect respondents’ fertility decisions. The author also confirms her second hypothesis. She demonstrates that respondents highly value time in their everyday life. In that respect, their feelings of being overloaded, racing against time and feeling guilty are important obstacles in their fertility decisions.

Besides the introductory hypotheses, the author also focuses on several other topics regarding respondents' fertility decisions that became relevant during conversations. One of the main findings of her study is that women's education alone cannot sufficiently explain fertility decisions. Contrary to the results of several foreign studies she concludes that fertility decisions are an outcome of a process of re-negotiation between partners and that especially the decision for a second child is strongly influenced by the experience with the firstborn. Respondents' initial plans regarding family formation were mostly changed due to different "turning points" in their life course. Moreover, expectations about parenthood before the birth of a first child were much different than the actual experience.

The author foresees possibilities for a state influence on respondents' fertility decisions mainly in the state offering different alternatives for parents to reconcile work and family life more easily. She draws attention especially to the respondents' knowledge about family policy regulations in Slovenia, yet at the same time she points to the wide gap between regulations and their realization in practice. The author identifies the respondents' distrust in the state and its institutions as an important negative factor in fertility decisions of the university educated. Since the respondents are mainly left to their own resourcefulness after becoming parents, the author draws attention to the question why even one child means such a huge compromise in people's lives. Furthermore, she discovers that "objective" conditions for parenthood were not identified as the most important among respondents. Even though parents talked about their children in terms of "responsibility", "care" and "costs", the author concludes that financial allowances would not significantly influence respondents' fertility decisions.

In the conclusion, the author points to the perceived incompatibility of care work with the culture of "long working hours". She also stresses that due to more diversified life courses of individuals more flexible arrangements and alternative choices for parents are needed, since parents are already looking for a way to have both – work and family and not one or the other.

O AVTORICI:

Dr. Urška RAJGELJ je diplomirala na Visoki šoli za socialno delo leta 2001. Z obravnavo mladostniških nosečnosti in problematiko rodnosti se je začela ukvarjati v času podiplomskega študija na Fakulteti za družbene vede in raziskovalnega usposabljanja na Inštitutu za medicinske vede ZRC SAZU. Svoje znanje s področja kvalitativne metodologije in kombiniranja kvantitativnih ter kvalitativnih pristopov v družboslovnem raziskovanju je dopolnjevala na Univerzi v Michiganu v ZDA. Leta 2004 je magistrirala na Fakulteti za družbene vede. Predelana magistrska naloga je pod naslovom *Mladostniške nosečnosti v Sloveniji* izšla v knjižni obliki pri Založbi ZRC leta 2005. V letih od 2001 do 2007 je bila zaposlena je kot mlada raziskovalka na Inštitutu za medicinske vede ZRC SAZU (zdaj Družbenomedicinski inštitut ZRC SAZU), kjer je v okviru doktorskega usposabljanja nadaljevala s preučevanjem rodnostnih tematik. Leta 2007 je doktorirala z disertacijo *Med samouresničitvijo in družbenimi pričakovanji. Študija primera odnosa univerzitetno izobraženih do rodnosti*, na podlagi katere je nastala pričujoča monografija.

[HTTP://ZALOZBA.ZRC-SAZU.SI](http://zalozba.zrc-sazu.si)